

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LXI

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Недељко Бојдановић, др Милан Драичевић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејровић,
др Слободан Реметић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2014

Марина Јуришић

СИНТАКСА ПАДЕЖА
ГОРЊЕ ПЧИЊЕ
(Одредбене функције)

Ова књига је резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српској језичкој проѕора* (178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Она представља незнатно измењену верзију докторске тезе *Синтакса надежа у говору Горње Пчиње*, урађену под менторством проф. др Мата Пижурце и одбраћену јануара 2013. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом коју су сачињавали: проф. др Слободан Павловић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, и ментор. За њен настанак посебно сам захвална свом ментору, добронамерним саветима свих чланова комисије и бескрајном стрпљењу својих информатора.

Марина Јуришић

САДРЖАЈ

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	373 [7]
2. НОМИНАТИВ	378 [12]
3. ДАТИВ	387 [21]
Сачувани облици датива	387 [21]
Синтаксичке функције датива и ОП (на месту старог датива)	391 [25]
4. ОПШТИ ПАДЕЖ	399 [33]
4.1. Спацијалност	399 [33]
Индијективност	401 [35]
Локациона индијективност	401 [35]
Предлог <i>у</i>	402 [36]
Предлог <i>на</i>	404 [38]
Предлог <i>по</i>	405 [39]
Предлог <i>врз</i>	408 [42]
Оријентациона индијективност	408 [42]
Предлози <i>под/испод</i> и <i>више, над</i>	408 [42]
Предлози <i>пред/испред</i> и <i>поза</i>	409 [43]
Предлози <i>(с)према</i> и <i>сиротив</i>	410 [44]
Предлог <i>међу</i>	410 [44]
Предлози <i>у, куде, кра(ј)/кра(ј), ускра(ј), покре/покрај, поред, до, уз, близу до, око(ло)</i>	411 [45]
Предлог <i>при</i>	415 [49]
Аблативност	415 [49]
Локациона аблативност	416 [50]
Предлог <i>из</i>	416 [50]
Предлог <i>од</i> (у значењу старог аблативног <i>с(а)</i>)	417 [51]
Оријентациона аблативност	418 [52]
Предлози <i>од</i> и <i>ошкуд(е)</i>	418 [52]
Перлативност	421 [55]
Локациона перлативност	421 [55]
Предлог <i>крэз</i>	421 [55]
Предлог <i>преко</i>	422 [56]

Предлози <i>уз</i> и <i>низ</i>	423 [57]
Предлог <i>йо</i>	424 [58]
<i>Оријенџациона љрлајивносџ</i>	425 [59]
Предлози <i>више</i> и <i>љод/исљод</i>	425 [59]
Предлози <i>кра(ј)/крэ(ј)</i> , <i>љокре</i> и <i>око(ло)</i>	425 [59]
Адлативност	426 [60]
<i>Локаџона адлајивносџ</i>	426 [60]
Предлог <i>у</i>	426 [60]
Предлог <i>за</i>	428 [62]
Предлог <i>на</i>	428 [62]
Предлог <i>врз</i>	430 [64]
Предлог <i>љо</i>	430 [64]
<i>Оријенџациона адлајивносџ</i>	432 [66]
Предлози <i>куде</i> , <i>накуде</i> и <i>љо</i>	432 [66]
Предлог <i>до</i>	436 [70]
Предлози <i>у</i> , <i>кра(ј)/крэ(ј)</i> , <i>ускра(ј)</i> , <i>љокре</i> , <i>љоред</i> , <i>љри</i> , <i>око(ло)</i>	437 [71]
Предлози <i>љод/исљод</i> и <i>више</i> , <i>над/изнад</i>	438 [72]
Предлози <i>љред</i> , <i>љоза</i> , <i>сљрема</i>	438 [72]
Предлог <i>мељу</i>	439 [73]
Сложени предлози са <i>дно</i> , <i>сред(а)</i> и <i>вр</i>	439 [73]
4.2. Темпоралност	440 [74]
Темпорална локализација	441 [75]
<i>Симулјаносџ</i>	441 [75]
Беспредлошке темпоралне синтаге	441 [75]
Предлошке темпоралне синтаге	443 [77]
Предлог <i>у</i>	443 [77]
Предлог <i>на</i>	445 [79]
Предлог <i>љреко</i>	447 [81]
Предлог <i>за</i>	448 [82]
Предлог <i>из</i>	449 [83]
Предлог <i>љод</i>	450 [84]
Предлог <i>крэз</i>	450 [84]
Предлог <i>љри</i>	450 [84]
Прилози за време	450 [84]
<i>Анџериорносџ</i>	451 [85]
Предлог <i>љред</i>	451 [85]
Предлог <i>љре</i>	452 [86]
Предлози <i>(с)љрема</i> и <i>накуде</i>	453 [87]
<i>Посџериорносџ</i>	453 [87]
Предлог <i>љо</i>	454 [88]
Предлог <i>љосле</i>	454 [88]
<i>Лукџериорносџ</i>	455 [89]
Предлог <i>око(ло)</i>	455 [89]
Темпорална квантификаџа	456 [90]
<i>Лонџиљудиналносџ</i>	456 [90]
Беспредлошке темпоралне синтаге	456 [90]
Прилози за време	458 [92]

Прилошки облици <i>йо</i> и <i>до</i>	459 [93]
Предлошке темпоралне синтагме	460 [94]
Предлог <i>за</i>	460 [94]
Предлог <i>око</i>	461 [95]
Предлог <i>йреко</i>	461 [95]
<i>Терминайивносї</i>	461 [95]
Предлог <i>до</i>	461 [95]
Предлог <i>докуде</i>	462 [96]
<i>Инїресивносї</i>	463 [97]
Предлог <i>од</i>	463 [97]
<i>Фреквенїивносї</i>	464 [98]
4.3. Квалификативност	466 [100]
Инструментативност	466 [100]
Предлог <i>с (сэ, сэс)</i>	466 [100]
Предлог <i>из</i>	470 [104]
Предлог <i>од</i>	470 [104]
Предлог <i>на</i>	471 [105]
Предлог <i>у</i>	472 [106]
Предлог <i>йо</i>	472 [106]
Предлог <i>йреко</i>	473 [107]
Прилози за начин	473 [107]
Медијативност	473 [107]
Предлози <i>йо, йреко</i> и <i>с (сэ, сэс)</i>	473 [107]
Предлози <i>(на)месїо</i> и <i>за</i>	474 [108]
Комитативност	474 [108]
Предлог <i>с (сэ, сэс)</i>	475 [109]
Предлог <i>без</i>	476 [110]
Предлог <i>йред</i>	476 [110]
Критериј	476 [110]
Предлози <i>йо</i> и <i>(с)йрема</i>	476 [110]
Предлог <i>йоред</i>	477 [111]
Дистрибутивност	477 [111]
Предлози <i>на, у</i> и <i>йо</i>	477 [111]
Компаративност	478 [112]
Предлог <i>од</i>	478 [112]
4.4. Каузалност	478 [112]
Ефектор	478 [112]
Предлози <i>од, с (сэ, сэс)</i> и <i>на</i>	478 [112]
Стимулатор	480 [114]
Предлог <i>од</i>	480 [114]
Предлози <i>йо</i> и <i>на</i>	481 [115]
Иницијализатор	481 [115]
Предлози <i>збої</i> и <i>(-)ради</i>	481 [115]
Предлози <i>за</i> и <i>йо</i>	482 [116]
Предлог <i>без</i>	483 [117]
Предлог <i>до</i>	483 [117]
Предлози <i>око</i> и <i>с (сэ, сэс)</i>	483 [117]

4.5. Интенционалност	484 [118]
Предлози <i>збој</i> и <i>(-)ради</i>	484 [118]
Предлог <i>за</i>	484 [118]
Предлог <i>јо</i>	485 [119]
Предлог <i>на</i>	487 [121]
Предлог <i>у</i>	487 [121]
Предлози <i>јројив</i> и <i>ог</i>	488 [122]
4.6. Кондиционалност	488 [122]
Предлог <i>без</i>	489 [123]
Предлог <i>с (сз, сас)</i>	489 [123]
Предлог <i>за</i>	489 [123]
Предлог <i>(с)јрема</i>	489 [123]
4.7. Концесивност	489 [123]
Предлог <i>без</i>	490 [124]
Предлог <i>ог</i>	490 [124]
4.8. Посесивност	490 [124]
Предлози <i>на</i> и <i>ог</i>	492 [126]
Присвојни придеви	495 [129]
4.9. Спецификативност	495 [129]
Карактеристична појединост	496 [130]
Предлози <i>с (сз, сас), без</i> и <i>на</i>	496 [130]
Фабрикатив	496 [130]
Предлог <i>ог</i>	496 [130]
Димензив	497 [131]
Предлози <i>ог, око</i> и <i>до</i>	497 [131]
Дестинатив	498 [132]
Предлози <i>за, ог</i> и <i>на</i>	498 [132]
Мовенс	498 [132]
Предлог <i>на</i>	498 [132]
Компаративност	499 [133]
Предлог <i>ог</i>	499 [133]
4.10. Нагомилавање предлога	499 [133]
5. ВОКАТИВ	501 [135]
6. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	504 [138]
ТЕКСТОВИ	513 [147]
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	523 [157]
СКРАЋЕНИЦЕ	528 [162]
РЕГИСТАР АНАЛИТИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА (ПРЕДЛОГ + ОП)	529 [163]
Резюме	533 [167]

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ¹

1.1. Горња Пчиња налази се југоисточно од Врања. Има 54 насеља од којих су 44 у Србији (Трифуноски 1964: 7–9). Масивом Козјака и Ђерманске планине Пчиња је одвојена на југу од Жеглигова и Славишта. Планине Чупино и Доганица одвајају је на истоку од околине Криве Паланке и Босиљграда (Крајишта). На северу, од околине Врања Пчиња је одвојена масивом Коћурске планине и Мотина. Са западне стране границу чине ниске планинске косе Црни камен и Заједница, које одвајају Горњу Пчињу од околине Бујановца (Трифуноски 1964: 5).

Горња Пчиња састоји се из два дела. Један је висока и пространија планинска Пчиња, која захвата делове на истоку, северу и југу. Други је нижи и мањи део на западу и југозападу (Трифуноски 1964: 8–9). У целини она је планински крај који, за разлику од Доње Пчиње, није имао повољне саобраћајне везе са Поморављем. Ипак, највећи део Горње Пчиње, изузев уске јужне и југоисточне зоне (која припада Македонији), упућен је на Врање и његову околину (Трифуноски 1964: 10–11).

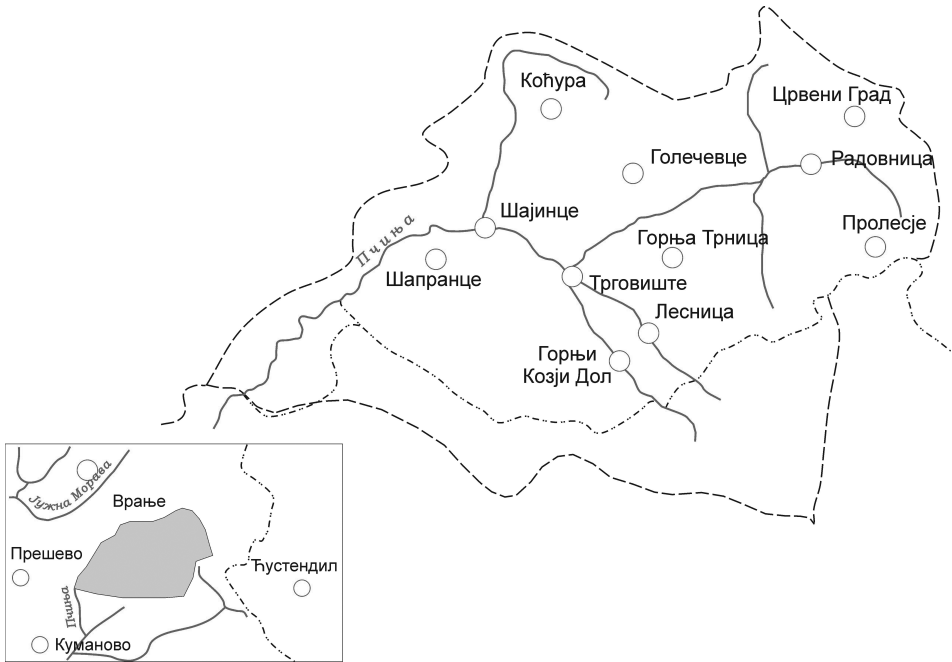
„Област је позната у народу под општим именом Пчиња, по главној реци која протиче кроз предео. Али река Пчиња протиче и кроз друге области у свом средњем и доњем току. Стога, за разлику од њих, овој Пчињи становници понекад дају и назив Горња, који се местимично среће и у литератури, на пример, у радовима Ј. Х. Василевића и Ј. Цвијића. Име Горња Пчиња је од географског значаја...” (Трифуноски 1964: 9).

Становништво Горње Пчиње је углавном српско, има мало Македонаца и сасвим незнатно Цигана (Трифуноски 1964: 7–9), али не зна се много о његовом пореклу. На основу појединих презимена, имена родова, назива „појединих географских објеката” и сасвим мало писаних података, Ј. Трифуноски закључује да су у појединим деловима Горње Пчиње раније живели и Власи (Цинцари) и Јуруци. Временом Срби су их потпуно потиснули (Трифуноски 1964: 47–49; Златановић 1996: 13–16). Моравци Пчињане погрдно зову Шоповима, мада се они не сматрају Шоповима (Трифуноски 1964: 9–10; Златановић 1996: 17–18).

¹ Уводне напомене (т. 1.1–1.3) преузете су, у једном делу, из монографје *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици* (Јуришић 2009а: 11–14). Грађа на основу које је настала поменута монографија такође представља најзначајнији део грађе и за овај прилог проучавању синтаксе једног призренско-тимочког говора.

Материјал за овај рад снимљен је у селима: Шапранце, Шајинце, Коћура,² Голочевце, Горња Трница, Лесница, Горњи Козји Дол, Трговиште, Радовница, Пролесје и Црвени Град. Црвени Град је истовремено са Коћуром најсевернији, а Лесница са Горњим Козјим Долем најјужнији пункт, док се Голочевце и Горња Трница налазе у централном делу ове области (в. карту 1).

Број становника у овим и другим пчињским селима нагло опада. Почетком деведесетих година прошлога века, према попису из 1991. године, у Шапранцу је било 105 становника, у Шајинцу 97, Коћури 367, Голочевцу 113, Горњој Трници 117, Лесници 217, Горњем Козјем Долу 119, Трговишту 1787, Радовници 1041, Пролесју 77 и Црвеном Граду 195.³ Десетак година касније, у попису из 2002. године, у Шапранцу је било 83 становника, у Шајинцу 90, Коћури 234, Голочевцу 63, Горњој Трници 86, Лесници 159, Горњем Козјем Долу 101, Трговишту 1864, Радовници 998, Пролесју 67 и Црвеном Граду 149. Број становника повећао се једино у Трговишту, варошици која представља економски и културни центар ове области (и то вероватно на рачун броја становника у суседним пчињским селима, удаљенијим и неприступачнијим).

Карта 1

1.2. Дијалекатски материјал за овај рад (преко 50 сати снимљеног спонтаног разговора са више од 30 информатора) забележен је у периоду од септембра

² Коћура (једина од истраживаних пунктова) није евидентирана као део општине Трговиште већ као део општине Врање – према подацима Завода за статистику Републике Србије (<http://sr.wikipedia.org/wiki/Koçura>).

³ Статистички подаци о броју становника налазе се у: Попис 1994 и на интернету (на адреси http://sr.wikipedia.org/wiki/Пчињски_управни_округ).

1993. до јула 1999. године, а затим од јула 2005. до августа 2010. године. То је углавном исти материјал на основу кога је урађена монографија о гласовним и морфолошким одликама горњопчињскога говора (Јуришић 2009а), само што је за потребе синтаксичких истраживања проширена мрежа пунктова (Горњи Козји Дол и Трговиште).

Неки од података проверавни су и код школованих носилаца говора родом из ових села. Места из којих је забележена потврда означена су скраћеницама: Г (Голочевце), К (Коћура), КД (Горњи Козји Дол), Л (Лесница), П (Пролесје), Р (Радовници), Т (Горња Трница), Тр (Трговиште), ЦГ (Црвени Град), Ш (Шајинце), Шп (Шапранце).

Из техничких разлога у забележеним потврдама не може се приметити специфичан изговор неких гласова: вокал /ə/ се најјасније изговара када је под акцентом, а када је ненаглашен, пре или после акцентованог слога, изговара се нешто лабавије, пасивније односно отвара се према вокалу /a/; сонант /n/ има веларни изговор испред /k/ и /t/; консонанти /h/ и /ʃ/ изговарају се са слабијом фрикацијом; африкате /tʃ/ и /dʒ/ изговарају се нешто палатализованије него у књижевном језику.

1.3. Горња Пчиња дуго није била озбиљније истраживана област. Од етнолошке литературе прво се појавила књига *Горња Пчиња* Миленка Филиповића и Персиде Томић 1955. године (Филиповић – Томић 1955), а затим, 1964. године, потпуније дело Јована Трифуноског *Горња Пчиња*, у коме се налазе резултати антропографских истраживања пчињских села (Трифуноски 1964). Монографија Јована Хаџи-Васиљевића *Јужна Србија II, Прешевска област* садржи доста етнографске грађе из Пчиње (Хаџи-Васиљевић 1913), али аутор је Пчињу посматрао као део прешевске области. Новијег датума је књига *Пчиња* Момчила Златановића (1996), за коју сам аутор каже да јој је средиште интересовања „остаци разних старина, културно-историјске прилике и усмено песништво”.

Када су у питању језичка истраживања, ситуација је слична: радови А. Белића (1999б) и О. Брока (1903) не обухватају простор Горње Пчиње, а Владимир Стевановић је умро не стигавши да заврши своју дисертацију *Говор Пчиње*. Много касније објављени су радови: *Микројојонимија ојчињине Трговишта* (В. Стевановић 1979), *Тојоними у средњем сливу Пчиње* (Златановић 1988), *Прво лице јединине љрезенџа у љовору Горње Пчиње* (Костић 1997–1998), *Неколико најомена о унуџрашњим диференџацијама џчињскоџа џовора* (Јуришић 2007а), *Неке акценџајске занимљивосџи из џчињских села* (Јуришић 2007б), *Друџо лице мноџине аорисџа у Говору Горње Пчиње* (Јуришић 2009б) и монографија *Говор Горње Пчиње, Гласови и облици* (Јуришић 2009а). Не треба, међутим, заборавити ни радове у којима се налази и грађа са овог простора: *Torlak accentuation* (АЛЕКСАНДЕР 1975), *Речник џовора јужне Србије* (Златановић 1998), *Сисџем личних заменица у јужном џојасу џризренско-јужноморавских џовора* (Јуришић 2005).

Дакле, у српској дијалектолошкој науци о овоме говору дуго су постојали само најфрагментарнији подаци, а тек од 2009. године стиче се потпунији увид у његове гласовне и морфолошке одлике. Када је у питању синтаксичка проблематика, она доскора није била предмет истраживања у овом, а ни у другим призренско-тимочким говорима (осим у појединим детаљима у оквиру неких монографија), тек је 2010. године изашла из штампе књига о генитивним значењима у јабланичком говору (Жугић 2010), а затим се појављују и ситнији прилози проучавању синтаксе

горњопчињског говора (Јуришић 2010; 2011; 2012; 2013; 2014), стога је циљ овога рада да се бар донекле осветли синтакса падежа једног српског говора са аналитичком деклинацијом.

1.4. Аналитичка деклинација представља један од крупнијих балканизама и битно обележје говора призренско-тимочке дијалекатске области. Горњопчињски говор, уколико се изузме вокатив, чува једино форме номинатива и – у сасвим ограниченом броју примера – датива. Општи падеж, који је облички у потпуности синкретизован с акузативом, истиснуо је облике генитива, инструментала и локатива, и готово све облике датива. Овоме треба додати и то да су множинске форме номинатива и ОП доследно изједначене (пошто је код именица м. рода најпре дошло до потпуног обличког изједначавања акузатива мн. са номинативом мн.). З. Тополињска, која схватање падежа подиже са морфолошког на морфосинтаксички ниво, „не оставља место за појам ‘casus generalis’” већ сматра да се ради „једноставно о синкретичком именичком облику који ступа у различите падежне односе” (уп. Тополињска 2002: 10).

1.5. Деклинациони систем истраживаног говора врло је упрошћен и своди се на номинатив, општи падеж и ретке остатке дативних форми (које иначе одлазе међу последњима из језичког система говора захваћеног аналитизмом). Његова синтакса падежа самим тим је обележена у односу на синтаксу падежа стандардног језика и српских говора са сачуваном флексијом, међутим, методологија синтаксичких истраживања разрађена на корпусу савременог српског језика и старосрпских споменика може се применити и на истраживани говор. Наиме, сва значења која предлошко-падежне конструкције могу имати у једном мање „прогресивном” говору (неком новоштокавском, на пример), постоје и у говорима са изгубљеном флексијом (призренско-тимочким), где предлог у комбинацији са именицом у општем падежу уз глагол одговарајуће семантике може исказати одређено значење без класичних падежа. Дакле, семантика представља оно од чега се може поћи у проучавању синтаксе падежа српских говора, који немају увек исте морфосинтаксичке форме, чиме се постиже уједначен синтаксички приступ свим нашим дијалектима (уп. С. Павловић 2000: 12).

1.6. Овај рад је подељен на четири поглавља (поред увода и закључка) од којих је свако посвећено сачуваној падежној форми: *Номинатив*, *Датив*, *Општи падеж* и *Вокатив*. У првом поглављу, *Номинатив*, тежиште анализе јесте на „неочекиваним” конструкцијама које одступају од стандардног српског језика и од прилика у новоштокавским говорима (поред краћег осврта на очекиване синтаксичке службе у реченици – субјекатску и предикатску).⁴ У поглављу *Датив*, дат је инвентар свих сачуваних дативних форми, поменуте су синтаксичке функције овог падежа и ОП у дативним функцијама, а дативна значења, која су нашла своја места у одговарајућим семантичким круговима у оквиру поглавља о општем падежу, овде су само набројана. У највећем поглављу – *Општи падеж*, дијалекатска грађа је распоређена по семантичким категоријама од којих свака представља посебну целину, при чему су (очекивано) најбогатије две семантичке категорије – спацијалност

⁴ Поглавља *Номинатив* и *Вокатив* урађена су по угледу на истоимена поглавља у монографији о синтакси падежа у Параћинском Поморављу (Милорадовић 2003).

и темпоралност.⁵ Општи падеж је посматран као падеж у функцији спацијалног, темпоралног, квалификативног, каузалног, интенционалног, кондиционалног, концесивног, посесивног и спецификативног детерминатора. Ради боље прегледности, у оквиру одређених категорија налазе се, поред ОП, и ретки облици датива (то су углавном дативне енклитике и можда нека од сачуваних дативних форми међу именичким заменицама – *њему, кому/коме, некому, никоју, свакому*). Синтаксичке функције општег падежа (субјекатска, предикатска, објекатска), као проблеми који се тичу синтаксе реченице, овом приликом нису обрађивани. Вокатив, форма за дозивање и обраћање, добио је у овом раду своје поглавље, мада су различита схватања око тога да ли се он уопште може сматрати падежом (в. цитирану литературу у: Милорадовић 2003: 191).

⁵ Поглавље *Општи падеж* (односно тежиште овога рада) је организовано углавном на начин који је дао С. Павловић у својој књизи *Детерминативни падежи у савременој словенској именоској* (2006) уз извесне допуне преузете из књиге *Синтакса савременог српског језика* (прецизније, из поглавља *Семантичке категорије у једној реченици: синтаксичка семантика* П. Пипера и *Синтакса и семантика падежа* И. Антонић – Синтакса 2005) и монографије *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке* (С. Павловић 2000), али у складу са природом самог дијалекатског материјала.

НОМИНАТИВ

2. Осиромашен инвентар падежних форми којима говор Горње Пчиње располаже свакако је утицао на то да се номинатив, поред очекиваних синтаксичких служби у реченици – субјекатске и предикатске, употребљава и у конструкцијама које одступају од прилика у стандардном српском језику и новоштокавским говорима. Нове функције номинатива су у књижевном језику обично покривене генитивом (или, ређе, неким другим падежом). Тежиште анализе овога падежа биће управо на тим „неочекиваним” конструкцијама уз осврт на стање у једном косовско-ресавском говору, који је процес анализма озбиљно захватио.⁶

2.1. Основна синтаксичка функција номинатива јесте субјекат у реченици: *йеиџл* поје ли, *вамйир* утѣкнуже (Р), *снашка* даде бакшиш на кѳни (Шп), *неће* ми га ни *чаша* збере (Ш), *Турци* на конак овде доодили (Шп), *њин овџн* ме утепаја (Ш), а *наша* је кума па за њџа била (Ш), *шакво* је дошло сџ време (Т), *Ја* онам на ртину кѳт посадеше гра (П) и сл.

Уско је повезана са чињеницом да се ради о независном падежу и његова предикатска служба у реченици (именски део предиката): *тѳј* Станко ми је бија *браји* (Л), момѳк останѳја да си биде *ѳзда* (Л), бре, он, е[м] ми је *зеѳи* по Рѳжу, ем ми је *кумашин* (Р), Сѳма им *кум* беше (Р), ја да сѳм *лазар* (Ш), Јовѳн је *шѳшко* на овѳја (Г), ја *девојка* кѳд беше (Т), после па *момковица* бидна (К), ми бѳмо *деѳа* (ЦГ), не ли сте Ви *њеѳво деѳе*? (Л), они *жѳнски чеѳад* бѳву (К) и сл.

2.1.1. Номинатив се јавља и у предикату уз глаголе *вика/каже/зове*, чије је значење „називати некога или нешто неким именом”, при чему се глаголи *каже* и *зове* могу сматрати облицима преузетим из урбаног градског говора (који се уз то и ређе срећу): Па бија ергѳнин па кѳт се жеѳи – *младожеѳа* се вѳка (ЦГ), *совѳља* гу вѳкамо нѳе (Р), вѳкамо ги *йриѳке* и на ѳи сѳдимо (Ш), лѳѳа, па *лаѳѳе* га вѳкамо (Т), *ѳедѳн тѳгли нагоре ѳедѳн надоле*, *шрвоѳ* га вѳкав (Т), *зеѳе* га вѳкамо (Р), како се вѳкаше *онѳ болес* (П), а ни га *зѳламница* вѳкајамо тѳк (Р), *деѳи* га вѳкашемо (Ш), ми си ги вѳкашемо *ѳраѳине* у старѳ време (Г), и неки болѳз дојде, вѳкашеву га *деѳѳерија*

⁶ Ради се о говору Параѳинског Поморавља, чију је синтаксу падежа врло детаљно обрадила С. Милорадовић у својој монографији (Милорадовић 2003). Када су, међутим, у питању призренско-тимочки говори, обично недостају подаци како о овом, тако и о другим питањима везаним за синтаксичку проблематику, па самим тим најчешће није могуће направити поређења између поменутих говора, нити извести неке озбиљније генерализације.

(Т), *дефјерија* га викаја (Т), они га викаја тэк *исјришљэк* (Р); тој се каже *лавња* (Т), а његово се каже *ћемане* (ЦГ), отиде и из онија, ми ги кажемо *ковчази* (Р), кажев гу *задушњица* (Р), *ложица* се кажеше (Р), *ицијанка* га напрет кажеја (Р); и први брат, *Душан* се зове (К), Тэј, *Маринко* се зове (К), А ја сэм се звала, *ћерко*, *Анђелковић Десанка* (К) и сл.

Понекад се на овоме месту употреби облик вокатива, и то најчешће онда када се именица односи на особу: *сваћо* ме вика поради *ћерку* (Л), па и тэг је такој билó: *која* оће вика свекрву *маме*, *ишаше*, *која* неће – па неће и толко (Р), *Која* оће поштује свекра, свекрву, вика *мамо*, *ишашо* (Р), а понекад је немогуће разлучити да ли је у питању вокатив или номинатив: па онé си ме такој свé *нане* викаја, *сестре* (ЦГ), не дрүкше но *бајиче* свé са гу викали (ЦГ) и сл.

У конструкцијама типа „име му је ...” лична имена се, очекивано, налазе у номинативу: *Бурђија* му име на онога (Р), а тэј, најстаро дете, *мушко*, *Наско* му име (П), *Таса* му име на њега (К), а оно ву *Алијана* име на бабу ми (П), и улеже тај нека *Лейосија* ву име (Р), на мóју мајку ву име *Наса* (П), на мајку ми *Санда* ву име (К), а њóзе име билó *Мира* (Л), *Илинка* му бéше име, четири месеца га чувá па ми не бидé (Р), *Перса* ву име бéше (К) и сл. Нису, међутим, необичне ни конструкције са обликом *имеше*: *Блајоја* му имеше на тога ми домаћина (Р), *гедга* *Влајика* му имеше; *Раце* ли му имеше? (Г) (уп. Јуришић 2009а: 253).

2.2. Номинатив једнине и множине именица (са квантификатором или без њега) употребљава се уз глаголе *имаши** и *биши**, када имају тзв. егзистенцијално значење „постојати”, и уз њихове одричне варијанте, што се поклапа са стањем у Параћинском Поморављу, само што се овде генитив, наравно, неће појавити ни по изузетку (уп. Милорадовић 2003: 38, 70). Када су у питању сродни говори из призренско-тимочке дијалекатске области, мало је података, али у говору Алексиначког Поморавља помиње се оваква употреба номинатива: „уз глаголе *буде*, *има* (*било*, *имало* – безлично за оба броја и *били*, *имали* за множину), где у стандардном језику имамо облике генитива, при чему није битно да ли се ради о именицама с квантификацијом или без ње, као ни то да ли се ради о потврним реченицама или негацији” (Богдановић 1987: 233). У *Ђаковачком говору* постоји кратка напомена о овоме: „Уз облике глагола *биши* и *имаши*, нарочито ако су одрични, партитивно значење у субјекатској функцији казује се обликом номинатива” и наводи се неколико примера (М. Стевановић 1950: 142). Може се, дакле, претпоставити да ова појава карактерише читаву призренско-тимочку дијалекатску област, али би било пожељно детаљније је истражити и утврдити евентуална неслагања између поменутих говора. Тако, на пример, анализом снимљених спонтаних разговора на простору Горње Пчиње, примећује се да су конструкције са глаголом *имаши** много фреквентније од оних са глаголом *биши**. Како је у другим говорима поменуте области, засад се не зна.

2.2.1. Глагол *имаши** (са значењем „постојати”) у испитиваном говору има широку употребу као предикат егзистенцијалних реченица. Он се може појавити у а) презенту (у облику *има* и у једнини и у множини сва три рода), б) перфекту (у имперсоналном облику *је имало* или, ређе, у облику за одговарајући род и број – тј. са субјекатско-предикатском конгруенцијом), в) имперфекту (у облику *имаше* и у једнини и у множини сва три рода) и, ређе, г) аористу (у имперсоналном облику *имá*). У конструкцијама са поменутих глаголским облицима налазе се именичке

лексеме у номинативу (и тамо где се у стандардном језику употребљава генитив – у позицији логичког субјекта). У говору Парафинског Поморавља, међутим, не помиње се појављивање поменутог глагола у аористу и имперфекту (Милорадовић 2003: 38–49).

а) има *брич*, *оволки брич* (ЦГ), бајги да истин има *вамйир* (Р), И туј, *једн Младен* га има (К), па у каменат има *блак иайри*, неки ситанчак (П), туј на Богородице *собор* има (К); ја и још една, још една има *баба* (Г), ел *деверица* има пред мене иде, девојка, деверица се каже, ће ме проведе (Р), има *нека*, *жсена нека* (Р), туј има *једна иројејлава змија* (Г), *јабука* има *једна* испот кућу такој (П), *кључарка* има на врата (Р), али *илоча нека* можда гу има (Т), има *една ирава каниерионка* (К), Маре, има ли гу *моја Цона?* (К),⁷ па *иерзија* има (Шп), *Стианоја* туј га има *једн Крсидишински* (П), и *Тоza едн* има горе, там, з дечица малечки (Г); има ли *ирне* куде вас (Г), и *млекце* кат има (П), има туј *едно ииле* поје, *диво* ‘дивље’ *ииле* (П);

вамйири у туј воденицу има (Р), има си *вужи* (Г), али пастир трбе, *вужи* има (Л), па има *кањейи иосии* (Л), грип кога га утегне, па тој *лекови* има, тој се спречи (П), Ај тамо у стреју, има *иоанци*, ваће си поганци (Р), тројица највише, *неки ситарци* ако има (К), да видиш *какви ћелими* има (К), Овде *ћосафци* има, *тарвани* има, *орли*, *вране* (П); *амбулице* има свуде сак (Р), има и *дике јаюде* (П), овдека далечко *куће* има (К), има *крушке*, *јабуке*, *сливе модре* (ЦГ), *Ласијавице* има, ма и сак летев туде гледам (П), има *ечмена илева* (Т); има си *кошлики* (Г), има ги *ијија иилики* туде по трње летев (П), истин ги има *једни камења ијквџи* (Р), *дваица браћа* има (Т);

ако има *некој* та гу дигне (П), у јабукуту *некој* има (ЦГ), мож и да има сак *некоја* (ЦГ), ако има *ники* од Лесницу, испрати га нагоре (Л), има *једно малечко*, *наше* (К) и сл.

б) *лојовлак* је имало и напрет (Шп), имало је и *дрок рои* (Р); имало *нека барчуа*, како овакој, колеста како вирче (Г), *вода* си гу је туј имало (Р), и имало *нека дуика* (Р), па от комшије се је имало *мука* (Р), у Трговиште је имало *мушавија* (КД); *оњийице* је имало па околу *огњийштето* ће залићав (Т), они си се дигнеф па си донесев дудуци ели *јајје* имало је (Шп);

И имало *тэг*^к *вамйири* по свет (Р), кад је имало *вмйири* (К), и там, *собори* имало (К), *Ћосафци* имало (П), *чиче* имало, свекрва, свекар (К), туј] је имало однапред *иандари*, *бивши* (Р), чукам конопље, чукам, имало *конойље* (Л), Ондe *какве иећурке* је имало онде-нагоре (Л);

па имало је *ионекот* (Л), *неко* имало *криво* (Р);

умреше си обе, па од болес, дек је заимало *лекар*, па ће однесеш дете куде лекара (ЦГ).

Ређе се могу чути конструкције у којима постоји субјекатско-предикатска конгруенција: какво ти нема, *свакаква боја* је имала (Р), у неку гору *орлова кућа* имала (Л), она имала *стианица* овде (Р); *Сито иријес* и *ијџи куће* су имале, а сак нема (К).⁸

в) имаше *два коња* (Р), *мајсјор неки* имаше (П), *едн овдн* имаше (Р), *једн ора* имаше (ЦГ), туј имаше *собор* (К); Па *една баба* гу имаше тамо у Турчици, па

⁷ У наведеној потврди неопходно је појављивање енклитике личне заменице уз именицу у номинативу, да би њено значење било *Маре, да ли је иу моја Цона?*, тј. *не може* се рећи: Маре, има ли *моја Цона?* Међутим, у примерима типа: И туј, *једн Младен* га има (К), енклитика може и да изостане, а да значење исказа не буде промењено (*И иуј је један Младен*).

⁸ О паукалу се овом приликом неће посебно говорити, осим напомене да су његови облици, када су у функцији номинатива, стављани са одговарајућом групом потврда.

добра њокривка, нити ништа (Р), Ни је имало *сајун* да нађеш, нити *чи[с]* *сајун*, нити *онакџв*, нити *овакџв*, ништа! (Г), Однапрет се увџмпирували тој људи, ни је имало ни *инџкције*, ни је имало ни *нишија* (К).

в) Она ичџр овде пројде, ал *Дејан* га немаше! (ЦГ),⁹ Оно, *докџиур* немаше напрџт! Јок, *докџиур* неје имало (П), у цркву се венчали, а раније немаше *венчање* (Ш), оно тџк и *докџиури* немаше као сџк (Р), *докџиури* немаше, дете (Р),

А овџј две-три године нема јако *снџк* (П), и нема више *борба* (П), Па дџг да ги најде, Дџшо, кџт овџј годину нема нигде *џеђурка* (ЦГ), И *врџне* сџк однема, како сџк почџ рџт, и *џиџ* однема (П).

2.2.3. Имперсонални егзистенцијални искази формирају се и помођу глагола *биџи** у облику 3. л. јд перфекта (*било је*) и номинатива именичке речи:

зџл живџи е било (Г), *Крџв* је било довдека (К), оно *мрџк* било, нођ (Л), кџд било *највеђ мрџс* (Т), ту[ј] је било *реџи* ми да отидемо (Л); То[ј] је било *бџљка*! (П), То[ј] је било *крџмен женџ*, не онакој, *крџмен женџ* је било! (П), Такој, ее, у старо време како је било *женџдба*! (ЦГ), то[ј] је било *биџша Јуџослаџија* (Шп), и тџк је било *крџза* како сџк (П), *мџка* је било тџк (Р), *мџка* је било, тики забарџви се (Т), Тџк је *рабџша* било (Р); по *џири*, *чеџири џра* је било туј (Ш);

и тако[ј] је било *лаџарице* (ЦГ) и сл.

Потврде номинатива уз глагол *биџи** у персоналним облицима перфекта:

џџџ је *бџлез* бија пџнапрет (Т), Епа еџе, *Блаџоја Крџшински* што је бија, они виџав, од вџмпира је бија (К), па чџк под грџбје *водџница једна* билџ (К), *Крџмен женџ* билџ! То[ј] је *крџмен женџ* билџ! (П), а тамо *една собџица* е билџ (Шп);

осџмесџ џака су били (Т), *џија комџије* са били (Г), *офчџрије* кџд били (ЦГ), Па *Рџмљани* били (К), *џија* су *два собџра* били (Ш), *Дџџесе чџвџка* са били у овџј кџћу! (ЦГ), Кџт сџм отишла тамо (...) па дџвери, овџ[ј] је бија, Ђџра, и Лџка, Цветџн, *чеџворџца* са били, и Манџсија четврти, и *једна џџрка* је билџ (ЦГ), *Чеџворџца* са *брађа* били, кџт сџм ја там отишла (ЦГ), едџн имаше три деџа и они двоџца, тој су *џеџина* били (Р), та *седџина* су били кџт сџм ја дошла (К), *чеџири еџрџе* са билџ (Л), Ёте такој, *мџке* са билџ напрџт, неје имало ништа! (Г), кџт *невџстиџе* билџ, ја причџм како се жеђили (ЦГ), онџ *сламеџе кџће* билџ напрџт (Т), *Три џмбарџики* су били, колко_оној крџденче висџки наџбре (К), *дџванџез деџа* на мајку били (Р).

Код следеђих потврда не може се поуздано знати да ли су имперсоналне или нису: тџг *боџџство* је било (К), тџг *венчање* је било, сџк сџмо брак праџв, џпис (К), али ете *џџкџ* је време било (Р), *џџџ* *једно девојче* је било (Ш), било си џе *млеко* овакој (Т).

Номинатив именица уз овај глагол (којим се формира егзистенцијални исказ) присуџан је и у следеђим потврдама:

кџт отиде куде онога удовџџта, *уџовџџ* онај што бџше (ЦГ); *Кџћа* си *џџџ* бџше (Р), Ма не бџше, мори, такџв, додџк *Лџза* бџше (П), и *једна рџкла* ‘блуза’ бџше *дрџџава* (К); бџше *женџе едно* (Г);

о, по триџесе, педџсџ чџвајамо кџд бџја *синови* (П), *дебџле коџџље* тџг бџја (Р), *Миџра* и *Бџдимка* ли бџја, бре (Р), *дџе снаџшке* туј бџја и синовите двоџца (Т), *чеџири џџрке*, до скџро му бџја (Р);

мој мџж бидна туј маљка (К), она и сџг бидна *мџка* као напрџт (К), кудџ бидџ *џџџ смџк* (Г), седџм године *џн* овде бидџ (П), и *џн* бидџ у рџт та погина (Р), ене кџд бидџ џџкџа *онај међџџа* и *онај мрџс* (Р), *џџџ баба Нџда* до скџро бидџ (Г), овде *Бџџари* па кџд бидџше (Р);

⁹ И овај исказ би постао бесмислен када би изостала заменичка енклитика (уп. са напоменом 7).

каква коза има да бидне (К);

А да л ће биде *иџој*, да л мож ги исфаћав? (Г), прво ће бидев *лазари* па *иџредњице* (Л).

Одрични искази са овим глаголом много су ређи од оних са глаголом *имаџи**. У истраживаном материјалу има их само неколико, али нису неочекивани у пчињском говору (а има их и парађински говор – Милорадовић 2003: 41–42).

да не беше *Верица*, теше умру (Г), ама не беше тэк *сџраџиџа* (Ш), да не беја *иџарџизани*, све темо да изгоримо (Г);

па *гва* ву *иџија* не биднаше (Шп).

2.2.4. У говору Горње Пчиње, дакле, могуће је егзистенцијални исказ формирати на неколико начина (поменутих у т. 2.2.1, 2.2.2 и 2.2.3). Неретко се дешава да исти информатор, у истом контексту, спонтано употреби више поменутих могућности: она *имала сџаница* овде (Р), а одмах затим: Туј *школа* куде *је било*, туј[ј] *је сџаница била*, туј[ј] *је имало* однапред *џандари бивши*, па *је имало* после *овија бџарски милиџиџи* ли (Р), тамо *иџурско* кэд *било*, па *Римљани* неки *имало* (К), *имало* све тэк, али *било је нароџи*, а сџк, што има? (Ш) и сл. Ова појава „комбиновања” уочена је и у говорима Алексиначког и Парађинског Поморавља (Богдановић 1987: 252; Милорадовић 2003: 42–43, 47). Суштина је у томе да се, на пример, исказ: па чџк под грџбе *воденица џедна* била (К), може формирати на неколико начина, а да његово значење остане непромењено: па чџк под грџбе *воденица џедна* *беше* // па чџк под грџбе *воденица џедна* *имаше* // па чџк под грџбе *воденица џедна* (*је*) *имала*!

2.2.5. Именица је у номинативу и у кондиционалној конструкцији типа: да неје *женџиџа* за лџб да трпџв (Г), да не беше *Верица*, теше умру (Г), да не беја *иџарџизани*, све темо да изгоримо (Г).

2.3. Облик номинатива се такође употребљава за исказивање партитивности, на месту где се у стандардном језику појављује партитивни генитив. У функцији квантификатора уз именицу у номинативу (у забележеним потврдама) може бити именица (а) или прилог (б):

а) *месо* си остана, *пџн таџир* (К), све ву је башка: *ложџца*, *каленица*, *таче* *воџа*, све (Л), *канџче* *имаше* *воџа*, *расипа* туј по оној (Р), *канџта* *воџа* ће се понесе (Р), *сол* *имаше* *грумење* (Р), тџг *имаше* *симџиџи* *пџни* *кошеви* (Шп);

оно има иљадо и пестџина *џка сџно*! (ЦГ);

б) овеј две-три године, нема *млоџо* *мрас*, сувомрасџца, нема *млоџо* *гебџл* *снџк*, а однапред ринемо (П), па *снџл* је *млоџо*, Рашо, било туј годину, *дџвде* (К), та *имало* *млоџо* *ђаволџиџине* напред (Р), *Пџно* је *собџри* *имало* (К), то[ј] је *пџно* *вџшке* било (К), *имаше* тџк *пџно* *лазарице* (Шп), Ау, *иџикве* овуј годину било туј *пџно* (Р), *геџа* има *пџно* (Шп), кџт се *имало* *коџа* *љџди* (Р), море, има *коџа* *џџдине* (Г), *слабо* *имало* *џс* (Л), тџг је *имало* *рџтко*, *рџтко* *учише* џи (Л).

2.4. У истраживаном говору једнакост се може исказати поредбеним речцама *како/као/ко*, које се комбинују са обликом номинатива именице. Међутим, уместо очекиване конструкције *ка(к)о* + *номинатив* појављује се *ка(к)о* + *ОП* када је именска реч са којом се пореди – (лична) заменица:¹⁰

¹⁰ Ово се односи на оба типа компаративности: оној која подразумева довођење управне радње у везу

и он, ич не чује са шићер, сџк си пије ко мене слатку каву: помалко каву, а повишке шићер (П), Она исто и као *ишебе* дојде. Таква убавка, убавка (ЦГ), ја сџм ишла у течеј, па кџт сџм била како *ишебе* (Ш), као *ишебе* има плави очи (К), као *ишебе* кџт сџм била млада (Г), па и ја сџм сџк како *њуџм* доживила (Р), Плава, плава, исто као *њуџи*, исто таква зборљива, исто! (ЦГ), не збореше како *нас* (Г); ја сџм и ја таква остала како *иуј* (Р); Остало неко дете, девојче како *ишебе*, сирак (Р), една како *ишебе* девојчица (Г), Па овај у Неготин има две ћеркице, једну као *ишебе*, иде и она у школу (К) и сл.

Када се, међутим, за поређење узима именица, она је, као и у стандардном језику, у номинативу: он си спије као *вол* (П), она знајеше како *бабица* (Л), он је по мене ишџа како *вода* (К), тој си лази по нас као *врца* (К); и ја бџ како *Сања* (Г), телци ме уплискаше та како *свиња* (Л), свџ како *сења* по коњаџога Тозинога ишлџ (Г), црн како *јарван* (П), нџће има дрвене, како *коруба* (Л), онџ српетина како *коса* (Г), право дете као *јушка* (К). Овде долазе и примери чији се облик ОП формом изједначио са номинативом (а код којих се, такође, ради о номинативу): али здрави смо били како *дрџн* (Л), подрадила си кућу, живи као *човек*, а ја живу као *свер* (П), згужваф се како *свинско црево* (П), а ми сви као *јрасци* се ципкамо (Шп), ко *јруичџ* се ципка (Т), Кукамо јадне како *кукавице* (Г); и једно као *бојлек* довџека длџго (Шп), како *остјал*, сал му ниско ножице и колесто је (Р), имала нека барчуга колеста, како *вирче* (Г), па бутинь има, како *каче* (Р), млеко као *сирење* густо од џфце (Г), да виш како је дебџлко ко *лубениче* (Р), имаше неки два-тројца овакви, као *Миле* (Р), једни кучики што имав, бџш оволички, ко *волџви* (К) и сл.¹¹

Ситуација је иста и када се поређење врши помоћу речи *колко*:

оволичке праћке *колко јрс* (К), *колко овој геиџе*, толичџек (Г), Три амбарчики су били, *колко_оној креденче* високи нагоре (К), Море, длџге, длџге, змије длџге, па смоџи *колко колџна* дебџли! (Г).

Појаву да у оваквим поредбеним конструкцијама „често стоји генитив-акузатив м. номинатива као и у околним македонским и бугарским дијалектима, мада ни употребна номинатива није искључена”, Белић није детаљно анализирао (што и сам напомиње). Закључио је, међутим, „да се та црта поглавито употребљава у дијалектима јужно од Нишаве” (Белић 1999б: 401), што опет није погрешно; на пример, у Алексиначком Поморављу увек уз поредбену речцу (*кај*, *ки*, *како*) стоји номинатив, а конструкција типа *јунак како мене* – нема (Богдановић 1987: 229, 261), док је у горанском говору уопштена конструкција *како/ка + ОП*, а само у нижим селима, и то ређе, може се чути и: *ка + номинатив* (Младеновић 2001: 484). Чињеница је, међутим, да уз већину Белићевих потврда нема оног минимума контекста који би омогућио праву анализу, а затим, када се погледају употребљиви примери, опет треба одбацити оне „у којма је генит.-акуз. правилан и с тачке гледишта других наших дијалеката”.¹² Преостале Белићеве потврде ове појаве потврђују закључак

са истом радњом у другим околностима (в. т. 4.3.6) и оној која представља поређење детерминисаног појма са другим појмом – компарантом (в. т. 4.9.6).

¹¹ У истраживаној грађи налазе се и две потврде одступања од наведених правилности: она бџше такој остала како *ја сџк*, сама (Р); а он едџн лџп мџмџк, како *иџишка му* (Тр).

¹² Синтагма *како + номинатив* може бити део поредбене реченице чији глаголски део предиката није изречен: *она* знајеше како *бабица* (Л), и тада се у истраживаном говору на месту номинатива (обично) личне заменице појављује облик ОП: не збореше како *нас* (Г). Ове случајеве треба одвојити од оних у којима се ни не очекује да именска реч после *као* буде у номинативу, на пример: Чуваџли смо *га* као... *као јолуба*, па сџк се изиграва с *нас*! (П).

изведен на материјалу из Горње Пчиње да се одсиуїање у односу на сиїуацију у сиїандардном језику ииче само заменица.¹³

Изражавање неједнакости постиже се употребом речце *неџо* и *но*, при чему је појам с којим се врши поређење у облику номинатива:¹⁴ *неје бунар*, но *вир* (Р), *неје овакво*, но *ириџа*, *коло* (Р), *Не маџето*, но *начешо!* (ЦГ).

2.5. Демонстративне речце *еве*, *еїе/їие*, *ене* редовно су у употреби са именицом у номинативу (а), при чему, између облика *еве*, *еїе/їие*, *ене* и именице у номинативу може да се нађе и заменичка енклитика у акузативу (б). Тако је и у другим сличним говорима (Богдановић 1979: 103; Марковић 2000: 222), док је у стандардном језику „слободни генитив у реченичним еквивалентима (оказионалним варијантама реченице) уз презентативе – речи којима се у непосредној комуникацији саговорнику скреће пажња на неки објекат или екскламативе – узвике *ево*, *еїо*, *ено*, *їле*” (Синтакса 2005: 130). Потврде:

а) *еве* ми *сиїаї* (П), *џпа*, *еве сиїанџи* куде је (Р), *Па еве Качарска воденица* горе што *је* (Р), *еве овај вуїа*, и од њум ћу гледам и ћу си ткаем (Р), *Па овде еве еїрва* ми *Ђурђа* (П), *Еве Душко* и има један (син) у Загреп (Р); *ете иїолка лава* (Г), *ете бела чашка* горе (Р), *ете ћувечи* (Шп), *Они ете овија* сак излагали Новицу (Р); *Ене Владимир* (Р), *Па ене Димча* онде спрема нас (П), *ене оној Душково бело* (Р), *ене неј ири* што са (Р).

Понекад изостане номинована именица, тако да уз речце *еве*, *еїе/їие*, *ене* стоји само заменичка енклитика у акузативу: и мене *еве ја* какво је (ЦГ), тики *ете ти ја* дојде (Г), *ете ти ја сабајле* (К), *ете си ии* сак, што останаше, живи–здрави (П), *те си ии* горе (Г), *ене ју* онде (Р), *ене ју* ондека више пут (Шп) и сл.

Честа је и комбинација речце *еїе* са показном заменицом у номинативу: *еїе-иїај* рекнаја (Р), и прс, тики ми висна, *еїе-иїај* прс (Р), туј па, китке овакве, *еїе-иїакве* китке, три надоле, па нашијене (Р), баш *еїе-иїолка* глава (Г), от падобран шамија на једну стрну оволко широка – *еїе иїоличка*, на одну оволко (ЦГ), *ене-онде* оној што *с*, *еїе-иїаквија* (ЦГ).

б) Мамо, тој *еве* гу *баба наша* (ЦГ), прет кућу *еве* гу *сг водаїа* (Р), а *еве* гу *една* у кућу, на рогожу (Р), *Еве* гу *овај* (К), *еве* ги *наши дечиїиїа*, од мене по са оболели сви (ЦГ); *Па тај ете* га *сг докиураїи* што је (Р), и *сг** *ете* ги *вамїлија* овде, онде (Р), *ете* гу *земања*, лега (К), *па ете* гу *кочица* (Р), *ете* гу *соба* што је наместена (К), *ете* га *комиїа* (Л), он *Шїира* ете га и дан-данеске је у другу државу (Р), *Бїиари* *ете* ги, рече, *идев отут*, *откут школу* (Т), *И ете* ги *иїија иарїизани* (П), и *те* ти ги *Бїиари* на врата (К), она *те* гу и *сак иїај кошара* (Р), *једни* *те* ги онде-горе у Арсинку (ЦГ); *Ене* га *Дејан* (К), *ене* гу *роїожа* онам (Р), *ене* гу *цркваиїа* (Р), *Малечкаїа* *ене* гу *спије* (Л), *Ене* га *ианурче* на овбј (К) и сл.

2.6. Конструкције са заменичком редупликацијом, у којима се налази енклитика личне заменице у акузативу и именица у номинативу, иначе распрострањене у многим српским народним говорима (Милорадовић 2003: 45–46), и овде су сасвим уобичајена појава (уп. т. 2.2.1 и т. 2.2.2). Оне са показним речцама

¹³ Судећи према једној потврди (у т. 509) из монографије о говору Црне Траве и Власине, може се очекивати слична ситуација и у тамошњем говору (Вукадиновић 1996: 253).

¹⁴ Али ово, наравно, не одступа битно од стања у стандардном језику или другим нашим говорима (в. на пример: Богдановић 1987: 261).

већ су поменуте у претходној тачки (2.5 под б), а преостале се могу сврстати у две групе:

а) за у нарот – бољи *ја човѣк* нѣма од Ивана, а у кућу је свиња (П), *кайуѝ* ми *ја* нѣма *гуйачки* (Г), Нѣма *ју Блаица* да ти покаже вретѣно што је (К), тај *ју бољка* нѣма (П), Ма нѣма *ја Дѣне* (П), *Мѣнче ја* нѣма (Ш), ма *ѝој Миле ја* нѣма (К), *мојѣ Шаре ја* нѣма, оно је удавено (Т), Све за динар да купиш, а и онѣ *ѝи* нѣма *ѝарѣше* (Л), а *овија мой ѝи* нѣма (Р); нѣмаше *ја* је стра *нашоѝоја сѝарца* (Г);

б) Некá *ја гѣше* овдѣка (К);

камо ти *ја муш*, камо да дадете ништо (Г), камо *ју моја Сѝана* (П), „Кам ти *ѝи мѣовиѝе...* кам ти *ју краваѝа...* а *мољциѝе* камо *ѝи?*” (Шп).¹⁵

2.7. Синтагме типа „страх ме” и овде могу бити реализоване: 1. са акузативном енклитиком личне заменице (слично као у стандардном српском језику): *сѝра ја*, не смеја (Г), а *сѝра* ли *ви* је било (Г), *сѝра ѝи* от старца (Шп) и 2. уз удвајање личне заменице: *мѣне* нѣ *ме сѝра* (Шп), *мѣне ме сѝра* (К), нѣмаше *ја* је *сѝра* *нашоѝоја сѝарца* (Г), *Ич ѝу* нѣје *сѝра* било и њум (К), а *нас ни сѝра*, тресемо се (П). Оно што у горњопчињском говору представља извесну „егзотичност” јесте употреба номинатива онде где се очекује пуни облик акузатива личне заменице за 1. л. јд.: И тој не *мѣ* је интересујало да запазујем, *ја* тој *ме сѝра*, па кад запричав *ја ме сѝра*, и такој – тој не знам (Р), *Ја ме* затој *сѝра*, кат рѣкне ... по три месеца кат рѣкнев да ѝдев, то[ј] је много! (ЦГ), А *ја ме сѝра* (Р), *Ја ме* њѣкња онѣј *снѣк*’ оплаши (Р); кад она *ме* била све слимила. Кад га опушти после, она се смеје, *ја ми* смешно (К), *Ја ми* умрѣ сестра ми (Р), *Ја ми* дооди, дооди да рѣкнем (Р).

2.8. Број потврда са употребом номинативне форме у улози вокатива сасвим је ограничен (в. т. 5.6).

2.9. Номинатив може бити, као и у другим нашим говорима, део беспредикатске реченице: бѣше сѣмнало, *гѣн* (ЦГ), Она сѣра, сѣра па *егѣн ѝѝаш!* (ЦГ), Ма ли, рѣко, а бре, *смѣк!* (Г), па *будала*, да бѣ му дала туј јѣдну чѣргу (Л), Амáн, Дѣшо, *каква лисица ѝолѣма!* (ЦГ), *Пѣсма, ѝѣсма, ѝѣсма*, али ноге ни отпадаф (Ш), а кобила – *вода*, како да је бањана (П), *Дѣвојчиња*, а оно *снѣк*, до колѣна! (Р) и сл.

Занимљиво је и то да се уз именицу, у функцији субјекта, понекад налази и лична заменица, такође у номинативу, којом се наглашава номинована реч: *сáндѣк*, *ѝн* заклопен (Г), *она Даринка*, дег дѣвојка па вампир ће гу нападнује (Шп), а *она кућа сѝара*, сѣ сламу, па се улепила (Р), *Дѣѝе* нѣје кадар и оно (Р), *ѝне, дѣвојке*, спраљале су (Шп), *ѝни дѣца* мислев ѝде татко (Р), *ѝни, дѣца*, малѣчки (К).

¹⁵ Понекад заменичка енклитика изостаје: Боже, кат рипна, вика: „Кам *вачѣра*, кам *вѣчѣра!*” (П), Кам *мѣ* ‘мех’? – ѝзде мољѣц (Шп).

ДАТИВ

3. Говор Горње Пчиње одликује изузетно узнапредовали аналитизам: дативни облици именица нису сачувани, све функције датива преузео је ОП, а именичке заменице, једине у овом говору, чувају старе облике датива уз велике недоследности и бројна ограничења. У овом поглављу је дат инвентар свих сачуваних дативних форми,¹⁶ а затим су представљене централне синтаксичке функције датива и аналитичке конструкције са предлогом *на* (која се налази на месту старог датива). Ради боље прегледности (али и због чињенице да је датив готово потпуно замењен општим падежом), датив / ОП у функцији посесивног, спацијалног, темпоралног и квалификативног детерминатора добили су своје место у одговарајућим семантичким круговима у оквиру поглавља о општем падежу.¹⁷

Сачувани облици датива

3.1. Као што је већ речено, међу именицама нема сачуваних форми датива. Оне су врло доследно одстрањене из морфолошког система горњопчињског говора и замењене *на*-конструкцијама, чиме се испитивани говор везује за опште развојне тенденције балканословенских језика. Мада, на пример, у северозападним македонским говорима, који по бројним особеностима чине прелазне идиоме према српском језичком простору, има остатака посесивног датива. Тога има и у бугарским дијалектима, као и дативних енклитика личних заменица са значењем припадности (уп. Милорадовић 2003: 139–141). У већини испитиваних говора призренско-тимочке дијалекатске области чувају се дативне форме или се бар могу срести уз конструкцију *на* + ОП,¹⁸

¹⁶ Тачке 3.2, 3.2.1 и 3.2.2 припадају морфолошким истраживањима, а овде се налазе само ради бољег увида у то који се облици датива чувају и под каквим околностима.

¹⁷ Датив / ОП у одредбеним функцијама обрађени су у *Општем падежу* у оквиру поглавља: *Посесивности* (т. 4.8 – 4.8.4), *Спацијалности* (т. 4.1.1.2.3; 4.1.4; 4.1.4.2.1 – 4.1.4.2.1.2; 4.1.4.2.5), *Темпоралности* (т. 4.2.1.2; 4.2.1.2.3) и *Квалификативности* (т. 4.3.4; 4.3.4.1).

¹⁸ На простору Косова и Метохије оне су прилично стабилна категорија (Младеновић 2001: 269–270; Младеновић 2013: 141, 192; Реметић 1996: 447–448; М. Стевановић 1950: 140–141; М. Павловић 1939: 169), али већ у говору Запања, може се говорити о дативу посесивности и намене, и то само у једини и код именица с обележјем живо (+), док су облици датива множине реткост (Марковић 2000: 223). У говору Алексиначког Поморавља чувају се у ограниченој мери остаци датива у свим деklinацијама, у функцијама посесивној и наменској, а односе се на жива бића, углавном на лица и при том, такође нема забележених облика датива множине (Богдановић 1987: 152–153). У *Говору Понишавља* аутор констатује да је ОП преузео функције датива, али примећује (уз приличан број потврда) да су „дативи са значењем намене, управљености, окренутости, *commodi*, *incommodi* и сл. ... прилично укореењени и код најстаријег слоја становништва”

само овде готово да их нема ни у траговима.¹⁹ Конструкција *на + ОП* потиснула је слободни датив. Слободног општег падежа у функцији датива, из разумљивих разлога, нема. Када су у питању предлози који у српском језику иду уз датив, а којих је иначе мало, овде их је још мање: сачуван је предлог *ћрема* и *сћрема* (истог значења као *ћрема*) и они, наравно, иду уз ОП. Предлога *ка/к* нема, али постоји нови предлог *накуде* са његовим значењем (*ка, ћрема*).

3.2. Дативне форме чувају се у ограниченом броју именичких заменица:

а) Личне заменице имају облике номинатива, датива и општег падежа, при чему је врло чест синкретизам облика ОП и датива (в. табелу 1 у: Јуришић 2009а: 135). У 1. и 2. лицу јд. једнаки су облици за датив и ОП,²⁰ у 1. и 2. лицу мн. нису сачувани пуни облици датива, а у 3. лицу једино личне заменице за м. и ср. род јд. у дативу чувају форму *њему*, с тим што је тај архаизам територијално ограничен на источнији део Горње Пчиње (западно функционише само облик ОП – *њеџа*). Наравно, тамо где егзистира облик *њему*, може се чути и облик *њеџа* у функцији датива, што опет говори о надмоћи ОП. Облици *њози* и *њозе*, који свакако представљају пуне дативне форме заменице *она*, могу се чути на већем делу истраживане области (нема их једино на крајњем западу); међутим, оне су својим функцијама изједначене са ОП – *њум(а)*, односно, изгубљен је осећај да се употребљавају само у означавању датива. У мн. 3. лица пуни облици ОП и датива су изједначени (*њи, њим(а)*) и нема строгих правила у њиховој употреби.²¹ Када су у питању енклитички облици, у једини свих личних заменица постоје акузативне енклитике облици различите од дативних (*ме ~ ми; ње ~ њи; џа ~ му; џу ~ ву*), док је у множини ситуација мало сложенија: *ни* и *ви* су множинске енклитике заједничке за акузатив и датив 1. и 2. лица, при чему се, спорадично, као акузативне енклитике могу јавити и форме *не* и *ве*, док је у 3. лицу мн., на северозападу истраживане области облик *џи* једина множинска енклитика, а на крајњем истоку чува се архаично *им* (Р, П, ЦГ) и врло често се чује ново *ни* (ЦГ, П, Р, Т, Л) као дативна енклитика (поред спорадичног *џи*).²²

б) Дативне форме осталих именичких заменица срећу се ретко и недоследно, уз очигледну тенденцију да буду потпуно истиснуте аналитичким конструкцијама са предлогом *на*. Тако је са именичком заменицом *кој*, која, осим облика номинатива,

(Ћирић 1999: 120). У складу са овим запажањима јесте и оно да се у говору Ниша датив боље чува него у околним селима (Тома 1998). То посебно важи за именице м. р. на сугласник код којих су, по свему судећи, дативни облици генерално очуванији него у другим деklinацијама (Тома 1998: 179). Када су у питању остала истраживања призренско-тимочких говора, датив се увек чува у ограниченом броју случајева, и увек боље него у Горњој Пчињи. Тако га у Црној Трави и Власини (Вукладиновић 1996) има више код именичких, али и међу придевским заменицама, а спорадично се појављује и међу именицама, мада је очигледно много чешћа конструкција *на + ОП*; у говорима Бучума и Белог Потока стари облик датива се чува у ж. роду и код м. рода на *-а* (али код старих људи и у врло ограниченом броју примера) и у неким устаљеним изразима код других врста (*бој, брајл*), затим код личних заменица и заменице *кој* и код показних заменица *овија, њија, онија* (Богдановић 1979: 66–68); у говору Лужнице не помиње се чување старих дативних форми, али очигледно их има код личних заменица (опет више него у Горњој Пчињи), затим код придевских заменица постоје и облици датива за заменице мушког рода, међу чијим потврдама је уочљива и једна „симптоматична“ (у овуј кућу *мојем свекру Во!*), у којој је присутан датив именице м. рода јд. (Ћирић 1983: 77).

¹⁹ У забележеном материјалу нема ниједне сачуване форме овог падежа код именица, али он се може препознати у прилогу *кноћи*: *кноћи прајмо бѣдву* (Шп), да ги даате до *кноћи*, ће се батјшев (Т).

²⁰ О синкретизму облика ОП и датива у 1. и 2. лицу јд. писано је у т. 3.2.1.

²¹ У истраживаном материјалу из пунктова Шп и Г није примећена форма *њим(а)*, и не може се са сигурношћу тврдити да је то случајност.

²² Потврде дативних форми личних заменица, али и форми ОП у функцији датива, могу се видети у поглављу о личним заменицама у: Јуришић 2009а: 134–150.

има још посебне форме датива – *коме, кому* и ОП – *коџа* (в. т. 158 у: Јуришић 2009а), али и са заменицама *некој, никој, свак*, код којих су само неколико пута забележене форме *некому, никому, свакому* у дативној функцији, а много чешће ОП (*некоџа, никоџа, свакоџа*) са предлогом *на* (в. потврде у т. 161 и 163 у: Јуришић 2009а).

Дакле, постоје дативне енклитике (мада и ту има извесних синкретизама) и пуни облици датива међу именичким заменицама – *њему, кому/коме, некому, никому, свакому*, код којих дативна форма није преузела и функције ОП (као на пример код облика *њозе/њози, њим(а)*), али, које све чешће замењује ОП са предлогом *на*.

3.2.1. Општи падеж без предлога у функцији датива може се појавити само у једном случају – уместо пуног облика датива неких личних заменица: *мене* више не помага ништа (Л), Море, тџ се појавише и *мене* (ЦГ), Деда_Милан вика: *мене* разби главу, груди, вика, утепа ме! (ЦГ), Тој како је *мене* било (Р), сџдоше и ја ни казују као *шебе* (Т), ће ти давам ја чисто крвајче *шебе* (Р), отку[д] *шебе* паре (Р), како ја *вас* што причам, такој са они *мене* причали (ЦГ), и она, *њум* крв не мџ да устаџв, крвава глава! (П), па тамџн *њум* годину ставише (П), братанице су доодиле *ним*, од брата ми ћерке (Р), дек сџм ја *њима* (Р) и сл.

Облици *мене* и *шебе* били су, изгледа, исти у акузативу и дативу још пре него што је ОП преузео све функције косих падежа. Наиме, овај говор је изразито екавски, па су у њему старо дативно *мънџ* (*мънџ*) и *теџџ* дали екавске облике (као и у неким другим говорима, „нарочито јужног типа” – Белић 1999а: 218–220), тако да су, од промене *џ* у *е*, акузатив (касније ОП) и датив ових заменица били изједначени. Вероватно зато *мене* и *шебе* у дативној функцији могу да стоје и без предлога *на*, а аналогичом са њима, могу се спорадично срести и слободни облици *вас, нас* у дативној функцији. Облици *њози/њозе* и *њим(а)* такође су формом стари дативи, иако су у функцији ОП, па се, можда стога могу чути и без предлога *на*. У прилог овој претпоставци иде и чињеница да се облик *њеџа* (али и *коџа, некоџа, никоџа, свакоџа*), за који постоји и сачувана дативна форма у једном делу Горње Пчиње, увек појављује са предлогом *на* када има дативно значење (в. т. 3.2.2).

Чињеница је, међутим, да се пуни облици свих ових заменица много чешће могу чути са предлогом *на* (а), затим са својом дативном енклитичком формом (б) или у комбинацији – дативна енклитика, предлог *на*, пуни облик ОП (в)²³ и, на крају, могуће је употребити само дативну енклитику, а да пуни облик изостане (г):

а) вика *на мене* (К), тџшко *на нас девојке* (Р), како је *на нас* (П), и *на њџа* купимо (Ш), они давашџф по неки_динар *на њџа* (К), помагамо, она *на мене*, ја *на њум* (К), после је *на њума* овога човека довџла (Ш), нџма *на њума* ништа да остане (ЦГ), *на њозе* сџл срединка; *на њозе* тџтко там, и мајка, у Баваниште, *на тџј стару* снашку; и *на њозе* толичко даџџв лџб (Г), како трџба *на вас* (К), и *на њи* сџм шарџла (К), они су тџј сџдџли и *на њи* су оставили стџн (Ш), прџџџџ партизџни – *на њим* лџп, прџџџџв Бџгари – *на њим* лџп (ЦГ);

б) *мене ми* мајка омесџла чисто крвајче (Р), што несџ ми овџја зџби *мене* (П), *мене ми* се спиџе (Ш), ма отку[д] *ши шебе*, каже, паре (Р), *шебе* за у школу ли *ши* трџбе? (К), ће *ши* давам ја чисто крвајче *шебе* (Р), а *нас ни* су комшиџе дођувџли

²³ Редослед у појављивању ових елемената није битан, односно једино је важно да предлог *на* иде испред пуног облика заменице (*на њџа*), а дативна енклитика може стајати испред ове синтагме, а и после ње.

(Шп), напрет са *ни нас* такој причали стáри (Р), нека *ви* мреје *вас* туј (Р), врне *ву* њум краву (ЦГ), омеси *ву* кравајче убаво, от пченицу, *њозе* (Л), па *ву* га остави *њозе* на кревет (Р), *њози* што *ву* је пакос поправија (ЦГ), *њи ти* је ближе там (Ш), *њим ти* је кулир бија (Р), пушке *им* *њим* наодили (Р);

в) на *шебе* истин ли *иши* је вук удавија козу? (К), као на *вас* што *ви* давамо леб, исто и на *њи* (К), на *њеџа* ноге му отичав (Шп), Таса му име на *њеџа* (К), такој му на *њеџа* причали неки_стáри (К), и на *њум* *ву* оставила по седэм (К), па и на *њум* да *ву* праеф свадбу (Ш), па *ву* дава на *њума* о[д] трипут, а она па на *њеџа* (Шп), оној *ву* после остáне на *њума* (Шп), туј *ти* је била кућица на *њи* (Шп), на *њи ти* је далеко; не *ти* там[н] на *њи* (Шп), на *њи ти* викам (К), однесе *ти* се на *њи* (Г);

г) у памет ће си *ми* је (К), ја *ми* умре сестра *ми* (Р), оџце да *ми* измузе (Г), ођува *ми* је, неје татко (Р), да л *иши* је причала? (К), да *иши* кажу право (Г), још натамо су *ни* гробја (К), не *ни* је за давање (Г), куде су *ви* кола? (К), што_ви е? (Г), што да *ви* причам? (Р), па *ви* заприча за тóј камен (П), једе ли *ви* се (Г), ће *ви* се обеси (К), умрела *му* жена, па набедвија да *му* испредев маање и да *му* сплетеф чарапе (Шп), цунá *му* рúку (Ш), да л *му* ради ножица (К), сэл цопке *ву* нашли (К), и ће ги тэра да *ву* пасев (Р), и на татка *ву* тетка сэм (Ш), куде *ти* су рот (Ш), доодеф си *ти* (К), баницу ће *ти* омесиш (Р), па ја све *ти* даам (ЦГ), плáтев *ти* (Л), не знам што да *им* односи за едење, за облекло; ама турамо *им* леп (ЦГ), Сима *им* кум беше (Р), и она *ни* даде жена, која је туј, парче, и после отидев куде ће се растурев; дојдев угасев *ни* лампуту, они вијев; и потепаше ги туј: вржев *ни* ноге нагоре па бијеф сá стапови (ЦГ), рањимо си ги, данэс ћу *ни* турим ја леп (Р), млéко имаше, сирење, там да *ни* однесу та да едев; па не *ни* се работи, легав такој; ја ће *ни* казују пут, ја ће ги воду (П), ја ги лэжу, лэжу, казују *ни*, казују (Л), тој децáта ме млого пúти тэрав, па *ни* гу причам (Т).²⁴

3.2.2. Једини сачувани пуни облици датива међу именичким заменицама – *њему*, *кому/коме*, *некому*, *никому*, *свакому*, појављују се без предлога: *њему* све отворени врата; туримо *њему* годину (ЦГ), Па што је тој, пола *њему*, *њему* па пола *му* гу даав, Дешо, он, не ради! (ЦГ), она и *њему* фрљи (Л), *њему* је оваква нога; *њему* су превá вадени двапути (П), *њему* се не свиђа овде да седи; *њему* жена умрела (Т), донела *њему* ручак да једе (Л), Какó рекја нема ништа, и нега плóча по_главу – пауу, пукне глава и *њему*! (П), ципелка *му* испадне *њему*; е, ће *му* је мерак и *њему* као на Дуле; па турише *му* *њему* годину (ЦГ), а и синови са *му* и *њему* у Бор; она *му* гу тури *њему* у уво; *њему* *му* такој рекнали (Л), даде *му* и *њему* (П), даваше *му* и *њему* дег загина у државно (Г), нешто *му* се десило у Врање *њему* (Р);

дадеш *кому* појас, *кому* чарапе; *кому* што_ће ти даваш (ЦГ), приодеф сви и *кому* марáма, *кому* кошуља (Шп), *кому* не ваљам нека ми искочи ис кућу (П), а *кому* руке врзане, *кому* ноге врзане, *кому* турено овакој (К), *кому* е рамна табана не га примав у војску (ЦГ), мора га дарујеш, свакога по нешто, *кому*_кошуљу, *кому* чарапе, *коме* јастэк; *коме* шэмйју, *коме* фанелу, *коме* ципеле (К), и она *коме* да остави (П), на сестре, *коме* сандале, *коме* рекла (Шп); ни *му* је *некому* нешто даја (Р), и каже *некому* (ЦГ), све су ми снашке арне, *свакому* нека су арне, и свак нека има тэквэ (П).

Само једном је примећен редни број у дативној форми, али са предлогом

²⁴ Бројне су потврде са дативним енклитикама. Такође је изузетно честа редупликација датива, односно ОП у функцији датива.

на: па може она да попра́ви, ел *на дру́оми* да ка́же, да прѝча дру́ги (К). Поред тога, уз облике *њему* и *коме* забележен је чак неколико пута предлог *на*: а *на њему* се десѝ такој (К), и *на њему* очу́кав (Ш), па *на њему* најпосле (Р); *на коме* чара́пе, *на коме* ћели́ми (К). Овакви примери, с једне стране, говоре о очигледном утицају изразито фреквентне конструкције *на + ОП* у значењу датива, а с друге стране – наговештавају да су и једини дативни облици на путу да стекну исти статус као *њози/њозе* и *њим(а)*. У прилог овоме иде и чињеница да је у једном делу истраживане области већ увелико превладао ОП *ње́ѝа* са предлогом *на*, а онде где још увек постоји дативна форма *њему* (источнији део) може се, такође, спорадично срести и помену́та конструкција: и *на ње́ѝа* купи́мо (Ш), што́ ми једемо, то́ј и *на ње́ѝа* да́вамо (Шп), о́ни да́вашеф по неки_дина́р на *ње́ѝа* (К), ушмр́цнемо ка́д га измеша́мо, зна́јеш, ми́ на *ње́ѝа* (Г), и *на ње́ѝа* цели́ва (Шп); *на ко́ѝа* ко́лко му одговára (Г), *на ко́ѝа* пчени́цу, *на ко́ѝа* ко́је му тре́бе; *на ко́ѝа* што́ ѝмав; *на ко́ѝа* гу да́ва (К), ка́д *на ко́ѝа* искр́чав о́фце (Ш), епа, *на ко́ѝа* да ви́кам; *на сва́коѝа* се да́де: *на ко́ѝа* чара́пе, *на ко́ѝа* ма́рамче (К), пору́чи си га́зда *на ко́ѝа* да по́јев (Л); по то́рбу *на не́коѝа* ту́ри, *на не́коѝа* не́ма (Шп); *на сва́коѝа* по не́што (К), и сэг *на сва́коѝа* по два_тањѝра (Ш), *на сва́коѝа* ру́ку ће цели́вам; и *на сва́коѝа* па́рче ћу ту́рим; от све́ што ѝма *на сва́коѝа* ће пружѝ (Р), о́дма на твоје́ се́ло, *на сва́коѝа* да ка́еш; цели́ва ру́ку сна́шка, на сви́, *на сва́коѝа*, и на деца́; се́ тој прѝчам *на сва́коѝа* жи́вога (П).

Правило је да се у функцији датива никада не употребљава ОП претходно поменутих заменица (*ње́ѝа*, *ко́ѝа*, *неко́ѝа*, *нико́ѝа*, *свако́ѝа*) без предлога (као што је случај са облицима *мене*, *ѝебе*, *нас*, *вас*, *њум(а)*, *њози*, *њозе*, *њи*, *њим(а)*) – уп. са т. 3.2.1).

Велики број потврда аналитичке конструкције *на + ОП*, уместо пуног облика датива тамо где се он чува, као и потврде са „неочекиваним” синтагмама *на + дативна форма заменице* јасно говоре о „стабилности” датива у истраживаном говору.

Синтаксичке функције датива / ОП (на месту старог датива)

3.3. Датив / ОП могу се у говору Горње Пчиње појавити (као и датив у стандардном језику) у функцији семантичког субјекта, семантичке допуне у (семи)копулативном предикату и у функцији индиректног објекта.²⁵

3.3.1. У функцији логичког субјекта (најчешће је то човек коме се приписује неко „психо-физичко” стање, уп. Антонић 2004: 68–69) појављују се дативне енклитике, пуне форме личних заменица обично са дативним енклитикама и аналитичке конструкције *на + ОП* (које су истиснуле стари датив). Реченице са оваквим субјектом могу бити импресоналне и персоналне, што илуструју следеће потврде:²⁶

1. пи́је *ми* се (Р), а у́јтро, чѝм ста́ну, оно́ *ми* се је́де (Т), то́лко *ми* се еде́ (Г), ко́лко заје́деш, то́лко *ѝи* се еде́ (Г), не́ма да ре́кне, је́де ли *ви* се (Г); у́звика, *мене ми*

²⁵ Дакле, у питању је периферни падеж (јер у реченици не може бити у позицији граматичког субјекта или директног беспредлошког објекта уз прелазни глагол), који се одликује обележјем директивности (в. Антонић 2004: 67–68).

²⁶ Потврде које се тичу логичког субјекта у дативу разврстане су на сличан начин као код И. Антонић (2004).

се спије (Ш), *ићебе ти се стужи*, Вёрке (Г);

2. стәмнї ми се (Р);

и тај чорба ми се огрзнала ‘огадила’ и сѓг не ђу да гу виду (Р), и знајеш кѓлко ми (прст) омета (Р);

3. досадило ву се (Ш), па и не свидеше му се, ма дїнар му неће прѓжи, дїнар! (Р), не свидело ву се (Р);²⁷ *њему се не свиђа овде да седи* (Т); *Мене ми се много свиђа Срђанова девојка!* (ЦГ), *Сѓк, што ми смића, што ми мене Дејан смића да га кунем?* (ЦГ).

Логички субјекат је бележен уз глаголе *биѓи* / јесам*, који у синтагми са именицом или прилогом типа: *мерак, жал, иешко, криво*, такође казују неко стање (а који чак могу изостати, али се њихово присуство подразумева на дубинском нивоу исказа):

лѓко ми биде (Г), ништа не ми је тешко, само мѓж^ш ми је тешак (Т), нај ми ѓрно овде и туј седу (Г), ѓрно ни беше (Г), не ти је добро (Ш); *Мене ми је криво* (ЦГ), и *мене ми незгодно* на онаја други да не прѓжим (Т), *Мене ми смешно*: тѓк ме кара, а после – ѓдете! (Р).

У исказима типа: *жао ми је, јаг ми је* и *мерак ми је* бележене су обично акузативне енклитике: за сѓат толико не ме беше жѓл (Ш), не ме жѓл за ништа (Ш), И не мѓж, не мѓж гу чѓвѓмо, а жѓл ни за ѓума (П)²⁸; *тој ме је највише јѓт*, да ми га буричка (К), па јѓ затѓј ме, свађо, јѓт, што вика одонѓт по свињете (ЦГ), сине, и мене ме мерѓк да вржеш ти лепу марѓму (Тр), и *њѓа си ѓа мерѓк* (Тр), али: е, ће му је мерѓк и *њему* као на Дуле (ЦГ); и она, па ву јѓт (Т)!

4. за едење, пѓ еде, за рабѓту, ич ву се не ради (П), не ву се доѓди навамо (Т), па не ни ‘им’ се рабѓти, лѓгав такѓј (П); не ни је за давање (Г);

5. кѓлко *иѓи* трѓбе за зельѓник (Г), не трѓба му ѓфца (Р), паре му трѓбев (ЦГ), све што ву трѓбало донѓја (Р); *мене ми трѓба* (Т), *на коѓа* које му трѓбе (К), како трѓба *на вѓс* (К); мѓра нешто да *иѓи* фѓли па да улазаш (ШП);

6. дїзѓм, дїзѓм, дїзѓм, па чїни ми се, искину се дизаећи (П).

7. У идиоматизованим конструкцијама „име му је ...”, у зависности од интерпретације, може се евентуално уочити субјекатско значење датива (опширније о томе у т. 4.8.4).

3.3.2. Када је у питању функција семантичке допуне семикопулативном предикату, у истраживаној грађи није било потврда датива / ОП „у функцији семантичке допуне уз глаголе типа *ѓриѓагаѓи, ѓрисусѓвоваѓи, дѓрасѓи, ѓѓовараѓи* ‘бити погодан’” (Антонић 2004: 77), мада се таква њихова употреба може очекивати. Тешко је, међутим, наићи на датив у декомпонованом предикату (уп. Антонић 2004: 79) пошто појава декомпоновања предиката и није уобичајена у горњопчињском говору. Забележен је само датив / ОП у функцији семантичке допуне копулативног предиката:

Штѓ му је, јѓ не мѓгу да знам (П), Што *ви* е? (Г); нека е здравје *на сви*, па и *њему* најпосле (Р).

²⁷ Глагол *свиди се* јавља се готово редовно уз негацију (као и придев *несвидљив* ‘себичан, шкрт’) и значи да неко нешто не жели да да (најчешће) или уради због себичности, шкртости.

²⁸ С обзиром на то да је у овом говору *ни* и акузативна и дативна енклитика, може се само претпоставити, на основу претходна два примера, да је и овде у питању акузатив.

3.3.3. Датив и ОП на месту датива (најчешће је то конструкција *на + ОП*, ретки сачувани пуни облици датива именичких заменица и дативне енклитике) врло су фреквентни у функцији индиректног објекта.

3.3.3.1. Изрицање намене и давања обично се постиже аналитичком конструкцијом са предлогом *на* уз глаголе који значе *давање, доношење, достављање, слање, сиремање* и сл. Потврде:

па ја *узну*, та да ги *дам на њеј сесејре* (Шп), *Имам ја једѓн*, да га *дадем на Дејана* (ЦГ), па *дар дадем на коњи* (ЦГ), *Епа дадеш на свеќра* кошуљу, *ћелим*, чарапе; по *пет дара на њија* (ЦГ), *даде на едни бесници* (К), *снашка даде бакшиш на кућни* (Шп), при мене *обди* заедно су дарували, *дарујев*, и он *даде на бабу* и овај *дарује* (Ш), а *неки* па на *јолемеше*, па *парице неке* (даде) (Г), и *сѓг на овеј им* дадомо зрно (Р), на *јодиа* по *едну надницу сви дадев*, на *јодиа драјоманина* (Л), на *сви свайови* ће *дадеф тој* (Т), на *сви*, на *сву свадбу* (дају дарове) (Шп), на *сваку кућу* је *даја* *жито* (К), на *Драјомира* сѓм *напре[д]* *дала* (Л), ја сѓм на *Буру* *пе-чез дала* (Л), па *откршила* *толицко*, *дала на њеилејо* (Р), а на *јајсјорчејо јадно* *дала црну* (ЦГ), да ли са *дали* они *прасето на Милана*, ел *јок?* (Р), *дар дава се на свайови*, на *сви* (Шп), ништа *туј на јојд* не давамо (Шп), *онога мужа на онуј даав* (К), а *сѓк си ти* све давав *млѓко на деца* (Г), давав на *оње жене* (Шп), па *ву дава на њума* [о]д *трипут* (Шп), и давала ни *вуну да перев*, *тај мађија*, и на *њојњојо* и на *јој сирачејо* (П), *беше на млојина* давала (Р), па на *оној мушкојо му*, *викашеву*, давали (К), епа, и на *јојд* чарапе давајемо (Р). У неким исказима подразумева се глагол давања у дубинској структури: на *све жене* по *овољичко плавшче* (Ш), на *њија лавни* – *ћелими* (К), на *сѓгѓм деца* по *толичко*, по *толичко* и *лѓп отиде тѓја* (ЦГ);

па ги *додава онамо*, на *њијови* (К), *једна* је *правила*, на *онуј[ј]* је *додавала* (П);

растурамо се и *паре* *поделимо*, на *сваку* по *толичко* и *поделимо* (Р);

мене ми *незгодно на оњија груји* (деца) да не *пружим* (Т);

и *кум* ће ми *донесе повој*, *чорапке на гејѓе*, и *платно* (ЦГ), *неса* ли *пратили* *парете на Виљиа* да ги *носим* (ЦГ), *сир*, *млѓко*, *однесемо на њарѓизани* (ЦГ), *доста* сѓм *износила на Цанејѓа* и на *Раде* да ги *износу* (Ш);

на *моје Суне* *несѓм му* ништа *спремила* *башка* (К);

све на свиње *турум* (Р), по *туру* на *некоја тури*, на *некоја нема* (Шп), и он (поп) га *тури* (дете) на *кума* на *платно* (Р), *тој најтро на краве* *турумо* (Г), *како* је на *грујо гејѓе* *турила* *име* (ЦГ), *оне* *неса* *овакве капете*, но *капе онакве* па *китке туј* *натурено на младожењу* (ЦГ), на *едноја јож* *годину* не *турили он друк* *стигја* (П), *црну кошуљу* *носи јѓш* – на *њајѓка му* *неса* *турили* *годину*, на *Симу* (Р);

И оно *седнало* да *вечѓра*: *петле* – *кокор*, *кокор*, оно *му врљило* от *пѓпелат*; *маче* – *мао*, оно *му врљило* и на *маче*; *кутре* *около њѓга*, и на *кујрејѓо* *врљило*, па си *повечѓрало*, па си *лѓгло* (Р);

она *н-умѓјеше на куче* да *сипе* (П), *тој* ће *сипнев на гејѓејѓо* *молитву* (Г), да *црпе* на *брајѓа Драјољуба* (К), *укачила се горе* да *скине* *жито на кокошке* (Р);

што да му *рабѓту* и на *овна* (Р).

Изрицање намене и давања постиже се и сачуваним дативним облицима (наравно, увек су у питању конкретне именичке заменице – в. т. 3.2): *даде му* и *њѓму* (П), *даваше му* и *њѓму* *дег загина* у *државно* (Г), *турумо њѓму* *годину* (ЦГ), она *му* *гу тури* *њѓму* у *уво* (Л), *донѓла њѓму* *ручѓк* да *једе* (Л), она и *њѓму* *фрљи* (Л), и она и *њѓму му* *све светѓ* (Р), *дадеш кому* *појас*, *кому* *чарапе*; *кому* *што* *ће ти даваш* (ЦГ),

мо́ра га дару́јеш, сва́кога по не́што, кому́ кошу́љу, кому́ чара́пе, ко́ме јастџ́к (К), на сѣстре, ко́мѣ санда́ле, ко́мѣ ре́кла (Шп), и она́ ко́мѣ да оста́ви (П), ни му је не́кому не́што да́ја (Р).

Потврде са личним заменицама код којих је облик ОП преузео и дативне функције, или код којих облик датива има исту употребу као ОП (покрива и друга падежна значења, а не само дативно): ће *џи* да́вам ја́ чџ́сто крава́јче *џе́бе* (Р), и о́ни *њозе* не́што да́дев (Л), не да́ва на ме́не ру́ку (Ш), ме́не ми да́де, ма ја́ не зна́м, и ме́не ли бе́ше кошу́ља (Р), што́ ми је́демо, то́ј и на *ње́џа* да́вамо (Шп), и на *њозе* толи́чко да́дев ле́б (Г), као на *ва́с* што *ви* да́вамо ле́б, исто и на *њи* (К), и ко́ји су ова́кој комши́је бли́зу, и на *њим* се да́де (К), ма́јка ми оме́сила чџ́сто крава́јче, ја́ *џе́бе* да *џи* да́ам (Р), да́де ни петсто́тине ма́рке па́ре *нас* (П), *њим* двѣ́ ни да́домо (Р), не да́ла *им* *њим* да еде́в и о́ни (Р), на *њу́ма* ву да́до једну́ (К), да му ту́рав субо́тнину на *ње́џа* (Г) и сл.

Потврде са самостално употребљеним дативним енклитикама: *ћу ви* да́ду, де́ца (Г), не́ам да *џи* да́м (ЦГ), до́тера́м ги ўвече, да́дем ни ‘им’ ле́бџ (П), да́де ни ели кошу́љу, ели ни да́де чара́пе (ЦГ), ко́лко имџ́ш – то́лко му да́ве (Р), да́р *џи* да́демо (Шп), и дава́ла ни ву́ну да пе́рев (П), по́дадемо му шикѣ́рче па изма́кнемо (Шп), ма ди́нар му не́ће пруж́и, ди́нар! (Р), пла́ћав ни па́ре (ЦГ), ја́ *ћу ви* донѣ́су једе́ње (Р), да иде́ да *џи* донѣ́се проме́ну (Р), донѣ́се ми от сли́ве чо́рбу ис ка́цу (Р), ка́д ру́ча[к] *џи* се принѣ́се (Шп), те́ј не па́ре, но *њине ми* врне́в (ЦГ), ту́рев му мле́ко и ма́сло (П), ту́рав ни ле́п у ку́ће кџ́т иде́мо (ЦГ), ту́ри *им* у ја́сле се́но (Р), па ће ту́рамо ни зеља́нчики и мле́ко за потку́сак та је́дев (Л), па овде́ ова́кој *им* ту́рили на обра́зи (Р), док ву́ четерѣ́сницу не ту́рев (Р), зрна́ *им* пушт́имо (Р), мле́ко *џи* сипу́јемо (Г), ја́ ни ичѣ́р наврѣ́ла прѣт ку́ћу, па не то́ше гу погле́днѣв (ЦГ), па што́ да му чџ́ну кад о́ће да ўчи (Р), „Ја́ сџ́к што́ да *џи* рабо́ту!? Ни́шта *џи* не мо́жу.” (Р) и сл.

3.3.3.2. Глаголи семантичке групе користи (а) и штете (б) допуњују се обично на-конструкцијом (која је настала као алтернативна форма старом слободном дативу):

а) тре́ба на сва́ку да кў́пи по не́шта (К), на коју́ дево́јку кў́пѣв (К);

ко́ј о́ће, на не́вѣсџу́џу почне да бе́ре ‘сакупља’ та она́ да је по́више (ЦГ);

а тре́ба да му на *де́џе* сплѣ́те чара́пе (Шп), што напре́ле преко но́ћ на *џо́џа* чо́вѣка кудѣ́ су у ку́ћу уле́гли (Шп), на *ћѣрку* не́прѣдено, на *њо́јнуџу* (ЦГ), да ги за́крпу на *Мџџка* овѣ́ј пантало́не (Т), скрѣ́јимо на *де́ца* кошу́љке (Тр);

а на ово́ј оме́си от пе́пел, на *сирачѣ́џо* (П), та́ј ма́ћеја узѣ́ла та оме́сила от пе́пел крава́јче на *џо́ј де́џе* што му је ма́ћеја (Р), ка́кџв ле́бац *ћу ни* оме́сим на *де́џџа* (ЦГ);

И тако́ј, на *оно́џа* чо́вѣка ели ожне́јѣв, ели око́пав, помо́гнѣв га (Шп), Ё́не, дрва́ му те́рав на *Ива́на* (П), Ја́ сџ́м на *де́џџа* ла́ни, одне́соше, бе́ше набра́ла (ЦГ), и на *коми́шску* же́ну па́сла (Шп), па врже́мо лў́љчицу на *де́џе* та́мо у хо́ш (Г);

Дани́ла ги на́прави и на *оно́ј де́џџо* амбу́лије (К), да на́прави на *ови́ја* лў́ди ле́п (К), море, си́не, по́напрѣт ја́ на *мо́је* *ћѣрке* ка́ко сџ́м рабoти́ла (у смислу: правила, спрема́ла дарове) (ЦГ), со́бу сџ́м наме́сти́ла на *унў́ка* (К);

помо́гнѣв на *не́ку* же́ну ко́ја не мо́же (Шп), и на *гру́џе* по́могну (К);

на *ње́џови* си́нови да оста́не (Л);

поде́лев, на *сви́* по бараба́р (Шп).

Потврде које следе, са глаголом *баје* и *џоје*, делом свога значења припадају

и т. 3.3.3.5, где се налазе реченице у којима глаголска радња значи неки облик вербалног обраћања:

на овој ву баја (Л), (бајем) *на њвоу їрбїнку* (ЦГ);

на коїа ће појемо *на овој наше* (К), Појев и улэгнев у кућу, чїнев здраво-живо и почнев да појев *на човека*... Па ће кажев тамо онeј жeне, *на сїароїа* ли ће, *на мїдоїа* ли, *на деца* ли, ће појев и отїдеф па у другу кућу, та два дeна їдев, у пeтeк и у субoту... пред Велигден (ЦГ), *нїе* појемо *на їченицу* (Р), појемо *на људи* (Р), па *на малeцки деца* па како појеше онa (ЦГ).

У некима од горе наведених примера (са глаголима који значе корист) могуће је конструкцију *на* + ОП заменити конструкцијом *за* + ОП. То су они исти случајеви код којих је у стандардном језику слободан датив могуће заменити предлошко-падежном конструкцијом *за* + акузатив, без битне промене у значењу реченице. На пример: да направѝ *на овоїа људи* лeп, а да се суштина исказа не промени. Тако је и у следећим потврдама: *на коњa* тражи зoп (Т), мојата двајeс (ћилима) *на свe їри* їма ћeрке (К), *на oбе крaвe* ако їма по два колача (Г). С друге стране, у потврдама: Немoј, децата са си ги *за њїм* донeли! (ЦГ), Слађан купија *за нас*; ви си тој тражите *за вас* (К), могуће је употребити и конструкцију *на* + ОП у истом значењу. Оваква врста синонимичности, међутим, никада није могућа уз глаголе који значе штету:

б) ондeна *на овоїа, Драїана*, е ли умрeја и сїн и ћeрка (ЦГ), И од Врање, ене *на браїа ми Рагївоїу* їсто и њeму женa прошлу годину умрe од рaк! (П), бајги ми ти *на жену* муш умрeја (ЦГ), и мрeли *на мајку* млого и мeне ме крстїли Стана, бајги да застанe (ЦГ);

на неку бабу па маcло огребала (Г), огребала маcло, изeла, *на нуку бабу* (Г), покршија судоѝ по Врање, *на меанцију* овдe (Г), па свe *на онeј жeне* измeша дрeјeте (Р), украднeф цeли буљуци oфце *на људи* (Г), коњи подаѝше туж *на малчани наши* (Г), њeкња онaм спрoтїва, *на моїeта браїа* удрили у oфцу (П), *на офиу* искoчи усoв (Т), Такој *на неку* искoчи *офиу*, *краву* усoв на вїмења (П), заостaja овeс нежнeан *на људи* (Г), туж *на їошїарче* ора їшчупало (Тр).

Потврде са пуним заменичким облицима (датива и ОП) и дативним енклитикама уз глаголе семантичке групе користи (а) и штете (б):

а) па на једнога Бошка да појe па кeт почe па њeму да тeра онeј пeсне (ЦГ), па ву га оставї *њoзе* на крeвет (Р);

купија *ву* шамију (ЦГ), прстeн да *їи* oставу (Ш), трeба пaре шнајдер да *ни* шије (Шп), па *ни* кроїмо мaнтице (деци) (Л), направїмо *му* кућу (Г), баје *му* там (П), и она како ги чешљала тeј, на маїију ћeрке и *ни* бајала (Л), појемо *їи* мї пeсну (Шп), Јабукe Дeјан да їде да *ву* тресe! (ЦГ), тражеф кокошке да *їи* кољeш, бaнице да *їи* мeсиш, што_ти нe (Г), амeн, рупу *ми* копeте, земунїцу (Р), отвaрeте *ни* врата (Р), кyвам *їи* кафу (Г), па пузeрку запaли па овакој држи гу и свeти *ми*, а ја га бањам детe (Р), свиње, двe *їи* се опрасїле (П);

б) њeму женa умрeла (Т), *њoзи* што *ву* је пaкос поправија (ЦГ), на *їeбе* їстин ли *їи* је вук удаѝја козу? (К);

погїна *ми* тeј (ЦГ), А мужат *ву* погїна у рaт (Р), тaтко *му* умрe (Р), їма ондe троїца, бећари, мајка *ни* умрe, тaтко *ни* умрe, они нїшта нeмав (П), бeше *їи* чїча умрeја (Ш), ћeрке *ву* се изжeнише, сїнови *ву* се потрїше (Р), „Нe, брe, њїву *ми* олијавїте!” (Р), а ја вїкнa крошњу, па *їи* јајца искрши (Ш), опeнци *ву* врљани, чарaпe *ву* врљанe, говeда *ву* одврзани (Р).

3.3.3.3. И на месту такозваног симпатетичког датива (који се понекад посматра као посебна варијанта датива, у којој је, на неки начин, наглашено и значење припадности²⁹) у истраживаном говору јављају се очекиване *на*-конструкције, али и сачуване форме датива и дативне енклитике:

у нашу ма́лу *на еднџа човека му* никна́ли зу́би (К), (израсло му) бе́ло зубе́ како *на деи́е* (К), *на неко деи́е* криве му ру́ке (К);

ње́му су црева́ ва́дени два́пути (П), Како́ ре́кја не́ма ни́шта, и не́га плџ́ча по́ главу – па́уу, пу́кне гла́ва и не́му! (П), а *кому́* ру́ке вр́зане, *кому́* но́ге вр́зане, *кому́* ту́рено ова́кој (К), *кому́* е ра́мна таба́на не́ га при́мав у во́јску (ЦГ);

на не́ја но́ге му оти́чав (Шп), он *ву* ни́кја зу́п *на њу́м* (К), циге́рица *ву* се њу́м је́ла (П), он онáја да *ву* и *но́зе*, но́ге да *ву* отсе́че (Л), после *ми* па́ порасна ко́са (Ш), ду́шу су *ми* изе́ли (П), а што *џи* се ва́ди ја́тка (орасима) (К), гла́ва *ни* ‘им’ је однема́ла ко́су на гла́ву, о[т] ту́ј шко́лу (ЦГ).

3.3.3.4. Аналитичке конструкције са предлогом *на* (уместо старог датива) бележене су и уз глаголе којима се описују различита стања:

и́де по ку́ће, доса́ђа *на љу́ди* (Л), И они́ ви́кав: „Ро́д роди́ло, на амба́ри навакса́ло, *на во́лови* додеја́ло.” (ЦГ).

Глагол *вероваи́ш**, међутим, према потврдама из сакупљене грађе, тражи допуну у акузативу: не́ *ја* веру́јемо (Г), ми́ смо си верува́ли *лекара́*, а *врачара́* не́ (Тр), у ста́ро вре́ме и́де се, *врачари́* веру́јев (Тр).

3.3.3.5. У реченицама у којима глаголска радња значи неки облик вербалног обраћања, најчешће – говорење, име лица или бића, према коме је та радња усмерена (адресат), обично је исказано аналитичком конструкцијом са предлогом *на* (која је на месту старог датива):

па се дигну на́јтро и *на џи́ја* казу́јем *им* (П), *на џи́ја* казу́јем (П), Ја́ *на ово́ја* ре́ко да му казу́ју (П), одма *на џивоје́ се́ло*, *на сва́која* да ка́еш (П), да му ка́еш *на у́јку* (П), да ка́еш *на Ле́ју* (К), ле́по ка́жи *на деи́е* (К), исто и *на ово́ја* каза́ја (ЦГ), *на ма́јку* па каза́ла (Шп), каза́ла *на сна́је* (П), а она́ каза́ла *на ово́ја* што е у Скопје (Л), каза́ло *на џи́ја љу́ди* (Г), и ја́ не теја́ да казу́јем *на де́цава* (Л);

тај баба_Олга ра́сказа на једџн Митровџн у Радо́вницу *на це́л собџр љу́ди* (П);

ви́кџм *на џи́ја човека моје́ја* (Г), па ви́кам *на ово́ј коми́ку* да наси́ра (Т), а ја́ ви́кам јутрос *на Младџна* (Р), ја́ ви́кам *на си́арцаи́оја* (ЦГ), он ви́ка *на жену́шу* (Л), па после ви́каја *на ма́јку му* (Р), ја́ ви́ка *на дега_Вели́на* (Р);

и она́ лиси́цата му ре́кне *на ву́каи́оја* (Т), и лека́р му ре́че *на џи́ја моје́ја џаи́ка* (Т), они рекна́ше *на се́си́ре* (Шп), рекна́ла *на њџи́ошто деи́е* (Л), и она́ *на ма́јку* рекна́ла (Шп), и рекна́ла па́ *на ма́јку* (Шп), они́ *на Де́шу* беја рекна́ли ко́лко па́ре (ЦГ);

и́ди на́лице, немо́ј на́попок!” *на онџја војни́ци* (К), А она́ пришлá... па ова́кој на колџна *на Драџу́шина*: „Гу́те, си́нко, немо́ј, златан, немо́ј си́не!” (К), *на џеи́ла*: иш, орџл те одне́ја!; *на ма́че*: ма́ц! (Л);

ја́ *на моџ деџа* при́чџм (П), (при́ча) *на неџџви де́ца* (К), па он при́ча *на моџи́ де́ца* (К);

на неве́сиу́шу по́чне да бе́ре ‘набраја кроз песму’ (ЦГ);

²⁹ Детаљније објашњење о овом типу датива в. у Милорадовић 2003: 148–149.

ај пишемо *на жéне* (Г);
и она се помолила *на вџци* да гу пуштев (Р);
и он слушаја бајаги суђенице како му судев *на оној дéтше* (Т);
има да ми се смејев *на овија, наши* (К);
Један *на грѹтоѳа* мајку си пцује! (ЦГ).

Потврде у којима је адресат пуни заменички облик (датива или ОП) или дативна енклитика уз глаголе обраћања:

њему му такој рекнали (Л), и каже *некому* (ЦГ);

како ја *вас* што причам, такој са они *мене* причали; па ја *вас* па причам (ЦГ), напрет са *ни нас* такој причали стари (Р), тој *ни* причаше *нас* тај наша баба (ЦГ), *нозе ву* казују (Л); И *мене*: „Где ти је домаћин?“ (К), Ма немој ти *мене*: – Како трéбе да се *вика*? (Р);

такој *му на њéта* причали неки_стари (К), *вика на мене* (К), „Кудé ти и они, што га знам, по свёт,“ *на њи ти* викэм (К), *на њума* нéма да писано (Ш), сé тој причам *на свакоѳа* живога; одма на твоје сéло, *на свакоѳа* да каеш (П);

тој децата ме млого пѹти терав, па *ни* гу причам (Т), ја *ћу ни* причам (ђацима) (Р), он *ти* прича (Т), па *ви* заприча за тэј камен (П), чéке, да *ѳи* кажу (Р), он, да видиш, смéшно што *ће ѳи* га каже (ЦГ), ја си *му* казa (Г), ја *ће ни* казују пѹт, ја *ће* ги вóду (П), па они ме прашујэф што работила сэм, како, ја *ни* казују (Л), терав ме децата да *им* казујем пéсне (ЦГ), које *ће ви* казујемо (ЦГ), да *ни* докаеш пѹт (П), да *ми* они напишев едну књишку, дека *ни* доказују (П), и она *ву* виче *на ѳуј* (Р), ја *му* викаше да ги мéри (Р), подвикне *ву* нéшта (ЦГ), нéшто *ву* привикаше (К), куде попá, та он вóду и тaм чáти *ву*, чáта *ву*, и донéсев гу, кажев, молитва (Р), Смејали са *ни* се (ЦГ), *ћу ви* тѹжим (Р).

3.3.3.6. На месту датива у аблативној функцији узимања забележена је аналитичка конструкција *на + ОП* и дативне енклитике:

на њиови узима њигóве рабóте ‘ствари’ (К);³⁰

нэсу *ми* узели за живу главу, нéћев (Шп), *ће ѳи* узне срп, *ће ѳи* узне копáч (Шп), овој *ће ѳи* га узимамо (ЦГ), да *му* ги мош узну (П), ора́ из рѹке да *му* не узнеш (ЦГ), дај дѹшу да *му* узнемо (Т), он *ву* узне шикéрче (Шп), узнемо *ти* њини глáси (Шп).³¹

3.3.3.7. Глагол *разбира* (и *разуме*) има и дативну и акузативну рекцију, као, на пример, у Параћинском Поморављу (Милорадовић 2003: 154):

Да ме *викаш* о[д] далéко – *ће чѹју*, да ме одвикаш – *ће ти* се осову, а што *ће* ми каеш, не знам! Не мош *ѳе* разберу никэко! (П), Смиља озгór ѳскочи, из викендуту, ис кућуту, ма разбра *ѳа*, чѹла дека *вије* надóле, па по њéга надóле, па стиже га у ливадуту (П);

Ма ја не чѹју, бата_Иване! Па, пóсилно ми казује и не мож да *му* разберу! (П), ја не чѹју, не мож да *му* разберу, недочѹју (П), Ти тој разбра ли *му*? (П).

3.3.4. У горњопчињском говору, као и у другим српским говорима,

³⁰ На месту синтагме *на + ОП* овде може да се употреби и *од + ОП*, што у потпуности одговара стању у стандардном језику и другим српским говорима, где се поред слободног датива појављује у истој функцији синтагма *од + ѳенишв* (ОП).

³¹ Дативне енклитике из наведених потврда могу бити замењене конструкцијом: *на + ѳуни облик личне заменице у ОП*, али и *од + ѳуни облик личне заменице у ОП*.

употребљава се и такозвани етички датив, који има чисто експресивну улогу (њиме се износи емотивни став говорника према садржају исказа, али његов изостанак не утиче на синтаксу реченице): Што *ми* ти е, срце? (Г), оно немало напрет себе, сал *ми* куће како овај овамо (ЦГ), какво *ми* нема (ЦГ), каква *ми* лазарица (Р), и такој *ми* работа (Р), тражеф кокошке да ги кољеш, банице да ги месиш, што *ми* не (Г), ја *си* му каза (Г), па дар *си* ни даде (Р), лгала *си* људи, плаћали ву, будале (Р), Стойле, ајдемо *си* у поље (Л), и ће седнемо *си* на сламу (ЦГ), вода *си* гу је туј имало (Р), нећу туј, избегам *си* по надвор, отидеф^в ли *си* они – ја *си* се врнем (ЦГ).

ОПШТИ ПАДЕЖ

4. Општи падеж је, као што је већ помињано, преузео на себе функције и значења свих косих падежа. Дакле, он најпре заузима, једну од централних синтаксичких позиција – позицију директног беспредлошког објекта уз прелазни глагол (*јабуке* обра́ла; ми си ту́римо *брашно мумуру́зно*; испи си *кавицу*; Одврзува́ли са *сио́ку*; она́ *ти* доведе́ *шљики*; па да *ју* врже),³² а затим се њиме попуњавају и друге синтаксичке позиције: директни предлошки објекат (па́зи на *геи́е*; за *сва́кога* ми́слу), индиректни објекат (врза́ја *ћуб* за *ре́й*; у *ла́ву* га бе́ше не́што удри́ло), семантички субјекат (*њу́ма* *ју* само гла́ва бо́леше; и дѐн-дѐнѐс но́га *ја* бо́ли; не́ће *ве* је срамо́та; *Ич* *ју* не́је стра́ било́ и *њу́м*) и семантичко језгро (семи)копулативног предиката (што не́је за *ва́јду* то́ј имамо; Што́ је за *ва́јду* – не́ма; Па *ја* више несѐм за *рабо́иу*; ста́рата је заврши́ла за *до́кшурку* у Беогрѐт).³³ У овом раду, међутим, истраживање је усмерено на општи падеж у функцији детерминатора (спацијалног, темпоралног, квалификативног, каузалног, концесивног, кондиционалног, интенционалног, посесивног и спецификативног).

Општи падеж се, у зависности од функције и значења, појављује у четири структурна лика, а) слободан падежни облик, б) падеж везан предлогом, в) падеж везан обавезним детерминатором (в. т. 4.2.1.1.1.) и г) падеж везан истовремено предлогом и обавезним детерминатором (в. т. 4.2.1.1.2.2; 4.2.1.1.2.5).

Спацијалност

4.1. У условима узнапредовалог аналитизма, одговарајућим предлогом у комбинацији са општим падежом именице (тј. аналитичком конструкцијом) и глаголом одговарајуће семантике могу се означити различити просторни односи и без класичног падежа. У томе су битна два семантичка критеријума: одређивање позиције објекта локализације у датом тренутку (позициони или статички параметар – предлог) и промена позиције објекта локализације (динамички параметар – уп-

³² Другу централну позицију (граматичког субјекта), заузима, наравно, номинатив (в. т. 1.1).

³³ У стандардном језику централни падежи јесу номинатив, као падеж граматичког субјекта, и акузатив и генитив, као падежи директног беспредлошког објекта, док су остали падежи – периферни (Синтакса 2005: 120). У истраживаном говору оваква подела је редундантна пошто је ОП преузео функције и значења и централних и периферних падежа.

равни глагол). Наравно, не треба игнорисати важност семантике именских речи у одређивању просторних односа.

А. Са позиционог аспекта посматрано, објекат локализације, најпре, може бити у целини или делимично у простору локализатора (непосредна локализованост, тј. интралокализованост у: Синтакса 2005: 727), односно, он се са њим може поклапати (интралокализација – када је локализатор унутрашњост оријентира, ареалокализација – када је локализатор површина оријентира). Затим, објекат локализације може бити изван простора локализатора (посредна локализованост, тј. екстралокализованост у: Синтакса 2005: 727), односно, локализатор може бити испред оријентира (антелокализација), иза оријентира (постлокализација), изнад оријентира (супралокализација), испод оријентира (сублокализација), између више оријентира (интерлокализација) или близу оријентира (јуксталокализација) (в. цитирану литературу у С. Павловић 2006: 19). Одређивање позиције објекта локализације у датом моменту постиже се одговарајућим предлозима. Они су у проучаваном говору, најчешће, исте форме и семантике као и у другим нашим дијалектима и стандардном језику (*у, на, њо, њог/исњог, над/изнад, њред/исњред, међу, између, до, од, из, уз, низ, њоред, за*), али има и извесних одступања и разлика у виду нових предлога (*врз, куде, оњкуд, накуде*), оних који су (опет са тачке српског стандардног језика) само незнатно облички другачији, али су лако препознатљиви (*сњрема, сњроњив, њоза, њокре, кра/крњ, крњс*), затим оних који су архаични (*више, њри, около*) и, најзад, оних који су познати стандардном језику, али имају, поред стандардног, и неко ново значење (*њо ‘иза’, од ‘са’*). Не треба заборавити да се неки од предлога више не могу чути на истраживаном простору (*к/ка, мимо, ниже, о*) или се никада не употребљавају у значењу које је сасвим „обично” у стандардном језику (рецимо, *са* у аблативном значењу).

Б. Поред предлога, којима се утврђује положај објекта локализације, за означавање просторних односа битан је и кинетички моменат, односно, да ли се конструкција *њредлоњ + ОП именице* удружује са глаголима усмереног кретања (директивним) или глаголима неусмереног кретања (индирективним). Директивни глаголи су они који у свом семантичком садржају имају архисему ‘савладавање простора’ (*ићи, ходати*). При том, „директивност у неким случајевима не значи промену места у простору, него томе блиску психофизиолошку усмереност” (Синтакса 2005: 726). У српском језику се директивни глаголи синтаксички раздвајају од индирективних кроз избор акузативне или локативне форме.³⁴ Истраживани говор, међутим, располаже само једним – општим падежом, тако да се у њему ова врста диференцијације не може очекивати. Овде ће, дакле, индирективност (локативност) подазумевати одсуство динамике, односно глаголе мировања, а директивност – глаголе кретања и реализоваће се као почетна усмереност или удаљавање (аблативност), завршна усмереност или приближавање (адлативност) и општа усмереност (перлативност).

С друге стране, губљење флексије вероватно је утицало на то да се употребљава велики број глаголских облика са префиксима (често неочекиваним с тачке стандардног језика), који у себи носе додатна значења аблативности, перла-

³⁴ У стандардном језику конструкције са дативом и акузативом су директивне, а конструкције са инструменталом и локативом то нису, док се генитив, у зависности од предлога и контекста, може наћи и у директивним и у индирективним конструкцијама (Синтакса 2005: 726).

тивности или адлативности и тиме прецизирају исказ, па, на неки начин, и надомешћују недостатак падежних форми (уп. С. ПАВЛОВИЋ 2006: 20–24).³⁵

Комбиновањем поменутих параметара (А и Б), анализа просторних односа могла би се и у овом говору свести на четири целине (в. напомену 5):

- индирективност (локативност / недирективност),
- аблативност (удаљавање),
- перлативност (општа директивност – линија усмереног кретања као истовременог удаљавања од полазне тачке кретања и приближавања завршној тачки),
- адлативност (приближавање).

И н д и р е к т и в н о с т

4.1.1. Индирективност (локативност) подразумева одсуство усмерене динамике у одређивању просторних односа. Она се постиже глаголима одговарајуће семантике. У зависности од тога да ли је радња директно смештена у границама датог објекта (места) или је место радње одређено посредно, оријентисањем према познатом објекту – битне су још две категорије у одређивању спацијалности – *локациона*, која одређује непосредно место радње, и *оријентациона*, којом се посредно одређује место радње (М. ИВИЋ 1957: 151). Другим речима, локациона или инклузивна индирективност подразумева да је објекат локализације у целини или делимично у простору локализатора, а оријентациона или ексклузивна индирективност да је објекат локализације изван простора локализатора (уп. С. ПАВЛОВИЋ 2006: 19; СИНТАКСА 2005: 727).

Локациона индирективности

4.1.1.1. Локациона (инклузивна) индирективност граматикизована је најчешће предлозима *у* и *на*, затим предлогом *ио* и, доста ређе, предлогом *врз* у аналитичкој конструкцији. Када је радња смештена у *унутрашњости* датог места (објекта) узима се предлог *у*, а када је везана за *површину* – предлози *на* и *врз*.³⁶ Статистички посматрано, у сакупљеној грађи предлог *у* је далеко фреквентнији од предлога *на*. Тек онда по учесталости долази предлог *ио*, којим се истиче „контакт са различитим тачкама оријентира“ (уп. С. ПАВЛОВИЋ 2006: 35), и коме је дифузност битно обележје, а затим и предлог *врз* са значењем *на*, *и преко*. Локациона индирективност у стандардном језику и српским дијалектима остварује се обично предлозима: *у*, *на* и *ио* са именском речи у локативу, док се предлог *врз* (непознат стандардном језику) са именском речи у генитиву (или ОП) везује, поред призренско-тимочких, још једино за косовско-ресавске говоре.³⁷

³⁵ Говори са аналитичком деκлинацијом по правилу добро чувају глаголска времена, а лексика им је „обогата“ великим бројем префиксираних глагола. И у истраживаном говору задивљује репертоар и „егзотичност“ (из угла стандардног језика, наравно) поменутих глагола, на пример: *занема, изгађемо, издонесе, изнајјемо, изодадомо, исјобејаше, исјородадомо, изукраднев, огневидела, огнемојала, однезнала, однеише, однечује, иојзрасе, иојзучи, иорекне, иосрабџимо, иојризбира, иојојјо, иојослџнем, иродше, иројоје*.

³⁶ О опозицији *унутрашњост* ~ *површина*, односно, интралокализација ~ ареалокализација в. С. ПАВЛОВИЋ 2006: 26–27, ПИПЕР 2001: 22.

³⁷ Према постојећој литератури, предлог *врз*, вероватно води порекло од предлога *вр(х)*, и обично има значење: (*ио*)*врх* или истовремено *на, иоврх, и преко*, мада неки од истраживача косовско-ресавских

Предлог у

4.1.1.1.1. Интралокализација је врста просторног односа који подразумева да је објекат локализације смештен у унутрашњост локализатора и она се остварује помоћу предлога у у аналитичкој конструкцији:

тај сестра ми је јоште у *Банаји* (Л), тџ[ј] је Лаза у *Београи* (К), Мома ми је најмал у *Бор* (Л), на ћерку ми унука је у *Врање* (Шп), брат ме врна, тај у *Павловцу* што је, он ме врна (Шп), она била је тамо у *Пејку иадину* (ЦГ), у *Врање* са свите тамо (ЦГ), а и синови са му и њему у *Бор* (Л), у *Трившии* бидо (Г), ми у *Бојданце* кад бемо, ми имашемо стоку (К), он бидна коца у *болницу* (Л), у *Мирчинци* ли биднасте (Г), овџа па у *Бујарску* бидоше (Р), затој сџм била у *Маџарушку Бању* две године (П), у *Бабуну* тој било (Р), у *Пунушефце*, викав, негде тамо било (Шп), али који несу били у *Бујарску* (К), у *Сурдул* кад бџ (П), син једџн у *Русију*, а једџн у *Врање* бџше (Шп), ти што сџ у *сџло* (П), а у *кућу* је свиња, па дџва свиња! (П), А он је у *бујарску војску* војник, бугарски војник (Т), и дџн-данџске је у *дрџу држџву* (Р), ја, ће га обрџшеш, и у *њеџа* је душа (К), у *њињо* је зџмња отџт (Л), што је овој на дџте *усџа* (Тр),³⁸ ја у *ирадину* бидо (ЦГ), и у *јорњуиу* *кућу* куде бџше ја (Ш), ми у *кућу* како сџ бџсмо, сви Забелци (ЦГ), у *кућу* бџја ми три зџлве (ЦГ), у *кућу* бџја ми три зџлве и Јовџн и Дџмко – четвџрица (ЦГ), што је у *дрџуиу* *држџву* бија (П), једџнат је бија у *дрџу држџву* (П), па там бија је у *сџмачки дом* (П), Бија сџ едџн воденичџр у *воденицу* и млџја сџ брашно (ЦГ), једџн је бија у *бујарско*, овдџ на чџчу ми син (Т), амџнте, а пџт недеље у *иџс* туј сџм била (Р), била сџм у *сџло нашо* овдџ (Т), у *овуј кућу* са били (ЦГ), у *њџнју кућу* са били двајџс чџвека (Т), у *ираи* шта ђеш, ће жнејџш ли, ће копџш (Шп), баба ће ти направи у *кућу* свађу (Шп), једнога брата имџм у *Јџбуку*, Спира му име (П), имџм доле чџрапе такџе у *избу* (Р), Станике, има ли у *иџиџио*? (Л), вампири у *иџу воденицу* има (Р), Свашто у *кућу* сџ жџна има рабџту (ЦГ), они љџди има двајџс чџвека у *кућу* (К), па у *каменџи* има блџк пџпрт, неки сџтанчџк (П), како ниџе у *избу* што имџмо (ЦГ), у *неку јџру* орлова кџћа имџла (Л), у *њума* што је имџло (К), нџма зџп у *лџву* (ЦГ), да потражи баба – оно нџма у *врчџе* ‘мали врч’ ич (Г), сџк нџма у *овуј држџву* ништа (Т), нџма у *нашо* кисџљџк (Г), али у *кућу* нџма ниџојџ, мајка му умрџла, брађа му се исџлили, само они (Шп), што ђеш кад нџма ништа у *њи* (Р), нџмав деца у *њеџову кућу* (Р), Ма, пџмет трџба у *лџву* (П), сџл живџи душа у *њеџа* (ЦГ), у *сџло* нџће живџв веђе, нџма шџоле (Г), у *Трившии* живџв (Л), у *иџоличку кућу* смо живџели (Р), а куде тога сџна сџ стануџа у *сџџџн* (Л), у *њеџову кућу* он станџје (Р), легџли у *избиче* оној доле (Г), и легџм у *лџи* (Л), у *иџџџлу* сџ лега (ЦГ), легџмо

и призренско-тимочких говора често инсистирају на томе да му је основно значење *џреко*. У неким српским говорима не постоји разлика у значењу предлога *вр(х)* и *врз* (трстенички и чумићки говор, на пример), док у већини призренско-тимочких говора *вр(х)* представља део сложеног предлога (у *вр очи*), а *врз* је предлог са значењем ‘преко’, како је и у говору Параћинског Поморавља и лџвачком говору. Предлог *врз* уобичајен је у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, али је забележен и у смедеревско-вршачком дијалекту (Касидол). Изузеци су говор Качера (део високе Шумадије), који не припада поменутиим дијалектима (и у коме је значење овога предлога јединствено – *збој*), и говор Спича (једини зетско-сјенички говор у коме је регистровано *врз*). Узгред, овај предлог је забележен и на бугарском и македонском простору. О значењу предлога *врз* у српским дијалектима, његовој географској распрострањености и о предлошко-падежним конструкцијама овога предлога са генитивом / ОП у функцији спџцијалне, темпџралне, квалификџтивне, каузџлне и интенциџналне одредбе писано је у: Јуришић 2013.

³⁸ Испред речи *усџа* готово се по правилу не чује предлог у, што и није необична гласовна појава.

у онџ ров (Г), у *дрѹје куће* ће легѡф, ће појѡф там, ће лѡзарице (Ш), тѡтко мѡј си спаја у *кућу* (Г), у *њуњу кућу* смо спѡли (Р), такој си спиѡемо у *кућу* (Шп), ја јѡко сѡду у *Раѡовницу*, него пѡ поплѡслѡгнем понѡгде (Р), а ја сѡдеше у *кодник* (П), кѡј ће сѡди у *њума* (Т), овдѡ сѡдеше, у *овуј кућу*, овѡкву (Т), у *шѹј* што смо плѡслѡдњу седѡли (Ш), у *афиѡбѹ[с]* седѡла с њѹм (Т), седѡла сѡм дѡста у *ћѡш* (Ш), тѡј свѡ сѡди у *разбѡј* (ЦГ), а онѹја си седѡли у *колибу*, легѡли си (КД), Иду ја и нѡпоље, у *лагѡвину* сѡду (КД), свѡ у *лагѡвину* сам седѡла (КД), у *ракију* змија да стоји (Г), етѡ си ги тѹј, стоиф си у *земник* – скапѹѡѡф се (П), остѡви се од онѡј тѡсто квасѡц, у нѡко шерпѡ и там си стоји у *брѡшно* (Р), и останѡло си живо у *воденицу* (Шп), а деѡа сѡм оставѡла у *кућу* затвѡрени (П), па у *малу* кѡнев^ф сѡс китен котѡл (ЦГ), тѹј си у *нѡшо сѡло* си се кѡпав (Г), копѡли, жњѡјѡли, рѹчно свѡ, у *сѡло* (Р), у *сѡло* који се родѡли (К), нашли га у *лѡзје* кудѡ се обѡсија (Л), Па кѡт пѡчне се мѡтав у *шѡлевизѡр*, та овѡкој, Вѡрице, такој, такој, мѡтаф се, мѡтаф (Г), А видѡте ли у *вѡш* ли *шѡлевизѡр* си? (Г), и кѡт се стѡмни овѡмо у *траѡишиѡе*, спрѡтѡва и онѹ... (ЦГ), едѡа сѡм се излекуѡла тѹј у *Трѡѡвишиѡе* (Г), Еднѡта рабѡти у *Трѡѡвишиѡе* (Л), Раѡи у *шрѡдѡмницу* (ЦГ), давѡше му и њѡму дѡг зѡгина у *држѡвно* (Г), тѡј баба Олга рѡсказа на ѡдѡн Митровдѡн у *Раѡовницу* на ѡѡл собѡр лѹди (П), и у *цркви* онѡм ће се вѡнчав (Л), свѡ сѡм ги ја крстѡјѡла, сѡл еднѡга несѡм га у *цркви* крстила (Р), ће се кѹнемо у *цркви* (ЦГ), у *нѡшу малу* на еднѡга чѡвѡка му никнѡли зѹби (К), овѡ[j] је дирѡктур у *Кѡмунѡлно мѡлиѡт* (Л), и онѡ је жѡњѡна тѡмо у *Макеѡнију* (П), он само напише тѡмо у *мѡнсу* (ЦГ), овдѡ, у *Кѡрѡциниѡи*, а бре, свѡку гоѡдину си по ѡдѡн мрѡје (П), онѡмо нешто врѡкаше у *Врл кѡмен* (ЦГ), у *књију* мѡжда си видѡла ти (Л), а лисиѡа, каже, написѡла у *шѡсѡ* (ЦГ), Видѡја неки врѡпчики у *дубицу* (Шп), У *Марѡѡниѡе* што појѡмо сѡс Вѡрку (Ш), тѡј мѡл дѡтишѡр умрѡ, утепѡше га у *рудник* (Г), пѡле у *ѡру* нѡје тргнѡло (К), а у *кућу* сѡм ги чувѡла тија пѡт пѡленѡа (П), у *ѡрњушѹ кућу* самѡ умрѡла (Р), мѹжа сѡм декѡла сѡдѡм гоѡдине у *ѡднѡ мѡсѡ* (Ш), ја свѡ си га у *руке* држѡше (Т), а унѹк ми је запѡчѡја *кућу* у *Врѡње* (Ш), нешто му се десѡло у *Врѡње* њѡму (Р), не мѡга да нѡјде у *Врѡње* (Г), па трѡбе овдѡ да учи, па учи у *Врѡње* крај Мирѡјѡну (Г), батка Стѡјке, ма кѡј стѡја у *вѡшушѹ собу* (Г), вѡнчѡмо се с пѡпа, тѹј у *онѡј црквиѡе њѡѡво* (Л), онѡ тѡј се умѡкри у *кесѡѡ вѹнено* (П), који са појѡки ће рабѡтев у *ѡѡле* (Г), мѡре, кѡд ми је синѡло у *ѡѡву* (Гр), А ѡдѡнпѹт што ме оплѡшија, Здрѡвко, смѡк, да ти казѹју, у *онѡј*, у *Бѡчѡвишиѡе* (Г), изѡѡлѡја се у *ѡлѡву* (Шп), у *ѡзбу* ги чѹвѡшемо (Т), дѡѡа бѡѡлѡе смо ги зѡедно ... у *шѡј корѡиѡ* (Т), у *шѡел* кѡд ги печѡш (Р), сѡлте у *шѡѡсију* ги расплѡска (Г), врѡје у *јѡло* зѡјтин (Шп), у *њѡњушѹ кућу* жѡто сѡпѡла (Р), Тѡј нѡе никнев у *шѡѡреѡи* што ги сѹшиш (Р).

Неретко се егзистѡнцијѡлни глагол подразуѡеѡа, ѡдносно изѡстаје:

јѡднѹ тѡе ги ондѡ-ѡре у *Арсинку* (ЦГ), на њѡзе тѡтко там, и мѡјка, у *Бѡѡѡвишиѡе*, на тѹј стѡру снѡшку (Г), па етѡ га нѡј гѡзда у *Бѡѡѡвишиѡе* сѡг* (Г), там ѡте у *Бѡру* (Р), У *Бѡчѡвишиѡе* смѡк! (Г), син ми у *Бѡр* и не теја да дѡјде (Л), ѡѡлка књиѡа у *Зѡѡѡв* (К), а тѡј мѡлиѡт сѡк у *Кѹмѡнѡво* рѡкоше, там (Л), у *Трѡѡѡвишиѡе* плѡѡѡин дрѡѡѡѡци (Г), у *вѡрѡш* смѡѡци (Г), дѡѡи кѡмѡња у *воденицу*, под едѡн крѡв мѡљѡв брѡшњѡ (П), кѡо кѹче у *воденицу* (ЦГ), Он си у *кѡнѡѡлѡрију* тѹј (ЦГ), А плѡсе па, свѡдѡба, свѡдѡба, свѡдѡба, у *кућу* (ЦГ), Онѡ до ѡгњиште, там над ѡгњиште, у *љѹљку*, у *ћѡшку*, нѡ га дѡра њѡга (П), а дѡтѡто га не дѡра, онѡ у *љѹљку* тѹј (П), телѡ у *њума*, брѡго тѡше се ѡтели (Т), мѹ нѡсмо ги крѡли, дѡк смо ги видѡли, ѡни там у *сѡѡѡи* (Р), нѡгдѡ нѡшта у *сѡло* (Г), и у *сѡшѡшѡ* пѡгѡча (Т), па толики кѹп у *шѡѡсију* (Г).

Предлог *на*

4.1.1.1.2. Аналитичком конструкцијом са предлогом *на* најчешће се граматикује ареалокализација, која представља просторни однос у коме објекат локализације заузима површину локализатора. Прецизније, објекат локализације може заузимати: горњу површину нечега (а), неко више постављено место (б), отворени широки простор поред неке водене површине (в) или одређени географски појам који се обично налази на некој висини (г). Предлог *на* понекад стоји и уз имена појмова су у некој вези са претходно наведеним (д).³⁹

а) ти га *на љмно* вршиш (КД), да вршимо *на љмно* (Л), сам га посипи *на раскрсеје там* (Тр), *на љи* ми је кут^{на} (Т), и нашја гу лисицу, умртвила се *на љи* (Шп), да умрем *на љи* (ЦГ), па там надвор легава *на љиву* (ЦГ), нађоше ме *на љиву* овако (К), претичамо се тамо *на љиву* кој напрет ће искочио на хош, там (Тр), млозина смо сѝк *на љиву*, нека опрости Света_недеља (Шп), Што је имало *на љовршину* и надвар – тој се је све замрзло (Р);

б) Цреп побуташе *на кућу* све (П), сређан (син) је *на сређан сираи* (ЦГ), Унљка ми је *на десѝи сираи*! (КД), и такој вуна седи си *на шаван* (К), гра *на шаван* бија (КД), Па то[ј] је љбаво такој *на дљвар* (ЦГ), А ми, лани што смо имали онам *на риѝ* компири (Ш), па си играмо *на онѝ риѝ* (К), Ја онам *на риѝну* кѝт посадеше гра (П);

узѝвру водѝцу у ѝзве, у огњѝште ели *на куѝе* (П), тѝк си га мѝсимо *на ѝриѝзу* (КД), ене и сѝк си ѝмам ја *на онѝ креѝеѝ* зглѝмницу (Р), ми спиѝемо *на креѝеѝ* (Г), *на роѝошке* смо спаѝали (КД), ми легамо наѝвечер *на роѝоѝу*, онѝ више нас нешто греѝе (Шп), ја самѝ тѝј, *на ѝрак* сѝду (КД), ја, одеѝеѝи, тап, тап, занѝсо се *на вѝаѝа* (Л), а ти стој, каже, сѝне, тѝј *на вѝаѝа* (П), ја повише *на оѝија вѝаѝа* сѝду, по ладно ѝде оздѝл, а овамо вѝруѝина *на оѝија вѝаѝа* (КД), оѝија овам што стоѝев *на вѝаѝа* (Шп), станѝла сѝм си *на вѝаѝиѝицу* (К), чучѝја *на воденично коло* (ЦГ), на твоју Назу цревѝѝа *на трѝду* висѝв (Р), вѝкамо ги прѝтке и *на ѝи* сѝдимо (Ш);

снашка да јаа *на коѝѝа* (Г), овде младоѝеѝња јаа *на коѝѝа* (П), да сѝду *на коѝѝа* (Р), младоѝеѝња *на коѝѝа* јаа, сметѝѝав га, постѝѝѝав рогоѝе, чѝрге (ЦГ), он вампѝр *на коѝѝа* испѝратен (Шп), и да га однѝсе *на коѝѝа*, деда_Манѝсија преко реку да га пренѝсе (Шп);

глаѝа ни ‘им’ је однемѝла косу *на ѝлаѝу*, о[т] тѝј шкѝлу (ЦГ), А они Бѝгари наидѝоше, шлѝмови *на ѝлаѝе*, пѝшке, *на ѝушке* нѝжеѝи нѝсев (КД), кѝт се отѝли краѝа *на ѝѝѝи* ‘реп’ кѝтка се шарѝни (Г), зѝби сѝјѝашеву *на ѝѝѝа*, све бѝли (Ш), додѝк ‘докле’ је вѝруѝо дрѝж га *на ѝѝѝѝк* (Г), па дрѝжимо *на ѝѝѝѝк* (Г), он се исѝкѝа овдеѝа *на обѝѝ* и такој се спиргосѝја (ЦГ), свеѝе ти дрѝѝв *на рамеѝѝа* (Т), како је пѝсто остѝло такој овој пѝсто да остѝне што је *на вѝме* се дѝгло, и онѝ стѝне (Г), Такој на неку искѝчи офѝѝу, краѝу, усѝв *на вѝмеѝѝа* (П), и после, након тога, *на ѝѝѝу* му ѝскѝчи цѝрно и *на рѝку* (Шп), ѝе му искѝчи, каже, *на рѝку* цѝрно и *на трѝду* (Шп),

в) и тѝј што је *на мѝре*, унѝк ми (Тр), Пиѝја сѝм *на ѝѝѝѝ ѝѝду* (Р), ја сѝм, каже, *на ѝѝѝѝ ѝѝду* пиѝја, тѝј куде ждркнѝје ис тѝј камен (Р), а они поѝдев, откѝдѝв му ѝду на воденицу, *на јѝс* откѝда[в] ѝду (ЦГ), Откѝда[в] ѝду, одѝрнѝв, *на јѝс*, куде се навѝѝа одѝрнѝли ѝду, ошли, направѝли пакѝс тѝј (ЦГ);

³⁹ Слично овоме покушају да се разлуче ситуације када се употребљава предлог *на*, у граматици за странце наводи се да, у српском језику, предлог *на* стоји уз имена појмова којима се означава место на горњој површини нечега, на висини, на отвореном широком простору, поред реке, мора, језера или уз имена која су у некој вези са изложеним (Мразовић – Вукадиновић 1990: 347).

г) *На Равно цѣрје* је zaloжија њиву (Л), и после, Бугари се *на Широку ѿланину* истепаше (КД);

д) па оремо *на едно мѣсто* (П), не може *на свако мѣсто* да се отвори (Р), Тражили су ме *на млоѿо мѣста*, све јединаци (Ш), Ја сѣм јајца искршила и тепаше ме *на једно мѣсто* (Ш), *На једно мѣсто* ме тражише да иду (Ш), Зар он, како *на друѿи мѣста* отклапаја, а туј не могаја, него ај! (Р), после се ожени тамо, *на друѿо мѣсто* (Т), ради *на млоѿо мѣста*, такој по фирме, овде, ондека (Шп);

има стојар *на средину* (КД), седи *на моје имање* (Р), они су тој *на имањето* горе куде сѣм била ја (Р), *на њино* си га садев (ЦГ), посипи се *на ѿвръену зираћу* (Г), тој си благосовено, нема, човѣг да си је *на своју кућу* (Т), тријес и два дѣна сам била *на хирушко* (КД);

на слунце се боље сужи (Л), па там кѣд га вршиш па га све исушиш *на слѣнце* фино (Р), па ај простири (платно) *на слѣнце* (ЦГ), вѣздан жнејемо *на врѿину* (Шп), вѣздан *на врѿину* жнејемо сѣ срп (Шп), вода, туримо, та арно врѣе, успишти вода, *на ѿењ* (Г), тој *на онѿ жѣр* умѣшаш, упржиш, упржиш лепо (КД);

мајка умре, остана три месеца *на сиску*, три месеца дете (П), Па после, баба_Стамѣну, чули су гу у Врање, кѣд гу имало *на слѣмѣк* (ЦГ), лазарице ги приказали *на слѣмѣк* и мене ме имало, и децата ни чули и видѣли (ЦГ);

на жѣтву си се поје (Ш), Бидѣте ли *на слѣжбу*? (П), бидѣте ли *на собѣр*? (ЦГ), све се продава *на собѣр* (Шп), та бидна (ја) *на свѣдбу* (Л), они там *на трѣбе*, *на сакрану*, сакранујев ги (П), дошли туј Турци та да легав онде *на конѣк* (Шп).

Ни овде није необична појава да управни глагол изостане:

шамѿа си *на ѿлаву* али крајишта на тил вржемо (Шп), а оно од њѿни пашкуљи *на њѿѿви зуби* (ЦГ), па онѿ други син *на ѿрањ сѣраѿи* (ЦГ), и меткови *на крѣвѣи* (Тр), и тики онѣм *на Пунешѣце*, *на рѿиѿ* – дан, дан, дан (К).

Предлог *ѿо*

4.1.1.1.3. Аналитичком конструкцијом *ѿо* + ОП место радње може се одредити непосредно, као и предлозима *у* и *на*, с тим што се њоме истиче контакт објекта локализације са различитим тачкама на локализатору. *По* + ОП обележено је, другим речима, дифузношћу, што само по себи значи индирективност и везивање најпре за глаголе мировања (с обзиром на то да се директивност остварује као удаљавање од полазне тачке кретања, приближавање завршној тачки кретања или пак као општа усмереност). А да би конструкција предлога *ѿо* са ОП имала значење локационе (односно, дифузне) индирективности, битна је и семантика именице: она мора означавати неки објекат са одређеном површином коју радња управног глагола може да захвати.⁴⁰ Ова ограничења конструкцију са предлогом *ѿо* чине обележеном у односу на конструкције са предлозима *у* и *на*, и, самим тим, мање фреквентном у односу на њих (уп. Батистиѿ 1972: 35).

ѿо Глоѿи беја дирѣли жѣне (Г), па онде *ѿо Извѣр* беја збрали тој дреје што ископали, љѿди закопали, па изнашли, па ископали (ЦГ), Па утепували са там, *ѿо*

⁴⁰ Значење дифузне индирективности аналитичких конструкција са предлогом *ѿо* може се лако уочити у монографијама и речницима о призренско-тимочким говорима (мада, понекад само анализом дате грађе) (Стојановиѿ 2010; Диниѿ 2008: 579; Тома 1998: 393; Богдановиѿ 1987: 244; Богдановиѿ 1979: 117; Ђириѿ 1983: 104; Ђириѿ 1999: 159). У текстовима из монографије о суседном кумановском говору такође се примењује аналитичка конструкција са предлогом *ѿо* употребљена у поменутом значењу (Видоески 1962: 274–298).

Коћуру бјега истепали све! (Г), А горе, *йо Свеишиљу*, козе како идеф тамо (тј. колико их плаћају)? (К), „Нека се замезев, бабо, *йо Соборишише* малка, краве!” (Г), а *йо Црвени Граји* јјца збирав (Р), он возеше афтобус *йо Врање*, *йо Куманово* (КД), туј нешто *йо Трившише* да нађе, *йо Оишишину* (КД), Мрејев, еве ги, по колико дџна горе *йо Рагџвницу* не мџж ги наев (КД), порес је брјаја *йо село* (Л), бабата вије *йо клисуру* (ЦГ), Нек се бијев, реко, *йо сијанџи* сџс њима! (П), *йо слџмутиу* какво ти нџма (Г), немџ овакој *йо дџварџи* (Г), мешџ овакој *йо дџварџи*, мешџ, мешџ, сџл за едно влакно да сџм оволицко, да сџм вџтила пџре (Г), покршило све *йо сијан* и, шпџрети, и ветрине, и крџвети, све покршило (П), покршија сџдови *йо Врање*, на меџнцију овде (Г), и там почџја *йо кафџну* да бије, по шишиња, по чџше (Г), одвџ угасимо *йо кућу* (ЦГ), прџви пџкос *йо кућу* (ЦГ), јџ треба сџк снџшку да имџм да си рџботи како што сџм јџ рџботила, а јџ *йо кућу* овде колко сџм кџдџр, туј, тџј да урабџту (П), Наћџс рџботу *йо кућу* – данџс џфце пџсу! (Р), а *йо кућу* рџди (П), етрџва ми дџм, *йо кућу*, дџг болна, не мџж да рџди (П), Сџг џпасно ги, виџав, има, нагоре *йо Горнџвџц*, у дџн све си лџди, секирче носив мџжи, стоку пџсев, свиње *йо ирџи кућу* удавили (вукови) (Шп), па коси, коси, тудџ *йо ирџи кућу* (Г),⁴¹ свирџф, пџјеф, иџграф *йо собу* (П), у лџф ће идев да фџћав дџвје свиње, што наџеф тамо *йо иџру* (Шп), јџ не мџгу да фџту *йо зџмљу*, џн фџтија пџле што лџти! (Шп), вџда се расиџе, џни бџреф *йо кџл* пџре желџзне, бџреф, кој пџвише да набџре (Л), Коњи *йо илџнину* дџвев, џдџмна! (К), џпасно ги (вукови) има *йо илџнину* (Шп), Па има ги (вукова) џдџмно, *йо рџку* ги имџше! (К), Бџлимо ги (платна) *йо рџку* (Тр), јџка рџка па си скџпљџмо дрџва ми, *йо рџку* (КД), врије *йо сџџомџк* као кџмења кџт си јеја (К), овдека да видиш, тџј су чџврџе, еве ги тџј, као рџвине *йо илџву* (КД), мџсло јџ *йо њџџа* (ћупче) чџвашџм (К), и овде *йо равнишише* све смо на рџмо носили (ЦГ), почџ чџвџк ми да иде да, *йо иџље* да врши (КД), смџјеше ву се туј *йо село* (Шп), одврџе ти говџда *йо кошџру* (ЦГ), трчимо, иџграмо *йо собџр* (Шп), и снџшка ће га мије *йо џчи* чџвџка (Шп).⁴²

Ни код ових аналитичких конструкција није необично да се егзистенцијални глагол подразумева, односно да изостане:

џна па слџшкиња *йо болницу* (Р), слџшкиња *йо болницутиу* (Р), шарџене чџрапџе џт свџкакву мџњуку па кола *йо њи* (Р), „Кудџ ти и џни, што га зџнам, *йо свеиш*,” на њи ги виџџм (К).

И у говору Горње Пчиње „према значењу: по разним тџчкама исте површине – развило се и значење: по разним местима исте врсте” (М. Ивић 1951–1952: 178). Потврде:

там се лџга *йо кџчине*, *йо тирле* (Тр), и мџшџм *йо ћџшеви* (Г), рџди на млџго мџста, такџј *йо фирме*, овде, џндџка (Шп), и *йо бање* бидџ (П), неџкако џболџ, па ете *йо болнице*, па оперџција (Р), едџвџ џстџдо жџва, бре, терџше ме овде-џнде, *йо црџкве*, кудџ ти не (Г), па пџца џтџд нарџчитџ, *йо кџсарне* нџјвише (Г), вџјску да доведџв, па да пџцаф *йо иџџ долине* (К), Па компџри сџдимо, лџк, кромит, а *йо рџке* – бџче, вџда нџма овде (Ш), па *йо иуишишиџа* тџмо се потџпамо (ЦГ), Тџј пасџ *йо ливџдеише*, друго нџма стока никџква овде (П), ми *йо њивџе* смо тџк имџли грџ, не као сџк по рџку што... (КД), пасџмо (стоку) *йо ливџде*, пасџмо, па ги џкарџмо (Г), па како нџма здрџвац,

⁴¹ У овим потврдама *ирџи кућу* је, у ствари, назив за простор испред куће, тако да није у питању истинско дуплирање предлога. Ј. Кашић сличне случајеве у савременом језику назива „лажним” нагомилџвањџм предлога, на пример: *у до ирџа закопчџној блузи; туче [се] с до зџба* наоружџним непријџатељџм (Кашић 1969: 174).

⁴² У овом говору уџбичџјено је рећи да се неко „мије *йо џчи*” када се умиџа, а када неко некога џшџмари, удари по лицу, каже се „удџри га *ирџе џчи*”.

брѣ, пуно етѣ га *ѿо бѹке* (ЦГ), Аа, ћу ѿдем да бѣрем пѣкафци ја *ѿо ѹлице!* (ЦГ), гас нѣма, но бѣремо тѣлѣнци *ѿо ѿрисѣе* па с тѣлѣнците свѣтѣмо (Л).

У следећој врсти примера агенс мора бити у множини, због тога што је предикат нединамични глагол:

И такој са се растикали, пуно са, тија Вѣлковци ни ѿма, пуно са *ѿо, ѿо Врѣње* (ЦГ), А ѿма и дѣве јагоде. Дѣве ги ѿма *ѿо ѿрисѣе* (П), приредбе ѿмаше *ѿо шкѣле* (Тр), И имало тѣг^к вампири *ѿо свѣѿи*, они и сѣг викав онѣј се увампирѣја, овѣј се увампирѣја (Р).

Ни реченице: па *ѿо ливѣду* ѿма онѣј стѣр кисѣљѣк (П), па ће накѣдѣв ѿ пѣвит, видѣла си пѣвит, што ѿма *ѿо долину* (К), не одступају ѿ овог правила. Наиме, именице *кисѣљѣк* и *ѿавѿиѿи* ѿмају само јѣдинску форму којом се обично означава цѣла популѣција те биљке (а не само јѣдна стабљѣка).

У случајевѣма када конструкција *ѿо + ОП* иде уз директивни глагол, али са значењем: кретање објѣкта локализѣције у више праваца, тј. по разним тачкама локализѣзатора, директивност бѣва неутралѣсана дифузношћу (уп. С. Павловиѿ 2006: 37), тако да се следеће потврде могу третирати као индирективне:

па трѣнаѣсе дѣна *ѿо кѹкуру[с]* се влѣкѣја (П), лѣзи *ѿо зѣмљу* (Г), тѣј си лѣзи *ѿо нас* као врѣа (К), па бѣса *ѿо онѣј снѣк* јѣдна, јѣдѣвѣ дојдѣ до кѹћу (Т), онѣ си вѣти Омаљѣцу тѣм *ѿо Банѣѿи* (П), којѣ *ѿо Бѣѣѿрад* (дете), којѣ кудѣ ѿтидне (Шп), ја не мѣгу да ѿду *ѿо Свѣѿиљѣју*, не мѣж да нађу неко_јѣренце (К), и како_лѹт, *ѿо ѿѣѣј кѣсѣноѿо* ѣди нѣтам–наѣм (П), Па *ѿо некѣсѣноѿо* ѣди, виѣе (П).

Неке ѿ овѣх аналѣтичких конструкција пореклом могу бити стари слободни инструментал (уп. са т. 4.1.3.1.5):

и ће ѿде *ѿо малѹ* да кѣѿи с кѣтен кондѣр (ЦГ), јѣдѣн тѣм ће ѿде, *ѿо малѹ*, да вѣка (К), дѣвѣѣка ѿде *ѿо ѿрад* (Шп), *ѿо равнѣѿиѿе* да трѣѿи (Т), да ѿде *ѿо ѿѣјаѣ* (Шп).

Утѣсак да је директивност неутралѣсана дифузношћу стѣче се и када је радња директивног глагола у множини, али не значи никакву усмерѣност према ѿређѣном циљѹ, вѣћ лутање по ѿговѣрим разним тачкама:

докѣрамо кѣѿи па врѣжемо за стѣжѣр и тѣрамо сѣ стѣп, они трѣчев, трѣчев, трѣчев *ѿо онѣј жѣѿѿо* (Шп), кѣт поглѣднем: *ѿо асѿѣѿл* милѣ брѣбинци! (ЦГ), ѣфѣте кѣд бѣгѣле, бѣгѣле *ѿо ѿрлѹ* – бѹ, бѹ, бѹ, бѹ, бѹ, бѹ, а ѣн ги давѣја (Г), ѿма ги тија пѣлики тудѣ *ѿо ѿрѣње* летѣв (П), А *ѿо Врѣње* кѣт са ѿшли (ЦГ), *ѿо Кѣзѣѿи Дѣл* кад ѿдѣшемо (Шп), па ће ѿдеф *ѿо сѣло* тѣмо, и тѣм кудѣ нѣкога ће спѣѣв, кѣј ни је рѣт (ЦГ), кѣтен кондѣр, младѣжѣнски, па ѿдеф *ѿо сѣлѣ*, *ѿо малѹ*, свѣреф, чѹкаф, кѣнеф (К), *ѿо шѹму* побѣгли бѣву (КД), да се спаѣирате *ѿо рѣку* (Тр), дрѣвѣне сѣѿѣке, влѣчѣф се *ѿо зѣмљу* (КД), терѣше ме с кѣла и *ѿо бѣлнѣцу* (Ш).

Чѣсто је и значење „код разних ѹди исте врсте”, којѣ је настало према значењѹ „по разним местѣма исте врсте” (уп. М. Ивиѿ 1951–1952: 179):

Нѣ, ѣн, вѣка, ѿшѣја млѣго *ѿо дѣвѣѣѿѿѣња* (ЦГ), Ма, ѿдѣ, сѣне, и *ѿо лѣкѣри*, не помѣга ништа (П), ѿди нѣтам, нѣвам, кудѣ ти кѣжѣв ѹди, и по бѣлнѣце и *ѿо дѣкѣѿури* (Шп), пѣслѣ нѣси тѣј *ѿо бѣјаѿѣје*, ѣнѣ га мѣстѣв (К), свѣкрѣва се промѣни, ѣлена фѹта, кондѣрѣче грѣјѣна ракија и *ѿо комѣѿѣје*, штѣ су бѣбе – свѣ збѣре (Шп), терѣше ме *ѿо врѣчѣри* (Г), Дѣѣѿѿури нѣмаше, дѣте, ѿко те нѣшто забѣли, ели ѣко, ели прѣс, ели нѣшто да те забѣли – *ѿо бѣбе!* (Р), Ишли са *ѿо ѿѣрѣѿѿѣзѣни* ѣвија (Р).⁴³

⁴³ Неки ѿ истраживѣча признѣнско-тимѣчких гѣвѣра посебно ѿдѣѣјају значење „на разним местѣма исте врсте” и „код разних ѹди исте врсте” ѣве аналѣтичѣке конструкѿѣје (Дѣниѿ 2008: 579; Богданѣвиѿ 1979: 118; Ђѣриѿѿ 1983: 104; Ђѣриѿѿ 1999: 159), а у неким монографѣјама та се значења не наѣводе, али се

Предлог *врз*

4.1.1.1.4. У горњопчинском говору аналитичка конструкција са предлогом *врз*, употребљена уз глаголе мировања, указује на просторни однос у коме објекат локализације заузима читаву горњу страну локализатора, односно његову површину (ареалокализација) (уп. Јуришић 2013: 121–123). При том, значења предлога *врз* и *на* нису идентична, а тако је и са односом између предлога *врз* и *џреко*. Предлог *врз* не може да се употреби уместо предлога *на* ни у једној од претходно наведених потврда (у т. 4.1.1.1.2), нити се може употребити уместо предлога *џреко* (в. потврде у т. 4.1.3.1.2), али обрнута ситуација је могућа – у следећим примерима могу се, на месту предлога *врз*, употребити предлози *на* или *џреко*, а да то не промени значење исказа. Потврде:

тики коза врёкна по мёне, ја да поглёдам, он (вук) *врз* њум (К), и такој ја по четири сэм ги такој пёкла (лёпчики), једно *врз* *дрўо* (КД), И ће замёсимо по три, четири, па и, кудё са пóвише лўди, по сёдам лёба, и овакој месаль йма и ће ги расплёскамо *едно́а врз еднóа*, еднóга, кэт ста́ше, зна́ш, *еднóа врз еднóа* (Р).

Оријентациона индирективност

4.1.1.2. Оријентациона (ексклузивна) индирективност подразумева да „оријентир као конкретизатор односа између локализатора и објекта локализације није део локализатора (његова унутрашњост или површина) него је то простор изван локализатора одређен његовим странама или неким његовим количинским обележјем...” (СИНТАКСА 2005: 733). Ова врста локативности (индирективности) остварује се предлозима: 1. *џог* (ређе *исџог*) и *више* (ређе *наг/изнаг*⁴⁴), 2. *џред* (ређе *исџред*) и *џоза*, 3. *сџрема* и *сџројив* и 4. *међу* у комбинацији са ОП именске речи и глаголом мировања (индирективним).⁴⁵ Оријентациона индирективност присутна је и код аналитичких конструкција са предлозима: *у, куде* ‘код, поред’, *кра(ј)/кра(ј), ускра(ј), џокре/џокрај, џоред, до, уз, близу до, око(ло)*, којима се означава непосредна близина локализатора и оријентира или непосредни контакт међу њима (предлог *џри* и ОП).⁴⁶

Предлози *џог/исџог* и *више, наг*

4.1.1.2.1. За утврђивање позиције објекта локализације на вертикалном плану у односу на оријентир употребљавају се предлози *џог* (ређе *исџог*) и *више* (ређе *наг*) у аналитичким конструкцијама.⁴⁷

Потврде са предлогом *џод*: Све такој је билó у старо време, ништа нёје имáло, ништа нёје имáло *џод бо́а!* (Г), па чёк *џод џрòбје* воденица једна била (К),

могу уочити међу датим потврдама (Богдановић 1987: 244; Марковић 2000: 228; Тома 1998: 393).

⁴⁴ Могуће је да се у истраживаном говору може употребити и предлог *изнаг*, међутим, он се није нашао у забележеној грађи.

⁴⁵ Значења ових аналитичких синтагми одговарају следећим предлошко-падежним конструкцијама у стандардном језику: 1. *џог* + *инсџруменџал*, *исџог* + *џениџив*, *наг* + *инсџруменџал*, *више* + *џениџив*; 2. *џред* + *инсџруменџал*, *исџред* + *џениџив*, *иза* + *џениџив*; 3. *џрема* + *локаџив*, *насуџрош* + *локаџив* и 4. *међу* + *инсџруменџал* и *између* + *џениџив*.

⁴⁶ Њима у стандардном језику одговарају конструкције предлога *у, код, крај, џоред, близу* и *око* са генитивом и предлога *џри* са локативом.

⁴⁷ Предлог *ниже* не може се чути у пчинском говору, иако је, можда, очекиван, с обзиром на то да је предлог *више* уобичајен.

двои камења у воденицу, *йод едн крѡв мѣлав брашњо* (П), чија Стана *йои корийо* лега (ЦГ), „дејан Петар коња јаши, а златна коса *йои корийо*” (Шп), (овце) легаф *йои кошару* (П), слушамо, вика, ми *йои шайор* (Тр), козе биле тјј *йои кућу*, врзана (Шп), па брани говѣда тјј доле *йои кућу* и пѣре си гу вунугу (Р), тјј *йод йушу* ву пробѣја (кожу) (К), и ће замѣси, и там, *йод вршник* и у пѡдницу, кад ги испѣчемо, тѡлка камара лѣп! (Р), и у црепѡљче гу испѣчем (погачу), *йод вршник* (К), испѣчез гу *йод вршник* (Т), *йод вршник* [к] ги правимо (Г), бѣле доле рѣд едн кошѡље, свѣ да се види *йод вуйу* шарѣно (ЦГ), Па донѣсе Динко из Битољ, па преко зиму *йод вунене* (панталоне), па њим ги нѡсев (ЦГ), у Шпиртину њиву, вика, *йои йуй*, једн, вика, јадн војник, гол, нѣма ништа на њѣга (П), кудѣ ће га утѣпаш *йод сѣмју* (ЦГ).

Предлог *исйод* је, судећи према сакупљеној грађи, мање фреквантан:

јабука има једна *исйои кућу* такѡј (П), *исйои арийнкуйу* доле има одонѡт, баче има, једнѡ, другѡ (КД), она сѣг доле је, накуде, *исйод болницу*, там доле онѣј кућнице (Тр), па комшија овѡј, ѡдма *исйод наше*, плѡт *йои кућу*, комшија (К), *исйод њума* тјј доле што сѣди, краве кудѣ ву лѣгав, тјј ву је била кућница на њум (Шп), Вѣлика наша кућа, на три спрѡта, бѣла једна, *исйои йѡа* (К).

Потврде са предлогом *више*: Нагорѣ су грѡбја, *више кућу* (Тр), енѣ гу ондѣка *више йуй* (Шп), (она је) *више йумнойо* горѣ Чадѡмирово (Г), Нѣ, *више куће* тјј, по њивѣ, по њиву, кудѣ се направи замѣтина тјј (легав) (Г), тјј смо собѡр имали йсто, *више школѡ* (К), камење свѣ рѡсипа *више мѣне* (Г), па *више њѣта*, тјј ймамо ливѡде (К), ми лѣгамо навѣчер на рѡгожу, онѡ *више нас* нешто грѣбе (Шп).

Предлог *над* се може чути само спорадично: овѡј син ми, а овѡко[j] је бија *над нас*, ми спијемо на крѣвет, а он му је, љѡљка, *више нас*, горѣ (КД), Онѡ до огњѡште, там *над оѡњѡшѡ*, у љѡљку, у ѡшкѡ, нѣ га дѣра њѣга, ни га истриша, ни га гњѡви, ни га дѡви (П).

Предлози *йред/исйред* и *йѡза*

4.1.1.2.2. Предлозима *йред* (ређе *исйред*) и *йѡза* у комбинацији са ОП именске речи и глаголом мировања (индирективним) утврђује се позиција објекта локализације на хоризонталном плану у односу на оријентир.

Потврде са предлогом *йред*: ја па овдѣ сѡм *йреи кућу* па пѡзу (П), Она ги Николѣта одонѡт емпѡт маѡ па сѡк бѣја *йреи кућу* (ЦГ), коси малко тјј *йреи кућу*, куде сливе (П), китке цѡфтѣф *йреи куће* (Г), Ја, свѡћа дојдѣ па испѣмо (кафу) *йреи кућу* (ЦГ), А свѣрва ми мѣтеше *йреи кућу* (Тр), па йдемо по цѣло сѣло, йдемо до дѣк познамо, *йреи куће* пѡјемо (Л), једнѣ си пѡјѣф *йред овѡј кућу* (Шп), па кад викнев да йграф сабѡјле *йреи кућу* (Тр), нѣ, горѣ си пѣремо, *йреи кућу*, *йре[г] йрлѡ* (Тр), *йреи кућу* вода йде на чѣшму (Тр), кѡ[д] дођѡмо тјј, свѡтови *йреи кућу* (К), навѣчер замркне – нѣма ништа, чѡсто *йреи кућу* (К), размрзнувамо *йреи кућу* чѣшму (ЦГ), (прала је) у дрвѣно корито там *йреи кућу* и на долину (ЦГ), ајде, гѡч тамѡ чѡка *йреи кућу*, она йгра з дѡр (Шп), једнѣ си пѡјѣф *йре[и] йуй кућу*, једнѣ си пѡјѣф *йред овѡј кућу* (Шп), чѡша *йреи свѡкоја* (К), Вампир утѣкѡ, дрѣје ‘ѡдећа’ си остѡле *йред врѡша* (Р), ако ѡћеш, повѣкни никѡга да йма *йреи кѡма* (Ш), *йреи кѡма* се само направи ѡувѣчка, *йре[г] грѡйоја* нѣ (Т), умрѣла ѡдма *йред йрѡй* (Шп), истрѡвила се, најтрѡ остѡло онѡј истрѡвиште кѡп *йре[г] йѡм* (ЦГ).

Када се аналитичка конструкција *йред* + ОП употребљава уз глаголе типа *ѡди, ѡде* ‘хода’, *шейѡа*, такође има значење локативне антѡлокализације. У овим

случајевима, наиме, не ради се о „усмереном кретању” према одређеном циљу већ о кретању објекта локализације које је „смештено” испред оријентира:

говѣда *їред њѣѣа* їдев, не смејев да мрднев (К), она *ће їред мене* да їде (ЦГ), *оди їред мене* (Тр), она *їред мене*, ја по њум (Т), шѣтав *їред њим* (ЦГ), И оно по пѣт – дрса гу, дрса гу, *а*, по њума, *а*, *їред њума*, дрпа гу, дрпа гу (ЦГ), и она си ишла жената напрѣт *їреїѣ човѣкаїїоїа* и офцете си ги мамїла, по њум ишлѣ си (КД).

Ретки су примери са лексемом *исїред*: каквѣ гађање *исїреїѣ кѣћу* (К).

Предлог *їоза* са ОП налази се на месту стандардног *иза* + *їениїїив*, и изгледа да има додатну нијансу у значењу – ‘непосредно иза’. Употребљава се и уз индирективне глаголе, за разлику од конструкције *їо* + ОП, која се, у значењу ‘иза’, везује искључиво за глаголе усмереног кретања (в. т. 4.1.4.2.1.3). Потврде:

заспало мојѣ детѣ бѣше одвѣка, *їоза врїїа* (К), *їоза оїњїїїїе* накладѣв *огѣњ* (Л), *пуца їоза њїма* (Л), у кѣћу сам ги свѣ (рађала), *там їоза врїїа* (ЦГ), *їоза баракеїїе* одма етѣ га багрем си и сѣк сѣди (КД).

Предлози (*с*)*їрема* и *сїроїїив*

4.1.1.2.3. Предлог *їрема* у месном значењу није забележен, али има потврда са обликом *сїрема*, који се додатном семантичком нијансом разликује од предлога *їред*: „предња страна објекта локализације окренута је према предњој страни оријентира” (Пипер 2001: 74–75). Ово значење предлога *сїрема* са ОП има свој пандан у стандардном језику, и то у конструкцији *їрема* + *гаїїив*. У постојећој лингвистичкој литератури постоје, међутим, различита схватања о томе који се падежни облик употребљава уз предлог *їрема* у овом значењу, односно, да ли је то локатив или датив.⁴⁸ Потврде:

па тѣј *сїрема Блїїичину кѣћу* вѣшата је кѣћа (Л), па овдѣ *сїрема кѣћу*, до саму кѣћу дошли па гу тѣј удавише, прет кѣћу дошли, *ѣј* (ЦГ).⁴⁹

Забележена је и потврда са предлогом *сїроїїив*, али је он ту употребљен у комбинацији са још једним предлогом – *на*.⁵⁰

а ја слѣшам одѣвде, *он на сїроїїив овїїа* (ЦГ).

Предлог *мећу*

4.1.1.2.4. За смештање одређене радње између два или више оријентира (интерлокациона индирективност) употребљава се аналитичка конструкција са предлогом *мећу*. Овај предлог захтева да локализатор буде у множини или да га чине две именске речи у јединици повезане везником *и*:

⁴⁸ Детаљном анализом морфолошке, синтаксичке и семантичке стране предлога *їрема*, И. Антонић (2011) износи уверење да се уз овај предлог (са изразитим обележјем директивности) у ствари употребљава датив и то не само у исказивању статичке директивности већ и у исказивању значења основа / критерија, што је другачије од досадашњих тумачења у српској синтакси (почевши од М. Стевановића), према којима се предлог *їрема* појављује као елемент предлошког локатива уз глагол мировања, тј. заузетог положаја (Антонић 2011: 161–178).

⁴⁹ У наведеним потврдама, дакле, слична је ситуација као и у стандардном језику: датив с предлогом *їрема* „може стајати и уз статичне глаголе типа *налазїїи се*, као и друге статичне глаголе чија семантика укључује сему локализованости у простору” и тада је имплициран „глагол окренутости” (Антонић 2011: 168).

⁵⁰ Облик *сїроїїива* употребљава се обично у прилошком значењу; и кѣт се стѣмни овѣмо у градїште, *сїроїїива* и они... (ЦГ), *њѣкња онѣм сїроїїива*, на мојѣга брата удрили у офцу (П), Пѣлеф кѣће, онѣм запалише, ми видимо *сїроїїива* и бѣгамо (Т).

овакој га намотам на једну дачицу, мотај, закачује међу жичке, закачује (К), али напáдаф се, они су сви, за туј команду се бóрев да савладав, и тија и тија, а међу сéбе се тéпав (Тр), ми нисмо имáли свађу међу нас (КД), тој се каже ните овде, прéђа међу њима (ЦГ);

Јá сам међу Собор'ишииџеио и Г'риурицу (КД).⁵¹

Предлози у, куде, кра(ј)/кра(ј), ускра(ј), њокре/њокрај, њоред,
го, уз, близу го, око(ло)

4.1.1.2.5. Смештање неусмерене радње (означене индирективним глаголом) у близини оријентира (али без прецизирања тачног места) остварује се јуксталокационим предлозима (у, куде ‘код, поред’, кра(ј)/кра(ј), ускрај, њокре/њокрај, њоред, го, уз, близу го, около/око) у комбинацији са ОП. При том се ове аналитичке конструкције могу јавити у два значења: 1) „бављење једног појма у сфери другог”, при чему се предлог у све ређе употребљава у овом значењу, предлог куде је све фреквентнији (обично уз именице које значе живо (+) или личне заменице), а може се употребити и предлог кра(ј)/кра(ј) ‘код’ и 2) одређивање непосредне близине оријентира и локализатора, при чему су предлози: кра(ј)/кра(ј), ускра(ј), њокре/њокрај и њоред синонимични, од њих значењски не одступају ни предлози го и уз, а може им се придружити и предлог куде, обично онда када се налази уз именице које значе живо (-). Често је немогуће утврдити под којим условима се намеће предност једног предлога у односу на други.

Аналитичка конструкција у + ОП именске речи, која означава живо (+), са значењем „бављење једног појма у сфери другог” (С. Павловић 2006: 53–55; М. Ивић 1957–1958: 145) посведочена је у следећим примерима:

А ја сэм најстара у њим (П), Кóлко сте у мајку? (Ш), пѣ[т] дéца смо у мајку били (Тр), женија се Тракатан-бѣк и тражија девојку у ца́ра (Шп), Од вуну, па фáрбамо, мáстимо, у бојаџију. Кој мóже – мáсти у бојаџију, кој нѣ, купује бојицу (К), А сэг мáстев у бојаџију, па и не прéдев (Тр), он ће спије у о́фце (ЦГ).

Иако је предлог у везан, пре свега, за унутрашњост оријентира, у претходно наведеним примерима он очигледно стоји уз именску реч „којом је означен посесор имплицираног локализатора” (С. Павловић 2000: 43). Таквих потврда, међутим, нема пуно (а и забележене су у говору старијих информатора), много је очекиваније, на том месту, уместо предлога у срести предлог куде ‘код’.⁵²

Потврде са предлогом куде:

Он је код мéне (К),⁵³ па другарица ву куде њум па гу испраћа (Г), куде мéне нéма ништа (К), има и куд њум (Т), има ли грне куде вáс (Г), (снашке) гојне куде нас (Г), бија момѣ[к] куде њи (ЦГ), друг обичај куде њи (К), ви туј ручáсте куде мéне (Л),

⁵¹ У стандардном језику, међутим, на овом месту би морао стајати предлог између, а не међу: „ако се одређује место између два објекта, онда се може употребити само предлог између са генитивом” (Мразовић – Вукадиновић 1990: 350).

⁵² С. Павловић пише о „дефанзиви” генитива с предлогом у, уочљивој још у средњовековној пословноправној писмености, и о појави да се овај предлог везује за интралокализацију, док јуксталокационо значење преузимају други предлози. Једино у поменутом значењу, у + иенииџив живи до наших дана (в. фусноту 72 у: С. Павловић 2006: 55).

⁵³ Спорадично, обично код млађих представника истраживаног говора, може се на месту предлога куде чути предлог код.

како се викав *куде* онам *вас* (Шп), *куде вас*, тамо, (каже се) ба́че (ЦГ), *куде на́з* баш не мога́ше да па́лев (Г), та́м не́ма да вр́шев *куде њима* (Т), *куде њим* стану́је (П), да ле́гав *куде неко́ја* (Г), и та́м *куде неко́ја* ће спи́јев, ко́ј ни је ро́т (ЦГ), *куде еднóја* це́ну се (Т), *куде Ђу́ру* кад бе́ (Л), ми смо били *куде ма́јку* шез де́ца (КД), па *куде ма́јкуи́у* си бија́ (Тр), ја́ сэм била́ *код лека́ри* (Тр), он, сла́бо ср́це, и бидна́ *куде лека́ри* тако́ј (К), а *куде и́боја сина* си станува́ у ста́н (Л), та́м *куде бра́иња* ми сам седе́ла (КД), *куде јужа́ри* ги йма (Ш), *куде сес́тиру ње́јову* га бев[у] удавили то́га (Г), епа, венча́ли су се однапрéт *куде и́боја* (Л), не, не, само *куде и́боја* су се венча́ли (Л), од желе́зо напра́еф *куи́ ковача*, напра́ев желе́зэн кре́вет (К), йма ко́ј ће да почи́ти *куде и́уј сийо́ку* (КД), а она́ *куде и́уј баба О́лу* све оприча́ла што ву работи́ја (П), па *куде Але́ксини* смо месили́ леп (К), зна́је она́, ви́ђала је *кои́ Ци́яни* (К).

У претходно наведеним аналитичким конструкцијама и објекат локализације и локализатор су жива бића, најчешће људи.⁵⁴ Али, предлог *куде* обичан је и уз именице које значе живо (–), када упућује на мало растојање између објекта локализације и локализатора и онда се значењем приближава предлогу *и́орег* (док се, на пример, претходне потврде са овим предлогом значењем не би никако могле подвести под стандардно *и́орег + ѝении́ив*)⁵⁵:

го́ре сам била *куде сийа́ру ку́ћу* (Тр), Овде́ *куде іра́динуи́у* поса́деше гра́ – пу́но! (П), Тврди́ приво́ј до́ле, *куде Пе́ринои́о* (имање) (ЦГ), и најтро́ ги наоди́ла та́м *куде ко́чинуи́у* (Р), ова́ј ку́ћа што је црепа́на, ту́ гу запали́ше, сламе́на бе́ше, *куде ове́ј и́арабе* овде-го́ре (Т), *куде ону́ј јабу́ку* она́мо, ту́ се истрови́ла (КД), да сэм тэ́к ви́кала То́зу па го́ре *куде и́лэвњу* с пу́шку да че́ка ги (Г), ту́ му е ку́ћа *куде онэ́ј Лесни́чки*, ма, не́ знаш ти́, мо́с (КД), и сэк смо стоја́ли *код мо́с* (Тр).⁵⁶

Предлог *кра(ј)/кра(ј)* може се, такође, јавити у значењу „бављење једног појма у сфери другог”, као претходни предлози у (ређе) и *куде* (чешће). Тада може бити замењен предлогом *куде* без икаквог утицаја на значење исказа, а изгледа да је код нових генерација и „обичнији” предлог *куде* у следећим потврдама:

са́л је Јова́н *крај нас* (Г), и ја́ сэм била́ *кра и́аи́тка* и *кра ма́јку* (ЦГ), тэ́ј, кат сэм и́шла за мо́јега ста́рца, он, мло́го е људи има́ја *крај ње́ја* (Шп), и он оста́не *кра чи́чу му*, чи́ча га је дочева́ја, стри́на (КД), ова́ј оста́не го́ре *крај де́ше*, Бра́нкица (Тр), по једна́ оста́не до́ле, *крај ма́јку* си (К), да *крај ње́ја* сэм оста́ла, *кра и́аи́тка* (Г), па по́сле тэ́ј дома́и́н мо́ј, од пла́дне он иде (код стоку), ја́ па *кра де́ца* оста́ну (Тр), ете́ сэ[к] *кра ње́ја* се́ду ту́ј, *кра и́ој деи́е* (Г), ја́ се́ду *кра њума* (Шп), ти́, до́ђи си го́ре, *крај мене́* ће си седи́ш (К), *кра сина* си се́ди и *кра сна́шку* (Т), *кра ва́с[с]* се́ди (Г), ма не́ма, ни́едно сэк не се́ди *крај роди́и́ељи* (ЦГ), а та́тко ми то́лко седе́ си *кра мене́*, чува́ си га ја́ (Г), па она́ си побе́же од ње́га па седе́ овде́ *кра мене́* (Шп), И по́сле отиде́ф *куде* ће се расту́рэв, *кра е́гну ку́ћу* ће спи́јеф, ће се расту́рэф ту́ј (ЦГ), и та́те

⁵⁴ Овај тип аналитичких конструкција одговара генитиву с предлогом *код* који се у *Синаи́акси савременој српској језика* (Синтакса 2005: 147) посматра у оквиру „непосредне просторне локализације”.

⁵⁵ У истим значењима предлог *куде* забележен је и у јабланичком говору: „исказивања личности код којих се реализује радња управне глаголске речи” и „за исказивање месног односа оријентационог типа, у значењу *и́орег*” (Жутић 2010: 84–85). У другим монографијама обично је могуће међу датим потврдама уочити његово значење оријентационог типа (Богдановић 1979: 108; 1987: 235; Вукадиновић 1996: 254; Марковић 2000: 225–226), а иначе се овај предлог на подручју призренско-тимочких говора јавља у формама *код, куд, куде, киде*.

⁵⁶ За предлог *код* у значењу неодређене посредне просторне локализације (Синтакса 2005: 148–149), као и за предлог *до*, у стандардном језику важи да иде уз статичне глаголе. Судећи према прикупљеној грађи, у истраживаном говору је углавном тако.

крај ђфце ће спије (К), и спије *кра ђфце* (ЦГ), Па си легава мџи *крај ђфце* навечер (Г), ни смо били коца деца *крај моју мајку*, шес (Р), мрели са *кра мене* (Г), јадна Мирјана у Врање *кра шебе* (Г), па требе овде да учи, па учи у Врање *крај Мирјану* (Г), затекла је њојнога мџа у кошилџк *крај њума* – па ништа (Тр), Остало неко дете, девојче како тебе, сирак. Па тај маћеја, сџ[к] како је било *кра маћују*, она си имала њојно (Р).

Предлог *крај*, може се, међутим, употребити и у значењу *пород* и тада га не може заменити предлог *куде*, а да то не промени значење исказа:

едни работише пут овџа *крај кућу нашу* (Тр), не ву давав леб да једе *крај њим* (К), и младожењата си убав *кра њозе* беше, стоји си (Г), Па знам ли, тамо у стругање иде, па убија ли се, како ли је, и јоште четерестину да му турим, оно се роди дете! Па сџ јадна ја *кра бабу*, *кра бабу* јадна (Г), ал тџ бабата јадна *кра мене* све (Г), А такој сџм живела, сине слатко, ништа немам, ништа, једна баба туј само *кра мене* (Г), Оно *крај њума* спије тамо у кошару! (ЦГ), *кра бабу* онам спије, *кра бабу* (Тр), Па си после доодија, па си *крај бабу* спаја, па си се дете родило (К), али ја сџм си све *крај свекрву* спала, и тој да ти кажу, *крај мџа* не! (Ш), девојка ли је, жена ли је, несџм спала *крај њум*, не гу знам (Ш), и дете *кра њозе* (лежи) (Г), ја сама останам там, на кревет, *крај њеџа* (Ш), и по два тројица ће седеф туј, *крај њеџа* (К), Ви после, претури се, како улџо у пуству кућу, а вџдан *кра њим*! (Л).

Мање фреквентан, али са истом семантиком је и сложени предлог *ускрај*: ако ђнеш повикни некога *ускра кума* (Ш).

У значењу *пород* јавља се и предлог *пород/пород*:

а има коруба *пород џуџи*, бука, и ја се нагџето у корубу (П), јечи *пород кућу* (Г), видела га чуци *пород кућу* (Г), нџе дом, *пород куће* (Р), он не смејеше *пород њеџа* (Г), па она, *пород њума* туј, сас њума бидна тој (дете) (Шп), са зџвле ми, оне *пород мене*, и имам си га дете (Шп), и овџ чџљад начува та и он да пати *пород мене* (Р), вампири тија што *пород њум* били (Р), чџни си лаф там сџс мџа, сџз дџчка *пород кућу* (Шп), па омладина, па шу-шу *пород дуварџне* (К).

Предлог *пород* није често бележен (ни у ком значењу, па ни у месном):

у салу све има клупе, овџкој *пород[г] дувар* (К), па *пород нашу кућу* је овџкој пут (Тр), на други нема (шљиве), наше некако имаше овде *пород реку* (КД).

Адлативно *до* + *ОП*, уз глагол мировања, често одређује непосредну близину оријентира и локализатора. У таквом значењу: „да се што дешава или се што налази у непосредној близини појма с именом у генитиву” и М. Стевановић помиње предлог *до* (1986: 296), али се он, изгледа, у савременом језику ређе употребљава од предлошко-падежне конструкције *пород* + *породив*, што није случај са испитиваним говором:

оно неће сџл да легаши *до деџе* и да седиши (Г), и тамо *до оџњишиџе* свекрва сџди (Шп), сџдџмо *до оџњишиџе* (Р), како си ја стојим *до њум*, пазим си (ЦГ), и они стојџв *до њума* (Р), она стоји стрџна ми *до мене* (Тр), *до мене* стои лекар све (Шп), легама *до њум* (Г), (дете) *до њозе*, како телџ (Г), па џу сџднем на разбџи и она џе је *до мене* (Р), *до мене* Мџрица је била старџјковица (К), (свекрва) *до шебе* ће ти дава, ти ће дарџдеш, ће приџдев (ЦГ), И овде гу доведе та овде *до враџџа* посџдемо (П), у туј[ј] јабуку што имаше гу една, *до кџчџну ваџу* (Г), А прџшење имџмо пуно, е, овде три-чџтри има туј ете *до кућуџу* (П), и он се укачија у јабуку *до кућу* (Г), тамо имаше

едѠн човѠг *до реку* бараќице еднѠ (КД), овдѠк Ѡе пијев, *до кућу*, вѠду (ЦГ), ја евѠ *до ѡробје* сѠм, ништа нѠ ме је плашило (Шп), И сѠдо си овакој, сѠдо, и секирче *до мѠне*, и сѠду си овакој, кѠд[†] онѠ, кѠд[†] ми легнѠја на вѠту, на крај, смѠк! (Г), (седео је) *до мѠне* (на слави) син ву њѠен из ВрѠње (Ш).

Предлог *до* са генитивом (сврстан у поглавље *Неогређена ѡсредна ѡпрос-ѡрна локализација* у: Синтакса 2005: 148–149), који одговара поменутиѠ аналитичким конструкцијама, у стандардном језику захтева статичан глагол, док су у истраживаном говору забележене и следеће потврде: Свадба и ѡвол играја, играја, играја, и Ѡн, ѡвола жењили, *до невесту* играја (ЦГ), тѡј *до мѠне* да ги удѠви (К).

Када се жели истаћи да се нешто или неко налази у непосредном суседству, обично се употребљава синтагма „до врата”: Станимир кѠд се жени тѡј *до врати* (К).

У другим призренско-тимочким говорима ситуација је слична: аналитичка конструкција *до + ОП* јавља се и у „месном значењу оријентационог типа” (Жугић 2010: 83–84; Вукадиновић 1996: 255; Богдановић 1979: 107; Богдановић 1987: 236). Онда када се још више наглашава непосредни контакт, употребљава се синтагма *до сам/сѠм* са ОП:

На падињу, сваћо, *до сѠм МилѠна* си (стоји лисица), и МилѠн си вика ћута, сѠл кѠг[†] вика лисицата побеже! (ЦГ).⁵⁷

У истом значењу – непосредне близине, функционише и предлог *уз* у аналитичкој конструкцији са недирективним глаголима:

а деца се трѠсев *уз нас*, стра ги от старцатога (Шп), ја не мѠгу га зѠдим, е, такој, што сидѠв *уз кућеше* (ЦГ), и маће почѠло да мауче, да грѠбе *уз врати* (Р), сѠк пѡт има, а тѠг нѠма, како *уз дѡвѠр* просѠчена путѠњка (П).

Предлог *близу* у ствари није примећен, али се често налази на *близо/близу* у прилошком значењу: овдѠка је *близу* бија; мѠје *близу* бѠше, па си оди (Шп), и који су овакој комшије *близу* и на њим се даде (К), да са *близу* куће како овдѠ што са (Г), а који су *близу*, знајѠф се (Л), Ви *близу* сте са њѠга? (КД), да си *близу*, та да те чѠсту (Т). Не може се са сигурношћу тврдити да је случајност то што овај предлог није присутан у сакупљеном материјалу, али се не би могао донети ни закључак о његовом евентуалном губљењу или замењивању другим предлозима. Чињеница је, међутим, да се он ретко употребљава и у неким другим призренско-тимочким говорима (Богдановић 1979: 107) и у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 120), док је у другим сродним говорима сасвим уобичајен (на пример, у јужнокосовском селу Гатње – Младеновић 2013: 387–388, 187). Занимљиво је да се, у горњопчињском говору, лексема *близу* у комбинацији са предлогом *до* налази на местима где би у стандардном језику (али и у другим српским говорима) стајао самостално предлог *близу*. Слично је и у говору Бучума и Белог Потока, где је ова опција (*близо до*) чешћа од самосталне употребе предлога *близо* (Богдановић 1979: 107). Потврде из Горње Пчиње:

Па кудѠ ни је близу жѠтва, *близу до кућу*, ми не носимо ништа (Р), дѠле да га спушту чѠк, *близу до зѠмљу* (К), *близу* бѠше *до нашо село* (Г), а они су били, стѠката ги је била откуда нас, одовѡт, ми смо *близу до Лесницу*, гѠре, у КѠзји Дол кудѠ смо (КД), Ѡна је *до ЈѠлку близу* тамо твоју (КД), Не знајѠж га тѡј, што је *до ѡѠбе близо*,

⁵⁷ *До сам/сѠм + ОП* није непозната конструкција ни другим призренско-тимочким говорима (Богдановић 1987: 236; Марковић 2000: 224).

та тамо! (К).

Предлог *око(ло)* са ОП именске речи, а уз индирективни глагол, такође упућује на близину локализатора и оријентира, прецизније, „оријентир је простор који окружује локализатор” (Пипер 1977–78: 40–41). Потврде:

нижемо (дува̀н) на оној, па на́качимо на, *око ку̀ћу* се ису̀ши, па на зи́му га калџи́мо (Шп), И почѐли да га ко́паф туј, зна́јеш, *око оној* (Г), а ја сама́ та нанам преко рит, сама си йду, тики пишта́лка *около мене*: пи́јуу, пи́јуу (К), кутре *около њѐѝа*, и на кутрето врљило, па си повечерало, па си лёгло (Р), он си све мауче *около ку̀ћу*, мауче (ЦГ), и оно си све маучало *около њѐѝа*, маучало и кэ[д] дошло, кэд га склопи́ло за гу́шу, он изди́ја, го́ово! (ЦГ), а ја туј, *коло ба́буиу* (ЦГ), они овѝја ту́да йстина моји́ *около мене*, али сва́ко си на́де своу́ по́славу (Р), вика́ *около_ку̀ћу*, вика́, нѐма ни́кој (Р), он при́ђе, зна́јеш, па *око њѐѝа*, па лёгне, па се ципка, као да се йгра (К), и туј такој га лёпо трљамо *около у̀ши* (Р), Оста́вимо, деца́ успи́јемо, па предѐмо, предѐмо, предѐмо *око шѝдрей* (Г).

Предлог *йри*

4.1.1.2.6. У случајевима када се наглашава близина између објекта локализације и локализатора толико да прелази у непосредни контакт употребљава се аналитичка конструкција: *йри + ОП*. У савременом језику предлошко-падежне конструкције предлога *йри* са *локаѝивом* се осећају као архаизми и могуће их је срести само у малом броју устаљених израза (Батистић 1972: 17), у неким српским говорима овај предлог задржао је месно значење уз локатив (М. Ивић 1957: 152), у призренско-тимочким говорима у аналитичкој конструкцији такође је сачувао месно значење и, што је помало необично, употребљава се и уз директивне глаголе у адлативном значењу (Марковић 2000: 231; Богдановић 1979: 120; Ћирић 1999: 160; Вукадиновић 1996: 256), док у косовско-ресавским говорима ова конструкција са предлогом *йри* несумњиво нестаје (уп. Милорадовић 2003: 283–284). У говору Горње Пчиње најчешће се појављује уз ОП именске речи која значи живо (+). С. Павловић примећује да се у оваквим ситуацијама истиче, у ствари, значење „бављење једног појма у сфери другог” (2006: 57):

ја сэм *йри ма́јку* и *йри ѝа́ѝка* била́ па несá ми дава́ли (ЦГ), *йри ма́јку* ми седѐла (П), а они́ја деца́ бе́ја *йри о́фце*, о́фце, ова́мо (Р), она́ си остаде *йри то́вѐда* та́мо горе у рит (Р), *йри мене* обо́ји за́едно су дарува́ли, дару́јев, и он да́де на ба́бу и ова́ј дару́је (Ш), чѝча му га та́мо школува́ *йри њѐѝа* (ЦГ), жена́ му и син ту́ј *йри њу́ма* йма, сна́шка и две уну́чки (ЦГ), и *йри њѝм* бе́ (П);

Отидо́ше сви́, изотидо́ше, ба́ба остаде *йри љу́лку* (П).

А б л а т и в н о с т

4.1.2. Аблативност представља просторни однос у коме се одређује полазна тачка усмереног кретања. Она се у стандардном језику обично исказује генитивом са предлозима *из, с(а)* и *од*, али у проучаваном говору предлог *с* је, услед изгубљене флексије, истиснут из овог значењског поља, а његову улогу су преузели предлог *од* и, ређе, предлог *из*. Стога се у пчињском говору аблативност може исказати старим предлозима *из* и *од*, али и новим сложеним предлогом *оѝкуд(е)* у аналитичким

конструкцијама. При том, ако је почетак кретања везан за унутрашњост оријентира употребљава се конструкција *из + ОП* (аблативна интралокализација у: С. Павловић 2006: 59–62), ако је почетна тачка усмереног кретања површина оријентира, уместо старог предлога *с(а)*, употребљава се предлог *од* (аблативна ареалокализација у: С. Павловић 2006: 62–63), док се „удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради” (СИНТАКСА 2005: 153) исказује аналитичким конструкцијама *од + ОП* и *ошкуд(е) + ОП*.

Локациона аблативност

Предлог *из*

4.1.2.1. Аналитичке конструкције са предлогом *из* често иду уз глаголе са префиксима који представљају додатна обележја аблативности: *из-* (*искочи*), *од-* (*ошкуде*), али, и уз глаголе са адлативним префиксима: *го-* (*гојде*), *у-* (*улеће*), а да при том њихова аблативност није „доведена у питање” (С. Павловић 2000: 17–18). Уосталом, овом аналитичком конструкцијом се може представити само аблативна интралокализација и ниједно друго просторно значење. Потврде:

Из усџа сэм вадџла па смо га рањџли (П), отџде и *из онџја*, мџ ги кажемо ковџазџ (вади) (Р), *из усџа* вадџла и на уфџце мотџла (ЦГ), даџ *ис џвојеџшо* џоџе ‘мали бубањ, овде – дечија касџца’ вади (Р), он, дџвер се јавџ *из Ромџнију* (Ш), *из неко каменеџче* ждркнџвала воџла (Р), и онџј воџла ждркнџвала *ис каменеџи* (Р), тџј куде ждркнџје *ис џџџ камен* (Р), ја наџрпу жар и пџпел *из оџњџиџше* (П), товџри[ш] жџто *ис џоље* или било откуџде (КД), Ёде, пушџта оџџе *ис џџрле, и[з] замеџџине* (Т), Кат сэм ја бџла, сџдџм дџна сам бџла, оџми дџн са ме пушџтили *из болџниџу* (ЦГ), вампџр гаџја *изџ забџл*, фрлџја сџс камен та прет куџу (Шп), па и вџтџр дџва одовџт овоџ што се ратџје пренџси, пренџси вџздук *из небџси* (Шп), каџо сэм дрџва носџла *из Осџџрику*, три километра сэм носџла дрџва (ЦГ), *из буџарско сол* смо купџвали, *из буџарско*, дори у буџарско да џде пронаџјдев неџи та доџара отџт (Г), сџк лџсно, *ис џродџвниџу* (купиш, узмеш) и џј (Р), па тоџ мџсо *и[з] снџт* зберемо (ЦГ), овоџ[j] је прџс *из џрадџну*, лџк (ЦГ), па дџка ‘одакле’ си џдете, *из Радџвниџу?* (ЦГ), не, *ис Кџзџи Дџл* проџде (Л);

не смџм да џскочу *ис куџу* (Г), кому не ваџлам неџа ми џскџчи *ис куџу* (П), И ја, поџсле, џскџчи *ис куџу* (К), коџја је домаџица онџ не џсџча *ис куџу* (Р), Смџља озџор џскџчи, *из вџкенџдуџу*, *ис куџуџу* (П), мџ живџи *из овоџ куџу*, Крџтџно, не џсџчамо (Г), а он џскџчи си *из вџдрџеџак* (Тр), џскџчи, рекџја, *из разџџ* (ЦГ), (ја) *ис куџу* џзбџга (Р), „Ўзбџците овџја *ис куџу!*” (К), џди, коџе џсџаре *из баџу* (К), а вџ ме џсџарџјете *из болџниџу* (Р), џсџарџјеш ли деџа *ис куџу* ели не (Р), па џсџарџваше *ис куџу* (Р), мџ смо моџли свџ *из џма* да џзнџсемо (К), али ми џносџмо *из онџја зџраџде* *дрџје* (К), џносџмо, Мџле, преџо дџн, *ис куџу* си, *и[з] соџбе* џносџмо (К), џзнџсешеву *ис куџе* (ЦГ), тџле ву џзваџџја *из мџџџну* и џзџја (Шп), на Дџку дџве тџлџци џзваџџи *из еџну крџву* (Г), џсџпемо га *из онџј буџџџџ* (Г), онџ ваџџла па *ис коџла* свџ ги џсџрлџала, лџсиџа (Тр), свџ ги џсџрлџџла *ис коџла* (Шп), каџо почџ се ратџје, тџг *из Бџснџ* џспребџгли (К), ја сэм *ис џџџ куџу* отџшла одџа (Р), ја не станџју *из овоџ крџвеџџа[џџ]* до дџк се не одџмору (КД), па се скиџала *ис коџла* (Шп), а џавџли ги однемџло одџпџт *из водџниџу* (ЦГ), и онџ побџгне *из џро* (ЦГ), Море, лџди си џстџпав ако не побџгнев *из куџу* (К), *Из Барџлиџ* су онџ пребџгли гџре (К);

па из *груји сѣла* додѣв (К), (дошао) из *див крај* (ЦГ), из *маалуџу* дојде (Л), кад бѣше дошѣја из *овој* (К), татко ми дојде ис *Коћуру* у Марганце, куде попа, куде поп_Милојка (Ш), Дѣјан дошѣја из *војску* (ЦГ), сас овѣј афтѣбус из *Врање* (дошла) (Ш), па да дође неки из *Врање* (К), Он, из *војску* дојде и се ожењи (ЦГ), (додѣв) купци за стоку ис *Прѣшево* тамо (КД), она је из *Дукаџи* дошла овдѣка (КД), две_писма му дојдоше из *Ромунију*, да се врне (Ш), голишавога, из *реку* си га доведо (Л), из *Глок* тѣј гу бѣше довѣја њѣзе (Г), довѣли гу двојца браћа ис *Црну Реку* овдѣ краву (П), донесу леп ис *ѣродѣвницу* (Тр), донѣли ме там из *Бару* (Р), а једно па ис *Пролѣсје* га бѣја донѣли (Р), Има свѣ. Дотѣрав из *Врање*, дотѣрав на Светилију, има продавнице (К), ја сѣм докарувала по три-четири вреће пипѣр из *бачу* (Л), па ја из *ваше руке* опште не могу да утечу више (К), ора из *руке* да му не ѣзнеш (ЦГ), па ишја та узѣја коња нѣгде овдѣка ис *Шайранце* (Шп), свѣ смо узимали, свѣ, па из *љуљке* на жѣне смо узимали дѣца (К).

Овом конструкцијом се често даје идентификација људи по пореклу:

Овај из *Лесковац* ли бѣше једна учитељка (Ш), Даница из *Бѣку ѣадину* (Р), мајка ми је ис *Трѣовишиѣ*, татко ми је ис *Коћуру* (Ш), старѣјко ми је бија из *Голочѣвце* (Ш), Старѣјко ни је бија из *Голочѣвце*, кѣм ни је ис *Трѣовишиѣ* (Ш), А тај, што ми је одовде снашка, она ми је из *Рагѣвницу* (П), Тѣј деда_Стојан ис *Чучуклици* (Р), Љупче, мој зѣг из *Злашкој* (К), Он овдѣка, из *Бојданце* тѣј Благоја (К), до мене син ву њѣјен из *Врање* (Ш), она и Милѣвина је мајка из *Баждѣрци* (ЦГ), овдѣ ли бѣте из *Изѣор* ели из *Рајкофце*? (ЦГ), па по зајци зимѣске ѣдеја овѣја из *Рагѣвницу* (П), па има дѣца, из *Рагѣвницу* једно има (Тр), овај ис *Трѣовишиѣ* ми чѣсто дооди (Т), о[т] далѣко је, не знам о[т] дека, из *Ўжицу* ли неку (Г), па гу довѣја бѣше едѣн из *Глок* (Г), једѣн доктур ѣмаше, Вла бѣше, из *Бѣр* (КД), порѣкло ги из *Илинци* (КД), (човек) из *наше Шайранце* (Шп), и ондѣ ис *Трѣовишиѣ* једѣн остаја и двојца о[г] *Дерѣкарце* горе остаѣи (нису погинули) (Тр), из *онѣј кућу*, ондѣк сѣм близу (Т), една из *овѣј кућу* (ЦГ), рођѣна тѣтка сам (њему), из *њѣну кућу* (КД), из *нашо сѣло* сировѣри једни (Г), ѣе се удаје тѣј једна девојка ис *комишлѣк* (Тр), па и там и[з] *сѣло* жѣне викамо (Тр).

Предлог *ог* (у значењу старог аблативног *с(а)*)

4.1.2.2. Када је површина оријентира почетна тачка усмереног кретања биће употребљен предлог *ог* са ОП. Дакле, за разлику од, рецимо, новоштокавских српских говора и стандардног језика, у пчињском говору стари предлог *с (са)* није сачувао ову врсту аблативног значења, вероватно због упрошћавања падежног система и чувања друга два значења (социјативност и инструмент). „Преузимање значења” предлога *ог* познато је и у другим сродним говорима, иако најчешће није посебно назначено,⁵⁸ а присутно је и у неким говорима косовско-ресавског типа (на пример, Милорадовић 2003: 87, 117).

баба ѣе скине зѣта *оѣи коња* (К), скине се он *оѣи коњаѣѣоѣа* (Т), скинаја гу онѣј после *оѣи коња* (Шп), он се сметна *оѣи коња* (ЦГ), *оѣи коња* се утепа (Л), и да га бѣтне деда_Никѣлу *оѣи коњаѣѣоѣа* (ЦГ), кѣт пала *оѣи сѣдѣшиѣ* (Т), да не пада *оѣи косу* (Ш), и врећа *оѣи ѣолицу* – браам у врата (П), лампа срчана *о[г] гѣвѣр* па њѣм по_главу

⁵⁸ У *Црноѣравском речнику*, на пример, прецизно је наведена ова појава у самој одредници *ог* (Стојановић 2010: 560), док се у монографији о генитивним значењима у јабланичком говору, једино међу примерима који су дати у тачки о предлогу *ог*, налазе и они који потврђују поменуто значење: црно кончѣ ти висѣ *ог ѣѣруб* на вутѣрче; не вѣчи мушѣму *ог оѣѣл*, скини сѣдѣвачу и прѣдѣвачу *оѣи кола*; пипнуја се *ог нѣку стѣгину* (Жугић 2010: 79, 80).

(П), па не мoж да скину пoдницу *од оiњишиiе* (П), Ја, oткaкo ги збрaмo *од њiву*, свe на свiњe тyрeм (Р), па дeдa ги oбирaјa *од мoју iлaву* па ги jејa, трoшкe (Ш), да ли са ву, свaћo, oвaкoј тргли шамију *од iлaву* (ЦГ), узeдoшe ми мeнe oпeнчики *од нoиe*, coбyшe мe (ЦГ), Ципeлкa мy *o[ij] дeснy нoиy* испaднe њeмy (ЦГ), иди, дoнeси *oиi чeшмy* (Р), тo[j] jе крф свe *од њyм* ишлa (Р), *oиi слaву* идeмo нa coбoр (К), идeв *од рiiи* (Ш), Мeнчe идe *од рiiи* и дeцa идeв (Ш), jа сeм *oиi рiiи* oшлa (ЦГ), да ги пoмeрy (кoзe) *oиi сiрњишиe* (К), Пoјeв, *од њiву* кeт пoјeв, пoјeв (Р), мa нeћe, брe, oнa дa дoћe жeнa *од њiву*, брe, ћe идeмo нaвeчeр дa гу дoвeдeмo (Шп), пa чeк oпштинaри *oиi Свeишлiју* су дoдиди пa пyшкe пyцaли (К), тoгa сeм гa сeдeм гoдинe дoилa нa сiску и jе *oиi сiску* oшeјa у шкoлу (ЦГ), *oиi чeшeљ_нeки* oвaкoј, *oиi сiшaр чeшeљ* дa имa[ш] штo умрeлe стaрe жeнe, пa oстaлo, нeки_пyстийнски чeшeљ – у знaчeњу: дa скинeш нeштo мaлo oстaтaкa кoсe сa тaквoг чeшљa (Г), Тoј у Рaдoвницy ги имaшe тiјa пaвyни ... Пa ијcкaja дeвoјкe *од њiмa* дa oскyбeв (пeрa) – у знaчeњу: дeвoјкe су жeлeлe сa пaунoвa дa ишчyпajу пeрa (П).

Забeлeжeнa jе и пoтврдa у кoјoј сe oвa врстa aблaтивнoсти искaзyјe прeдлoгoм *из* уз директивни глагол префиксиран аблативним *с-*. Међутим, ту је могуће уместо предлога *из* употребити и предлог *од* без икаквих промена у значењу исказа, због семантике именице *риii*: *с* казан *пaрe* скарaли *из рiiи*, озгoр (Шп).⁵⁹

И у слeдeћим пoтврдама, уместо очекиваног предлога *од* са ОП (што одговара стандардном *с(a) + њенишив*), употребљен је предлог *из*, а да није промењено значење исказа. Вероватно је у овим случајевима могућа употреба и предлога *из* због семантике самих именица *сливa* и *дубица*, наиме, дрвeћe имa своју крoшњу и мoгућe jе пaсти из *унyирaшњoсiи* тe крoшњe. Уосталом, уколико је обично рећи: тoј дeтe штo сe у *бaјрeм* качило (КД), дошлa рeкa и oнo сe укачило у *бaјрeм* (КД), Ја сeм сe качила, сiнe, у *грeјa*, дубице голeмe, пa сeм кaстрилa кaо мyш, шyмy сeм кaстрилa (Л), пa сe укачeф тaмo у *јaбукуиу* (ЦГ), у *јaбукуиу* (дрвo) нeкoј имa (ЦГ), Видeјa нeки_врaпчики у *дубицу* (Шп), oндa су и слeдeћe пoтврде пoтпунo oчeкиванe:

пaдo *и[c] сливу* (Л), *и[c] сливу* пaдo, *из вр сливу* (Л), скинa сe *из дубицу* и рeчe (КД), и скинa сe *из дубицуиу* озгoр (КД), yтeпa сe oнeј, *из дубицу* пaдe (Л).

Оријeнтaциoнa aблaтивнoсiи

Предлoзи *од* и *oиiкyг(e)*

4.1.2.3. У ситуацији када треба исказати кретање које не почиње из унутрашњости локализатора нити са његове површине већ из његове непосредне близине, тако да је оријентир полазна тачка усмереног кретања, употребљава се обично аналитичка конструкција са предлогом *од*. У истом значењу, али мало ређе, појављује се и нови сложени предлог *oиiкyг(e)* са ОП. На месту поменутих аблативних конструкција (*од* + ОП и *oиiкyг(e)* + ОП) у стандардном језику се налази предлог *од* са генитивом.

Пoтврде сa прeдлoгoм *од*:

Он узeјa кaзбу и oндe *oиi кyћуиу* oвaмo нис_пyтaт, и вiкa: „Стaмeнкo,

⁵⁹ Кaдa су у питању предлoзи *у* и *нa* уз именицу *риii*, пoстoји кoлeбaњe, али jе oбичнo употребљeн прeдлoг *нa* (oднoснo, *од*): и ћe искoчимо гoрe *нa рiiи* и ћe eдeмo лeп (ЦГ), пa си игрaмo *нa oнeј рiiи* (К), и тики oнaм *нa Пунeшeфцe*, *нa рiiи* – дaн, дaн, дaн (К), jа сeм *oиi рiiи* oшлa (ЦГ).

Стамénко!" (П), *од рéку* навáм – Радóвница (Р), прáв онéј пúт кэд га вáнеш *од Врáње* (ЦГ), Црвéни Грáт је *од рéкуиу* нанáм кудé си ишла (Р), па смо ишли чэк у Кóзји Дóл, тáмо *о[г]* Трóвишиџе јóш нáгоре (К), идемо оздóла пéшки *о[и]* Трóвишиџе (Р), онó је било, да се вáне, *ои* Свеџоја *Илију* довде, тóј свé да се запáли (ЦГ), Па тáмо, *ои* *школу* јóш нaтáмо су ни грóбја (К), *од óйаш* ‘реп’ па нáгоре (Г), *ои* *кућу гевóјечку* додék иде – свé коња́ ће јáа (ЦГ), кэт пóјдеш о[д] дóле *ои* *йóдрум*, па спрát, па спрát, четири спрáта (ЦГ), Нé, не смеје Душáнка да иде *од мéне* (ЦГ), па побéгне онáмо *ои* *кућу* па дóјде овáм куде нáше куће па уз долину, па бéгамо с њéга (Р), тáј Смíља, Босáнката, приоди па га мири, кат приде до њéга – он кэт побéгне *од њúма*, па нигде (П), па она си пóбеже *од њéга* па седé овде кра мéне (Шп), отут пóбеже *ои* *свекрву*, мýж гу је чувáја (Ш), трго га *од њúма* (П), а он се раздвојја *о[г]* *йáйика*, *од мáјку*, плáче, плáче (Тр), никако се не двојја *ои* *кућу*, нигде да иде (Тр), нéше се двóи *о[г]* *грујари* (Тр), Дóлéко смо мi *од трóбје* (К), орејамо далéко *ои* *кућу* (Р).⁶⁰

и на рúке су га правили (пут) *о[и]* Трóвишиџе *до Врáње* (КД), Корито голéмо, па йма колко *од мéне до кревешáи* корито (ЦГ).⁶¹

Може се чути и проширени модел ове конструкције, са именицом *сiрана*:

ја мисли ће остáне (коза жива), да бé гу мálка фатíја (зубима испод врата), али, *од грују сiрану* овáкој учинá – онá свé рúпа пропáла (К), онáмо, *од онуј сiрну* нéма (људи) (П), Нéсэм ја маáла дéца тáм, ја несэм имáла гóре, тáм пáкос, *о[г]* *йуј сiрану!* (Л).

Занимљиво је да од истога информатора, чији је говор претрпео приличне утицаје са стране, потиче чак неколико неочекиваних конструкција *с + геиерминаиор + сiрану/сiране* и *с + крај*, а још у два пункта забележене су генитивне синтагме: *сá сiране* и *с краја*, што је свакако „позајмљено”. Управо због тога што су подаци дошли углавном од једног (и то не идеалног) говорника, не би се могло са сигурношћу тврдити да је поменута појава одлика истраживаног говора. Ипак, ово су те забележене, али неочекиване потврде.⁶²

Ма, слáбо сэм га и знáла. Онí никако *с овéј сiране*, мi *с онéј сiране*... нéсмо се мешáли (К), на коњи товáреф, кóфчек *с једну сiрану*, *с једну сiрану* онакóј, цóпке збéрев у ништó (К), ја козе вржеше собáјле, па нáвечер ги чэк тражим, онáм, *с онуј сiрану*, Ордáнову (К), Отишја једэн *с онуј сiрану*, једэн овде (К);

сá сiране нéје имáло (људи), евé од Пáнчево сáмо ћерка ми што бéше (КД); мálка неку мáлу тáмо *с крај* ако остáиф (К);

а да сам пó *с краја* – нé (Т).⁶³

Конструкција *од + ОП* није необична ни у идентификовању људи према пореклу, мада је у овој функцији чешће бележен предлог *из* са ОП (в. т. 4.1.2.1): вржи га (коња), рéко, па ако йма ники *од Лесницу*, испрáти га нáгоре, а ја ће йду куде лекáра (Л), Па знáм ја, каже, ти си *ои Шáйрáнце* (Шп), и онде ис Трговиште једэн

⁶⁰ Насупрот конструкцији *далеко од* (присутној у последњим двома потврдама) постоји и конструкција *близу до* (в. т. 4.1.1.2.5).

⁶¹ За прецизније одмеравање простора, при чему се јасно означава и почетна и завршна тачка усмереног кретања, уобичајена је комбинација предлога *од* и *до*.

⁶² Нешто слично одликује и говор Параћинског Поморавља: забележен је нешто већи број примера с предлогом *с(а)* и генитивом у „ужем” означавању места *једино* „у изразу *с овéше/оне сiране*” (Милорадовић 2003: 117). Према мишљењу аутора, малобројне преостале потврде вероватно су новијег порекла.

⁶³ У истраживаном говору обично је на месту синтагме *с краја* употребити *од крај*: па лéже Даница и Стојáнка, а Рáтку гу искарáмо, онá груба, *ои крај* (К), у срёт се мунáла, а онуј *ои крај* гу искарáли (К).

остаја и двојца *o[g]* Дерекáрце горе остáли (нису погинули) (Тр), пòсле дође едѐн (лекар) *og* Кладово (Тр), тражи ме *oij* Крушевэц једѐн милицајэц (П), сá стране неђе имáло (људи), свѐ *og* Панчево сáмо ћерка ми што бeше (КД), *oij* које мeстio "одакле" ги казá? (П). У већини монографија о призренско-тимочким говорима није записано да ли постоји опција употребе предлога *og* са ОП за идентификовање људи према пореклу. Засад се зна да тога има у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 237–238), док је у јабланичком крају у тој улози само предлог *из* (Жугић 2010: 80). У неким косовско-метохијским говорима, међутим, очигледна је превага предлога *og* (Младеновић 2010;⁶⁴ 2013: 137, 181–183, 388). Наравно, предлог *od* са генитивом у означавању порекла није непознат ни осталим српским народним говорима (на пример: Пижурица 1967: 151–152; Милорадовић 2003: 81).

Честа је и употреба предлога *og* уз прилоге *близу* и *далеко*, што би се у стандардном језику могло заменити прилозима *изблиза* (у *близини*) и *издалека*:

које далéко, које *og* близу (Шп), ја сáм *og* близу овде, от преко рит (Л), А ми *o[g]* далéко воду доносимо (Ш), Да ме викаш *o[g]* далéко – ће чују (П), *og* далéко је (Г).

Овај предлог такође је бележен у устаљеним исказима:

Кэт смо билé на лáзарицу укитимо се свé па идемо *oij* кућу на кућу (ЦГ), Па проси деда Велин *oij* кућу на кућу (Р),⁶⁵ а она – *og* мýжа на мýжа (Тр), али и: свекрва ми сáл си иде *og* еднý го грýту (жену) како да прéдев (Тр); отишá човек *og* рýже (ЦГ), литнá ми *oij* йáмеи (ЦГ).

Предлог *oijkug(e)* се појављује искључиво у аблативном значењу, прецизније, аналитичке конструкције са овим предлогом означавају „удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради” (Синтакса 2005: 153). Он обично значи ‘из правца X’. Према критеријуму аблативност ~ адлативност, *oijkug(e)* се налази у бинарној опозицији са предлозима *накуг(e)* и *докуг(e)* (в. т. 4.1.4.2.1.2 и 4.2.2.2.2).⁶⁶ Судаћи према досадашњим радовима из области дијалектологије и лексикографије, поменути предлог среће се у још неким призренско-тимочким говорима: црнотравском, јабланичком, лесковачком (Митровић 1984: 228), нишком (Јовановић 2004: 517), пиротском,⁶⁷ затим у суседном кумановском говору (Видоески 1962: 182), а и бугарски језик располаже сличним предлогом *oijkъде* (РБЕ 2002). Потврде из Горње Пчиње:

довéли струју *oijkui* Кленике (Шп), а он јáдан свé *oijkug* Трòвишије (Шп), отидеф си *oijkui* кућуиу, у цркву си отидеф (Г), Мајке, Бугари етé ги, рече, йдев

⁶⁴ У текстовима, које Р. Младеновић даје у својој монографији *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*, лако се уочава врло доследна употреба конструкције *og* + ОП у идентификовању људи према пореклу (2010: 352–434).

⁶⁵ Синтагма *og* кућу на кућу постоји и у грађи монографије о говору Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 255) и у *Црнојравском речнику* (потврде у одредницама *бандоглав* и *визишарка* – Стојановић 2010: 46, 98).

⁶⁶ Није сигурно да ли је у питању случајност, али, предлог *oijkug* бележен је готово редовно у том облику, а не у облику *oijkude*, за разлику од предлога *накуде* (који је уочен само једном у форми *накуд*).

⁶⁷ У *Речнику ЈАЗУ* (РЈАЗУ) не помиње се предлошко значење лексеме *oijkug* (*oijkuda*, *oijkuge*), док велики *Речник САНУ* наводи и њена предлошка значења, уз потврде које су очигледно забележене у југоисточној Србији (РСАНУ). У *Црнојравском речнику*, *Речнику говора јабланичког краја* и у *Речнику иријиског говора* постојање предлога *oijkug(e)* потврђено је грађом датом у оквиру других одредница (на пример: *долечан*, *долура се*, *домациња се* у Стојановић 2010: 180, 181, 183; *тунйавим се*, *илоше*, *залићам* у Жугић 2005: 67, 274, 103 и *гудњи*, *задава се* у Живковић 1987: 34, 43).

отут, *оїкуїи шкóлу*, ја ће се скрїју (Т), óдма тўј *оїкуде грїкуїу* се заскапе – у смислу: одмах *од грїке* паприка почне да се квари, да скапава (Р), онї не ‘нас’ излэгаше и дојдóше, óпет се врнáше *оїкуїи їáреїе* – у значењу: вратише се поново са оног места где су се налазиле сакривене паре (Г), па тóј *оїку[їи] їáїїка* кат пóђемо (Шп), у дéсет сáат мóј старéјко óтиде *оїкуд нáс* (К).

Предлог *оїкуд(e)* може се наћи и уз индирективни глагол и тада поново означава некакво просторно одмеравање:

їмáше двої врáта, знáш, на тўј сóбу, еднї *оїкуд ўлицу*, еднї тáм накуде рéку (Тр), а онї су билї, стóката ги је билá *оїкуд нáс*, одовут, мї смо блїзу до Лесницу, гóре, у Кóзји Дóл кудé смо (КД).

Перлативност

4.1.3. Перлативност у означавању просторних односа подразумева усмерено кретање независно од његове почетне или завршне тачке. У пчињском говору она се исказује у сфери инклузивне спацијалности аналитичким конструкцијама са предлозима: *крэз, їреко, уз, низ* и *їо*, при чему се, уз неке од њих (*крэз, їреко*) често употребљава управни глагол са перлативним префиксом (*їро-, їре-*), а у сфери ексклузивне спацијалности исказује се аналитичким конструкцијама са предлозима: *више* и *їод/исїод, їокре, кра(ј)/крэ(ј)* и *око(ло)* уз које обавезно долази глагол одговарајуће семантике.⁶⁸

Локациона їерлатїивностї

4.1.3.1. Инклузивна перлативност постиже се комбиновањем ОП са предлогом *крэз* ‘кроз’ (интралокализација), предлозима *їреко, уз, низ* (ареалокализација) и предлогом *їо* (неутралним према опозицији интралокализација ~ ареалокализација). Еквиваленти овим конструкцијама у стандардном српском језику су: предлошко-падежне конструкције *кроз + акузатїив; їреко + їениїив; уз + акузатїив; низ + акузатїив; їо + локаїив* и слободни инструментал (пресекутив).

Предлог *крэз*

4.1.3.1.1. Предлогом *крэз* са ОП означава се пресецање локализатора по његовој унутрашњости:

и *крэс крїицу* (процеди), да нé се рúси (Ш), и *крэз њéїа* млéко проóди (Ш), да прóтнеф се *крэс їáїј кóрен* (Г), прóтнемо се *крэз онáј їóїїор* (Г), и овдé *крэз мáлу* (пролазе) (Т), Навéста, кэт проóди *крэ[с] сóврру* (ЦГ), али сá совéлку профрлїи *крэ[з] зéв* (ЦГ), проглиђамо ги *крэ[с] шамїје*, овáкој (Шп), крaвáјче мéсимо, па провáљамо га и *крэс крaвáјчeїо* ги промúзујемо (краве) (Л), па *крэ[з] жициуїу* се скубáле, скубáле па свé прошлé (овце) (Р), вїди се *крэз ешмáкаїи* (ЦГ), Вóди гу *крэ[с] сóврру*, каже, невéсту (ЦГ), кэт ће пóјдеф *крэс куђе*, што їма збéреф ти свé (КД), грá *крэз њéїа* што смо турáли ўбав бијá (КД), и јáје пúштимо, *крэз їруди* дóле пáдне (Л).

Примеђена је, међутим, и употреба овога предлога уз индирективни глагол:

⁶⁸ У испитиваном дијалекатском материјалу нису се нашле потврде предлога *међу* у перлативном значењу, тако да се он у овом поглављу не помиње. Иначе, сасвим је вероватно да се може употребити и у поменутом значењу.

да нема труње *крэз њѣа* (млеко), онѣја руске (Ш), мада се ту, на неки начин, подразумева *креиѣње* труња кроз течност (млеко).

Предлог *ѣреко*

4.1.3.1.2. Предлог *ѣреко* са ОП у означавању усмереног кретања површином оријентира, независно од његове почетне или завршне тачке, илуструју следеће потврде:

Радоване, ће дође вода, *ѣреко мос* не мож да прођемо после (КД), Погледна, распркале се, онам *ѣреко дол* прошлѣ, он гу доватија туј у долину, удавија! (Л), *ѣреко мостѣинкуѣу* прерипило и се врнало (КД), *ѣреко њум* префрљи (хебе) (Т), бисаши што ги викамо, *ѣреко коња* што се префрљав (КД), несу дали ни *ѣреко моз* да се иде (Тр), море, петнаѣз године сигорно сам на жѣтву, ишла, пѣшки *ѣреко Чуѣино* (П), и они пуштили стокуту и *ѣреко рѣга[ѣ]* там у Лесницу ће идев (КД), и си отоше, нигде *ѣреко рѣѣ* (Г), Коњ *ѣреко жиѣѣа* отиде и они_боже ће га ватеф после, отоше си, ће га ватев, ѣавола, он си отиде *ѣреко жиѣѣа* натам! (Л), о[д] туј побѣгја у рѣку, куде школу и отишја *ѣреко Лейѣинѣе*, *ѣреко Лейѣинѣе* бѣ отишја (К), а они ги там терашеву *ѣреко брѣ* (Г), ја о[д] там сам, *ѣреко овѣу рѣдинку*, ја отут сам девојка (ЦГ), плѣла га и га понѣла *ѣреко њѣвуѣу* туј (КД), а оно, вика, пуца по офцете камење, камен *ѣреко камен*, каже, врз офце (ЦГ), брзоглавѣики_неки с манистра тѣримо *ѣреко чѣло* (Шп), и он застанаја та цигару да запали и турија ста[п] *ѣреко рѣку* (КД), и они, вика, зграбнаше пушке, онѣ пушке *ѣреко колѣна* турили (Шп), тој сам искидана туј *ѣреко кѣчму*, стомак (П).

У испитиваном материјалу налазе се и потврде ове падежне конструкције са имплицираним директивним глаголом:

а ја сама та нанам, *ѣреко рѣѣ* (К), е, там *ѣреко рѣѣ* (ЦГ), чѣк там, *ѣреко рѣѣ* (Л), нигде *ѣреко сѣѣѣѣниѣе* (Р), па пѣшки сѣс татка ми, па *ѣреко Бѣшиѣрѣе*, па тамо на Златокоп (КД), па замркомо, па по путишта тѣмо да се потѣпамо, *ѣреко Малу Рѣку*, кѣт отиде куде онога удовѣта (ЦГ).

Њиме се означава и однос између два предмета од којих се један налази на горњој страни другога: овѣј црвѣне шѣмѣѣе, знаш, сѣк што ги нѣсеф, *ѣреко кѣѣѣѣ* (ЦГ), па мараму вржеф *ѣреко кѣѣѣѣ* (Л).

Постоје и устаљени изрази у којима се употребљава предлог *ѣреко* у поменутом перлативном значењу:

и млого си прекарѣје *ѣреко ѣлаву*, и добро и лошо (Тр), једно ли сам и ја прекарала *ѣреко ѣлаву* (Шп), А што сам болна, што сам превѣкла *ѣреко ѣлаву*, арно и знам за овѣј да ти причам, синко (Ш).

У потврди: *ѣреко корѣѣѣа* вода дође, јака преко зѣму вода (К), предлог *ѣреко* има значење *изнад*.

Именице из аналитичке конструкције са предлогом *ѣреко*, којима се означава некакав ‘отвор’, које С. Павловић сврстава у перлативну интралокализацију (2000: 18), забележене су и у пчињском говору :

евѣ Душко дојдѣ да праѣи каѣву, најдѣ бробѣнци, па ватимо па свѣ *ѣреко ѣросор* (ЦГ), и ја искѣчим *ѣреко враѣѣа* (Р), тој згази и лампу и свѣ живо, дори *ѣреко враѣѣа* исфрљи (ЦГ), свѣкрѣва рѣпне *ѣреко враѣѣа* (Шп), она фик *ѣреко враѣѣа* (ЦГ).

У следећој групи потврда перлативних конструкција са предлогом *ѣреко* уочава се значење супралокализације, пошто „детерминисана радња не имплицира

постојање контакта између оријентира и вршиоца, односно објекта те радње” (С. Павловић 2000: 33):

и до вóдугу гу стíгли, она не мога́ла да прерипи *ѝреко вóдугу* и ту́ј кучиките гу онодили, изели (ЦГ), ви́камо: „Прерипи *ѝреко вóду*, не се удави; Пројдо *ѝреко о́иѝ*, не се изгорé; Пројдо *ѝреко вóду* не се удави!” (Г), Да прерипиш *ѝреко о́иѝ* (Шп), Сэс повéсмо да прерипиш *ѝреко о́иѝ*! (Шп), да прéђе она́м *ѝреко ре́ку*, вика, једва́ ко́њ искóчи, вика, тéшко му (Шп), па не мо́ж ги *ѝреко ре́ку* прекáраф па (КД), „Стоја́не, балава́не, прекáрај крáве *ѝреко му́ине Марáве*” (Шп), рипимо *ѝреко вóду*, *ѝреко ону́ј*, *ѝреко вóду*, *ѝреко жа́р* (Г), он ишја́ код њéга та́мо *ѝреко ре́ку* (КД), И вук: пум, пум, пум, *ѝреко о́иѝ* (Шп), а лисица фу́ћ *ѝреко о́иѝ*, а вук ооп, па се запáли (ЦГ), пуца́, мори, пуца́ *ѝреко лáву* (К), Бра́т ми она́м и́сто, *ѝреко ре́ку*, он си сла́ви и он, и да до́ђе не мо́же (К), она́мо је црква *ѝреко ре́ку* (К), горе не се но́си (вео) *ѝреко о́чи* (ЦГ), та́мо шу́ма се но́си, викав, *ѝреко ре́ку* (К), *ѝреко ре́ку* је овéј жичани мо́с пра́вен (Ш), *ѝреко њéја* не се пружа (К), *ѝреко њéја* да не пружа ова́кој (К), њéга кэд га гурна́ овако́ј у грбину тако́ј *ѝреко ѝрама́ду едну́* одлете (Г), свекрва́ гу дочéка *ѝреко ѝра́к* (Т), ка́рамо се не́кат, али ми́ га *ѝреко ѝра́к* не изно́симо (Г).

Предлог *ѝреко* може се употребити и уз динамичан глагол „ударања”: па млати́ја, вика, *ѝреко но́је*, млати́ја, млати́ја прекука́ја но́ге свé (П), кэд ме она́ мене с едно држа́ље *ѝреко но́је*, ја ре́ко: „О, ту́го, реко, утепа ме!” (Г), и тада би се, евентуално, могао заменити предлогом *ѝо* (уп. са т. 4.1.4.1.5).

Постоји још једна чињеница у вези са поменутиим предлогом. Наиме, у стандардном језику може се јавити беспредлошки акузатив у синтагмама у којима управни глагол има префикс *ѝре-* са значењем перлативности (прелажење преко површине локализатора од једног краја до другог – *ѝрећи моси́*, *ѝрејливаи́и реку*, *ѝрејирчаи́и улицу*), а у пчињском говору је, изгледа, у таквим ситуацијама, уз глагол са поменутиим префиксом, обичнија аналитичка конструкција *ѝреко* + *ОП*, а не слободни *ОП*: *ѝређе ѝреко реку*, *ѝрејирчи ѝреко мос* (уп. Синтакса 2005: 730).

Предлози уз и низ

4.1.3.1.3. Аналитичким конструкцијама *уз* + *ОП* и *низ* + *ОП* указује се „на једносмерно пресецање закошене површине оријентира” (С. Павловић 2006: 74–75). Неретко се појављују уз имплицирани директивни глагол:

а) па *уз но́је* кэт почé ме а́ла (ЦГ), знаш онóј на́шо куче, свé си ла́јеше *уз доли́ну* (ЦГ), па побéгне она́мо от ку́ћу па до́јде ова́м куде на́ше ку́ће па *уз доли́ну*, па бéгамо с њéга (Р), А затвори́ли да не побéгне, а он свé гледа́ја *уз оца́к*, како́ мо́ж да побéгне *уз оца́к* да се скри́је (ЦГ), И да вржем па прáсе да га извéдем, ја уле́го у ко́чину да га вржем, онó кад га рипна *уз дувáр* и прс тики ми ви́сна, ете тэј прс (Р), укачи́ се *уз слубу́иу* нагоре (Г), не мо́гу да иду *уз сиейéнице*, несéам ка́дар да иду (Шп), почéло *уз јабуку́иу* да се кáчи (Г), и одоздо́л ишли *ус ри́и* (Г), орни́чки гра́ га ви́кэмо миé, тэј, *уз дрво* па се чу́шља (П), накуде б́укете, *ус ѝлани́ну*, куде твóега при́јетела (Т), е, во́јска, во́јска, крчи *уз ре́ку* та́м (КД), И он љáвол како́ је игра́ја, онí га, мисли́ли, затвори́ли, нéма куде да искóчи, он о́п *уз оца́к* (ЦГ).

Синтагма *ус ѝуи́* овде се редовно употребљава у значењу ‘путем’, тј. ‘док иде путем’: Он доóди сва́ку неде́љу, пла́ту потроши *ус ѝуи́* (К), *ус ѝуи́* да га срéтнем (К), та́мо *ус ѝуи́* емпу́т запуца́ше, озго́ра се јави́ше (ЦГ).

б) кэ[д] да се ски́ну *ни[s] слубу́иу* (Г), ја да се ски́ну *низэ слубу́*, онó кэд ме

бътна *низэ слубу* (Г), и беш *ни[з] сїейенице* (Р), пуштили га *низ вóду* (Л), па иде си *низ рéку*, иде (Р), пошла *низ рéку*, у Радомницу ће иде (Р), हु нóсим да га фрљим *низ врлоїо* (ЦГ), на леђа сэм носила по седэмдесé кїла *низ онуј ливáгу*, Стојáнову (П), носила сэм по четересé и две кїла врéћу пуну чéчку тáмо дóле *низ рéку* брашно прáво овáмо (Л), свáг дé[н] *низ онуј арїїину длéу* по двé дéца (Л), самá, па си прича *низ рéку* (Р), да ги водим *низ рéку* дóле (Тр), терáли смо ги *низ рéку* (Ш), ја поглéдам овдé, вóда иде *низ ўлицу* (Тр), ка[д] дóђе рéка пá ће си иде *нис ўўї* (КД), ја детé, самó се врнем, áјде, áјде, та навáм, та се навалїи, ма какó га тóј, *низ Длэшко* (ЦГ), И кóву држи, пóшја да рáни свїнју *низ бáсамци* ме глéда како ја и ти! (Шп), стапчé нóси еднó оволичкó и беш *ни[з] сїейенице* (Р), Он узéја кáзбу и ондé от кућуту овáмо *нис ўўїшáи*, и вика: „Стамéнко, Стамéнко!” (П), он до дé[г] да дóјде, ја кудé हु, какó हु, па *низ бóке*, па *низ бóке*, тўј у Ковáчицу (Р), ја हु *низ малу*, они ће привїкав: „Á, лисїца, á, лисїца!” (ЦГ), па *низ їрбїну* висї кóса (К), па кэд гу пўшти кóсу длéгу *низ їрбїну* (Г), па кáпе, па шамїје *низ їрбїну* (Р), тўримо тéл, *низ їрбїну* тéл и вáле чéг дóле до зéмљу (Шп), па шамїје насáт вржев, па брисáльке, црвéне вўте па брисáльке по двé тўј *нис кўкови* (Л), हु нóсим да га фрљим у клисўру *низ врлоїо* (ЦГ), мојéга тáтка откарáше га тáм надóле *низ малу* (ЦГ), бегáмо Бўгари кэт јанáше *низ Орнїче* тáм *низ малу* па чéк нанáм пројдóше (ЦГ).

Предлог *їо*

4.1.3.1.4. Аналитичка конструкција са предлогом *їо* у испитиваном говору јавља се и у значењу *дуж, уз, њоред*. Обична је са динамичним глаголима и показује да се објекат локализације креће у линији локализатора. Такво месно значење овога предлога познато је другим словенским језицима, али не и нашем стандардном језику (М. Ивић 1951–1952: 180–181). У монографијама о сродним говорима не наводи се посебно, али је регистровано, на пример, у говору Лужнице (Ћирић 1983: 104) и може се наћи у дијалекатском материјалу *Црноїправскої речника* и *Тимочкої дијалекатїскої речника*.⁶⁹ Потврде:

Заштó тáтко ги бéга *їо крај*, мóра ги купўје! (К), тáтко тáм се распрáла, а ми бéгамо *їо крај* (Шп), јáганци пунó, рїпав, рїпав *їо крај* (Г), па ми ће кóпамо, *їо крај* ће сéјемо (Г), голéма шамїја па їма чїпке *їо крај* (Шп), *їо ївщўїу* по грéде нáтура трње (Р), бéву и тудéка такóј понападáли *їо країшїїа* (Ш).

4.1.3.1.5. Стари инструментал у просекутивном значењу (*їћи ливáгом*), са „значењем простора пређеног кретањем, односно простора у границама кога се врши извесна радња” (М. Ивић 2005: 122), у пчињском говору је замењен аналитичком конструкцијом са предлогом *їо* (што је логично, с обзиром на то да је њему најближа значењем била предлошко-падежна конструкција *їо + локаїшїв*; в. М. Ивић 1951–1952: 177–178). Данас га је лако препознати код именица које представљају појмове са врло израженом површином и дужином:

па да искóчиш нагóре *їо їлáнинуїу* тўде нагóре (П), причáећи, причáја, ишэја, одїја *їо ўўї* и си причáја (ЦГ), научїла се стока *їо ўўї* да иде (К), кэт потéраф стоку, *їо ўўї* иде, нїгде не скрéћа (К), *їо ўўї* кэд їдев, пóјев (К), ако га

⁶⁹ У поменутом *Црноїправском речнику* забележене су, на пример, ове реченице: *Їди по країшїте*, да не гáзиш по бачкóљ; *Тї кóси по країшїта* а ја हु кудé-е дебéла травá (Стојановић 2010: 392), а у *Тимочком*: *Їдї си по крај* да те не пргáзи нéшто (Динић 2008: 640) (подвукао М. Ј.)

срѣтнеш *йо љуѝ*, кажи му (К), И оно *йо љуѝ* – дрса гу, дрса гу, а по њума, а пред њума, дрпа гу, дрпа гу (ЦГ), да нађев бабу да доведев, али она фатила *йо грѹк љуѝ* (К), „Она отиде, она ако је фатила *йо грѹк љуѝ*.” (К), И они фатиф *йо грѹк љуѝ* – баба удавена! (К), жена си ишла *йо љуѝ* (Шп), Епа, *йо шѹј улицу*, одма туј, надоле, са теј стране, најголема кућа, ете гу туј доле (К), и појдо онде *йо љриѝну* да викам офце (П), па бегале (овце) преко ноћ *йо љуѝине* (КД), *йо сѝебло* и се скину (Т), Јања *йо љолицу* оди (ЦГ), јуреф *йо љрисде* надоле и кучики и они (ЦГ).

Оријентациона љерлативности

4.1.3.2. Аналитичке конструкције са предлозима *више*, *љог/исљог*; *љокре*, *крај* (са значењем *љорег*) и *око(ло)*,⁷⁰ којима се првенствено идентификује позиција објекта локализације у односу на оријентир, добијају перлативно значење једино уколико је перлативност индикована одговарајућом семантиком глагола. Њихови пандани у стандардном језику су обично генитивне конструкције са предлозима: *више*, *изнад*; *исљод*; *љоред*; *крај* и *око(ло)*.

Предлози *више* и *љог/исљог*

4.1.3.2.1. У испитиваној дијалекатској грађи не могу се препознати аналитичке конструкције са предлозима *више* и *љог/исљог* уз директивни глагол, које би имале перлативно значење, осим, можда, неколико:

фрљи га *више њѝ* (Г); противамо се *љоѝ љоѝѝор* (Г), па да прокопав овакој *исљоѝ шѝѝалу*, доле, овде (КД), и тамэн ишли ондека *исљог бѝрамѝ* туј на едну артинку (КД).

Најпоузданији знак перлативности у овим потврдама јесте предикат лексикализован глаголом са перлативним префиксом *љро-* (*љроѝињамо се*, *љрокоѝав*). Такође, „перлативност може бити подржана и одговарајућим перлативним прилогом (*ѝѹгѹ, онѹгѹ*)” (С. Павловић 2000: 36), што је случај са једном од наведених потврда (*ондека исљог бѝрамѝ*). Предлози *више* и *љог* су много фреквентнији у значењу индирективности (в. т. 4.1.1.2.1) и адлативности (в. т. 4.1.4.2.4).

Предлози *кра(ј)/крѹ(ј)*, *љокре* и *око(ло)*

4.1.3.2.2. У поглављу о индирективности (в. т. 4.1.1.2.5) наглашено је да предлог *кра(ј)/крѹ(ј)*, уз глаголе мировања, има два значења: *куде* (у стандардном – *ког*) и *љокре* (у стандардном – *крај*, *љорег*). Та његова одлика истовремено условљава да, уз директивне глаголе, овај предлог носи значење адлативности – када значи исто што и предлог *ког* (в. т. 4.1.4.2.3), или перлативности – када има значење предлога *љорег*. Перлативно значење предлога *кра(ј)/крѹ(ј)* уочава се у следећим потврдама:

на коњаотога се укачи, укачи се он па иде *кра човљекѝоѝа* на коњаотога (Т), И знајеш колко ми омета, не могу од њљга леб да омију, ни могу, овакој кат^а мѹзу офце ја га сѹс, *кра овија* га стиснем (сломљени прст), али леп овакој кат^а мѹсу све ми башка стојѝ (Р).

⁷⁰ Правац „реализације директивне радње у односу на два или више оријентира” (С. Павловић 2006: 86) исказује се интерлокационим *међу/између*. Ово значење, нажалост, није регистровано у забележеној грађи, иако је могуће и у истраживаном говору.

У испитиваном дијалекатском материјалу са простора Горње Пчиње уочена је и једна потврда аналитичке конструкције са предлогом *ѿокре* у перлативном значењу: и мѣткови само: *ѿију, ѿију, ѿију, ѿију, ѿокре мѣне летѣв* (П).

Предлог *око(ло)* са ОП, уз глаголе одговарајуће семантике, такође може имати значење перлативности. Управни глагол уз ове конструкције врло често има префикс *за-* (*залића, зађе, заведе, залѣти, замоѿа*):⁷¹

око оѿњиштиѣ у кућу играф, сви се нафаћава (К), свекрва игра *около кућуѿу* (Тр), играв *око оѿњиштиѣ*, залићава (К), огњиште је имало па *около оѿњиштиѣѣто* ће залићава (Т), поп тамо венча ги, залића ги *око онѿј*, једно као осталче (К), па залића *око ведрѿ* (Г), зађе *около онѿј ѿоѿачку* (К), та трипути *около оѿњиштиѣ* гу заведе, залѣти и такој (Л), *около њѣта* се окрене (К), па замоѿе црева *около ѿреду* (ЦГ), од врбу неки прут откршимо па замоѿамо *око кавдаре* па цвеће натуро (Шп).

А д л а т и в н о с т

4.1.4. Адлативност подразумева усмерено кретање према одређеној тачки или завршавање таквог кретања у одређеној тачки. Она се граматикализује аналитичким конструкцијама са одговарајућим предлозима: *у* и *за* – када се кретање завршава у унутрашњости оријентира, *на* и *врз* – када се завршава на површини оријентира, дифузним *ѿо*, локационим *куде/ког* (на месту слободног датива у стандардном језику), *накуде* (на месту стандардних предлога *ка* и *ѿрема* са дативом), *ѿо* (са значењем *иза*), *до* – којим се истиче досезање завршне тачке усмереног кретања, јуксталокационим *у, крај, ускрај, ѿокре, ѿоред, ѿри* и *око(ло)* и оријентационим *више, наг* и *ѿод, ѿред* и *ѿоза*.

Локациона аглаѿивности

4.1.4.1. Адлативност се у сфери инклузивне спаѿијалности исказује општим падежом с предлозима: *у, за* (интралокализација), *на, врз* (ареалокализација) и *ѿо* (дифузност).

Предлог у

4.1.4.1.1. Када се кретање завршава у унутрашњости оријентира употребљава се предлог *у* са ОП именске речи (у стандардном српском језику на овоме месту наша би се предлошко-падежна конструкција *у + акузатив*). Глаголи са којима се комбинује поменута аналитичка конструкција су директивни (префиксирани или непрефиксирани):

данѿз да ѿдем у *Трѿовиштиѣ* (ЦГ), ја кѣт сѣм ишла у *Врање* (ЦГ), сваки мѣсец, бре, ѿде у *Врање* (К), па у *груѿу кућу* ѿдеф (Р), ѿдемо у *ѿѿе* на жѣтву (Л), ће си ѿдемо па у *груѿе куће*, ће ѿдемо навечер (Ш), Сама си ѿдеше, у *Кленѿке, у Бујаноѿце*, јану си коња па си ѿду (К), ја ѿдо за моѿи деѿа чѣк у *Глѿк* (К), па у *Сиѿајѿѿце* ѿдеф погѿлемки (Г), Идоѿте ли ви у *Македѿнију?* (П), а ове[j] јѿш ѿдеу *Тѿбужѿе* (К), Мѣт, у *мѣѿ* млоѿо ѿдеу (ЦГ), ѿди у *ѿлѣву*, изваље се, ће ти оздравѣје (Шп), нека ѿде у *Билѿчу*

⁷¹ У стандардном језику на месту ових глагола уобичајени су они са префиксом *об-*: *облеђе, облиѿи, обиђе, облиѿа*.

(Шп), и ко[j] је могаја да оди ишја је у *Лесницу* (Т), из бугарско сол смо купували, из бугарско, дори у *бујарско* да иде пронајдев неки, та докара отут (Г), у *какво* сэм овде врло дошла (Т), кој ти се надја више да дође у *Коћуру* (К), и дојдев у *село* (П), и оно нешто дојде у *кућу* (ЦГ), и дев, и дев и дојдев у *село* (ЦГ), у *село* ми дојдоше сви (Г), за зиму се спремили и ошли си у *кућице* и била дошла зима (ЦГ), ото у *Ђосинци* да беру сено (Г), ће отидев у *кућу* (Шп), и отишја у *ирође* (ЦГ), има да отиду у *ирође* (Шп), отиде си у *колииче* њојно (Г), која сме да отиде у *ирође* (Шп), Отиде у *воденицу* – она удавена (Р), ће појев и отидеф па у *грују* *кућу*, та два дџа и дев, у петак и у суботу... пред Велигден (ЦГ), отиди у *радњу*, па оћеш ли панталоне, оћеш ли блузу (Шп), отидоше у *маалу* (Шп), отиде си у *колииче* њојно (Г), отишла сэм у *иућо* (Т), Стоиле, ајдемо си у *јоље* (Л), Ај тамо у *кош*, тјј у *жишо*, мене ми мајка омесила чисто кравајче, та тебе да те рану (Р), Ај тамо у *сиреју*, има поганци, ваће си поганци (Р), Овдџк ћу умру, немој да ме терате у *Пролџе* (ЦГ), чџетири пути сэм терана ја у *Врањеио* (Т), и не тејаше ми кажев дек у *Врање* ће ме тарав да се оперишу (Л), а он бега там горе у *иланину* (К), ја ћу га опуштим куче, па беж у *кућу* (Р), бџе бегаја у *чугар* (КД), ти си побџла, вика, у *лаи* (КД), оно кџт се уципка у *једн илои* (Т), па кџт се бџтнемо у *неку иченицу* (Л), Ја сэм се качила, сине, у *дрвја*, дубице голџме, па сэм кастрила као муш, шџму сэм кастрила (Л), и ће га води у *воденицу* да га остави да га удавев вампири (Р), једанпут ме води Милан у *Врање* (Р), прати гу њојнуту у *воденицу* (ЦГ), па га носимо у *воденицу*, па га мељемо, и о[т] тџј леп месимо (Р), седнемо у *скуи*, па она му баје там (П), има да ме дине у *небџси* (Шп), дџго се ја та у *Албанци* куде Стојну (К), прекара свадбу па невесту свџдев у *избу* (ЦГ), с кола да откара у *село* (Л), и одвџла гу па њум у *воденицу* (Р), и довџде ме овџека у *овуј кућу* (Т), А чџмо да је прџшја мој домаћин у *Трџовишиџе* (К), ће накарџјемо говџда у *кошару* (ЦГ), у *кошеви* симџти натџрани (Шп), Озгор се испџкло, вршњикџт црвџн, а оздол – тџсто, и набиџе се жарџт и пџпелџт у *лебџи* и прџсти пропџдав! (П), у *илџвџу* набиџемо слџму (Г), она му набила крџпу, газу *усџа*, шећер, неће га доји (Тр), пет пут га гаћали с пушкџ, не га фатија крушџм, па тџг му нагњџли цџв *усџа* (К) (в. напомену 38), насџпем и у *дрџеиџе* (Р), и насџли жар оздол, та се пџче, а ја насџлу пџпел и жар у *идџницу* па спџшту погџчу у *идџницу* (П), а кудџљу забџднеш у *идџес* па с овџј рџку тџгљиш (ЦГ), и носимо тамо у *долџну* куде тџј црџкву (Шп), таквџ (корито) ће унџсемо у *сџбу* (Р), ти здрав у *зџмџу* не мџж да улазаш (Шп), они улџгли у *кућу* (Л), ја улџго у *кџчџну* да га врџем (Р), кџд улџгне снашџка у *кућу* (Шп), какџ улџго у *иусџу* *кућу*, а вџздан кра њџм (Л), она више у *кућу* не трџба да улџгне (Шп), шџто напрџле преко нџћ на тога чџвџека кудџ су у *кућу* улџгли (Шп), Појџев и улџгнев у *кућу*, чџнев здравџ-живџо (ЦГ), (улџгнем) у *моу кућу нџву* (ЦГ), она си улџгне у *руџу* крај лисџичики (Т), а лисџца си улџгне у *идџрум* (Т), увџде ме у *кућу* (Ш), увџдемо онџј прџђу у *брџила* (ЦГ), сџ свџ лисџа увлџчени у *зџмџу* (ЦГ), и ће тџрев у *коџдл иџраџан* (Т), тџрџмо сџриште у *коџдл иџлем* (Г), турџ им у *јџсле* сџно (Р), зџље си тџри у *каџу* (К), па у *нешиџо* ће га тџрџмо (Р), па си га тџри у *онџј љџљџе* (Г), она му гу тџри њџму у *уџво* (Л), она у *зџби* неће тџра шићер (Ш), Ја сџг не мџгу да тџру *усџа* (К), тџрев га у *црџџну* вршњикџт (Т), „Евџ овџ[j] је пуно дџца, сџк ћу ви тџру у *врџе!*” (Шп), па у *нешиџо* ће га тџрџмо (Р), па тџри дџџ ламџе у *сџбу*, па жџне прџдеф (Шп), па за лџтџс мџсо у *замрзџивџч* стџвете (П), остави се од онџј тџсто квџсџц у *неко шерџџе* (Р), Платно, трџба бџше... нашџранџо платно старџврџмџско, свџ га растрџби, па спрџго овџко, па у *бџшџу*, пуно бџшџу (Ш), чџрџбуту расџпемо, а зрџната у *брџсалџчики* (Р), цџпке зџберџв у *нишиџо* (К), у *коџлџ* ће нацрџпе” (Т), парџе ће пушџти у *коџдл* (Г), и у *свџџе* капне (ЦГ), и тџј

молитву пинјемо и у *коришо* сипјемо (Р), да га сипе у *иџј бучку* (Ш), па сипемо у *греје* (ЦГ), нека си ги горе, у *село*, носи (Т), Овршимо жито, па носимо у *воденицу* да се смеље (Г), па га носимо у *воденицу*, па га мѣљемо, и о[т] тој леп мѣсимо (Р), носимо си у *цркву* на дѣн бѣш (Шп), да ги ваћав да ги носев у *Београи* (Г), у *илаву* га бѣше нѣшто удрило (ЦГ), и врећа от полицу – браам у *враћа* (П), како удрило у *неко ораче*, такој га отсѣкло (Т), удрија гу у *слабину* (К), у *иџн* сѣм удрила (Ш), право у *срце* га удрили (КД), викам ега грѣм гађа у *вас* (П), искочев жене па овакој прскав жито у *њи*, прскав (ЦГ), ја ви не вика у *кућу*, пошла бѣше и такој останá овде (Л).

Уобичајено је чути конструкцију „из тачке Х у тачку Y”, којом се на неки начин одмерава простор који објекат локализације пређе од унутрашњости једне до унутрашњости друге тачке:

та̀тко ми дојде *ис Коћуру* у *Мариáнце*, куде по̀па, куде поп_Милојка (Ш), *из Моши́еницу* су досѣлени у *Вра́ње* (Ш), Доо̀дев у *Брѣзовицу*, *из Гло́ї*, горе (К).

Предлог за

4.1.4.1.2. Конструкција *за* + ОП употребљава се, такође, за означавање завршног места кретања (обично схваћеног и као циљ кретања). Она одговара предлошко-падежној конструкцији *за* + *акузатив* у значењу *адлативне инт̀ралокализације* у српским говорима са сачуваном флексијом⁷² и постала је изгледа уобичајена на целокупном српском језичком простору (Синтакса 2005: 726; С. Павловић 2000: 19; Марковић 2000: 225; Ћирић 1983: 103; Богдановић 1979: 105; 115; Вукадиновић 1996: 257),⁷³ а обично подразумева да локализатор буде назив насеља, области и сл. Потврде:

Мáлка она̀ седѣ, па си о̀тиде *за Бео̀раг* (К), Оставише ме у бѣлницу, што_ћ̀у да сѣду, преглића́ ме лека̀р, ајд *за Вра́ње*, упути ме (Л), да му ка̀еж дека је дѣте *за Вра́ње* уп̀утено и ја ће иду с њѣга (КД), с камион су ишли тѣретни овдека о[т] Трговиште *за Вра́ње* по јѣдáмпут (КД), Божа бѣше *за Вра́ње* отишја (Ш), идеф си *за Вра́ње* и они (К), па ги после откарáше она̀м *за Извѣр* (ЦГ), Кэ[т] да гу води син ву *за Ома̀льицу*, па пона̀прет јáдна бѣлна, бѣлна дојде овде (П), водија некога учитеља *за Палáнку* (КД), ја иду на Кумáново, па от Кумáново Млáдо Нагоричање што иде во[з] *за*, афтобу[с] *за Палáнку*, и се скину на Млáдо Нагоричање, а сѣк не мо̀ш се иде (Шп), они су *за Раис̀товац* дигнени (К), он *за* мене нѣје, нѣје, каже, *за* мене, он је, каже, *за Ско̀ије* да га во̀диш (на уролошко) (Шп), па си отишја́ *за Шва́јцарску*, та̀мо (Р), кэд ве́ем да идемо *за бу̀јарско* (К), он ту̀ј иде *за до̀лину*, та̀м да иде крај сто́ку (КД), п̀ут спровѣдомо чѣк одѣвде та̀м *за село* (Тр).

Предлог на

4.1.4.1.3. Уопштено посматрано, када се кретање завршава на површини оријентира употребљава се предлог *на* са ОП именске речи (што одговара стандарднојезичкој акузативној конструкцији са предлогом *на*), а глаголи са којима

⁷² Иако М. Стевановић сматра да се овом предлошко-падежном конструкцијом „означава само усмереност кретања у правцу именованог места, али не и достизање у њега” (М. Стевановић 1986: 433–434), изгледа да она не представља адлативност необележену обавезношћу досезања циља.

⁷³ Предлог *за* у овом значењу примењен је и међу потврдама у т. 506 монографије о говору Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 115) и у *Црноштравском речнику* (Стојановић 2010: 68, 170, 802).

се јавља ова синтагма су, такође, директивни (префиксирани или непрефиксирани). Потврде:⁷⁴

1. ја та̄м ӣдеше на њӣву (Г), на њӣву не мо̄ж да искочи (Шп), па донесе̄в на њӣву руча̄к (Шп), па на еднӯ корӣчку тӯрев завиченце оволицко дебело (П), и се̄ду си овако̄ј, кад̄ оно̄, кад̄ ми легна̄ја на вӯиу, на кра̄ј, смо̄к (Г), и онӣ ће тӯраф парчики на крӣиу (Р), море, фр̄љи га тӯј на зема̄њу (Р), оно̄ гриза, гриза, и оп, падне на зема̄њу (ЦГ), Бугари дојдоше па се̄доше на ливаче̄ио (Т), се̄дна онде̄ка на ливаче (К), претичамо се та̄мо на њӣву кој нап̄рѣт ће искочимо на хо̄иш, та̄м (Гр), не ни пушти да искочимо на улӣцу (Гр), а кума_Лӣја легнала на љӯиш, лега̄ла (Л), идомо с мо̄ју сна̄јку на љӣјац у Трговиште (КД), јагњето га на і̄робо̄је те̄рав (Р), да дооди на мо̄ј і̄робӣ (П);

2. а сѐг нашо̄ дете̄ на ос̄ӣал се ука̄чи (Г), њему су црева̄ вадени два̄пути на ас̄ӣал (П), једн̄ леб га расплеска̄ на сӣол (Гр), и на і̄рӣ і̄рӣе̄зе смо седнували ле̄[п] да едемо (Л), ће тӯриш овако̄ј на со̄вру (ЦГ), каначе во̄ду и погачу прине̄се на і̄ра̄к (Ш), нека си га тӯри (ћилим), кѣт се ожени, на гӯвар (ЦГ), на гр̄вља га ка̄чимо за зиму, више оге̄њ (Г), и однесе̄ краваче̄ на бӯку воденӣчну (ЦГ), ако се тре̄бе жито у вре̄ће дока̄ра па се ка̄чи на і̄аван (П), и ја се ука̄чи нагоре на і̄а̄ј і̄аван (Г), жње̄јемо га па га врз̄ујемо у сно̄пје, па га вр̄шимо, па га ве̄јемо, па га доно̄симо на і̄аван, па га но̄симо у воденӣцу, па га ме̄љемо (Р), свӣ ће искоче̄ф онде̄ка на сӣе̄ӣенице (Шп), ја искочӣ горе на сӣра̄ӣ (Гр), ка̄чи се старе̄јко на кӯћу (Шп), Те̄ј па ко̄зе искарала ги нека_баба на і̄ланӣну (Р), и ће искочимо̄ горе на рӣӣ и ће еде̄мо леп (ЦГ), не мо̄гу сѐг да иде̄м за гове̄да ја на рӣӣ (ЦГ);

на ко̄ња̄ӣо̄ӣа се ука̄чи, ука̄чи се он па иде̄ кра чове̄катага на ко̄ња̄ӣо̄ӣа (Г), и то̄варимо на ко̄ња̄ (ЦГ), па тѣг то̄варим рӯбу што им̄ам на ко̄ња̄ (ЦГ), качили гу на ко̄ња̄ (Шп), и на̄шја гу лисӣцу, умртвила се на пӯт, и фр̄љја гу у ко̄ла (Шп), па се̄дне на ра̄іо̄жу, наместев ра̄о̄жу (Шп), на сӣолице̄ не се̄дињѣв (ЦГ), па ћу се̄днем на разбо̄ј и она̄ ће је до мене̄ (Р), Основемо̄ вуту, па тӯримо на разбо̄ј (ЦГ), простре̄мо ги на і̄ло̄ӣ (Р), и врз̄ја свонѣц на бӯку (Р), се̄днем тӯј па ступим на і̄одношку (Р), ступӣја он на і̄одношке (ЦГ), он ступна̄ја на сла̄мкӯӣу (Г);

па турӣли на і̄ушке̄ӣе ноже̄ви (Р), па после̄ да наденеш (вуну) на куде̄љу па да предеш̄ (ЦГ), она се на сле̄ӣцӣ наметне лотра (ЦГ), и она на ре̄мен му зака̄ча чара̄пу (Л), намотам на еднӯ га̄чицу (К), и што смота̄ на оні̄ја клӯичики (Шп);

и наметнев (белезике) на не̄весӣу (ЦГ), подничарку ву наметнемо на ро̄к (крави, против урока) (Г), на ср̄це ми је легна̄ло (ЦГ), па овде̄ овако̄ј им турӣли на обра̄зи (Р), и он тӯри му дипе̄лку на но̄ју и одведе̄ си за сна̄шку (ЦГ), начешљамо се, начешљамо, па шна̄ле натӯрамо на і̄ла̄ву (Шп), и та̄тко га тӯри на ра̄мо (Шп), из уста̄ вадила и на љфе̄ мота̄ла (ЦГ);

3. и та̄мо ишѣја на некӯ во̄ду (Л), и одвела̄ га на̄вечер на во̄ду (ЦГ), па иде̄мо си на водичӯ та гу помӣјемо кра̄ву (Г), и ће иде̄ на мо̄ре (Гр);

4. искара̄м о̄фце на Бо̄рову чӯку, она̄мо горе (Р), пове̄ја га, боже, на Све̄ӣо̄ӣа Ил̄ӣју да га во̄ди та̄мо (Г), па пе̄шки сѣс та̄тка ми, па преко̄ Бӯштрње, па та̄мо на Зла̄ӣо̄ко̄ј (КД);

5. иде̄ ли слѣнце̄ ве̄ћ на кра̄ј, да за̄јде, нӣгде не̄ма да ги видиш Бугари (Р), не

⁷⁴ Потврде поменуте аналитичке конструкције у значењу адлативне ареалокализације и овде су распоређене према истом принципу као у т. 4.1.1.1.2, тј. значе завршетак кретања: на горњој површини нечега (1), на неком више постављеном месту (2), на отвореном широком простору, поред реке, мора, језера (3), на географском појму који се обично налази на некој висини (4), а понекад предлог на стоји и уз имена појмова који су у некој вези са претходно изложеним (5).

знам како ће искочимо на крај (Гр), оно си беше отишло на онота свѣта (К),⁷⁵ иде на свако мѣсто (Т), беже на друго мѣсто (Т), па там отидемо на мѣсто откут смо пошли (Г), девојка немој да се пишмани, па да отиде на друго мѣсто (К), на њејово мѣсто га туј турише (Ш),

на сваки телевизор тија прѣседници дојдев (Г), и дошли ђаволи, збрали се пуно и на врајиа (ЦГ), И дошја вампир и тропа на врајиа (Р), и те ти ги Бугари на врајиа (К), и снашка улѣгне на врајиа (Шп), станала сам си на врајиницу (К), купимо на едно мѣсто едну кућу пустуту, та Добросав отиде на њозе, па си прави кућу горе (Г), и отишја на колибу (ЦГ), на едну стирну падну, па на друју (Г), шѣпна ми на љо (Л);

па искочу там на слунце па гледам (Л), Сѣдни си на слѣнце, па си плѣти (ЦГ), на снѣк не изведе тамо (Р), отсѣчемо бѣдњак па туримо на ђењ (Г).

Предлог *врз*

4.1.4.1.4. За указивање на просторни однос у коме се објекат локализације смешта, односно, завршава своју активност тако да захвата (такорећи, покрива) читаву горњу страну локализатора, употребљава се предлог *врз* са ОП. Ова аналитичка конструкција одликује се следећим параметрима: *аглајивности* и *ареалоказација*, као и тиме да се обично употребљава уз глаголе *финалне директивности*, односно *лајале смешиња* (*лејне, ѓагне*), који могу и да изостану. Могуће ју је заменити предлогом *на* и/или предлогом *преко* уз ОП, мада се стиче утисак да се употребом предлога *врз* постиже „виши степен „конкретизације” него код падежних синтагми са предлогом *преко*” (Милорадовић 2003: 118).⁷⁶ Потврде:

та *врз дејѣто* легнала (Г), па овакој легнаја *врз њѣта* (ЦГ), он паде *врз едну грамѣду* (Г), и они, потрја се едн накуде еднѣга, *врз њѣта* паја трупат и убија га (Г), врљи једно чергиште *врз нас* (Г), камење, куп, расипа *врз мене* (Г), оно пушта зѣмљу *врз нас* (Г), Оно си зѣмња пада *врз нас* (Г), па кат прогорѣја таванат, па озгор житото – куп *врз кубѣто* (Р), и ја рњечки, та *врз шарѣбе*, како удри с рѣкуту, оо, стѣмни ми се! (Р), ја потрча да ги сѣпру, онѣ како ме бутнаше, па *врз мене*, еднѣ по еднѣ, етѣ туј (Р), ми си да јѣдемо лѣб – оно кѣт се сипа, вика, онѣ гра, вика, *врз нас* (КД), а оно, вика, пуца по ђфцете камење, камен преко камен, каже, *врз ђфце* (ЦГ), па *врз шамјују* се гурѣф, сине (Г).

Предлог *ѣо*

4.1.4.1.5. Дифузну адлативност можемо препознати у конструкцијама предлога *ѣо* са ОП именице у значењу „разна места исте врсте”, када радња директивног глагола (који је у множини) подразумева усмереност према одређеном циљу, а не лутање по његовим разним тачкама и још, када ту радњу реализују „разни људи исте врсте” (уп. С. Павловић 2006: 98).

отишли ли нанѣкуде *ѣо неке куће* (Р), „Море, рече, море козари, идеф *ѣо куће*, та да се наѣведе!” (К), натурѣф *ѣо осѣали* (Т), млосина вадѣше парѣ *ѣо ѣѣј ливѣде*

⁷⁵ Ова потврда представља пример хиперкорекције.

⁷⁶ У материјалу из Горње Пчиње има много више потврда овога предлога са адлативним значењем уз глаголе финалне директивности него оних са индирективним значењем уз глаголе мировања (уп. са т. 4.1.1.1.4).

наше (Г), а ми *ѿ ѿрње* побегамо, кој куде види (П), (Бугарски војници) изнашли, па ископали, па однели *ѿ ридинишиа* нагоре рогоже, што у плеле жене (ЦГ).

Адлативност, као завршна усмереност, уочава се и „када више јединки завршава своје кретање у различитим тачкама истог оријентира” (уп. С. Павловић 2006: 37):

скријемо се *ѿ ѿру* (Г), побегнеф *ѿо шуму*, кријеф се (К), па после останаше си *ѿо Извор*, там (ЦГ), та се после отселише, отидоше *ѿо Врање*, там са сѣк, у Врање (ЦГ), деца њињи отоше, едни *ѿо Врање*, едни *ѿо Македонију* (Тр), отселише се једни *ѿо куманофско*, једни *ѿо Врање*, једни *ѿо Триовишије* си се отселише, који измреше (КД), скрије се (стока) *ѿо шушљак* од врућину, анев ги, анев ги мује (Г), ние зберемо онџ пуздѣрке па нанѣсемо *ѿо кућу*, ње свѣткамо да вечѣрамо (ЦГ), неки једев ножѣви, неки гњѣтеф *ѿо усѣа* (Шп),

или „када једна или више јединки сукцесивно усмерава своје кретање на разна места исте врсте” (уп. С. Павловић 2006: 37):

иде *ѿо куће*, досађа на људи (Л), И он ишѣја там *ѿо куће*, *ѿо ковчази*, куде жене, куде невѣсте, улазија *ѿо дѣике*, донѣја промену (Р), Пошто је трговац иде *ѿо трагови* (Тр), деда Цане мој га немаше тамо, бѣше негде отишја *ѿо шѣрени* (Шп), качија се *ѿо павани* (Ш), Па *ѿо куће*, свѣде си идев (лазарице) (К), Идеф си *ѿо куће*, по, идеф си, куде сваку кућу си идеф (К), па бѣгамо там *ѿо буке*, кријемо се (Т), тој мѣсо куде крили *ѿо буке*, не нашли (ЦГ), бѣште *ѿо долине*, *ѿо ѿрње*, крите се (П), *ѿо долине* смо се крили (Р), *ѿо ѿдруми* се гнѣтешемо (Т).

Такође, уз глаголе који значе удар⁷⁷ конструкција *ѿо* + ОП добија адлативно значење: „ударити (и сл.) у правцу извесног дела тела са достизањем тога места” (М. Ивић 1951–1952: 177).⁷⁸ У трима последњим забележеним потврдама ове врсте, „глагол додира” се подразумева:

ја му даам, оно неће, ја га удри *ѿо обрас*, он па мене *ѿо обрас* овакој! (К), па кад ме је удрила с кундак туј, *ѿо ѿрѣди* (Тр), лампа срчана о[д] дѣвар па њум *ѿо ѿлаву* (П), да има кој да мане з дрво, та њум *ѿо ѿлаву* (П), и татко полѣк, полѣк, па лисицу *ѿо ѿлаву* – утѣпа гу (ЦГ).

У истом значењу и уз исту врсту глагола може се, по свему судећи, наћи и аналитичка конструкција са предлогом *ѿреко* (уп. са т. 4.1.3.1.2): па млатија, вика, *ѿреко ноје*, млатија (П), кад ме она мене с едно држаље *ѿреко ноје*, ја реко: „О, туго, реко, утѣпа ме!” (Г). Предлог *ѿреко* је у овом значењу обележен у односу на предлог *ѿо*; наиме, *ѿреко* се употребљава (поред предлога *ѿо*) уз именицу којом се именује део тела (*ѿрстии*, *лице*), и то обично онај који се појављује у пару (*очи*, *образи*, *уши*, *ноје*, *руке*) или који је очигледно састављен из два дела (*рѣка*, *нос*). У складу са овим, може се чути: *удару ѿа ѿреко образ*, *ѿреко ѿрѣди* или *ѿреко очи*, али не може: *удару ѿа ѿреко ѿлаву*.⁷⁹

У адлативном значењу и уз глаголе ударања, забележена је, међутим, и употреба конструкције *ѿо* + ОП именице која не означава неки део тела. У овом

⁷⁷ За ове глаголе М. Ивић каже да „носе у себи значење додирнути – или додиривати – извесну површину тела, па се према томе значењу могу назвати глаголима додира” (М. Ивић 1951–1952: 177).

⁷⁸ И у Парафинском Поморављу забележене су конструкције *ѿо* + ОП место *локашѣва* са поменутиим значењем (Милорадовић 2003: 272).

⁷⁹ Дакле, у примерима: лампа срчана о[д] дѣвар па њум *ѿо ѿлаву* (П), да има кој да мане з дрво, та њум *ѿо ѿлаву* (П), и татко полѣк, полѣк, па лисицу *ѿо ѿлаву* – утѣпа гу (ЦГ), не би могао да се употреби предлог *ѿреко* уместо предлога *ѿо* (*ѿо ѿлаву*). Ова правилност утврђена је на основу: проучавања грађе са истраживаног подручја, детаљне анализе потврда из *Црноѿравској речника* (Стојановић 2010) и стања у „матерњем” (призренско-јужноморавском) говору аутора.

случају не може се очекивати предлог *преко* уместо предлога *ио*:

а оно, вика, пуца *ио оџеиће* камене, камен преко камен, каже, врз оџе (ЦГ), и там почѣја по кафану да бије, *ио шишиња*, *ио чаше* (Г).

Оријентациона адлативност

4.1.4.2. У сфери ексклузивне, тј. оријентационе спацијалности адлативност се исказује аналитичким конструкцијама са предлозима који су необележени обавезношћу досезања циља (*куде* ‘код’, *накуде* и *ио*) и онима који су маркирани извесношћу досезања именованог оријентира или његове близине (јуксталокациони *до*; *у*, *крај*, *ускрај*, *иокре*, *иоред*, *ири*, *око(ло)*, супралокациони *више*, *над*, *изнад*, сублокациони *иод*, *исиод*, антелокациони *ипред*, *сирема*, постлокациони *иоза*, интерлокационо *међу*).⁸⁰

Предлози *куде*, *накуде* и *ио*

4.1.4.2.1. Адлативност необележена обавезношћу досезања циља, која подразумева „усмереност објекта локализације ка локализатору-циљу без података о томе да ли се локализатор-циљ и досеже” (СИНТАКСА 2005: 190), у истраживаном говору остварује се неколиким предлозима: *куде*, *накуде*, па и предлогом *ио*.⁸¹

4.1.4.2.1.1. У говору Горње Пчиње, као и у другим призренско-тимочким говорима, за изражавање циља кретања, односно крајње тачке неког кретања започетог негде другде, појављује се нова, локациона конструкција *куде* + *ОП*. Иначе, у стандардном српском језику и многим народним говорима за изражавање циља кретања употребљава се и слободни датив. У говорима захваћеним аналитизмом, међутим, појављује се као иновација локациона конструкција *код* + *зеништив* / *ОП* за означавање циља кретања (и када је у питању лице као тај циљ). Понекад се употребљава и *уз* + *акузатив* / *ОП*. Таква је ситуација у Параћинском Поморављу (Милорадовић 2003: 151–153), а како закључује аутор монографије о поменутој области: „Датив циља или смера уз глаголе кретања није нарочито продуктиван ни у другим косовско-ресавским говорима. И у овим говорима њега све више потискује предлошка конструкција *код* + Г.” У горњопчињском говору такође су врло честе дативне енклитике уз глаголе кретања (*доћи*, *ирићи*), уколико су употребљене самостално:

двѣ писма *му* дојдоше (Ш), И тѣј свѣкѣр *ѿу* дојде отут (П), Догодине да *ми* дојдеш на гостѣ (П), у сѣло *ми* дојдоше сви (Г), сви *ми* дојдоше: унѣци, параунѣци, деца (Г), и сви *ми* дојдоше деца (Г), ни си *ми* дошѣја да сѣм те маала (Л), овај ис Трговѣште *ми* чѣсто дооди (Т), дојде *ми*, вика, лѣко, лѣко (П), доодеф си *иу* (К) и сл.⁸²

⁸⁰ Овом инвентару предлога свакако припада и адлативно *докуде*, којим се такође означава крај усмереног кретања, али у забележеној грађи, најалост, није било потврда са овим његовим значењем (в. т. 4.2.2.2.2).

⁸¹ У истраживаном дијалекатском материјалу нису се нашле потврде предлога (*сирема* у поменутом значењу. Када је у питању категорија спацијалности, забележене су једино две потврде са обликом *сирема* у значењу индирективне антелокализације, према С. Павловићу (2006: 46), или статичке директивности уз глаголе заузетога положаја окренутости, нагнутоги, према И. Антонић (СИНТАКСА 2005: 190–192) – в. т. 4.1.1.2.3 и једна потврда, опет са предлогом *сирема* у адлативном значењу (в. т. 4.1.4.2.5).

⁸² Има и потврда, попут следеће: тѣј син *ми* дошѣја лани (П), код којих остаје помало нејасно да ли је

Међутим, примера са акцентованим заменичким облицима готово да нема – забележене су само две такве потврде: братанице су доодиле *ним*, од брата ми ћерке (Р), а *нас ни* су комшије дођували (Шп). Они су потиснути поменутом конструкцијом *куде* + *ОП*, мада, чињеница да су ипак забележени сведочи о томе да је некада и у овом говору функционисао слободан датив уз глаголе кретања. Уобичајена је, дакле, употреба пуних облика заменица у конструкцији *куде* + *ОП*:

она је доодила *куде мене* често (Ш), доодев годишњо по једампуг *куде мене* (Р), за распус па доодеф *куде мене* (К), некџт ће дојду *куде шџбе* (П), да дојдеж довџчер *куде нас*, на спиџење (ЦГ), свџ *куде нас* дооди (Ш), слџбо доодев, слџбо доодев *куде нас* (П), она и *куде њум* ће отиде (ЦГ), овај си Вџсна дооди *куде њџа*, а он там *куде њума*, а не жеџеф се, влџчеф се такој (ЦГ), дојдоше тија двоица *куде нас* (ЦГ), нема зашто да идете *куде њџа* (П), зашто идеш *куде њџа!* (П), *куде која* да идеш (Шп).

Тако је и са именицама: редовно се наилази на предлог *куде* са *ОП*, на месту где би (у стандардном језику) могао бити слободни датив циља или смера уз глаголе кретања. То наводи на закључак да се процес потискивања беспредлошког датива (циља кретања) предлошком конструкцијом *код* + *јенишив* одиграо пре него што су форме датива потиснуте облицима општег падежа.⁸³ Ни другим призренско-тимочким говорима није страна синтагма *код* + *ОП* у означавању циља кретања (на пример: Тирић 1999: 157; Марковић 2000: 226; Богдановић 1979: 108). Потврде из Горње Пчиње:

Они и сџг тија доодеф^в *куде Оргџна*, тија, деда_Нџсини унуци (ЦГ), дојдеж *куде мој* (Р), дојдеф свџтови доле *куде мој* (ЦГ), *куде шџџ ешрве* (доодила) (К), Сваку годину доодеф по месџц дџна, гџре, *куде свџрву*, по месџц дџна *куде мене* овдџка (К), па си дођоше *куде куђу* (К), па ће дођемо па *куде куђу*, па ће вечерџмо (К), докарџмо *куде куђу*, *куде куђу*, за стоку за зиму (Г), кџт отиде *куде оноја удовиџша* (ЦГ), отиди си *куде човџка* (ЦГ), *куде шџј бабу* кџт ојдомо (ЦГ), отидомо па *куде Злџшкџ* (ЦГ), двџнајџез године нџје отишја *куд лекџра* (Т), а *куде лекџра* да је отишла женџ – нџ (Р), а женџ отишла *куде шџшџка* и *мајку* (Л), отишла ... *куде њџјњи мајку* и *шџшџка* (Л), дџго се јџ та у Албанци *куде Сшџјну* (К), пођџ ли *куде мајку шџи?* (К), *куде шџоја* иде (Р), одма едџн иде за молитву *куде шџоја* (Р), па онај *куде онџј* си иде (К), идџше *куде њџњи* (Ш), *куде свџку куђу* си идеф (К), *куде баба Мару* идџте ли? (ЦГ), Дошла она *куде вџка* (Шп), иди ти *куде жџне* (Шп), И он ишџја там по куђе, по ковџазџ, *куде жџне*, *куде невџсџте*, улазија по дџпке, донџја промену (Р), Ни ишџја *куд лекџра*, ни је инџкџје добивџја (К), Па *куде кога* да_е, *куде егноја* ће идџв џвџчер (ЦГ).

У примеру: ми не могамо на *сшџрџца нџшоја* да отидемо (Г), у питању је одлазак на гроб скоро умрлом (за празник), где је одлазак „намеџен” покојнику, па се зато употребљава конструкција *на* + *ОП* у дативном значењу. Иначе, да је у питању жива особа, једино би се могло рећи: *ми не мојамо кудџ сшџрџца нџшоја да ошџдемо*.

Глаголи попут *води*, *носи*, *однесе*, *врне*, *смине* ‘сврати’ подразумевају кретање према одређеном циљу. Они су у стандардном језику допуњени слободним дативом,

дативна енклитика употребљена у значењу посесивности или да означи циљ кретања.

⁸³ Уосталом, и Стевановић критикује граматичаре из свог времена, који су, и поред широке употребе (подвукла М. Ј.) предлошко-падежне конструкције *код* + *јенишив* у означавању „краја кретања”, прописивали да је таква њена употреба неправилна и да треба употребљавати облик датива, сам или с предлогом *к(а)* (М. Стевановић 1986: 303–306).

а у великом броју народних говора и конструкцијом *код + ĩениїив* (в. цитирану литературу у: Милорадовић 2003: 152). У Горњој Пчињи забележена је само допуна синтагмом *куде + ОП*:

вoдија гу *куде докїура* (П), И, ĩе га вoди она *куде нoјну кўћу*, Циганина, ĩе га вoди, знаш, и одвeла га *куде њeїoву кўћу* и ĩе идeв у лoв (Шп), ĩе смїну *куде сeсїру њeїoву* (Г), умрeше си oбe, па од бoлeс, дeк је заимало лeкaр, па ĩe oднeсeш дeтe *куде лeкaра* (ЦГ), нoсїја *куде њyма* (ЦГ), нoси мe *куде гeчїца* и удaви (ЦГ), и нoсїмо тaмo у долїну *куде їyї цркву* (Шп), oднeси мe *куде мoу дyїчїцу*, *куде мoї гeчїца* (ЦГ), oвїја гї нeсeм нї понeла *куде лeкaри* (К), а сeг гу довeдe, пo гoдїну гу чўвa, врнe гу *куде їaїїкa* (Ш), Епa, aјдe, aјдe *куде мoју кўћу*, алї кад истрчeв мoї гoлї, бoсї Цїганчїкї, тї фрљї, па бeгe! (Шп), па жeнa му је бeгaлa чeк у Врaњe, тaм, *куде eїрву* (К).

Само у потврдама: па се *куде їeрзїју* oднeсe (Шп), па мўш oднeсe *куде шнaјгeра* (П), мoгућe је упoтребити *на + ОП* уместo *куде + ОП*, а да се значeњe исказa нїмало нe прoмeнї.

У истраживаном материјалу нашлe су се и потврде сa предлoгом *куде* на мeсту гдe бї се у стандардном језику упoтребїло *код + ĩениїив* (пoштo бї упoтребa дaтївa прoмeнїлa значeњe исказa):

Збeрeмo се на прeдeнку, па понeсeмo кудeљe, врeтeнa, *куде їазгу* (К), па се збeрeф *куде јeднoїa*, па пoџeф (К), *куде мeнe* су се збїрaлe (Ш), а сeг гу довeдe пo гoдїну гу чўвa, врнe гу *куде їaїїкa* (Ш), Нaгoвaрїм дeцa тa oднeсeм тaм *куде їoїa брaїїa мї* (Р), Лaнї идo с њїм, идo, идo, oнoј кeд млoгo кїшa бeшe, тa гї oстaвї oвдe *куде бaчуїу* (Л).

4.1.4.2.1.2. Предлoзи сa ОП, кoјї су нeкaдa ишлї уз старї облїк дaтївa, oвдe или нїсу сачувaнї или су врлo рeткї. Предлoг *к(a)* је пoтпунo искључeн, чувa се сaмo у прїлoгу *кнoћї* (в. т. 4.2.1.2.3). Предлoзи *їрeмa* и *сїрeмa* нїсу чeстї у тeрeнскїм записїмa, алї, уз нaпoмeну да их нeмa у oвoм значeњу, мoжe се констaтoвaтї да су ипак сачувaнї у истраживаном гoвoру. Обїчнo се упoтребљaвa предлoг *нaкудe*, кoјї имa изузeтнo нaглaшeну дїрeктивнoст (пoпут стандарднїх предлoгa *кa* и *їрeмa*, на чїeм се мeсту нaлaзї) и кoјї, у aналїтїчкoј конструкцијї уз дїрeктивнe глаголe, oзнaчaвa упрaвлeнoст и крeтaњe у прaвцу именoванoг пoјмa. Овај предлoг је заступљeн и у другїм срoднїм гoвoрїмa: црнoтравскoм (Стојaнoвїћ 2010: 502), јaблaнїчкoм (Жутїћ 2005: 215), лeскoвaчкoм (Мїтрoвїћ 1984: 197), нїшкoм (Тoмa 1998: 384, 397), пїрoтскoм (Живкoвїћ 1987: 93).⁸⁴

Нaкудe бўкeїe ус плaнїну, кудe твoeгa прїeтeљa (Г), и јa, извaдї дeцa, па пoјдeм *нaкудe кўћуїу* (Р), па нaвeчeр ĩe сї гa дїгнe, ĩe нoсeв, *нaкудe кўћe* кeт пoјдeв (Г), трeбa дa їду *нaкудe дoм* (К), нaпрeт їдeјa пo трaвкe, тaм *нaкудe вaшe кўћe* дoлe (Л), пoслe идe *нaкуд oвoј*, *Мїјaјлoфцe* (Ш), Збрaмo стoкy, нaдoлe пoтeрaмo, нїe, eднo_врз_другo, и гoвeдa и oфцe, тeрe, тeрe нaнaм – oнї нї стїгoшe *нaкудe Грaдїшїїe!* Кудe ĩe пoбeгнeш? (ЦГ), бeгaмo свe *нaкудe кўћу* нaвaмo (К), тaмeн

⁸⁴ Пoјeдїнї истраживачї на мeсту oвe двoчлaнe предлoшкe јeдїнїцe бeлeжe дуплїрaњe предлoгa – *на куд(e)* (Мїтрoвїћ 1984: 197; Бoгдaнoвїћ 1987: 244; Тoмa 1998: 384; 397; Мaркoвїћ 2000: 233). Ипак, на oснoву грaђe забeлeжeнe на прoстoру Гoрњe Пчињe и шїрe oкoлїнe Врaњa, зaтїм мaтeрїјaлa кoјї нудї вeћїна мoнoгрaфїјa и рeчнїкa o прїзрeнскo-тїмoчкїм гoвoрїмa, мoжe се закључити да је oвo слoжeнї предлoг, кaо и предлoзи *oїшкyг(e)* и *докуд(e)*. Уoстaлoм, тe истe предлoгe, рeгїстрoвaнe у кумaнoвскoм гoвoру, Вїдeoскї тaкoђe смaтрa двoчлaнїм предлoшкїм јeдїнїцaмa (1962: 182), а на истї нaчїн eвїдeнтїрaнї су и предлoзи *докyдe*, *нaкyдe*, *oїшкyдe* у *Бyїaрскoм рeчнїкy* (РБЕ 1984; 2000; 2002).

накуде *избу*, ја више кућу (К), Па, снашка за адѣт, већем кад бидне накуде кућу и старејко гу качи на коња да јаше (К), потргнала гу накуде *ирој* (Шп), и они, потргја се едѣн накуде *едноја*, врз њѣга падја трупат и убија га (Г), и нафрља накуде *нас*, ми појемо, викамо туј (Шп), појемо, сретивав ни жѣне са сита, фрљав жито накуде *нас* (Шп), и плиска[в] водуту ѣни накуде *мене*, ја накуде *њѣм* (Т), она нешто пружа се накуде *радија* (К), и сѣг идемо накуде кућу и викамо (Шп), а на онуј жѣну гу намаала (краву) накуде кућу да иде (Шп), и кат срѣтнемо човѣка ели пријемо накуде човѣка, ми плискамо га сѣс воду, плискамо га (Шп), а сѣг, дѣ, да те врљи Бок там да отидеш накуде *нас* (Л), И отишла си накуде куће (К), и тѣк па си појдомо, знајеш, накуде кућу, овѣм накуде *Киселицу* (Г), ми свѣ слушамо нагѣмо, накуде *Бујанофце*, бије, бије, топови (К), Там па накуде *Сѣјари Глѣк* па свѣ другојаче (Г), тѣј сѣмке по ницав, а онѣј накуде *цвѣћкују* надѣле по не ницав (Р), накуде *Кѣзи Дѣл* ондѣ има га бѣш (Т), о[д] тигања[т] дршкуту си гу заврти накуде *њѣм* да је (Тр), имаше двој врата, знаш, на туј собу, едни откуд ѣлицу, едни там накуде *реку* (Тр), ѣн се осираја накуде *ѣвна* (Л).

4.1.4.2.1.3. У проучаваном говору предлог *ѣо* може имати и значење секвентивног „иза”, што одговара ситуацији у другим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, и, такође, у македонском и бугарском језику.⁸⁵ Уместо ове аналитичке конструкције у стандардном језику и већини српских дијалеката, затичемо *за* + *инструментѣл*. Могуће је, како наводи М. Ивић, да је темпорално значење „после” предлошко-падежне конструкције *ѣо* + *локатив* (присутно од најстаријих времена у свим словенским језицима) утицало да се развије поменуто месно значење „иза” предлога *ѣо* (М. Ивић 1951–1952: 191–192, 195), или, једноставно, *ѣо* + *ОП* представља „скраћену” конструкцију *ѣоза* + *ОП*, са семантичком цртом ‘мало иза’, како је приметио М. Пижурица.⁸⁶ Потврде:

ѣо њѣ полѣчка иде (Г), па си иде едѣн старѣц сѣ ста[п] *ѣо нас* (Г), па кѣт чѣјеж да пуца, *ѣо нас* нешто да иде, нека међава, ти кажи (Л), мѣд и масло да иде сѣс вас и *ѣо ваши деца* (Л), ниѣ *ѣо њѣм* идемо (Р), па уштркљаф се (говѣда), па идемо *ѣо њѣма*, па не мѣж ги стигнемо (ЦГ), ѣн је *ѣо мене* ишѣја како вода, што му рѣкну, тој ће је (К), како сѣњка ишло, ишло *ѣо коња...*(Г), свѣ како сѣњка *ѣо коњаѣоја Тѣзиноја* ишло (Г), па да иде у Врање после *ѣо нас* (КД), испратѣв га *ѣо коња* да отиде (Шп), и онѣ криви ‘шепа’ јагњето *ѣо ѣфѣѣѣ* (П), *ѣо њѣм* рипкѣм (К), *ѣо мене* трчѣв Бугари (Т), е, трчѣле са *ѣо њѣја*, трчѣле (Тр), А крава, кѣт си потрча, Вѣрице, *ѣо њѣја...* (Г), и ѣфѣа искѣчила *ѣо њѣја* (ЦГ), И онѣ по пѣт – дрса гу, дрса гу, ѣ, *ѣо њѣма*, ѣ, пред њѣма, дрпа гу, дрпа гу (ЦГ), исповртѣ пѣре па *ѣо њѣја* врљи (Р).

Семантика именске речи, а и управног глагола, утиче на то да ли ће конструкција *ѣо* + *ОП* значити исто што и предлошко-падежна конструкција *за* + *инструментѣл* у стандардном језику (а не *ѣо* + *локатив*: *иде ѣо кући*). Прво, локализатор мора бити нешто што се и само креће, што није по својој природи статично (као *кућа*, на пример). Друго, важна је и семантика управног глагола. Он је директиван и значи управљено кретање објекта локализације према локализатору

⁸⁵ Предлог *ѣо* у поменутом значењу сигурно није непознат косовско-ресавским говорима, али на основу досадашње литературе, не може се поуздано утврдити колико је у њима фреквентан (уп. Милорадовић 2003: 274–275), док је обичан у призренско-тимочким говорима (на пример: Михалловић 1977: 66; Вукадиновић 1996: 258; Ћирић 1983: 103; Богдановић 1979: 118; Марковић 2000: 229).

⁸⁶ Ово запажање изнео је професор Мато Пижурица приликом читања рукописа ауторовог доктората.

који је у покрету (*иде, отиде, ирчи, ѿирчи, рийка, криви* ‘шепа’). Има и примера где је глагол имплицитно присутан, али и онда је у питању глагол кретања:

она пред мене, ја *ѿо њѿм* (Т), И она, овај самовила чекала, чекала, дрва нема, и *ѿо њѿа, ѿо њѿа*, па тамо отишла: „О, побратиме, ајде!” (Шп), она ватила па ис кола све ги исфрљала, лисица, а вук *ѿо њѿма* и збираја га (Тр), иди ти напред, улѣгни па ја *ћу ѿо шебе* (Тр).

У примеру: и две сѹри кѹчишта вѹди си *ѿо њѿм* (Р), глагол *води* подразумева кретање, као што се у реченици: свекрвата *ѿо њѿм* ће брише (Т), подразумева да свекрва *иде* и *брише* за снајком.

Дакле, *ѿо* + *ОП* уз директивни глагол овде значи кретање управљено према циљу, који се, такође, креће, при чему је досезање тога циља ирелевантно. Насупрот овој аналитичкој конструкцији, *ѿоза* + *ОП* у комбинацији са директивним глаголом означава усмерено кретање које се завршава у одређеној тачки (уп. са т. 4.1.4.2.5. и 4.1.1.2.2).⁸⁷

Предлог *до*

4.1.4.2.2. Адлативном конструкцијом ОП са предлогом *до* означава се и завршна тачка у одмеравању простора. Тако је и у другим српским говорима: предлог *до* уз генитив, односно ОП означава крај усмереног кретања:

иду до једноѿа (К), На други мѣста ће идеш ли, ел сал *до мене*? (Ш), не мѹгу да дојду *до њѿма* (П), па бѹса по онѣј снѣк јадна, једва дојдо *до кућуѿу* (Т), и онѹ дојде нешто *до ѿтењ* (Г), *до ѿѿј* доћѹмо с вѹс (К), прави (кућу), *до ѿлѹчу* је дошја (Ш), и отишли *до воденицу* тамо (К), сѣг, божем, *до живѹѿи* дојдомо, па пропѹдомо, од болови, од еднѹ, друго (ЦГ), смѣм јѹко да пријду *до њѿа* (Г), тај Смиља, Босѹнката, приѹди па га мири, кат приде *до њѿа* – он кѣт побѣгне од њѿма, па нигде (П), ти приди *до њѿа* (ЦГ), ја кѣт пријдо *до њѿа*, гѹрван побѣже (П), кѣт приближев *до кућу* (К), да не мѹгу ја *до јѹмно* да искочу бе[с] стапови (П), и (ходајући) *до воденицу* изѣли кравајче от пѣпел (Л), врѣне *до колѣна* замотѹја (Т), Па лоша ли девојка порасе – висока *до ѿавѹн!* (К), па посејев, па мумурѹс искѹчи, море, ѿма *до ѿавѹн* (П), и вѹле чѣг доле, *до зѣмњу* (Шп), идѹше *до Вражји камен* (Ш), и тѹј сѣм билѹ тѣк кад је Нѣмац дошја *до Ниш* (КД), нѣмам да ѿјдем *до Лѣсковѣц* (Р), *до Врање* отидемо (К), онѹ ако замѹлка нешто, *до Свеѿилију* отиднемо (К), а Драган си одведе краву *до Црну Реку* (П), колко одѹвде *до Трѹвишѿе* доле кућата чѣк (ЦГ), *до Трѹвишѿе* ће ѿјдемо па от Трѹвишѿе пѣшки ће идемо (Р), Води га коња пѹлѣк, пѹлѣк, пѹлѣк, свѣдо га доле *до реку*, па га врза (Л).

Често се ова аналитичка конструкција налази уз свршене глаголе, који опет значе завршетак неке усмерене активности, покрета:

свекрва сѣдне *до ѿњѿишѿе* (Шп), и ја седна *до њѿи* (К), дођѣ и сѣдна *до нас* (К), *до геѿѿе* си сѣдне и си јѣде (Л), И он сѣдне *до њѿа* и види невеста иде (ЦГ), и смѹк си легнаја такој *до мене* (Г), и ће легнеф тѹј једнѹ *до грѹѿо*, једнѹ *до грѹѿо* и такој као праѿи су легѹли (КД), па тѹримо воду *до њѿа* у шиш (Г), еднѹ мелѣцко кравајче омѣсев и тѹрев му *до ѿлаву* такој (Шп), свекрву тѹрев *до ѿњѿишѿе* (Шп), омѣсев жѣне погѹчицу једнѹ малу, *до њѿа* тѹрев (К), ће понесу кудѣљу ја и ће гу побију *до ѿрѹѿи* (Шп), и побила и фѹту, онѣј крај, у зѣмњу, *до ѿрѹѿи* (Шп).

⁸⁷ Осим тога, *ѿоза* + *ОП* може се јавити и са значењем индирективности, док *ѿо* + *ОП*, у значењу ‘иза’ не може ићи са глаголима мировања.

Предлози у, кра(ј)/крэ(ј), ускра(ј), ѿокре, ѿоред, ѿри, око(ло)

4.1.4.2.3. У говору, пре свега, старијег становништва предлози у, кра(ј)/крэ(ј), ускра(ј), затим, ѿокре, ѿоред и ѿри, уз ОП, појављују се и у адлативном значењу (јуксталокациона адлативност), уз именице које најчешће значе живо (+), а онде где би се пре очекивао предлог *куде* (на месту стандардног *код* + *теништив* – уп. са т. 4.1.1.2.5 и 4.1.3.2.2, или слободног датива – 4.1.4.2.1.1). Мало је забележених потврда са предлозима *ускрај*, *ѿокре* и *ѿоред*, а више оних са предлозима у и *ѿри*. Предлог *крај* се најчешће среће. Све ове аналитичке конструкције, међутим, имају исто значење – завршетак кретања у непосредној близини појма у ОП:

ти кэд не тэ кэд бэ на кўп, тэг да ме одвэдеш у *дóкїура* (Р), Он ми вїка ајде у *дóкїура* (Р), И он ће ме вóди у *дóкїура*, у Врáње ли ће, у Трговїште ли ће (Р), идóше у *комишце* (Ш), ја ће пођу да їду у *комишце* и тэј братанац ми, Стојче, по мéне (Шп), и ће їде у *óфце* да спије (ЦГ), и пóсле ошэја у *óфце* (ЦГ), и дéда отишэја у *óфце* (ЦГ), у тéчај ме уписаше овдэ, па идó у школу, у *жéну* (Ш), у *снашкўу* га нáшу најдóмо, кршимо га, знáјеш, у *коїа* ће се најде, па ми у *снашкўу* га најдóмо (Г), ми га у *Сáнду* најдóмо (Г);

онá си улéгне у рупу *крај лисїчки* (Г), па си дојдó дóле *крај децá* (Г), па ти ће дођеш *кра мéне* (Тр), а тáтко ни је призéтко, дóшја *крај њумá* (КД), он, мислиш, дошэја он *крај мéне* и за мéне дошэја (Р), да лéгнемо, дојдóше си децá овáм *крај мéне* (Р), с овўј жéну га прїмам да дојде он, *кра овўј жéну* и *кра овїја децá*, а з дрўгу га жéну ја неђу (Р), врнáја се *крај њум* (Л), него ме ти нóси *кра мої лисїчки* (Г), па не тејáла тóлко о[д] добрóту да отїде *кра њум* (Р), Али онá си бéше Мирјáна отишлá *кра Зрáвка* у Врáње овдэ (Г), а ја ће їду *кра їшїја чукўнчки*, око Велигден (Г), Иди *кра їшїше*, їди *кра гéду*, сїне (Г), он тўј їде за долїну, тáм да їде *крај сїдóку* (КД), тэј пóмал тáм, по Кумáнофско, їде *кра їшїке му*, *кра ўјне му*, *кра*, їма ўјне тáмо (КД), А óна чекáла, чекáла, па станáла ‘отишла’, па *крэ њéїа*: „Епа, дóбро, ајде вóду.” (Шп), Реко: „Бéш!” та *крај мéне* дојдэ (ЦГ), па сéдне *кра геїшэнце* (Г), не мóже да седиња онó *крај їдóшї* (Г), епа увóдев *крэ сїшарéјка* да збэре снашка пáре (Шп), младожења пóсле, кад рўча[к] ги се принéсе, тэк ће улéгне *крэ снашкў* (Шп), какó нéма гу, па ли гу остáймо *кра їшебе* (Шп), и си тўри *крај млекэ* (Г), Па вїкам, да ги ваћав (змије) да ги нóсев у Београд, да ги тўрев *кра овїја* (Г), женá ће сїпне *крај њóјње аљїне* (Г);

и однéсе гу дóма па гу тўри *ускрај оїњшїше* (ЦГ);

та да їдеф *ѿокре децá* – у смислу: да їду живети онде где су њихова деца, односно, поред деце (Г), Пóјеф, па *ѿокре кўће* кэт прићеф (К);

па óфце кэд нарипаф *ѿоред мéне* (П);

и којá децá мáјка си призóве, свáко си *ѿри мáјку* їде (Л), пóсле па отидэ у рўдник... па нáпушти као будáла, па дођэ *ѿри їшїка* (К), отўт отїде *ѿри óфце* (ЦГ), Дáне, сїн ву, вїка: „Не їди *ѿри њéїа*, сéди си, нека вїде, ћўти си!” (П).

У значењу јуксталокационе адлативности уобичајен је и предлог *око(ло)* у аналитичким конструкцијама:

набрáја трње, па *около њéїа* натураја (К), и донéсемо *око онэј сїдóжар*, натўрамо снóпја, натўрамо, натўрамо (Шп), кавдáре накїтимо сэ цвéће, вржемо мáњку па *уколо мáњкўу* мўвамо кїтке, мўвамо (Л), ја мéсим лéбац, а онї се *около мéне* набрáли: какэв лéбац ћу ни омéсим на децáта, па глэдаф (ЦГ).⁸⁸

⁸⁸ У говору Горње Пчиње предлог уз са значењем адлативне јуксталокализације (*шўри/їринеси* та уз

Предлози *йод/исйод* и *више, над/изнад*

4.1.4.2.4. Оријентационим аналитичким конструкцијама са предлозима *йод* (ређе *исйод*) и *више* (ређе *над/изнад*) одређује се позиција објекта локализације на вертикалном плану у односу на оријентир. Када ове конструкције имају значење адлативности подразумева се да се њима одређује завршна тачка усмереног кретања и да иду у комбинацији са директивним глаголима:

а) до́ле *йод* *йзбу* не идо́ше (К), она́ *йоӣ* *крӯшкуй̄у* дојде́ (Р), и оти́де *йоӣ* *кӯћу* до́ле и свирка, свирка (ЦГ), нема́, нема́, тики почé Стамéна да и́де *йоӣ* *кӯћу* *на̄шу* (К), а Бо́жа пушти́ кра́ве и ко́зе *йоӣ* *кӯћу* (Ш), а она́ не мо́ж да слéгне, та ја́ ва́ту *йод* *мӣшку* па во́ди полáк, во́ди, та гу свéдо одэздóла (П), И свекр́ва... канáче во́ду и погáчу прине́се на пра́к, па она́ уну́тра, а ја́ одна́двор, да́де ми канáче во́ду и погáчу *йод* *мӣшку*, увéде ме у ку́ћу (Ш), скри́је се *йоӣ* *шӯшьáк* (Г), па њóјно (стави) *йод* *њeйóво* (ЦГ), Тка́ло се је јастéци, *йод* *я́лаву* као што ста́љав јастéци (Г), и ту́ру (ђувéчку) *йод* *врш̄ник* и се свáри и такóј (Г), па *йод* *мӣшку* му ту́реф крава́јченце (Г), а ову́ј гу заклопи́ла *йоӣ* *корӣио* (Шп), и *йоӣ* *ко́рен* га му́немо дете́, а дру́га га че́ка та́мо (Г).

Та́ј Стано́јка ва́ти па ту́ри но́ж *исйо[g]* *ӣӣя̄на̄ӣ* (Тр), до́ле *исйо[g]* *да́ску* да зами́не (К), са́л едэн_суп⁶ (муна́ја) ова́кој *исйод* *вӣличку* (Л).

б) А́јде, а́јде, нава́м, та *више* *Буја́новац* кэ́т искóчимо (Л), тамéн наку́де *йзбу*, ја́ *више* *кӯћу* (К), тамéн он *више* *кӯћу*, е́ј, а ја́ *йод* *йзбу*, до́ле (К), немóј да гле́даш и *више* *йӯӣ* и *йоӣ* *йӯӣ* (Г), сéл расту́рени та *више* *йлэ́вњу* ту́рени (Г), на дрв́ља га ка́чимо за зи́му, *више* *о́ењ* (Г);

озгóр за́јдев *над* *но́у* (П);

ће за́јде озгóр, *изна̄ӣ* *кӯћу* (П).

Предлози *йрег, йоза, сйрема*

4.1.4.2.5. Аналитичким конструкцијама са предлозима *йрег* и *йоза* идентификује се позиција објекта локализације на хоризонталном плану у односу на оријентир. Њихово адлативно значење препознаје се по директивном глаголу уз који стоје. Односно, усмерено кретање завршава се у тачкама лексикализованим именском речи у ОП (за коју не важе ограничења каква би имала у аналитичкој конструкцији са предлогом *йо* ‘иза’ – уп. са т. 4.1.4.2.1.3). Предлог *сйрема* само се додатном семантичком нијансом разликује од предлога *йрег* (уп. са т. 4.1.1.2.3). Потврде:

а) о́ни сви́ ће искóчеф *йрег* *онóј* (Шп), па кэ́т ће искóчимо *йреӣ* *кӯћу*, па пéсна, па игра́еж (Л), *йреӣ* *кӯћу* ће искóчимо, ће по́јемо (К), Оти́де он па узéја једно́ ста́пче, па на ре́ку, одвр́ћа ре́ку да до́је ре́ка *йреӣ* *кӯћу* (Шп), Па ли и́дев ла́зарице, оти́дев, и́дев, и́дев и до́јдев у сéло и до́јдеф *йреӣ* *кӯћу* и по́јеф (ЦГ), дојдо́ше *йрег* *на̄шу* *кӯћу* и та́тка га ви́ка (П), ми отидóмо *йреӣ* *кӯћу*, седна́мо (Р), па *йрег* *вра̄ӣа* до́је сна́шка (К), па во́лови дока́рав кама́ре *йрег* *йумно* (Г), та́м *йреӣ* *кӯћу* ће изне́сев^ф (ЦГ), ста́не *йре[g]* *ӣебе* (Ш), неко_ма́сло укрáла та́м, неко_ђу́пче и остави́ла та́мо *йрег* *вучку* *рӯйу* (Тр), и *йрег* *њу́м* па́ре вр́љав овако́ј (Т), ја́ ни ичéр

о́раду) сасвим је могућ, иако није пронађен у истраживаној грађи. У прилог томе иде и чињеница да је забележен у значењу локативне јуксталокализације (в. т. 4.1.1.2.5).

наврља *їреїи кўћу*, па не тóше гу поглéднев (ЦГ), па тўреф котлэ *їред нўма* (ЦГ), тўрев *їред нўма* котлэ (ЦГ), свáк си свóе едéње *їред нєїа* си тўри, што си је однéја (Шп), лéбáц тўри *їред нóзе* (Г), *їреїи свáкоїа* си тўри кашїку, вїльўшку (К), *їреїи коїи* да га пўштамо (К), па *їре[г] деїїéїио* расипáја кáмења едэн кўп (Г), и он стáне у воденицу, та *їре[її] їїўї жéну*, и улéгне кра жéну и почéја гу питўје (Шп), пáде, вика, кáмен *їред нї* (Шп), па изнéсомо *їреїи кўћу* тáмо, па горéмо, па горéмо (Р), седнáмо *їреїи кўћу* (Р), исфрлїи ми детé *їреїи кўћу* (Р), óни сви ће искóчeф *їред онóј* (Шп), искачáла *їреїи колиїку* (ЦГ), и дрўго, їмајáмо, кáже, óфце, и млéко се мўзе и на ћунци *їреїи кўћу* добди (ЦГ), „Óтиде *їреїи цáра* да смéте трóшке” (Шп), вампїр гађáја изé забел, фрлїїја сэс кáмен та *їреїи кўћу* (Шп), скáчиїа се дéда и га узéја па си га турїїа *їреїи коњá* (ЦГ);

б) збїре кочїце и *їоза врáїи* ги тўре (ЦГ);

в) Па енэ Дїмча ондé *сїрема нáс* онáм турїїа дїве слїве нáшинске овдé (П).

Предлог *мећу*

4.1.4.2.6. У значењу адлативне интерлокализације забележена је само једна потврда са предлогом *мећу*:

тўрев му *мећу крэчїки* онўј пéленку (К).

Сложени предлози са *дно*, *сред(а)* и *вр*

4.1.5. Неки од сложених предлога у пчињском говору више се не доживљавају као два предлога, тако да су они нашли своје место у одговарајућим поглављима овога рада и овом приликом биће само набројани: *ускрај*, *їокре/їокрај* (т. 4.1.1.2.5, 4.1.4.2.3), *оїкуд(е)* (т. 4.1.2.3), *накуде* (т. 4.1.4.2.1.2). Мећутим, именице *дно*, *сред(а)* и *вр*, као и у многим другим српским говорима, овде су остале део сложених предлога. У истраживаном материјалу нашли су се углавном примери са адлативним значењем њихових аналитичких конструкција:

а) у *дно* + ОП, у *вр* + ОП, којима се објекат локализације смешта на периферију локализатора (у првом случају то је његово дно, а у другом врх):

да ме набїїе у *дно зéмњу* (П);

и глéда га у *вр óчи* (П), па у *вр небéси* рїпа вóда (Г), кудé је тóј, чéк у *вр Цїїани* тáмо гóре (горњи део Врања у коме се налази и велика циганска махала) (Р), а едну кóрпу у *вр крўшку* смо гу качїли, јáјца, да скрїјемо од Бўгари (КД);

б) у *сред/у средину* + ОП, којим се објекат локализације смешта у средиште локализатора:

кэт си фрлїи лóнчeто па у *сред нїву* (Г), и онá побéгла и отрчáла и у *среду óфце* се мунáла (Р), почéли гу тражев, онá у *среду óфце*, и не мóгли гу више нáјдев (Р); у *средину кўћуїиу* їма огњїште (Р);

в) *до сред* + ОП, којим се кретање објекта локализације усмерава и ограничава на средину локализатора:

збрáја свáтови Тракагáн-бéк и *до срéїи їўїи* їшли и от срét пўт рекнáја (Шп), он ишэїа, ишэїа *до срéїи їўїи* (ЦГ), їшли, їшли *до срéїи їўїи* (Шп).

Примери са аблативним значењем ових конструкција:

г) *оїи сред* + ОП:

збраја сватови Тракатан-бек и до срѣт пѹт ишли и *оїи срѣїи їїїи* рекнаја (Шп); д) *из вр + ОП*:

и[с] сливу падо, *из вр сливу* (Л).⁸⁹

Именице *сред*, *дно* и *вр*, међутим, могу имати само своје основно значење, и тада се понашају попут било које друге именице у ОП са предлогом:

напраїмо му дѹпку *на срѣїи* и га промѹземо (Л), па *на срѣїи* изврѣтена дѹпка сѧ сврдел (Р), стојар побијемо *на срѣд* на гѹмно (Шп), па проваљимо гу *на срѣїи* подничарку па туримо на рогови (Г), отрсимо сѧс копач и стојар побијемо *на средину* на гѹмно (Шп), крвајче ву омѣси па прошѹпљи га *на срѣїи* (Г), па ја се па мунѹ *у срѣїи* (Т), тѣј пѣпел овакој цврчи и после, налегне *на дно* (К), пропадне *на дно* (Л), Оцѣде[в] воду па пѣпел остане *на дно* (К), дигне се на млѣкото *на вр* мѧсло (Р), а ако (жарче) сѣди *на вр* тѣ[j] је добро (Л).

Када је у питању именица *крај*, изгледа да постоје тенденције да и она постане део сложених предлога, попут претходно помињаних *дно*, *вр* и *сред(а)*. Наиме, забележене су следеће потврде: зберев *оїи кра деца* (Г), *ог*ⁱⁱⁱ *кра деца* викнеф ти (Г), па га замѣсев, онѣ врије у нѣвѣ, врије, врије, издѹјеф се *од крај нѣвѣ до крај нѣвѣ* ете-толко (ЦГ), али и: турѣ потамке *на крај на совриче* (Г), И сѣди си, *на фуїиу на крај* (Г).

Темпоралност

4.2. У савременом српском језику, предлошке конструкције са временским значењем, које представљају стабилан синтаксички систем, могу се посматрати као две велике целине: темпорална локализација и темпорална квантификација. Темпорална локализација у ствари представља смештање радње у време, односно, одговара на питање *када се остварује* детерминисана радња, а темпорална квантификација – *колико дуго траје* та радња или *колико често се њонавља*. Темпорална локализација може бити инклузивног типа (и испољава се искључиво као *симулїаносїи*) и ексклузивног (испољава се као *анїтериорносїи* и *їосїтериорносїи*), а темпорална квантификација се јавља као одмеравање дужине трајања детерминисане радње (*лонїїиудиналносїи*, *инїресивносїи* и *їтерминаїивносїи*) и као одмеравање учесталости њеног појављивања (*фреквенїивносїи*).⁹⁰ Именски изрази са временским значењем организовани су на сличан начин као систем за означавање просторних односа. И у говору Горње Пчиње временски односи се могу представити на поменути начин, једино што се то овде остварује беспредлошким конструкцијама ОП са обавезним детерминатором или аналитичким конструкцијама са одређеним предлозима (које могу да имају и одредбу).

⁸⁹ Овде је, очекивано, уместо предлога *са* у аблативном значењу употребљен предлог *из* (могуће разлоге због којих није употребљен предлог *од* в. у т. 4.1.2.2).

⁹⁰ Начин представљања временских односа у истраживаном говору одговара ономе из монографије С. Павловића (2006: 115–193), мада је темпоралност слично представљена и у *Синїякси* (2005: 154–159; 216–225; 250–254; 284–289): темпорална локализација се посматра као непосредна временска локализација (*симулїаносїи*) и посредна временска локализација (*сукцесивносїи*), која пак може бити: одређена посредна временска локализација (*анїтериорносїи*, *їосїтериорносїи*, *инїтериорносїи*) и неодређена посредна временска локализација, док је темпорална квантификација дата као темпорална квантификација у ужем смислу (*лонїїиудиналносїи*, *инїресивносїи*, *їтерминаїивносїи*) и темпорална фреквенција (*їериодичносїи*, *конїинуираносїи*).

Темпорална локализација

4.2.1. Темпорална локализација одговара на питање *када се осћварује* радња управног глагола. Уколико се она смешта унутар темпоралног оријентира у питању је темпорална локализација инклузивног типа – *симултаносћ*, а уколико се детерминисана радња смешта иза или испред темпоралног оријентира ради се о ексклузивној темпоралној локализацији (*иосћериорносћ*, *антиериорносћ* и *јуксћериорносћ*).

Симултаносћ

4.2.1.1. Симултаност се у пчињском говору реализује на два начина: беспредлошким конструкцијама са обавезном одредбом и аналитичким конструкцијама са предлозима *у, на, йреко, за, из, йод, краз* и *йри* (уз које може ићи и одредба).

Беспредлошке темпоралне синтагме

4.2.1.1.1. Употреба беспредлошких темпоралних синтагми сачињених од детерминатора и именичке лексеме у општем падежу, одлика је горњопчињског и других говора призренско-тимочке дијалекатске области. Тако је, на пример, у Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979: 104, 106, 172), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 234), Понишављу (Ћирић 1999: 154), нишком крају (Тома 1998: 356), јабланичком крају (Жугић 2010: 72–74), Заплању (Марковић 2000: 223), Црној Трави и Власини (Вукадиновић 1996: 278, 284, 285, 292, 321), а и у суседном кумановском говору (Видоески 1962: 274)⁹¹. У стандардном језику, на месту ових синтагми са ОП налазе се темпорални беспредлошки генитив, обавезно праћен одредбом као помоћним морфолошким знаком (М. Ивић 1961: 185; 1959: 151–163), и детерминисани беспредлошки темпорални акузатив, при чему је у одређеним исказима могуће алтернирање темпоралног генитива и темпоралног акузатива без промене значења.⁹² Чињеница је, међутим, да је у стандардном српском језику продуктивнији и фреквентнији темпорални беспредлошки генитив (М. Ивић 1955–1956: 205–209; Гортан-Премк 1973: 288–289). Насупрот томе, у косовско-ресавском говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003), који је снажно захваћен процесом аналитизма, беспредлошки темпорални акузатив представља продуктивну категорију за разлику од беспредлошког темпоралног генитива. Сужену употребу ове врсте генитива С. Милорадовић види као приближавање стању у призренско-тимочким говорима (2003: 174).⁹³

⁹¹ У монографији о кумановском говору, тачније, у *Тексћовима* може се уочити употреба беспредлошких темпоралних синтагми сачињених од ОП и детерминатора, као, на пример, у првом тексту: „Једџн ноћ тройца овчџри пасле си овце на-плџнину. И едно време сакале-си да-запџливи тутџн.” (подвукла М.Ј.) (Видоески 1962: 274).

⁹² Када је, међутим, у питању избор беспредлошког темпоралног акузатива или генитива у стандардном језику, Д. Гортан-Премк примећује: „Број имена временских јединица које се јављају у акузативима ових синтагми, као што се види, ограничен је: то су углавном: *дан, ноћ, јућиро, вече* и *час*, дакле – *дан* и краће временске јединице. Када се, пак, већим временским јединицама одређује време глаголског процеса, онда се имена тих јединица, по правилу, налазе у облику генитива (у истом типу синтагми, и исто обавезно праћена каквом одредбом)” (Гортан-Премк 1971: 129–130). Ова констатација, логично, не може се упоредити са стањем у испитиваном говору.

⁹³ Нажалост, нису сви истраживачи косовско-ресавских говора давали податке о употреби

Дакле, на месту старих темпоралних генитивних и акузативних беспредложних форми у говору Горње Пчиње налазимо (као уосталом и у другим говорима овога типа) називе временских јединица у општем падежу, који увек имају уз себе неку одредбу, тј. обавезни атрибутски детерминатор, што је уобичајено и у стандардном језику (М. Ивић 1961: 185; ГОРТАН-ПРЕМК 1973: 282). У функцији актуализатора јављају се најчешће редни бројеви (*йрви, друји*), анафорске заменице (*овај, тај*), број *један* са значењем „неки”, неодређена заменица *неки*, придеви типа *йрошли* (уп. са М. Ивић 1955–1956: 180), а позицију темпоралног детерминатора имају лексеме којима се означавају временски појмови условно одређених (*йеџак, месец*) и природно одређених (*ноћ, йролеј*) временских сукцесија (М. Ивић 1955–1956: 168–169). Потврде:

сџк ће дојдеш ти сџс погачу *йрви дџн* (Т), а *йрвџуџу йодину* девојчиња *йдев* (Л), *дружк вџчер* се стџмни – па опет (ЦГ), *дружк вџчер* ће испраћа овуја (ЦГ), Е, она што *_ће, дружк вџчер* ће праћа па ћеркуту (Р), *друј дџн* опет (Л), е, *друџаџ дџн* ће йду ја да и докарам ис Трговиште (Л), *Чейврџи дџн* су гу копали, тој па, чувај боже! (К), Кат сџм ја била, сџдџм дџна сам била, *осми дџн* са ме пуштили из болницу (ЦГ), *девеџи дџн* ће му туреф суботнину (Р);

не, ја *овџ дџн* не пију (КД), сџг *овџ* неје *йеџак*, други је (Г), Лџгам, али тој ми на пџмет; пију кџве кџт пију, па не мџже, *овџ ноћ* несџм напред заспџла! (Л), он иде, па *овџ* ли *йролеј*, онџ ли, идеше (Л), ми *овуј йодину* не мџгамо да оремо (Л), лџни је бија њихоф син овдека, за Преображење, тџј ис Пџнчево, али *овуј йодину* неје доодија, па и ја бџше болесна *овуј йодину* (КД), *овуј йодину* ништа не мџгаше ни да помџгнев (ЦГ), и *овџ две-йри йодине* нема јако снџк (П), *йџј ноћ* прекарамо (К), па не спије *йџј ноћ* куде домаћина (Г), и останџмо такој, *йџј йодину* смо постили (КД), па снџг је мџлого, Рашо, било *йџј йодину*, довде (К), бидна мџж ми у бугарску војску *йџј йодину* кџ[д] дођо ја (Т), имаше тџк лџп, *йџј йодину* бџше се родило, та имаше (ЦГ), А *онија месеци* да пџсем! (Т);

повџкне жџне *едџн вџчер* (Шп), па и ја *једну йодину* вика предџлке (ЦГ), *једну йодину* имџмо око двајес пџд жџне (Т), (садимо) *једну йодину* пченицу, *једну йодину* кџкурус (КД); па сџ неку *йодину* грат утепа, нема се роди ништа (ЦГ), е, он дође *йјесен неко добо* (Шп);

И од Врање, ене на брата ми Радивоју исто и њџму женџ *йрошлу йодину* умре од рџк! (П), Онџ, *йрошлу йодину* пџдесџ године жџне од рџк мџлого помрџше овде! (П), па он *йрошло лџшо* си печџ (П), излџгџли ће умре *йрејрошле йодине* (Т);⁹⁴

он знаје *које време* ће сџса (ЦГ), а он тџј, сџк, *йџире вџчер* ће иде (Шп).⁹⁵

Актуализатор *данас* са именицом *дан* чини врло честу конструкцију *дџн-данџс* у значењу ‘већ дџже времена па и данас’, којој обично претходи везник *и* (уп. С. Павловић 2000: 57).⁹⁶

па ги правим и *дџн-данџс* (Г), и *дџн-данџс* тражев деца (Г), кџзе не чувамо и *дџн-данџс* (Ш), и *дџн-данџс* нџга га боли (П), он Шпџра џте га и *дџн-данџске* је у другу

темпоралног генитива и акузатива, а онде где тих података има, стоји да се напоредно употребљавају генитивне и акузативне временске синтагме (Грковић 1968: 148; Симић 1980: 63–65; Томић 1987: 428).

⁹⁴ Ова потврда представља очигледан пример утицаја урбаног говора.

⁹⁵ О именицама *йџиро* и *вџче* (у јџдини), као најчџшћим од последњих случајева употребе временског акузатива у модерном књижевном језику в. у: М. Ивић 1955–1956: 196.

⁹⁶ Слично овоме, С. Павловић говори о поприложеном изразу *дџњџшћни дџњџ* у значењу ‘већ дџже времена па и данас’ у старосрпској пословноправној писмености (2006: 139–140), а и М. Ивић га помиње као синтагму честу у старом језику, која се до данас употребљава (М. Ивић 1955–1956: 192).

државу (Р), па и сѣк је живо и *дѣн-данѣс*, има ћерку (П), Тај и *дѣн-данѣс сѣк*, дооди ми тѣј (Л), и *дѣн-данѣ[с]* си тој има (Т).

У истраживаном говору везивање догађаја за датуме није било уобичајено. Наравно, важне догађаје у једном месту, датуме рођења, венчања и смрти његових мештана, евидентирали су свештеници у црквеним књигама, али када је у питању свакодневна усмена комуникација, главни оријентири у времену били су верски празници, а занимљиво је и то што се приликом теренског истраживања није наишло на „доброг информатора” који може без проблема редом да наведе месеце у години. Ипак, у прикупљеној грађи има потврда са датумима, које се не разликују од оних у другим српским говорима, и које тиме потврђују коментар М. Ивић о „специјалној служби обележавања датума коју” временски генитив „врши и у данашњем српскохрватском, и у старом језику, и у свим осталим словенским језицима који још чувају развијен деклинациони систем,” па чак и у руском „где је иначе врменски генитив престао да буде жива категорија, овај падеж се употребљава за обележавање датума” (М. Ивић 1955–1956: 181). Потврде:

Ја сѣм *двѣјес иѣрѣће* рођена, *ѣвѣустѣа мѣсеца сѣм* (Т), ја сѣм *чеѣперѣс* и *иѣрѣе ли, друкѣ ли* за њѣга дошла (Шп), па сѣм *чеѣперѣс иѣрѣће* дошла (Ш), она је *иѣгѣз друкѣ* родена (Т), а ја сѣм *иѣриѣсѣе* родена (КД), *за врѣме*, онѣј рѣт кѣт је бија, *седѣмнаѣсѣе* ли *јѣдинѣ*, јѣш ли прѣ је билѣ тој (ЦГ), па ву је свѣдба била *шеснѣјѣсѣиѣ ѣвѣустѣа* (Ш), Слађан је отишја *иѣрѣѣѣа сѣиѣѣмбра*, за Нову гѣдину се детѣ роди (К), онѣ најѣсен – бѣж *дѣвѣѣѣѣа новѣмбра* (Т), а онѣ се је родило у децѣмбар, *крѣј дѣцѣмбра* (Л).

Предлошке темпоралне синтагме

4.2.1.1.2. Други начин остваривања симултаности у пчињском говору јесте аналитичким конструкцијама са предлозима *у*, *на*, *иѣреко*, *за*, али и оним мање фреквентним *из*, *иѣод*, *крѣз* и *иѣри*. Актуализатори, такође, могу бити део ових временских конструкција.

Предлог у

4.2.1.1.2.1. Предлог *у* са акузативом у значењу темпоралне интралокализације заступљен је у свим словенским језицима (М. Ивић 1955–1956: 188; С. Павловић 2006: 141). У говору Горње Пчиње, а и другим призренско-тимочким говорима, ова падежна конструкција одговара аналитичкој конструкцији са предлогом *у*. Међутим, неке од ових аналитичких конструкција у стандарном језику имају свој еквивалент у предлошко-падежној синтагми *у* + *локаѣив*. У оба случаја, оне се обично лексикализују: а) именицама *врѣме* и *дѣба*, б) називима јединица временске мере (*вѣк* у значењу животног интервала, *јѣдина*, *дан*), в) именима дана и месеца, г) ознакама природних временских интервала (*ноћ*, *дан*, *лѣѣѣо*), д) називима догађаја и верских празника (*иѣсѣѣ*, *Вѣлиѣген*). Функцију актуализатора врше: бројеви (*иѣдѣсе*), анафорске заменице (*ѣвѣј*, *иѣѣј*), придеви и придевске заменице (*сѣшѣро*, *најѣѣре*, *моје*), међутим, „чланови једне условне временске сукцесије (низ од седам дана, низ од дванаѣст месеци)” (М. Ивић 1955–1956: 168), односно имена дана и месеца (в), помоћу којих се време може увек „фиксирати”, обично не иду уз одредбе. Потврде:

а) како тѐрамо: од данѐс па до јутре у *овој врѐме* (К), опѐремо и пѐчнемо да ра̀димо сѐк у *овој врѐме* (ЦГ), ми смо сѐс коњи докаривали товѐри гра у *тој врѐме* (КД), пѐчле смо имали у *тој врѐме* (КД), а тој ствѐрно било, у *тој врѐме*, тѐк (КД), ете-такѐј смо ми работили у *стѐјаро врѐме* (ЦГ), ми си ги вѐкашемо градѐне у *стѐјаро врѐме* (Г), како се венѐало у *стѐјаро врѐме* (Ш), Свѐ такѐј је било у *стѐјаро врѐме*, ништа нѐје имало (Г), такѐј смо патили мло̀го у *стѐјаро врѐме* (Г), оно̀ ништа нѐје имало тѐк^г у *стѐјаро врѐме*, нѐје имало со̀да (Г), у *стѐјаро врѐме* ништа нѐје имало (Г), у *стѐјаро врѐме* такѐј свѐ се је месило (Г), то̀ј се еде тѐк, у *стѐјаро врѐме* (Г), Нѐсѐм ја. Пѐнапрет то̀ј било, пред мѐне. У *стѐјаро врѐме* (ЦГ), То̀ј такѐј било у *стѐјаро врѐме*, пред мѐне, ја нѐсѐм ишла (ЦГ), е, нѐвечер кѐт неки_пѐт, па се збѐремо овдѐка у *зимњо врѐме* (Р), у *на̀јторе врѐме* сѐм била (ЦГ), па имали смо пѐсле, него у *то̀_загњо врѐме*, ис прѐво врѐме нѐсмо имали вѐјалицу (КД); у *мо̀је до̀бо* (К).

Забележене су и потврде у којима се именица *време* подразумева на дубинском нивоу: виш, у *срѐско*, по̀јече ма̀ма мо̀ја што је имала (КД), али у *зло̀ сѐм* ги ишчувала (децу) (КД).

б) како сѐм живѐла ја у *мо̀ј вѐк* (КД); то̀ј у *живо̀тѐу* трипути ме је удрија (К), у *живо̀тѐу* свѐ се прекарѐје (Г);⁹⁷ и такѐј смо то̀ј биле та̀м, у *деѐиѐнстѐо* (ЦГ), однапрѐт нѐмаше, Сла̀фке, иѐстин, у *деѐиѐнстѐо* (ЦГ), па било је у *мо̀је деѐиѐнстѐо*, али не то̀лико (КД), и такѐј[j] је било однапрѐт у *деѐиѐнстѐо на̀шо*, иѐстина (ЦГ), ја сѐм била бѐш у *ѐа̀шалѐкаѝ* ‘тешко време испуњено бедом и немаштином’, Сла̀ве (ЦГ);

ми смо се у *ѐѐј ѝо̀дине* мло̀го измучили (КД), иѐсто и она̀ у *ѐѐј ѝо̀дине* ѝстана (удовица) (Л), нѐ ли се ожѐњи у *мла̀ге ѝо̀дине* – тѐј се више не жѐњи (П), у *мла̀ге ѝо̀дине* нѐсѐм, а у *стѐјаре* сѐм си ишла (код лекара) (Л), пѐнапре[т] такѐј причав, а то̀ј у *стѐјаре ѝо̀дине*, ја нѐсѐм ни била рѐдена (ЦГ), да видиш у *стѐјаре ѝо̀дине* какѐв ѐелим сѐм ткѐла (Л), да видиш какви ѐелими, у *стѐјаре ѝо̀дине* сѐм ги ткѐла (Л), у *моѐ ѝо̀дине* нѐје имало (Р), у *моѐ ѝо̀дине* нѐ се ува̀пирува̀ја ники (Р), то̀ј смо јели у *на̀ше ѝо̀дине* (К), потрѐвим, у *ко̀је су ѝо̀дине бѐж дошли* (К), у *ѐѐја мо̀је стѐо ѝо̀дине* ко̀лко је прошло̀, то̀ј мѐке, ко̀лко са прошлѐ? (Г), искочија је у *ѐѐсѐ ѝо̀дине* у пѐнзију (Т), у *ѐеснѐз ѝо̀дине* (се удала) (П), ја сѐм се мла̀да уда̀ла у *девѐтнѐз ѝо̀дине* (Шп);

дево̀јка ко̀ја бидне веѐ у *ѝо̀дине* (Шп);

Васу̀лица, зна̀ш, кѐт ѐе бидне Бѐдњи вѐчер и иѐсто нѐвечер кѐт је Бѐдњи вѐчер у *ѐѐј дѐн* (ЦГ), Ти у *ко̀ј дѐн* до̀јде? (ЦГ), У *ко̀ј дѐн?* (ЦГ), у *ко̀[j] је дѐн* Бѐдњи вѐчер у *ѐѐј* по̀јдев ѐвечер сировари (ЦГ);

на̀јтро ста̀немо у *ѐѐири са̀аѐи* (Т), ја у *ѐѐири са̀аѐи* ѐе ста̀ну, лѐб да за̀месу (КД), у *дѐсѐѐи са̀аѐи* мо̀ј старѐјко ѝтѐде откуд на̀с (К), Ујутро до̀ђо, у *дѐанаѐ[s]* стѐгом (Ш);

в) кад̀ је недѐља, прѐзник, не ра̀ботев, а у *недѐљу* бѐдвев. Бѐдвев у *недѐљу* лѐуди, вѐка, нека_опрѐсти Бо̀к (Шп), А у *недѐљу* нѐ се је работило тѐк (Шп), Измиѐв на Чѐс понедѐлник, поклада̀јемо у *недѐљу* (Л), Мѐланка си сла̀ви и она̀ у *недѐљу*, Ду̀хови (Л), Заштѐ ти ра̀ботиш у *недѐљу*!? (Шп), Више у *недѐљу* ра̀ботев, него у *ѐонедѐлник!* (Шп), Мо̀ја свѐдба је бѐш била на Мѐтровдѐн, у *недѐљу*, и у *ѐонедѐлник*, а тво̀ја у *ѐорник* и у *срѐду* (К), Свете_Трѐице, Ду̀хови кѐт са, па у *ѐонедѐлникаѐи* ми сла̀имо (Л), она̀ је умрѐла још у *ѐорник* (К), а ѐни ѐе до̀ѐѐф сѐ сна̀шку у *ѐорник* саба̀јле (Шп), ја бѐше у *ѐѐорак* код лека̀ра у Трѐговиште, она̀ до̀ѐе у *срѐду* ѐѐрка ми (КД), Станисла̀фка ѝтѐде у *срѐду* у Вра̀ње (Ш), има̀мо тѐ[г] гѐсти, у *ѐѐѐврѐѐк* (КД),

⁹⁷ Облик *живо̀тѐу* је очигледно „позајмљен” из урбаног говора.

нè гу ко̀пав у *йеїџак* (К), спрèмаф се и саба̀јле у *йеїџак* по̀јдев (Л), Пред Велѝгден, пред У̀скрс, у *йеїџак*, и тџк, у л̀азарице се зб̀ерев (К), и у *йеїџак* више не мо̀га да зб̀ори (Ш), у *йеїџак* ўвечер се зб̀ирџф (Шп), Макед̀онци, па ти у *йеїџак* н̀еси мо̀га да кр̀енеш от ко̀ни, од м̀аске, од магарѝња, од л̀ўди (КД), у *йеїџакџи* до̀бро б̀еше, е, у *субо̀иу* киша па̀да (КД), ђе по̀јев и отѝдеф па̀ у дру̀гу ку̀ћу, та два д̀ена и́дев, у *йеїџак* и у *субо̀иу*... пред Велѝгден (ЦГ), у *йеїџак* и у *субо̀иу* на л̀азарицу и́демо (ЦГ), зб̀еремо па̀ре пу̀но па ги д̀елимо по̀сле, два д̀ена и́демо, у *йеїџак* и *субо̀иу*, пред Велѝгден (Л), спрèмаф се и, саба̀јле у *йеїџак* по̀ђев и на̀вечер до̀јдев, па у *субо̀иу* па̀ (Л), Сва̀ку нед̀елу и субо̀ту до̀дев. На прѝмер, до̀ђев у *йеїџак* ўвечер, ели па у *субо̀иу* ў̀утру (К), па саба̀јле па̀ ђе си и́дев, у *субо̀иу*. У *йеїџак* ўвечер се зб̀ирџф, па ђе си и́деф саба̀јле, у *йеїџак*, ђе си и́деф, па ђе л̀егџф та̀м у дру̀гу (ку̀ћу), куд̀е ги су ро̀т (Ш), и по̀сле у *субо̀иуиу* по̀клада, у *нед̀елуиу* (Г), по̀сле, вика, у *бл̀ажени чеї̀врїџак* гу ко̀пали (К);

у *окѝомбар* ли ото̀ше (Т), у *авїу[с]* сџм па̀ла и́[с] слѝвуту (Л), Па̀ла сџм, па, у *авїу[с]* сџм па̀ла ис цр̀ешњу̀ту, ова̀ј, слѝвуту, а оно̀ се џе ро̀дило у *дец̀ембар*, кра̀ј дец̀ембра, па чѝтаво се ро̀ди и ја̀ остан̀а жи́ва! (Л);

г) ми ђе и́демо да гу до̀ведемо у *но̀ћ*, ср̀ам гу, г̀аздинска сн̀ашка за тебе да до̀ђе (Шп), Сџг о̀пасно ги, ви́кав, има, на̀горе по Горно̀вџц, у *д̀ан* свџ си л̀ўди секѝрче н̀осив, м̀ужи сто̀ку па̀сев, сви́ње по прет ку̀ћу уда̀вили (вукови) (Шп), то̀ј у *л̀еїшо* и́дев (Шп), то̀ј у *л̀еїшо* – до̀долице (Шп), то̀ј у *л̀еїшо* и́дев, тѐј н̀есу л̀азарице (Шп), а тѐја и́дев у *л̀еїшо* кџд н̀ема киша (Шп), ста̀ше у *їро̀леї* (Ш);

д) пра̀ев у *Божїџеви и́осїи* (Ш), тѐј па у *Ђурђевд̀ан* ђе се ја̀гњев (Р), Ја̀ и деда Мана̀сија се жењ̀имо у *Ђурђевд̀ан*, ц̀ело л̀ето смо си сп̀али та̀мо у ту̀ј, по̀друм, у и́збу, и на кр̀евет (ЦГ), па се оделѝли у *Свеїшоїа Николу зїмњоїа* (Ш), и у *Бл̀аїовес* кат стџ̀га неки м̀рас – ја̀рики ву полип̀сали (Р).

У неким од наведених потврда уочљива је интерференција између темпоралне инклузије и темпоралне квантификације фреквентивног типа (више о томе в. у т. 4.2.2.4.2).

Предлог на

4.2.1.1.2.2. Инклузивно темпорално *на + ОП*, карактеристично је за пчињски и за друге говоре призренско-тимочке дијалекатске области. На његовом месту у стандардном језику обично се налази предлошко-падежна конструкција *на + акузатив*, а знатно ређе синтагма *на + локатив*.⁹⁸ Најчешће се *на + ОП* лексикализује: а) именима празника, б) ознакама природног временског периода (*їладне, л̀еїшо*), в) именицом *време* и г) називима јединица временске мере (*дан*).

а) *на Бџд̀њи вџчер* м̀есим (К), И ја̀ м̀есим *на Бџд̀њи вџчер* и́сто (К), Онџ б̀џш *на Бл̀аїовес* измр̀зле и излип̀сале (Р), б̀еше *на Боїородїу* овд̀еја (ЦГ), па тџк се зб̀ерешев *на Божїџ*, овд̀ека (К), па *на Божїџ* ги н̀осимо та̀м (Г), л̀ани што б̀еше

⁹⁸ Према истраживању Т. Батистић „Локативне конструкције у временском значењу обухватају у својству лексичких експонената” именице „које имају значење разних људских активности, затим стања и ситуација у животној средини, природи и сл., уз извјестан низ лексема ‘које саме собом значе неко вријеме’ тј. у свим случајевима у питању је лексички фонд који у својој семантици садржи и аспект извјесног трајања у времену.” (Батистић 1972: 133–134). У истраживаној грађи готово да није било временских конструкција *на + ОП*, које би имале свој еквивалент у стандардном *на + локатив*; прецизније, само је једна „сумњива” потврда у којој би именица *собор* могла бити схваћена „временски”: Двапут смо се видџли, *на Велѝгден, на собор*, с тога мојџа мужа (Ш).

на Велигден умреја баш (Р), куде ће ни пушти, не, тој на Велигден па на Велигден и на Преображење (идемо) (Г), На Водице како прерипате ж^шар? (Г), и преко зиму имаше, на Водице тој, девојачки собор (КД), пролетос, на Буршевдэн певале су се (П), Кој ће ти, мајке, тебе китке набере на Буршевдэн, кавдаре да накитиш? (Г), А ми тэг на Буршевдэн, знајеш, офеце да муземо, па све накитени кавдариња (Г), јаганци пуштамо на Буршевдэн, рипав, рипав по пут (Г), пуно кавдаре накитимо на Буршевдэн (Г), беше баш на Илиин дэн, партизани ги, не, на Видовдэн кад ги јурнаше партизани (Р), имало је собори тэк пуно: на Мишровдэн је имало, на, еве сэк, на Преображење, на Велигден, на Буршевдэн, собори пуно имаше (КД), Моја свадба је баш била на Мишровдэн, у недељу, и у понеделник, а твоја у торник и у среду (К), на Пејковдэн ми се ојагњише четіри тэј дэн (Р), куде носимо колач да сечемо на Пејровдэн (Шп), он умре на Пејровдэн (Шп), на тэј собор туж на Преображење горе (Шп), на Преображење неје доодија (КД), по шес флаше сэм испила емпут на Преображење (Л), на Пресветиу закољемо ели јаре ели јагње (К), и узела беше баш на Прокоије (КД), ма на Ранђеловдан никэт несмо имали коца (гости) (ЦГ), ја ву вика да дође с кола на Свѣиу Ранђел кад беше (Шп), Собор на Свѣиоја Ранђела (Ш), на Свѣиу Николу омесимо колач (К), и ће да идев на заслују, на Свѣиу Николу идеф, палеф свеће (К), покладујемо у недељу, па на Чис ѿнедељник измијец^в танури, што леп размесујев, канате попарев, каленице (Л), Измијев на Чис ѿнедељник, покладујемо у недељу (Л), било на Чис ѿнедељник баш (Шп);

а тэј мајкин брат па се родија на задушнициу у суботу, сине, па кој се роди у суботу – он вампира видује (ЦГ), Кој се родија на задушнициу у суботу (Г), у недељуту си беше на задушнициу поп (ЦГ), сечемо си и увече, на заслују, спрема славу (Шп), па некој и на ѿшерицу наврати и тэк, по трећ дэн (Шп), Сэк ће на ѿоклаге тој, за Вели..., накуде Велигден, пред Велигден (Г), ми не могамо на старца нашога да отидемо на седэм дэна (Г), Там на седэм дэна идев (Г), на славу запалеф само стаклену лампу (Шп), и после идев на добри дэнови, кэт славио (К), па бајги на нињ ѿразник не требало се работи (К), тој сэк је тој, на овѣја ѿосиши, сэг за Велигден (Г).

Мање је ситуација када се између предлога на и назива празника нађе и нека одредба: преко зиму около Божић тэј идев, на сређањ Божић сироварите, а лазарицете идеф па пред Велигден онамо (ЦГ), тај баба Олга расказа на једэн Мишровдэн у Радовницу на цел собор људи (П).

б) нијемо (дуван) на оној, па накачимо на, око кућу се исуши, па на зиму га калэпимо (Шп), на зиму йду тамо, Љубица се вика, преко ритэт седу, чинимо лав (Л), Па дооди, на зиму, а на лешо нема време, од работу (Л), ће ручамо на ѿладне, ће посэдимо малко (Шп), ајдете да подручамо, после, на ѿладне па ручэк, напривечер па има обет (Шп), премуземо ги на сре[г] дэн (Г), Ал немој сэк^г, на овој време, па немој! Па на овэј снэк куде ћев ме, ће се измучу, ће се измучу! (Л), Само жалу, Боже, немој на овэј снэк, баш па да умру (Л);⁹⁹

в) и плуће си отказаше што си ја не идо на време куде лекара (ЦГ), Ал немој сэк^г, на овој време, па немој! Па на овэј снэк куде ћев ме, ће се измучу, ће се измучу! (Л);

г) ка[д] дојеш на моше ѿдгине (Г), овэј теше га изеде да беше на њеѿвѣше ѿдгине (Р), Ее, да не доживиш као на наше ѿдгине, деге (П), а носимо си у цркву, на дэн баш (Шп), Терали смо и навече славу и на дэн смо терали славу (Шп).

Предлог на може имати и значење „непосредно пре“: пред Велигден на

⁹⁹ Синтагме на овэј снэк имају значење ‘у време док је овако велики и дубок снег’, дакле, треба их схватити „темпорално“.

недељу идемо на лазарицу (ЦГ), па је дошја прет Петковдэн на *недељу* (Р), а детето се такој роди, прет Петковдэн на *недељу* (Р).

У наведеним конструкцијама важан је податак да ли је управни глагол перфективног или имперфективног вида и да ли се оне појављују са одредбом или без ње. Наиме, уз несвршене глаголе (а и уз одсуство актуализатора) „по правилу интерферира темпорална инклузија с темпоралном квантификацијом фреквентивног типа” (С. Павловић 2006: 150).¹⁰⁰ Код назива верских празника, на пример, обично је довољан свршени глагол да би инклузивност темпоралног *на* + *ОП* била очигледна, на пример: лани што беше на *Велијген* умреја баш (Р).

Предлог *їреко*

4.2.1.1.2.3. У говору Горње Пчиње темпорална аналитичка конструкција *їреко* + *ОП* појављује се, уз извесна ограничења, на месту стандардног *їреко* + *їениїив*, и има локационо (динамичко) временско значење (М. Ивић 1955–1956: 165–172). Њена лексикализација остварује се обично именицама: *дан*, *ноћ*, *леїо*, *зима* (а), што представља сличност са другим говорима, рецимо, говором Понишавља (Ђирић 1999: 159), Ниша и његове околине (Тома 1998: 378), јабланичког краја (Жугић 2010: 129), Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 112), Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 254), Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 108). Понекад се, али ређе, ова конструкција може појавити и онде где би се у стандардном језику пре употребило *їоком/у їоку* + *їениїив* (б), што је забележено и у неким другим призренско-тимочким говорима, на пример, у говору Заплања (Марковић 2000: 230), јабланичког краја (Жугић 2010: 129) и Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 240).¹⁰¹ Потврде:

а) па бегале (овце) *їреко ноћ* по путине (КД), дође, вика, *їреко ноћ* вампир (Шп), зборише *їреко ноћ*аї, татко и мајка зборише (Т), и предемо *їреко ноћ*, до сэмнување (Л), па дори смо биле помладе и предемо *їреко ноћ* (Л), кэт ће ми текне, ја *їреко ноћ* си плачу (К), вије *їреко ноћ* (К), Сас њи, вртев ги овакој и играв, што напреле *їреко ноћ* на тога човека куде су у кућу улегли, и вртев ги, знајеш, тој испреле, и свака си отиде (Шп), Неки човек имаја јабуку златну. Али, нешто дође *їреко ноћ* и обере гу (Шп), Боже, о[д] туј руку, до умирачку *їреко ноћ* (Р), На бѣдве идемо, на предене, појемо *їреко ноћ*, предемо (К), као што иде сак *їреко ноћ* (К), и он кэ[д] дође *їреко ноћ*, та једе (К), а *їреко ноћ* свадба, па јутрето-дэн па свадба (Шп), да те сретне *їреко ноћ* како те неће нападне (вук) (К), одовде *їреко ноћ* партизани терав (П), па си пијеф *їреко ноћ* (КД), тија идев *їреко ноћ*, тија, навечер се зберев, према ноћ идеф сал, сироварите (ЦГ), там седи у буку, *їреко ноћ* по двапути, по трипути дооди, насира ни (П), *їреко ноћ* сэм на ламбу ткала (Т), едампут па искочи *їреко ноћ* (Шп), и си отоше, нигде преко рит и после да се поврнеф *їреко ноћ* (Г), и ће иде да спије *їреко ноћ* у колибу (ЦГ), *їреко ноћ* оне дођев, стоев до мене (Шп), *їреко ноћ* си свуноћ седев, тераф си свадбу (Шп), *їреко ноћ*, свуноћ ноћ работев (ЦГ), и *їреко дэн* идев, *їреко ноћ* одврне[в] воду, не идев, не смејев од вампири (ЦГ), Идемо си *їреко дэн*, *їреко ноћ*, у дванаес саат – сэг не

¹⁰⁰ О овом проблему говори се више у т. 4.2.2.4.2.

¹⁰¹ У монографији о говору Алексиначког Поморавља не помиње се експлицитно предлог *їреко* у овом значењу, али, може се уочити у датој језичкој грађи: „*їреко рии* су били жандари ЛГ” (Богдановић 1987: 240).

смeјeв лјуди да идев *йреко ноћ*, стeмни ли се – не смeјeв, стрa ги, вyци йма (Шп), *йреко ноћ* ткаеш, овeј, моташ ceфке, предeш, *йреко дeн* ткаеш, по ceли дeн (ЦГ), па *йреко дeнaй* појдoмo oтyт пa пeшки (Р), *йреко дeн* слeгo (ја) (Т), *йреко дeн*, нoћe нeјe (Шп), двоицa стaрци повикнeв ги дa дoјдeв дa видeв *йреко дeн* дeк, и дeн и нoћ бицe (П), *йреко дeн* пeвaв (ЦГ), *йреко дeн* нeмa гa нигдe, пa скрйјe сe *йреко дeн* (ЦГ), удaвијa гy вyк крaвy *йреко дeн* (Шп), нe идeф *йреко дeн* (ЦГ), и oнa сeк *йреко дeн* здрaвa (ЦГ), и oнa жeнa сeг здрaвa *йреко дeн*, пpeкo, нaвeчeр бoлнa (ЦГ),

Јa нe мoгу дa нoсу фyтy *йреко лeйo*, нe мoш сe нoси, вpyћинa (К), пa си рaбoтијa *йреко лeйo*, пyстијa, штyријa (ЦГ), *йреко лeйo* рaбoтeв (К), A oн бeшe дoнeјa пa нeки зaјци, пa *йреко лeйo* зaјцитe сeм кршилa шyмy, грaнкe, трaвy (Р), *йреко лeйo* ни jе свe стoкa зaeднo билa (КД), Јa, *йреко лeйo* нeћy, пa мe нaкaрaв дeцa (дa нoси фyтy) (К), пa јa, бyјe, јa, мyјe, јa, дa гa нe aпe *йреко лeйo* (Г), пa имaлo, кaкo нeјe: бyјe, мyјe, штo дoјдe свe тe aпe *йреко лeйo* (Г), пa дoлaзeф *йреко лeйo* кeт сeзoнa oвaкoј дa сe кoси пoдoјдeф пo дeсeтинa дeнa, кoјe кoлкo ймa врeмe (ЦГ), *йреко лeйo* дoјдe, пoмaгa ни (Л), Пa и млeкцe кeт ймa, *йреко зимy* нeмa млeкo: oфцe прeгoрeв, крaвa и oнa вoди сe, oдбицe тeлe, нe дaвa (П), *йреко зимy* сe тoј идe (ЦГ), пa и *йреко зимy* дooдeв (К), oнo тaм, *йреко зимy*, млoгo jе лaднo y Рyсијy (К), пpeкo кoритa вoдa дoђe, јaкa *йреко зимy* вoдa (К), *йреко зимy* нe мoж дa oтидeш кeд jе мeћaвa, снeк (К), кoлкo сeм клaшнe изeткaлa *йреко зимy* (ЦГ), и *йреко зимy* ймaшe, нa Вoдицe тoј, дeвoјaчки сoбoр (КД), *йреко зимy* oкoлo Бoжић тeј идeв, нa срeћeњ Бoжић сирoвaритe, a лaзaрицeтe идeф пa пpeд Вeлигдeн oнaмo (ЦГ), пa и *йреко зимe* с кoњи си идeф (К).

б) лaзaрицe идeф *йреко*, *йреко Вeлийeнски йoстий* oнe идeв (Шп), Пa тoличкo нeсмo видeли ни смoци ни змијe, *йреко вeк мoј* нeсeм видeлa! (Г).

Предлог за

4.2.1.1.2.4. У сфeри тeмпoрaлнoсти yпoтpeблaвa сe и пpeдлoг зa сa имeницoм y OП, кoјa ймa знaчeњe „нeкe пpигoдe пa сe стoгa њeним рeчeничним eквивaлeнтoм нe дeтeрминирe сaмo вpeмe, вeћ и oкoлнoст, пa чaк и пoвoд” (С. Пaвлoвић 2000: 64). Упoтpeбy oвe aнaлитичкe кoнстpyкцијe пoтврђyјy мoнoгpафијe o пpизpeнскo-тимoчким гoвoримa (Ћиpић 1983: 102; Бoгдaнoвић 1979: 114; Вyкaдинoвић 1996: 257; Мaркoвић 2000: 225),¹⁰² a и *Цpнoйтpaвски рeчник* (Стoлaнoвић 2010)¹⁰³. Пoтврдe:

Кaкo извoдитe пилики зa *Бoжић*? (Г), зa *Бoжић* смo пoстили, шeс нeдeљe ли сe пoсти? (Л), пoсти, oвијa вeлики пoсти ги викамo, зa *Вeлийeн* (К), Нe ли зa *Вeлийeн* свe ймa сe пoсти (К), тoј сeк jе тoј, нa oвијa пoсти, сeг зa *Вeлийeн* (Г), oн пoбeжe, oвeј пoклaдe сeг зa *Вeлийeн* штo ћe сe пoклaдyјe (Р), Пo сeдoм нeдeљe смo пoстили зa *Вeлийeн*, зa *Ускpс*, тoј сe сe пoсти (Л), Слaђaн jе oтишјa трeћoгa сeптeмбpа, зa *Нoвy йoдинy* сe дeтe рoди (К), Е, зa *Пeйрoвдeн* двe нeдeљe смo пoстили, зa *Бoжић* смo пoстили, шeс нeдeљe ли сe пoсти, сe jе пoснo!... (Л), лaни jе бийa њихoф син oвдeкa, зa *Пpeoбpaжeњe*, тeј ис Пaнчeвo, aли oвyј гoдинy нeјe дooдијa, пa и јa бeшe бoлeснa oвyј гoдинy (КД), зa *Пpeoбpaжeњe* биднaшe, пpe Пpeoбpaжeњe дoјдoшe y,

¹⁰² Нарaвнo, знaчeњa o кoјимa сe oвдe гoвoри oбичнo нису пpeцизиpанa y пoмeнутим мoнoгpафијaмa, aли сe чeстo мoгу пpoнaћи y oквирy „врeмeнскoг знaчeњa” oдрeђeнoг пpeдлoгa.

¹⁰³ У oквирy рaзличитих oдрeдницa *Цpнoйтpaвскoј рeчникa* нaшлe сy сe слeдeћe пoтврдe пoмeнутe јeзичкe пoјaвe: Умoрим сe дoклe, зa *слaвy*, свy свoјтy издoчeкyјeм; Пpвo кудe нaс идe кaдeњe, пa мoлитвa, пa тyк свe oстaлo квo слeдyјe зa *слaвy*; Стиглa кaртa o[д]-Дoбpивoјy, пишe ћe дoјдe зa *Гoрeшњaк*; И дeтeтy трeбe нeкo кaпyтe зa *зимy*, дa мy нe лaднeјe y шкoлу; Клaшнeчe чeшиpe сy ти мaти зa *зимy* (Стoлaнoвић 2010: 304, 350, 356, 355, 368).

у кој дѣн дојдоше, не знам (КД), по́стимо за *Свѣиш Рѣнѣл* и по́сно прѣвимо љвечер, а јутрѣто дѣн ље закољемо јѣгње (Шп);

за *рѣсѣус* па добѣф куде_мѣне (К), Жѣтву, за *жѣтѣву* лѣтоске, па жѣтву си се поје, девојке појеф си, жетвѣрске појеф, појеф, појеф, па сѣвнев њиве, а сѣк тој нѣма жетвѣрско... (Ш), Па такој и за *лѣзарицѣше* (ЦГ), И такој за *лѣзарице*, појѣмо си; појѣф, појѣф тѣм пѣсне (ЦГ).

У следећим потврдама осећа се интерференција између темпоралног и интенционалног значења аналитичких конструкција са предлогом *за* (уп. са т. 4.5.2): двѣ свиње заклѣмо тѣк, за *Божѣиѣ* бѣјги (К), бѣјги да имамо за *Божѣиѣ* (К), ѡфце кољешеву свѣ за *Мишѣровѣн* (Т), омѣсѣв неки_зѣјѣнчики за *Свѣше Трѣице* (Л).

4.2.1.1.2.5. Темпорална аналитичка конструкција *за + време + ОП* (за *време Тиѣа*)¹⁰⁴ није често бележена. Налази се у првим двома потврдама, од којих је у једној имплицитно присутна лексема *време*, а друга је очигледан пример утицаја урбаног говора (присуство генитивне форме). Изгледа да се време живота или власти неког владара или државе (у стандардном језику исказано предлошко-падежном конструкцијом: *за + време + име у ѣниѣиѣву*) у проучаваном говору обично означава посесивним детерминатором. Потврде:

мѣјка ми ме дѣде, ље вѣсу за двѣјез бѣнке, за *бѣвишу Јуѣослѣвију* тој јѣш (П), за *време рѣиѣа* моје су књѣге изгорѣле (Ш);

за *буѣарско* сѣм билѣ десѣтина гѣдине (К), и тој дѣте нѣјмало је родѣла тѣк, за *време буѣарско* (П), е, после ги збрѣше, за *буѣарско* биднѣше тѣмо (Т), за *иѣурско време* билѣ (Ш), и тѣг биднѣ мѣлко дѣбар живѣт, за *Тиѣино време* (КД).

Занимљив је податак, када су у питању други слични говори, да је конструкција *за + време + ОП / ѣниѣиѣв* учесталија у урбаном нишком говору од предлога *за* са именицом у ОП (претходна тачка – 4.2.1.1.2.4), док је у околним нишким селима обрнуто, а у Алексиначком Поморављу је *за + ОП* једина конструкција коју бележи Н. Богдановић (1987: 240).

Предлог *из*

4.2.1.1.2.6. На месту стандарднојезичког прилошког израза *у/на ѣочѣѣку*, који може, али не мора бити допуњен „експлицираним ознаком временског периода” у генитиву, у истраживаном говору се налазе следеће аналитичке конструкције са предлогом *из*:

ис ѣрѣви крај ‘у почетку’ едно_прѣсе закољемо (Шп), али *ис ѣрѣви крај[ј]* је билѣ тѣшко (Шп), па имѣли смо по́сле, него у по́ задњѣ време, *ис ѣрѣво време* нѣсмо имѣли вѣјѣлицу (КД).

У једној забележеној потврди (сличне врсте) очигледан је, међутим, утицај урбаног говора: двѣсте дѣнара кѣло е билѣ *ис ѣочѣѣка* (КД).

Иначе, предлог *из* са темпоралним значењем у постојећим монографијама о призренско-тимочким говорима није регистрован. Он се помиње само у синтаксичким истраживањима говора јабланичког краја и Параћинског Поморавља, с тим што је и у њима очигледно врло редак (Жугић 2010: 127–128; Милорадовић 2003: 104).¹⁰⁵

¹⁰⁴ О падежним конструкцијама *за време + ѣниѣиѣв* и *у време + ѣниѣиѣв*, које имају уместо предлога „предлошки израз” в. у: Поповић 1966: 199.

¹⁰⁵ У обема књигама наведене су само по две-три потврде истога типа, какве у пчињском говору

Предлог *йог*

4.2.1.1.2.7. Некадашња временска конструкција *йог* + *акузайив* у пчињском говору је забележена свега два пута: у сложеници *йосйарос*, која поприма прилошки карактер¹⁰⁶: Деца ће чувамо *йосйарос*, не можемо сџ да ги чувамо! (КД), и у исказу једног старијег информатора: *йог јесен* се јџдев (Ш). У монографијама о сродним говорима није евидентирана, осим у говору Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 119) и Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 257), али се, нажалост, не помиње колико је фреквентна. У другим дијалектима нашега језика *йог* + *акузайив* се обично ретко јавља (С. Павловић 2000: 66).

Предлог *крџ*

4.2.1.1.2.8. У истраживаној грађи наша се само једна потврда предлога *крџ* у темпоралној аналитичкој конструкцији: Па *крџ два гђна* јџдва жива остџдо! (Р). Предлог *крџ* са значењем ‘у току’ не помиње се у говорима Запања, Понишавља, Параћинског Поморавља, али се у Бучуму и Белом Потоку и тимочком говору појављује у „измењеном облику” *йроз* (Богдановић 1979: 119; Динић 2008: 682). Иначе, ова аналитичка конструкција има свој еквивалент у стандардном *крџ* + *акузайив*, којим „се казује у току којег се времена дешавало, вршило, или је било оно што се изриче управним глаголом” (М. Стевановић 1986: 400–401). Овај предлог, међутим, није забележен у другом временском значењу: „за које ће време од тренутка када се говори бити оно што се казује управним глаголом” (доћи ће *крџ који месец*).

Предлог *йри*

4.2.1.1.2.9. Предлог *йри* уз личну заменицу или именицу, која означава неко лице, може имати и временско значење: Тај кућа је *йри мџне* бџтнена (КД), Она је кућа кџпена *йри мџне* (КД), јџдна бџше *йри свџкра* ми се одџла, а после он си умрџ (Шп). Овде синтагма: *йри мџне* значи ‘у моје време, односно, онда када сам ја ту започела да живим’, а *йри свџкра* ‘у време док је мој свџкар још био жив’. У монографијама о призренско-тимочким говорима не помиње се предлог *йри* у овом значењу (на пример: Богдановић 1979: 120; Марковић 2000: 231), а у Параћинском Поморављу, према наводима аутора, падежна конструкција *йри* + *локайив* у означавању времена најчешће је замењена темпоралним реченицама (Милорадовић 2003: 283). Употреба оваквих временских синтагми није, међутим, страна књижевном језику, судећи по наводима М. Стевановића (1986: 521–523), као што није необична ни комбинација *йри крају* + *йенийив*, која је забележена и у истраживаном говору, али, наравно, уз ОП: *йри крај месец* идеф, прет првога (К).

Прилози за време

4.2.1.1.2.10. Стари беспредлошки темпорални локатив може се у овом говору препознати у адвербијализованим формама *јуйире*, *зиме*, *лејше*, *гџње*, *ноће*, *лани* (М. Ивић 1955–1956: 168–169, 201–204).¹⁰⁷

нису примећене.

¹⁰⁶ Наиме, *йосйарос* се може чути и у другим сличним говорима (околина Лесковца, на пример, чак и код млађих људи).

¹⁰⁷ О ретким траговима темпоралне линеарности прасловенског локатива в. у: С. Павловић 2006: 151–153.

да ву се промєњи *јуїре* и она; тј лѣбац ти је дѣста, па *јуїре* си омѣси (Р), ја ће іду *јуїре* (Л), ми и *јуїре* овдѣ ће седімо (Г); *јуїрен* ће је слава (Ш);¹⁰⁸

а преко нѣ свадба, па *јуїрєїѣо-дєн* па свадба (Шп), пѣстимо за Свети Ранѣл и пѣсно правимо увечер, а *јуїрєїѣо-дєн* ће заколємо јагње (Шп);

ће смѣламо, ће напунимо амбари и чѣг за до Бурѣовдєн, *зіме* не ідемо да мѣламо (Р), *зіме* што радимо? па газимо снѣк (П), па *лєїѣ*, па *зіме* такој обуче_ништа, чарапе (Г), али може се чути и мање обично: и чүвамо си *зіми*, *лєїѣ* масло такој (Г);

тѣј не ідев *дѣње*, само *нѣње* (ЦГ), преко дєн, *нѣње* нѣје (Шп), па навечер ће дѣњев овдѣ, навечер, па *нѣње* свадба (К), трчи *нѣње* (ЦГ).

тѣј син ми дошја *лани* (П), *лани* ондѣ козу еднү замаали вүци (Шп), па ли *лани* једна урипа, урипа (Р), *лани*, *лани*, жито, млого убаво імашемо там нагоре (П), *лани* дојдѣ та ни помогна у сѣно (Л), па она ми дѣста помогна *лани*, а сѣк нема кој (Л), овѣј, *лани* што умрѣ (Р), мало *лани* бѣше роділа (КД), *лани* малко биднаше (ЦГ). Прилог *лани* може се наћи и уз предлоге: па *до лани* се мѣшаја, сѣк нѣ (П), Добросѣв дојдеше *од лани* (Г), а изгледа да може бити и компариран: *їѣлани* ми се унүка удавала (КД).

Антериорності

4.2.1.2. У говору Горње Пчиње антериорност (ситуација у исказивању временских односа када је локализатор пре оријентира) се обично реализује употребом предлога *їред* и *їре* у аналитичким конструкцијама,¹⁰⁹ при чему *їред* носи у свом значењу и нијансу непосредности, што је, уосталом, сличност са савременим српским језиком (Радовановић 1977а: 104). Темпорално *накуде* и (*с*)*їрема* са именицом у ОП такође значе антериорну проксималност (мањи степен временске удаљености од локализатора).

Предлог *їред*

4.2.1.2.1. Аналитичка конструкција *їред* + ОП у пчињском говору врло често бива лексикализована именицама које означавају празнике:

епа, лазарице ідеф *їред Велиїген* (К), ће пѣјев и отідеф па у дрүгу күћу, та два дѣна ідев, у пѣтѣк и у субѣту... *їред Велиїген*... (ЦГ), *їред Велиїген*, *їред Ускрс*, у пѣтѣк, и тѣк, у лазарице се збѣрев (К), *їред Велиїген* на недѣљу ідемо на лазарицу (ЦГ), *їред Велиїген* бѣш ідев (Л), збѣремо паре пуно па ги дѣлимо пѣсле, два дѣна ідемо, у пѣтѣк и субѣту, *їред Велиїген* (Л), викав, *їред Бурѣевдєн сѣ[к]* кѣд змија іскѣчи да гу ватиш у ракију, у шийш (Г), А ја сѣм копала градину *їред Илїндєн!* (П);

па си направимо стрижбу *їред їѣдину* – у смислу: пре него што дете напуни годину дана прославимо му крштење (Т), ће си га (дете) остриже *їред їѣдину* (Т), при крај мѣсец ідеф, *їрєїї їрѣѣѣ* (К), тѣј (урабѣтимо) *їрєїї слүнце*, рано (Г).

У следећим потврдама синтагма *їред мене* редовно има значење ‘пре него што сам се удала за њега’: *їред мѣне* је бїја у Немачку зарѣбен (Шп), триесе године смо нїе заедно седѣле с њүма, она три_године *їред мѣне* бѣше дошла (ЦГ).

¹⁰⁸ Поред лексеме *јуїре* може се чути и *суїра* (с тим што се оно доживљава као новина у односу на *јуїре*): у твоју шталу ће легав једно_недѣљу дѣна говѣда, па ће *суїра* у моју недѣљу дѣна, па ће *јуїре* на другога комшију (КД), ће долѣзиш ли данѣс ели *суїра* (КД), унук ће ми дѣје *суїра* (КД).

¹⁰⁹ На њиховом месту у стандардном језику се налазе предлошко-падежне конструкције: *їред* + *акузатив*, ређе *їред* + *инструментал* и *їре* + *їенитив* (уп. М. Стевановић 1986: 428–429, 485, 342–343).

Иста синтагма, али у новом контексту, може значити и ‘пре него што сам се родила’: две деца се родише *їред мене* (Шп), понапрет још, па *їред мене* (Р), Нєсэм ја. Понапрет тој било, *їред мене*. У старо време (ЦГ), Тој такој било у старо време, *їред мене*, ја нєсэм ишла (ЦГ).

Сличног су значења и примери: (унука) о[т] тога Ацу, *їред Бору* што је (рођен) (ЦГ), Епа, (дете) умрело *їред нума*, и она после одма умре (ЦГ), једна је седми, а једна осми, такој, стара година гу фатила, та једну годину *їред нума* (К).

Предлог *їре*

4.2.1.2.2. У истраживаној грађи постоје само две потврде anteriорног *їре* + ОП лексикализованог називом празника: Довели су гу по, *їре Свейиу Саву*, то је јануар месец бија (Ш), за Преображење биднаше, *їре Преображење* дојдоше у, у кој дэн дојдоше, не знам (КД).

Ова аналитичка конструкција појављује се знатно ређе од предлога *їред* са ОП у значењу anteriорности. Нажалост, не можемо знати како је у другим сличним говорима.¹¹⁰ Познато нам је да су у косовско-ресавском говору Параћинског Поморавља оба предлога у темпоралном значењу евидентирана¹¹¹ (Милорадовић 2003: 121, 177). Затим, у говору јабланичког краја наводи се предлог *їре* у значењу anteriорности, али не добијамо информацију да ли је овој конструкцији конкурентна она са предлогом *їред* (Жугић 2010: 132). У говору Понишавља забележено је *їред(и)*, али се *їре* не помиње (Ћирић 1999: 158), у говору Ниша и околних села забележено је и *їред* и *їре* (Тома 1998: 361, 377–378), у Заплању су такође регистрована оба предлога (Марковић 2000: 230), у Црној Трави и Власини само предлог *їре*, али се код удвајања предлога налазе и потврде о употреби предлога *їред* у истом значењу (Вукадиновић 1996: 225, 259), што примери из *Црноїравској речника* потврђују (Стојановић 2010), у говору Бучума и Белог Потока наводе се предлози *їре*, *исїред* и *їред* (Богдановић 1979: 112, 113, 117).

На основу дијалекатског материјала из Горње Пчиње може се закључити да се предлог *їре* (а такође и предлог *їосле*, в. т. 4.2.1.3.2), употребљава као једина опција онда када долази уз лексему која значи неку јединицу временске мере (*дан*, *недеља*, *година*), и при том је уз њу детерминатор у виду броја или неодређеног *неко*, *неколико* (дакле, када се жели истаћи тачан или приближан број дана, недеља, година и сл. којима претходи или следи детерминисана радња). На пример: једнога брата имам у Јабуку, Спира му име, па дојде има *їре їри-чейир їогине*, и, гледам га: гојан, гојан, гојан (П), њекња, *їре две недеље* беше (Р), ал они се још *їре неко време* њигови стари доселили у Сурчино (Р).¹¹²

Иначе, у Горњој Пчињи чест је прилог *їре*: кога воли тога ће узне Бок, ми не можемо *їре* (Шп), куће такој су биле *їре*, јел ти реко (Ш), мада је фреквентнији: *наїреїи*, а могу се чути и: *однаїреїи* и *їонаїреїи* (Јуришић 2009: 261–262).

¹¹⁰ Из постојеће литературе најчешће се може сазнати да ли се темпорално *їред* и *їре* налазе у инвентару предлога у проучаваном говору, али обично нема података о томе који је предлог фреквентнији, нити да ли је њихова употреба нечим условљена.

¹¹¹ Забележен је и предлог *исїред* у временском значењу (Милорадовић 2003: 115).

¹¹² Дијалекатска грађа из *Црноїравској речника* у потпуности потврђује поменути закључак: Овој дрвце сам ја посадило *пре дваес године*; Настрадаје, сиромџа, да не остане без рабóту ко *пре неку годину*; Још *пре дваес године* су озидали кућу у Смедерево; Шумоглавка, не знаје ни квó-е ођутрос подручала, а овам ће ми орати од нешто от *пре сто године* (подвукла М. Ј.) (Стојановић 2010: 189, 518, 578, 1058).

Предлози (*с*)*їрема* и *накуде*

4.2.1.2.3. У словенским језицима темпорални датив се јавља само у вези са предлозима (М. Ивић 1955–1956: 165). Лако је уочљива његова семантичка сличност са спацијалним дативом: „Просторни оријентир ка коме је усмерено кретање овде је просто замењен временским оријентиром” (С. Павловић 2006: 160). Будући да спацијални датив исказује адлативност ексклузивног типа, очекује се да темпорални датив има бар слично значење. У говору Горње Пчиње на месту старог темпоралног датива с предлогом *їрема* појављују се аналитичке конструкције са предлозима (*с*) *їрема* и *накуде* уз перфективне и имперфективне глаголе. Судаћи према (нажалост, малобројним) подацима у досадашњој литератури, и у другим признско-тимочким говорима употребљавају се сличне аналитичке конструкције у овом значењу: у Заплању су забележене форме *їрема* и *сїрома* (Марковић 2000: 232), у Лужници се помиње употреба предлога *сїром*, поред предлога *уочи* (Ћирић 1983: 105), а у црнобравском говору забележен је облик *сїрома* (Стојановић 2010).¹¹³ У говору Понишавља се помињу предлози *сїоред* и *сїроїи* у значењу „уочи + генитив” (Ћирић 1999: 162). У Параћинском Поморављу, међутим, једино предлог *очи/учи/уочи* има поменуто темпорално значење (Милорадовић 2003: 120, 159–160). Потврде из Горње Пчиње:

Па *сїрема їорник* (умрла), у торник се рачуна (К), Овде се скупев и тэк ће да појеф, то[ј] је *сїрема їейак*, и у петак ујтро се динев и идев у лазарице (К), сечемо (колач) и у цркву баш на дэн, али сечемо си и увечер на заслугу, *сїрема славу* (Шп), е, после овакој идеф си *їрема днови*: кад задушница идев, *їрема славу* овакој, коју си је он славија славу (Шп), па кѡ[д] дође слава они му идеф *їрема славу*, износев му, спремав (Шп), тија идев преко ноћ, тија, навечер се зберев, *їрема ноћ* идеф сал, сироварите (ЦГ);

садимо дуван и *накуде Божїћ* га предавамо и узнемо по неку пару (Шп), Сэк ће на покладе тој, за Вели..., *накуде Велиїден*, пред Велигден (Г), и там *накуде Видовдэн* липса си (Р), све што ву требало донѣја и оно већем *накуде зору*. „Епа малај момај, ја све што је требало донѣја сэм: и обућу, и промену и нанис, отварај, отклапај!” (Р), иде ли око три саат, веће *накуде сэмнување* (Р), ми отидомо сас мужа ми, седимо овакој навечер, оно дванај[с] саат, *накуде дванајес* већем иде (КД).

Предлози који су некада ишли уз стари облик датива за означавање временских односа, у истраживаном говору нису сачувани или су врло ретки (уп. са т. 4.1.4.2.1.2). Предлог *к(а)* је потпуно искључен, али његово старо темпорално значење чува се у прилогу *кноћи*: *кноћи* прајмо бѣдву (Шп), да ги даате до *кноћи*, ће се батїшев (Т), онѣј канате земљане напуни, напуни, *за до кноћи*, каже, имаш (Т).

Постїериорностї

4.2.1.3. У горњопчињском говору постериорност (ситуација у исказивању временских односа када се радња детерминисане предикације смешта иза темпоралног оријентира) се реализује употребом предлога *їо* и *їосле* у аналитичким конструкцијама, при чему је предлог *їо* фреквентнији.

¹¹³ У *Црнобравском речнику* у одредници *сїрома* наводи се под значењем *уочи* ова потврда: Ће се видимо у Рупје *спрома* Петровдњ, а кроз речник се налази и на друге сличне примере: Беше туж давначкѣ, па си отоше *спрома* Богородицу; Истѣгал папци и Витомир Руселѣлнин, у недељу, *спрома* Петровдњ (подвукла М. Ј.) (Стојановић 2010: 886, 157, 332)

Предлог *ѿо*

4.2.1.3.1. Темпорална аналитичка конструкција *ѿо* + *ОП* са значењем постериорности пореклом је секвентивно *ѿо* + *локаѿив*, за које се верује да је праслоvensког порекла (в. напомену 213 у: С. Павловић 2006: 161–162). У говору Горње Пчиње добро је очувано и значење „иза” предлога *ѿо* у аналитичкој постлокационој конструкцији (в. т. 4.1.4.2.1.3.), што је, можда, допринело да се и у значењу постериорности најчешће појављује *ѿо* + *ОП*. У својству лексичког експонента забележене су: именице које значе живо (+), личне заменице, називи празника, дана, али без одредби које би их прецизирале. Изузетак су три прве потврде у којим је изостављена именица *син*, тако да је присуство одредбе (у лику *придева наш* и *сѿар*) било неопходно:

и он је *ѿо нашоѿа* отишја (К), а он је *ѿо нашоѿоѿа* отишја (К), тѿј (што је рођен) *ѿо сѿарѿоѿа* (сина) (П);

ми ѿрно ги чувѿмо (овце), петнаез године *ѿо деца* чувѿмо – у смислу: петнаест година након што су деца отишла од куће (ЦГ), баба ми живе ше-седѿм године *ѿо мајку*, па и она умре (П), Викав, у субѿту кад умре – ће умре и друк *ѿо њѿм* (Р), овѿј има кола, тѿј *ѿо ћерку* ми што је (рођен), тѿј Бора (ЦГ), сал је останѿја тѿј једѿн, Лека што му ѿме, што је *ѿо Манѿсију* (рођен) (ЦГ);

ѿо мене су се женили (ЦГ), Јѿ најстара и *ѿо мене* две сѿстре, па онија шестѿна браћа (П), после, *ѿо мене* са се жењили, тија двојѿца (ЦГ), па јѿ сѿм *ѿо њѿа* (П), после се роди, *ѿо њѿа* (Г), после, *ѿо њѿа* се овѿј роди, мушко (К), после, *ѿо њѿа* се је родило, посмрче (Г), једното се после рађѿло, *ѿо њѿа*, он кѿт побеже (Р), и тѿј син ми *ѿо њѿма* што је (Ш), деца нека останеф *ѿо нас* (ЦГ);

пѿтѿк напрѿт *ѿо Велиѿген* (Ш), Он, болѿн онѿј дѿчко, и после, *ѿо Лѿзарицу*, знаш, умре! (ЦГ), ако дојде сѿк, *ѿо Мишровѿн* (П), сѿк онѿ стѿлне, треба се отѿлеф *ѿо Мишровѿн*, ѿбе (К), Ми отидѿмо бѿш *ѿо Свеѿи Никѿлу*, ѿдма (К), *ѿо недељу* (долази) понедељник (ЦГ), па после, *ѿо ѿѿ[ј]* ослобођење (К), па некој и на пѿтерицу наврѿти и тѿк, *ѿо ѿрѿн гѿн* (Шп), кој *ѿо ко[ј]* је гѿн (Г).

Предлог *ѿосле*

4.2.1.3.2. Предлог *ѿосле*, који у стандардном језику уз генитив, конкурише и потискује постериорно *ѿо* + *локаѿив* (Пипер 2001: 137), у пчињском говору није претерано чест. Тако је и у косовско-ресавском дијалекту (М. Ивић 1951–1952: 193–194), осим, када је у питању говор Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 273, 121–122). У другим призренско-тимочким говорима обично се *ѿо* добро чува у поменутом временском значењу, а и предлог *ѿосле* није непознат (Богдановић 1987: 239, 244; 1979: 111, 118; Динић 2008; Жугић 2005; 2010: 131; Стојановић 2010; Тома 1998: 377; Ћирић 1983: 103), ипак, у јужном Косову ситуација је потпуно другачија – тамо функционише искључиво предлог *ѿосле* са генитивом (или ређе ОП), док је конструкција с предлогом *ѿо* и *ѿениѿивом/ОП* присутна „у јужнометохијским и северношарпланинским говорима као напоредна са *ѿосле* +” (Младеновић 2002: 314–315; 2013: 190). У говору Призрена (у регистру лексема) такође се помиње једино предлог *ѿосле* (РЕМЕТИЋ 1996: 594).¹¹⁴

¹¹⁴ И у суседном кумановском говору такође се употребљава предлог *ѿо* у значењу ‘након, после’: По-једѿње после ке-стане попова кѿрка да-зѿира полози; По-некоје време почнале да-ву-зѿорив на-туј чорбаѿикуту (подвукла М.Ј.) (Видеоески 1962: 274; 278).

По свему судећи, у пчињском говору је однос између антериорних конструкција са предлозима *їре* и *їрег* једнак ономе који имају постериорне конструкције са предлозима *їосле* и *їо* (уп. са т. 4.2.1.2.2). Облици *їрег* и *їо* су обичнији, али у одређеној ситуацији могу да се употребе само мање фреквентни *їре* и *їосле*. Наиме, *їре* и *їосле*, предлози који су некада ишли са генитивом, једини могу да стоје поред лексеме која значи неку јединицу временске мере (*дан, недеља, їодина*) уз коју је детерминатор у виду броја или неодређеног *неко, неколико*, односно, једини могу да буду поред синтагме која представља тачан или приближан број дана, недеља, година и сл. којима претходи или следи детерминисана радња. На пример, следеће потврде не би трпеле предлог *їрег* уместо *їре* (у прва два примера), нити предлог *їо* уместо *їосле* (у друга два примера): једнога брата їмэм у Јабуку, Спира му їме, па дојде їма *їре їри-чейїир їодине*, и, гледам га: гојан, гојан, гојан (П), њекња, *їре две недеље* беше (Р); кола неје имало, афтобус немаше, *їосле неко врѐме* пуштише афтобус (КД), *їосле неку їодину* тој баталише (Р).¹¹⁵

Иначе, лексема *їосле* врло је фреквентна у својству прилога за време у проучаваном говору: па куде ћемо *їосле*; *їосле* тражимо леп (К), оно *їосле* се дете роди (Г), и она *їосле* дошла за њега (Р), па *їосле* појемо; бемо заједно, *їосле* се оделимо (Л), а може се и компарирати: оно нека је здравје на сви, па и њему *наїїосле* (Р).

Јуксїериорносї

Предлог *око(ло)*

4.2.1.4. Јукстериорност се реализује предлогом *око(ло)* и ОП, а представља оријентационо (посредно) одређивање времена, које подразумева да се временски локализатор налази у близини временског оријентира, при чему његова позиција није прецизирана, односно не може се одредити ни као постериорна ни као антериорна.¹¹⁶ Ова синтагма се најчешће лексикализује називима празника и јединицама временске мере (*дан, саїї*), које не карактерише велика дужина трајања (уп. са Синтакса 2005: 771). Одговара временској предлошко-падежној конструкцији *око + їениїив* у стандардном језику, и није необична ни у другим сродним говорима (Жугић 2010: 129–130; Богдановић 1979: 111; Ћирић 1983: 103; Тома 1998: 376–377; Марковић 2000: 228).

преко зїму *около Божић їаїї* їдев, на сређњњ Божић сироварите, а лазариците їдеф па пред Велигден онамо (ЦГ), па летос *око Ђиговдан*, онѐ емпѓт се само стрижев (ЦГ), а ја ће їду кра тїја чукѓнчики *око Велигден*, ако остану жива (Г), он се їдави најесен *око Миїировдѓн* (К), па бѓш сам се ја породїла *око Свеїїи Јовѓн*, у зїму (Т), *Око Свеїїоїа Саѓу* ли га збрѓше у бугарску војску? (Т), *око Пеїїировдѓн*, што га вїкав Петровдѓн, лето, острижемо си офце (Г);

їде ли *око їри сааїї*, веће накуде сѓмнување (Р), и после, їјтро, знѓјеш, зберѓф се *око осѓм сааїї, дѓвеїї* и до дванајес (К), ми га вїкамо доручѓк, не доручѓк

¹¹⁵ У приотравском говору ситуација је иста: иако је *їо*, изгледа, обичније, у следећим исказима доследно се употребљава *їосле*: Прекаснѓ се кѓд га видѓ *после три дѓна* доди дом; Ка[д]-це врнѓ *после неколико їодине*, у дом затѓко штуринѓк; Заблажила сам јѓтроске *после толко врѓме*; Врљї цѓпке кудѓдаѓ, па ги *после три сага* тражи (подвукла М. Ј.) (Стојановић 2010: 727, 1056, 224, 403).

¹¹⁶ Мада, *око + ОП*, не искључује ни интралокализацију (*око Божић* може значити мало пре, мало после, па и на сам Божић).

но р'учэќ, *око д'есеѝ с'аѝ*, по́сле ће, *око ѝри с'аѝ* ће одне́семо об'ет (Р), А тај Јов'анка, оно́ било, га́ђа, це́л д'эн, *око дв'анае[с] с'аѝ*, *око ѝд'эн* (П);

још *око дв'аѝз дев'ѝѝ* (К); к'эт се дарува́ше *око ср'е[г] д'эн* (П).¹¹⁷

Темпорална квантификација

4.2.2. Темпорална квантификација представља „одмеравање реченичне предикације у времену” а манифестује се као одмеравање дужине трајања те предикације или као одмеравање учесталости њеног појављивања. Одмеравање дужине трајања детерминисане радње у смислу *колико дуго* назива се *лонгитудиналносѝ*, када се идентификује и почетна тачка у том одмеравању ради се о *инресивносѝ*, а када се утврђује његова крајња тачка – о *ѝерминаѝвносѝ*. У другом случају, одмеравање учесталости појављивања реченичне предикације испољава се као *фреквенѝвносѝ*.

Лонгитудиналносѝ

4.2.2.1. Лонгитудиналност је врста темпоралне квантификације којом се исказује *колико дуго* траје детерминисана радња. Она се у пчињском говору (а, по свему судећи, и у другим сродним говорима)¹¹⁸ реализује на два начина: беспредлошким конструкцијама – *кванѝфикаѝор* + *ОП* и аналитичким конструкцијама: *за* + *кванѝфикаѝор* + *ОП*, *око* + *кванѝфикаѝор* + *ОП* и *ѝреко* + *кванѝфикаѝор* + *ОП*.

Беспредлошке темпоралне синтагме

4.2.2.1.1. У беспредлошким конструкцијама (*кванѝфикаѝор* + *ОП*) као управна реч појављују се јединице временске мере (*с'аѝ*, *дан*, *месец*, *ѝодина*) и именица *време*, док кванѝфикатор обично буде кардинални број, конструкција типа *два-ѝри*, количински прилог *ѝола*, придев *ѝео*. При том је радња детерминисане предикације најчешће представљена глаголима имперфективног вида. Потврде:

два с'аѝа (траје) п'ут, ѝма да о́диш (КД);

Два д'эна и два но́ђа т'о[ј] је св'е грм'ело (КД), да с'эм писува́ла ти не м'ож га ѝри д'эна проч'иташ (Р), ѝри д'эна н'еса ми да́ле ја сам'а да о́ду (ЦГ), Сед'о ѝри д'эна (Л), *д'еве[ѝ]* д'эна врш'имо (ЦГ), па сед'о *д'есеѝина д'эна* (Л), па ѝрин'есе д'эна по к'укуру[с] се вл'екја (П), па ћу ѝдем, *д'ваесе д'эна* ме одели́ше да л'егам до́ле (Р), па бидна *д'ваѝз д'эна* ком'ај (Л), па се пом'ера зам'етина, л'егаф ѝри но́ђа о́фце и па, о́пет пом'ереф, па це́ла ѝѝва се нађ'убри (ЦГ);

па та́м куде баба К'ату је сед'ела к'олко је сед'ела вр'еме, *ѝедну неде́љу* ли с'эз деца́ (ЦГ), *едну неде́љу* те́ра едн'а ет'рва, *с'ед'ам д'эна*: од неде́љу до неде́љу, па тај заврши, па дру́га наст'упи (Л), *две неде́ље* с'еди до́м (Шп), за Петров'дэн *две неде́ље* смо пости́ли (Л), па се разбол'е та *ѝес неде́ље* бо́лна бид'е (ЦГ), покладају́еш и више н'ема се бла́жиш, *ѝес неде́ље* (ЦГ), *ѝес неде́ље* к'эт про́ђев (Шп);

¹¹⁷ У истраживаном говору синтагма *ср'е[г] д'эн* значи ‘подне’, мада се у западнијим пунктовима у истом значењу среће лексема *ѝладне*.

¹¹⁸ Наравно, овај закључак заснива се на проучавању понуђеног дијалекатског материјала у већ помињаним монографијама о говорима призренско-тимочке дијалекатске области и суседном кумановском говору. Ређи су експлицитни подаци, као, на пример, онај присутан у већини радова, да именица са временским значењем у ОП уз придев *ѝео* има темпорално значење у смислу *колико дуго*.

четири месеца га чува па ми не биде (Р), нека сиса једно *йеџи месеца* (Т), работимо *шес месеци* (К), *девеџи месеца* га носиш (дете) (КД), *иринаџес месеца* у партизани па дође отут (Шп);

отиднаше тамо, па скоро *јодину* биднаше (К), старец *едну јодину* ли како бабата умре, та он овде искочи та седе (ЦГ), и кад искочи у пензију *једну јодину* добар бидна, а *четири јодине* је болан бија и умре (Шп), Оно да л *две јодине* је лазарче? (К), па тој Сузе, средњо, оно је *две јодине* ишло (К), *две јодине* нема да родев (П), ја сам била *две јодине* сэл на жетву (Л), затој сэм била у Матарушку Бању *две јодине* (П), они *ири јодине* биднаше, Бугари, туж (К), па сам била *ири јодине* лазар (Л), *ири јодине* ће те куне (ЦГ), *ири јодине* сэм црно носила, дете (К), служија војску *ири јодине* (К), и он *ири јодине* га лаја дори да га украдне (Л), ја сэм *четири јодине* била ценена (Т), он је *четири јодине* постар од овога сина (КД), Ја сэм *йед јодине* црквен леп месила, за туж славу, овде (Ш), *йед јодине* је све на штаке одија (П), и има *йед јодине* сак, како је умреја (К), тај снашката ми *шез јодине* бидна туж (Т), па он бидна *шез јодине* у Бор после. *Шез јодине* је бија у Бор, па иде там, работи, па дојде... преко лето дојде, помага ни (Л), тај средњата ми је била *седм јодине* овде (П), *седм јодине* он овде биде (П), мужа сэм дексала *седм јодине* у једно место (Ш), тога сэм га *седм јодине* дойла на сиску и је от сиску ошја у школу (ЦГ), *дванаџез јодине* неје отишја куд лекара (Т), ја сэм од малецко почела да йду, *дванаџез јодине* сэм ишла, све лазар сэм била (Ш), ми арно ги чувамо (овце), *йеџинаез јодине* по деца чувамо (ЦГ), море, *йеџинаез јодине* сигорно сэм на жетву, ишла, пешки преко Чупино (П), с етрву смо *дваџес йед јодине* седеле (Ш), *дваџес йед јодине* сэм седела сас етрву (Ш), Ми сэ снајка Јану *иријес јодине* смо живеле, ми несмо се скарале (К), *иријес јодине* смо ние заједно седеле с њума, она три јодине пред мене беше дошла (ЦГ), Моја мајка *иријез јодине* је живела (П), он је скоро *иријез јодине* у Црну Гору бија (КД), *иријез јодине* заједно и *иријес* напред била за деда Велина онам та *шеес јодине* (ЦГ), *иријес йед јодине* га немало (Ш), он *иријес йед јодине* је радни сташ имаја (Шп), он не мож да живи *сио јодине* (ЦГ), па после Турчин *йеџино јодине* седеја туж (К);

седе *два-ири дэна*, па умре (Г), Та *два-ири дэна* гађа такој и после га однема (П), работеф си там, дојдеф по неки пут, поседеф *два дэна*, *ири*, па си отидеф (КД), а имало је (људи), *два-ири ноћа* то е било (КД), па се врна овде, та *две-ири јодине* биде па умре (ЦГ), мучи се *две-ири јодине* и умре (П), седомо с етрву туж едно *две-ири јодине* у заедницу (Шп), *ше-седм јодине* сэм с њега живејала (Р), *двае[с] седам-осам јодине* има како сэм се оперисала (Шп);

па он поново бласиља, *йола саати* бласиља (Т), и она не мога ни *йола јодину* да истрпи (П), умре скоро, *йола јодину* има како је умрела (КД).

Уместо *једна недеља*, *један месец* или *једна јодина* може се употребити конструкција у којој ће лексема *дан* бити одређена лексемама *недеља*, *месец* или *јодина*:

То[ј] је све горело *недељу дэна*, Мило (К), *недељу дэна* гу нема (К), у твоју штаљу ће легав *једно недељу дэна* говеда, па ће сутра у моју *недељу дэна*, па ће јутре на другога комшију (КД), и *месес дэна* сэм га напрет родиља (Р), скоро беше, па *месес дэна* да има (КД), ја сэм била *месес дэна* овде у Врање кэт сэм била утепана, от коња се утепа! (Л), *месес дэна* од њима воду никако не пија (К).

Слично претходним примерима, забележена је и конструкција у којој је уз именицу *време* одредба *јодина*: после тога ја *јодину време* несэм имала деца (Шп).

Иначе, уз именицу *време*, као ознаку најопштијег временског појма, обично се као квантификатори јављају неодређене форме: *једно, неко, дуго*: мој девер каже да сам ја била сила *једно време* (КД), па после поживемо *неко време* (Т), она *дуго време* ткае, не може, док стоку среди (ЦГ), такој смо *дуго време* биле (заједно у кући) око, да ти кажу, пе-чез_године сигорно (Р).

У једном од примера, темпоралну квантификацију лонгитудиналног типа чини квантификатор и именица у ОП (која представља јединицу временске мере), али њима претходи и додатна одредба, која са собом уноси и значење симултаности: а три године како пластеник напраимо, арно *свеће три године* убаф пипер бидна, а до семе ли је, до рабџу ли је, не знам (КД).

Придев *цео* бележен је обично као одредба уз именице *дан, ноћ, лејшо, зима*: пиђење, играње, пиђење, играње, *цел дан* (ЦГ), *цел дан* копа бачу (Л), *цели дан* сам бачу копала (Л), а тџ да ми је струјата, *цел ноћ* си ткаем (ЦГ), па спијеф тија дражићефци *цел ноћ* (КД), там преседемо, прелегамо *цел ноћ* у едну тамницу, у кућу (ЦГ), *цел ноћ* седимо, прџдемо *цел ноћ* (К), *цело лејшо* Душица ги води сас краве (К), *цело лејшо* смо си спали тамо у туј, подрум, у избу (ЦГ), *цело лејшо* жнејемо (Шп), *цело лејшо* све се жнеје (Шп), у пиљаре си има *целу зиму* (поврће) (К), сама не може *целу зиму* да испреде, само тој да рабџи (К); ако те полази с лџву ногу имаш *целу јџдину* да ти опакџки иде нешто (Т), ја се замучи от пола ноћ, па *цел дан дрџк*, па до дрџк пола ноћ (Шп).¹¹⁹

У стандардном језику и говорима са сачуваном флексијом, лонгитудиналност овога типа – *квантификатор + ОП*, реализује се у облику беспредлошких конструкција састављених од обавезног квантификатора и именске речи у генитиву или у акузативу (Милорадовић 2003: 61, 63, 66).¹²⁰

Прилози за време

4.2.2.1.1.1. У данашњим прилозима за време: *сваноћ, свуноћ, ваздан*, који су врло чести у говору Горње Пчиње, може се препознати некадашњи заменички квантификатор *вџсь* уз именице *ноћ* и *дан*:

седџмо, *ваздан* такој седџмо (Шп), овде седимо *ваздан* и нијемо (Шп), они се скија[в] *ваздан*, скијаф се (ЦГ), ће мџсев, сине, *ваздан*, за ручџк тој ће изџдев (Г), она си жнеје, *ваздан* рабџи (Г); *ваздан, сваноћ*, прџдеф, појев (Шп), па *свуноћ* иџев (камиони) (Т), и прџдемо, *сваноћ* се прџде (Шп), брборише, брборише, *свуноћ* брборише (Г);

сџс Нџмању *јџо вџздан* мџљев ‘јџеду’ (Т), по цел ноћ виџџем, *јџо вџздан* рабџитим (Р), иџдемо навџечер па *јџо свуноћ* седџмо (ЦГ), вџци, тој, чџвај бџже, *јџо свуноћ* виџџев, пџсти остџли, там гџре (КД), *јџо свуноћ* седџм (ЦГ).

¹¹⁹ У последњој потврди јединица временске мере је актуализована редним бројем *групи*, тако да је овде присутно и значење симултаности (слично је, на пример, у: С. Павловић 2006: 171).

¹²⁰ С обзиром на то да је у монографији о говору Параћинског Поморавља примењен другачији (класични) приступ представљања падежног система, потврде са поменутиим значењем дате су у поглављу о беспредлошком партитивном генитиву уз квантификатор (Милорадовић 2003: 58–68), док су потврде са значењем темпоралне локализације и фреквентивности, реализоване употребом придевске заменице *сваки*, дате у поглављу *Темпорални јенишџив* (Милорадовић 2003: 74–77) и *Темпорални акузџишџив* (Милорадовић 2003: 170–174). Потврде са придевом *цео*, које имају „квантитативно-темпорално значење – *колико дуго*”, дате су, из разумљивих разлога, у поглављу о темпоралном акузативу (Милорадовић 2003: 172–173). Иначе, на исти начин се говори и о темпоралним значењима ОП, који се налази на месту стандардног темпоралног генитива, у говору јабланичког краја, тако да можемо закључити да се и тамо лонгитудиналност реализује на сличан начин као у Горњој Пчињи (Жутић 2010: 40–50, 74–75).

Прилошки облици *ѿо* и *до*

4.2.2.1.1.2. У истраживаном говору често се дужина трајања радње управног глагола наглашава додавањем прилошког *ѿо* на постојећу беспредлошку конструкцију.¹²¹ Наиме, лексема *ѿо* није увек третирана као предлог, она се у примерима овог типа, према налазима С. Павловића (2006: 173), употребљава прилошки, што је такође, мишљење наших познатих лингвиста А. Белића (1999а: 290) и М. Ивић (1951–1952: 205).

преко *ноћ* *тк*аеш, ов*ј*, *мо*таш *це*фке, пред*еш*, преко *д*н *тк*аеш, *ѿо* *це*ли *д*н (ЦГ), *ѿо* *це*л *д*н *дан*ске с*с*с *пи*ра*љ*ке *би*јемо, *би*јемо (КД), па *ти* *ѿо* *це*л *д*н *не*ма да заст*ан*еш, *ѿо* *це*ли *д*н! (Т), куде баба_Слав*ј*анку, Слав*е*, у там*ни*цу *ѿо* *це*л *ноћ* пресед*емо* (ЦГ), *ја*, *ѿо* *це*л *ноћ* *кр*пим и оп*ан*ци, нешто_на*ј*тро да ги об*у*јем та да по*ј*дев у школу (ЦГ), *ѿо* *це*л *ноћ* *ви*јем, по в*з*дан раб*от*им (Р), ч*им* за*ј*де сл*ан*це, смра*чи* ли се, само си *ви*ка – *у*раа, *у*раа, *у*раа; *фи*ју, *фи*ју, *фи*ју, *фи*ју, *ѿо* *це*л *ноћ* (П), па пр*е*деф *ѿо* *це*л *ноћ* (П), одна*пр*ет *ѿо* *два* *д*на се св*ад*ба *п*ра*ви* ов*д*ека (К), *По* *два* *д*на *и*демо (на лазарицу) (Р), б*е*ба к*ат* се р*оди*, *ѿо* *два* *д*на *и*ри *игра*ње, по*ја*ње (Т), *ѿо* *два*-*и*ри *д*на та*мо* су (Шп), пут*у*јеф *ѿо* *и*ри *д*на *п*ешки та*м* до, по Макед*они*ју (П), *ѿо* *и*ри *д*на соб*ор* (Г), а ов*и*ја тро*ји*цата по д*о*јдеф, кат *и*мав р*ет* под*о*јдеф, пона*с*рнеф т*у*ј нег*д*е *ѿо* *д*есе*и*на *д*на, *ѿо* *и*е-*ч*ес не*ко*ј, по ед*ну* неде*љу* тако*ј* пос*еди*, к*ат* не*ма*в р*ет* па си д*о*јде не*ш*то да за ед*н* *д*н, д*о*јде си, о*ј*де си (ЦГ), па, т*о*ј, м*о*жда, *ће* те ф*ати* *ѿо* *ос*ам *д*на, *ѿо* *с*ед*ам* (КД), *ѿо* *д*есе*и*на *д*на *вр*ши, *ѿо* *с*ед*ам*-*о*сам, тако*ј* се *је* вр*ши*ло (Шп), па дол*аз*еф преко л*ето* к*ат* сез*она* ов*а*ко*ј* да се к*ос*и под*о*јдеф *ѿо* *д*есе*и*на *д*на, ко*је* к*ол*ко *и*ма в*ре*ме (ЦГ), *ѿо* *два*-*и*рин*а*јез *д*на *вр*шимо с*ас* ко*њи* (Л), *ѿо* *два*ез *д*на, *ѿо* *и*е*и*на*е*се с*еду* (П), у та*ј* *ви*р ко*но*п*је* га ста*ев* и он*о* сто*ји* *ѿо* *и*е*и*на*ез* *д*на (ЦГ), а ми *ист*ече*мо* ов*д*е *ѿо* *ч*е*и*р*ез* *д*на (ЦГ), *ѿо* *ч*е*и*р*ез* *д*на ов*д*е *ј*ад*не* ц*р*вимо се и м*уч*имо се (ЦГ), Л*ег*ав, *ѿо* *и*ри *не*д*е*ље л*ег*ав (Г), *ѿо* *ш*ес *не*д*е*ље не да*а*[в] *ву* да *п*ип*не* ни*ш*та (Л), *По* *с*ед*ом* *не*д*е*ље смо пост*и*ли за Вели*г*ден (Л), *ѿо* *и*ри *м*есе*ца* к*ат* р*ек*нев да *и*дев, т*о*ј] *је* м*ло*го (ЦГ), Б*о*же, б*о*же, дево*ј*ке *ѿо* *два*јез *две*-*и*ри *ј*о*д*ине сед*ев* и се по*сле* о*ж*нев, от*ид*ев (Т), с*а*[г] *ги* е*в*е и *ѿо* *ч*е*и*р*ес*е *ј*о*д*ине ч*у*вав не*кр*стени (Р), а ов*д*е *и*ма л*у*ди с*а*к *ѿо* *с*и*о* *ј*о*д*ине к*о*ј *ж*иви (ЦГ).

Када је квантификатор број *један*, он може, али не мора увек да стоји уз именицу *саи*, *дан*, *недеља*, *месе*ц или *јодина*: куде *и*ма дево*ј*ке они *ѿо* *ед*н *саи* т*у*ј се в*рт*ев (ЦГ), *ѿо* *ед*ну *не*д*е*љу тако*ј* пос*еди* (ЦГ), *ѿо* *ед*н *м*есе*ц* ли бид*на*мо, не зна*м* како б*е*ше (Г); а с*а*г гу до*в*еде, *ѿо* *ј*о*д*ину гу ч*у*ва, в*р*не гу куде т*ат*ка (Ш), л*а*жеф се *ѿо* *ј*о*д*ину, *д*ве (Т). Други начин да се одмери време *јесте* да именице *недеља*, *месе*ц и *јодина* буду у функцији одредбе именици *дан*: *ѿо* *не*д*е*љу *д*на – от поне*д*е*љ*ак по*ч*немо (К), Сва*ку* *ј*о*д*ину до*о*деф *ѿо* *м*есе*ц* *д*на, г*оре*, куде св*ек*рву, *ѿо* *м*есе*ц* *д*на куде м*ене* ов*д*ека (К).

М*р*е*ј*ев, е*в*е *ги*, *ѿо* *ко*ли*ко* *д*на г*оре* по Рад*ов*ницу не м*о*ж *ги* на*ев* (КД), ако сто*и* *ѿо* *и*о*в*е*ће* *д*но*ви*, он*о* про*к*исне (Г), па св*ите* са и*ш*ли (у школу) *ѿо* *не*ку *ј*о*д*ину (Р).

4.2.2.1.1.3. На сличан начин понаша се и облик *до*, ко*ји* уз поменуте беспредлошке конструкције добија „прилошки карактер” (С. Павловић 2006: 173–174; Белић 1999а: 288):

¹²¹ Изостављањем прилошког *ѿо*, као и прилошког *до* (о коме се говори у следећој тачки – 4.2.2.1.1.3), смисао исказа се не мења.

па *до чеїпересѣ дѣна* ти не даав нешто да ва̀тиш (ЦГ), *до чеїперѣз дѣна* гу чу̀вамо моли́тву (Р), ако је го́дину дѐте, на прѣмер, *до їодину но̀сиѣ цр̀но* (К), *до їири їодине* га чу̀ва (неострижено дете, тј. некрштено) да на̀прави да̀р (Т), *до їеїнаѣз їодине о̀фце чу̀ва* (Шп).

Предлошке темпоралне синтагме

4.2.2.1.2. Лонгитудиналност се реализује и помоћу предлога *за*, *око* и *їреко* у аналитичким конструкцијама са обавезним квантификатором.

Предлог *за*

4.2.2.1.2.1. Аналитичкој конструкцији у којој је предлог *за* удружен са квантификатором и именицом у ОП одговара књижевнојезичко *за + квантификатор + акузатив / їенитив*.¹²² У свим записаним потврдама ових временских синтагми исказује се време неопходно за реализацију неке радње (одређене управним глаголом), односно ради се о „лонгитудиналности типа ‘за колико’” (С. Павловић 2006: 176). И овде се као управна реч појављује нека јединица временске мере (*саї*, *дан*) и именица *време*, док квантификатор обично буде кардинални број, конструкција типа *два-їри*, именица *недеља*, *месеѣ* или *їодина* уз лексему *дан* (*їодину дана*), при чему је управни глагол редовно перфективног вида. Потврде:

и *за їе-чес минуїа* ја̀дна умре (К), *ку̀пев гу за двајес-чеїири сааїа* (К), а овїја троїцата по до̀јдеѣ, кат їмав рѣт подо̀јдеѣ, пона̀срнеѣ ту̀ј негде по десетїна дѣна, по пе-чѣс неко̀ј, по едну̀ недељу тако̀ј поседи, кѣт нѐмав рѣт па си до̀јде нешто да *за едѣн дѣн*, до̀јде си, о̀јде си (ЦГ), и то̀ј испѣче, *за едѣн дѣн* то̀ј се изѣде, нѐма (Л), ко̀је остане, знаш, *за једѣн дѣн, два*, ми у во̀ду га чу̀вамо (Г), ако га чу̀важ, *за два дѣна* оно̀ прокїсне, по нѐје у̀баво (Г), па дечица їма две малѣцки, једно̀то трећу го́дину, једно̀то триестога, триестога, не зна̀м, у деѣмбар, кра̀ј, *за два дѣна* нѐма јануар да га ва̀не пр̀ви (Л), И ја̀ што ћу! Седо̀ три дѣна. Ба̀чу їмѣм поса̀дену, гра̀ поса̀дено, по реку̀ жѣтва, жњѣ се, чїни ми се ја̀ се пооправи, моли лека̀ри моли, *за два їри дѣна* ме пуштіше! (Л), то̀ј си изѣдемо *за два-їри дѣна* (Г), па зачѣс, ел ти казу̀ју, *за једѣн но̀ћ* (К), *за момѣниї ду̀ша* је телѣ да испадне (Р);

Да се пла̀ти све у̀купно, *за їодину дѣна* тристе и шеесѣ дїнара! По триесе дїнара месѣчно! (ЦГ), *за две їодине* ни у̀зеде ѣ̀авол да се раздѣлимо (Ш);

Оно̀ диб *за кра̀їко време* ту̀ј (К), не зна̀м *за ко̀лко време* (Ш).

Уз глагол имперфективног вида конструкција *за + квантификатор + ОП* има своје основно значење ‘колико дуго’ (а не претходно наведено ‘модификовано’ – ‘за колико’). Могућност комбиновања глагола имперфективног вида са овим временским синтагмама одговара стању у старом српском језику (прецизније: старосрпској пословноправној писмености – С. Павловић 2006: 175–176). Ово, међутим, у нашем стандардном језику није прихватљиво. Потврде:

за два дѣна је била свѐга бо̀лна (П), пѝјемо и чу̀вамо гу *за чеїперѣз дѣна* моли́тву ту̀ј (Р), ако ку̀пеѣ по еднó половин кїлце то̀ј ће га чу̀вав *за їодину дѣна* (ЦГ).

¹²² Према Синїакси савременої срїскої језика, конструкцијом *за + квантификатор + акузатив / їенитив* изражава се постериорност у квантификативном смислу (Синтакса 2005: 223–224).

Предлог *око*

4.2.2.1.2.2. Врста темпоралне квантификације којом се исказује *колико дуго* траје радња детерминисане предикације, али код које „горња граница” квантификатора није прецизна, реализује се помоћу предлога *око* (*око* + *квантификаѿор* + *ОП*):

такој смо дуго време биле (заједно у кући) *око*, да ти кажу, *ѿе-чез ѿодине* сигорно (Р).

Ова временска аналитичка синтагма одговара падежној конструкцији *око* + *квантификаѿор* + *акузатив* / *ѿениѿив*, за коју С. Павловић (условно) употребљава назив *квантификаѿивна јуксѿериорносѿ* (2000: 80).

Предлог *ѿреко*

4.2.2.1.2.3. Предлогом *ѿреко* са квантификатором и именицом у ОП исказује се врста темпоралне квантификације код које трајање детерминисане радње обавезно прелази онај минимум времена који је одређен квантификатором:

па ја сам *ѿреко двајес ѿе-чез ѿодине* болесна (П), *ѿреко ѿријез ѿодине* како сам болесна (П), али они ѿма *ѿреко двајес* и *неколко ѿодине* живе у Швајцарску (Р).

Ова аналитичка конструкција у стандардном језику има еквивалент у предлогу *ѿреко* са генитивом у значењу „неодређеног трајања времена – дуже од онога што значи генитив, односно временски израз уз који предлог стоји” (М. Стевановић 1986: 332–333).

Терминаѿивносѿ

4.2.2.2. У стандардном српском језику (и говорима са сачуваном флексијом) одмеравање дужине трајања реченичне предикације, уз одређивање крајње тачке, постиже се генитивом са предлогом *до* (в. на пример: Синтакса 2005: 158; Милорадовић 2003: 91–92; С. Павловић 2000: 74–75). У истраживаном говору терминативност се остварује употребом предлога *до*, али и *докуде* са именском речи у ОП.

Предлог *до*

4.2.2.2.1. У говору Горње Пчиње, као уосталом и у другим сличним говорима, поменуто временско значење се обично формализује предлогом *до* у аналитичким конструкцијама, у којима је управна лексема или а) именица са примарно временским значењем (називи јединица временске мере, имена дана, празника, временских периода, именица *време*) или б) именица којом се упућује на неки догађај према коме се одмерава време (*свадба*), при чему се ове терминативне конструкције најчешће појављују уз глаголе имперфективног вида, али, у неким ситуацијама, употребљава се и глагол перфективног вида (уп. С. Павловић 2006: 183–184). Овај вид темпоралне квантификације уобичајен је и у другим сродним говорима (Жугић 2010: 126–127; Марковић 2000: 224; Богдановић 1987: 236; Богдановић 1979: 107; Ћирић 1999: 156; Тома 1998: 369; Динић 2008: 138; Видоески 1962: 287). Потврде:

а) и после, ѿтро, знајеш, збереф се око осам саат, девет и *до дванајес* (К), бија нађеске на неко тамо, не знам, неки банкѿт правѿили па *до ѿри саатѿ* седѿја (КД), лампица *до четѿрез дѿна* ће гори (Р), и *до четѿресѿ дѿна* мора да га крстиш (Р), па

ел ти казујем, *до чеѿпересѣ дѣна* (Р), Све са крстени, *до чеѿпересѣ дѣна*, а не пѣсле (Р), *до чеѿпересѣ дѣна* све му је светѣло светло од вампира (Р), и *до чеѿпересѣ дѣна*, док ву четерѣсницу не турѣв, викав, он до туј дѣстује вампир, *до чеѿпересѣ дѣна*, па га однѣма, истрѣви се (Р), (ако је дете старо) *до шес недеље* (кад умре) не му празнујѣв ич (К), повијено, умѣтано, *до ѿдгину*, до више, све умѣтано, неје како сѣк (ЦГ), Тѣј не ли се ожењи у ше-седѣмнајес, осѣмнајес *до двајез две-ѿри ѿдгине* туј нагоре – не се тој жењи више (П);

седѣмдесѣ и двѣ пуне имам *до ѿѣинѣстѣоѿа маја* (Т);¹²³

А сѣ[к] кудѣ смо, кудѣ *до Блѿовес*, ее (Р), Ма овѣј, рѣпа што си сѣдимѣ, стѣчну, тѣ[j] је било, *до Боѿорѣдицу* сѣм имѣла, а овѣј, тиква, тој се сѣкаѣ, тѣ[j] је прѣлазно (ЦГ), мѣс нема да ти стигне *до Велијден* (ЦГ), ако дочѣкам *до Велијден* ћу иду да ги виду (Г), тој се сѣ испари, измије и *до Велијден* сѣ постѣње, сѣдѣм недеље (Л), *до Велијден* све постѣње (К), Нѣсу мѣлко, осѣмдесѣт и сѣдма је почѣла *до Свеѿоѿа Илију*, гѣдине мѣје (Ш), еве сѣг *до Нѣву ѿдгину* гѣдина како е (удата) (Р), Мѣмо, вика, работѣте *до ѣсен*, овршѣте, па заклѣѣте вѣпрѣ, па ти пиши, по писмо ми ће дѣјдемо да те одвѣдемо и да се оперишѣш од жљѣч (П), у рѣпство су били, тѣмо, *до јѣсен*, па ујесен дођѣше (К), и прѣдемо преко ноћ, *до сѣмнување* (Л), и сирѣмѣшни смо били *до онѣј крај* (К).

Именица *време* често се јавља као лексички експонент у овим временским конструкцијама: Па неће, *до време!* Тријес прву сѣм рѣдена, па рачѣне кѣлко сѣм гѣдине (П), Ма не мѣже више, лѣуди, не мѣш се дејѣне ‘издржи, опстане’ више, е, *до време!* (Л), ма, *до којѣ време* смо ми рѣчно жнејѣли (КД), Ви, вика, јѣдна, ви, ви *до којѣ време* па се дѣже, па не мѣш се усправи, вика, на нѣге (П), *до кѣје време*, вика, вѣкав, вѣкав, вѣкав, до дѣк петлѣви не пѣјев (ЦГ), Кѣј се је бојѣја тѣг дѣк ће овѣкој да дѣјде до, *до ѿѣј време?* (Л), па мѣж је туј бијѣ *до неко време*, пѣсле ѣтиде на работу (КД);

б) Па ѣдма да је отишѣја у бѣлницу, а он чекаја, чекаја, чекаја и пѣсле кѣт си *до умирѣчку* дошѣја, тѣк ошѣја у бѣлницу! (ЦГ), Боже, о[д] туј рѣку, *до умирѣчку* преко ноћ (Р), припне ме *до смрѣи*, па ме остави (Р), ѣдма си ме довѣдоше овдѣка, али *до свѣдбу* нѣсам спѣла кра домаћина (Шп), *до свѣдбу*, *до ѿѣј вѣчер* не пѣшта ѣна да се стѣв никѣко (младенци) (Шп).

Предлог *докуде*

4.2.2.2.2. У говору Горње Пчиње забележена је и аналитичка конструкција са предлогом *докуде* употребљена у значењу терминативности: па он прѣшло лѣто си печѣ (ракију), ее, *докуде Илијден!* (П). Иако овѣј предлог није фреквентан у записаној дијалекатској грађи, сигурно је да се употребљава не само у временском већ и у месном значењу, што одговара стању на ширем простору призренско-тимочке дијалекатске области.¹²⁴ Наиме, *докуде* се може чути и у говору Врања и његове шире околине, евидентирано је у *Тимочком дијалекатском речнику* (Динић 2008: 144) и *Црношѣравском речнику* (Стојановић 2010: 180) у ѣа поменуѣта

¹²³ Овде је очигледан уѣицај урбаног говора, мада генерално важе другѣчија правила приликом означавања датума (в. т. 4.2.1.1.1).

¹²⁴ У поменуѣтим говорима адлативном конструкцијом ОП са предлогом *докуд(е)* истиче се досезање завршне тѣчке усмереног кретања, што је случај и са аналитичком конструкцијом са предлогом *до*. У стандардном језику на њиховом месту је предлог *до* са генитивом.

значања (просторно и временско), у *Речнику њиројскоѡ ѡвора* налази се потврда са његовим темпоралним значењем (Живковић 1987: 29), а у другим монографијама и речницима везаним за призренско-тимочке говоре забележено је *докуде* у просторном значењу (Жугић 2005: 236; Михалловић 1977: 53; Јовановић 2004: 383). Има га и суседни кумановски говор (Видоески 1962: 182), а у бугарском језику постоји сличан предлог *докъде* (РБЕ 1984).

Ингресивносѡ

Предлог *од*

4.2.2.3. Ингресивност, као врста темпоралне квантификације, подразумева одмеравање дужине трајања радње управног глагола, у смислу *колико дуго*, али уз идентификацију почетне тачке. Она се у стандардном српском језику (и говорима са сачуваном флексијом) реализује предлогом *од* са генитивом (Синтакса 2005: 158; Милорадовић 2003: 83–84; С. Павловић 2000: 78), а у истраживаном говору – аналитичким конструкцијама са истим предлогом, што је, уосталом, случај и са говором: јабланичког краја (Жугић 2010: 125); Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 255); Заплања (Марковић 2000: 228); Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 109); Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 237); Понишавља (Ћирић 1999: 156–157), Ниша и околине (Тома 1998: 374). Ова аналитичка конструкција обично је праћена глаголом имперфективног вида, али се у неким случајевима могу појавити и глаголи перфективног вида (уп. С. Павловић 2006: 187). У својству лексичког експонента ОП с предлогом *од* јављају се а) именице са значењем неког временског појма (*јодина*, *време*, називи дана и празника) или б) именице са значењем неког невременског појма, догађаја, према коме се одмерава време (*раји*). У зависности од врсте лексичког експонента, као одредбе се појављују: показне заменице (*овуј*), придеви (*јрошлу*), бројеви. Потврде:

а) Па после тѡј домаћин мој, *од ѡладне он иде* (код стоку), ја па кра дѡца остану (Тр), Она наћѡ[с] свѡ ће урабѡти, сѡмне ли – гѡтѡво, она ѡјде, леп у тѡрбу... иде, *од нѡћ!* (П), и толико по пећурке људи идев, *оѡ чѡишири сѡаѡи* овдѡка нѡма више мѡра (КД), па бѡ, па бѡ, *о[г] двѡ* до привечер (Г), па нѡје (пошла у школу) *од овуј јѡдину*, (него) *оѡ јрошлу* (КД), па кѡт сѡм бѡла дѡте, *од сѡдѡм јѡдине* појдемо у лѡзарицу па до дѡк се не ожењимо (ЦГ), премѡримо и опѡремо и поћнемо да радимо сѡк *од овој време* (ЦГ), У лѡзарицу се збирамо *од недељу време*, *оѡ чѡиврѡак*, па у пѡтѡк, у субѡту идемо у лѡзарицу (Ш), по недељу дѡна (радиме у кући) – *оѡ јонедѡљак* поћнемо (К), на згрѡђе, на плѡвње тѡраф си мѡжи (бадњаке), тој *од Бѡдњи вечер* (Г), ћу идем у школу *од Бојѡродѡицу* (ЦГ), па сѡг је трѡћу фатија, *оѡ кѡј дѡишум* бѡше (К), *оѡ јрѡвањ крај* с њѡга лошо смо живѡели (Р).

б) ја сѡм *од малѡцко* почѡла да иде, дванајез године сѡм ишла, свѡ лѡзар сѡм бѡла (Ш), тѡ[ј] је обдѡрен от, обдѡрен *од рођење* (Шп), Тѡ је чѡвѡк обдѡрен *о[г] дѡше*, *о[г] дѡше*, и знаје, свѡ знаје (Шп), та ово[ј] је *од вековѡишѡе* овај кућа правѡна (Р).

4.2.2.3.1. У говору Горње Пчиње дужина трајања детерминисане радње доста често бива одређена и почетном и крајњом тачком, односно комбиновањем ингресивних и терминативних аналитичких конструкција. Оне се иначе могу појављивати уз глаголе оба вида, а у говорима са сачуваном флексијом одговарају

споју падежних конструкција *od + ĩeniiiv* и *do + ĩeniiiv*, који је С. Павловић окарактерисао као *квантификациивну инџериорносii* (2000: 79). Овакво одмеравање времена уз утврђивање његове почетне и крајње тачке помиње се и код других истраживача призренско-тимочких говора (Богдановић 1979: 110; Богдановић 1987: 236; Марковић 2000: 224; Ћирић 1999: 156–157). Потврде:

а ја се замучи *oii iola noh*, па цел дән друк, па *do gruk iola noh* (Шп), *oii cĕtĕiri uĵiĕro do uveĕer do deveii saaii* у шџму (КД), еднџ недељу тџра еднџ етџва, сџдџм дџна: *od negelju do negelju*, па тџј завџрши, па дрџга настџпи (Л), *oii ionegeljak*: понедџелџк, тџрџк, срџда, четџртџк, пџтак, субџџта, *do negelju*. Е, *od negelju* почнџје дрџга етџва (К), *Oii suboiu*, па *do ionegelnik*, *do deveii saaii* (траје свџдџба) (К), сџк *od Bozĕih do sĕrovaišĕinu* су некџрстџни дџнови (Р), *od roĕeĕe* па *do mreĕe* (К).

Фреквџтивносii

4.2.2.4. Врста темпоралне квантификације којџм се врши одмеравање учџсталости појављџвања реченичне предикације назџва се фреквџтивност. Она се експлицитно може реализовати употребџм придевске заменице *сџаки* уз лексџму којџ означава неку временску меру, или имплицитно – формама примарно везаним за нека дрџга временска значења, где се из контекста може уочити да се детерминисана радња понавља у неком одређџном периоду (некој јџдиници временске мере, дану и сл.) означџном управном лексџмом.

4.2.2.4.1. Јџдини формални показатељ фреквџтивности јџсте придевска заменица *сџаки*. Она се може употребити и уз предлог *на* и *о* (као, рецимо, у старџсрпској пословноправној писмености – С. Павловић 2006: 189–190), али у горњџопчињском говору бележена је редовно без предлога којџ би јџј прџтходили, са ОП именице којџ означава неку од јџдиница временске мере (*дан*, *iodina*, назџв дана). И дрџги истраживачи говоре о одмеравању учџсталости појављџвања детерминисане радње употребџм атрибута *сџаки* уз акузатив и генитив (Милорадовић 2003: 172–173) или уз ОП (Жугић 2010: 74; Тома 1998: 357; 365). Потврде:

а пџно џмам дрџје *svai dan* да си се пџрем (ЦГ), *svai dan* деџа ћу кџрим (ЦГ), *svai dan* низ онџј арџину длџгу по двџ деџа (Л), *svai dan* да се пџре (ЦГ), *svai dan* дођџше одџдџл (К), па *svai dan* по двџпути мџсџв (Т), *svaki dan* не џдев (Г), доџди овџкој кџд џде по пџћџрке *svai dan* (Т), примџ она *svaki mesec*; *svaki mesec*, бре, џде у Вџрање (К), *svaku iodinu* сџдџмо дувџн (Шп), *svaku iodinu* доџдеф по мџсџв дџна, гџре, кџде свџкрџву, по мџсџв дџна кџде мџне овџџка (К), овџџ, у Карџцинци, а бре, *svaku iodinu* си по џџдџн мџреје (П), *svaku negelju* и *suboiu* доџдеџ. На примџер, дођџв у пџтџк џвџџер, ели па у субџџту џјутру (К), Он доџди *svaku negelju*, плџту потџрџши ус пџт (К), *svako juĕro* се пџџе, *svako juĕro* ако не стџгне лџп (Г);

Дџраган га доџџди *svaku gruĕu suboiu* (Т), месџли смо *svaki ĕreĕi dan*, ма какџи *ĕreĕi dan*, ма јџк, *svaki gruĕi dan* са[м] месџла (КД).

4.2.2.4.2. Фреквџтивност врло често може бити препознатљџва само на основу контекста у аналитичким конструкцијама којџ су већ везане за неко дрџго темпорално значење. Присутна је често уз итерационе глаголе за којџ је карактеристична вишџкратна реализација радње, односно, понављање радње

(*голазиѣи*)¹²⁵: Па дооди, на зиму, а на леѣио нѣма врѣме, од рабѣту (Л), *На Водице* како прерипате ж^мар? (Г), јаганци пуштамо на *Бурѣвдѣн*, рипав, рипав по пут (Г), на *Преображење* нѣде доодија (КД), дооди *ѣреко леѣио* помалко, дооди (Р), за *расѣус* па доодеф куде_мѣне (К).

И у другим потврдама, у којима управни глагол није итерациони, може се на основу контекста приметити да се детерминисана радња понавља у одређеним временским интервалама означеним управном лексемом. Наиме, код аналитичких конструкција са значењем темпоралне локализације често је неопходно присуство актуализатора. Одсуством и имплицитног актуализатора ове конструкције добијају значење фреквентивности. Тако у следећим реченицама можемо уочити интерференцију између: 1) симултаности и фреквентивности; 2) антериорности и фреквентивности и 3) јукстериорности и фреквентивности:

1) Македонци, па ти у *ѣѣѣж* нѣси мѣгја да крѣнеш от кѣњи, од мѣске, од магарѣња, од лѣуди (КД), Сваку недѣљу и субѣту доодев. На пример, дођѣв у *ѣѣѣж* љвечер, ели па у *субѣиу* љјутру (К), па сабајле па ље си ѣдев, у *субѣиу*. У *ѣѣѣж* љвечер се збирѣф (лазарице), па ље си ѣдеф сабајле, у *ѣѣѣж*, ље си ѣдеф, па ље лѣгаф там у дрѣгу (кућу), кудѣ ги су рѣт (Ш), тој у *леѣио* – додолице (Шп), тој у *леѣио* ѣдев, теј нѣсу лазарице (Шп), а теја ѣдев у *леѣио* кѣд нѣма кѣша (Шп);

на *Бѣдњи вѣчер* мѣсим (К), И ја мѣсим на *Бѣдњи вѣчер* ѣсто (К), кудѣ ље ни пушти, нѣ, тој на *Велиѣден* па на *Велиѣден* и на *Преображење* (идемо) (Т), и преко зиму ѣмаше, на *Водице* тој, девојачки собѣр (КД), имало је собѣри тѣк пуно: на *Мѣшровдѣн* је имало, на, евѣ сѣк, на *Преображење*, на *Велиѣден*, на *Бурѣвдѣн*, собѣри пуно ѣмаше (КД), кудѣ носимо колѣч да сѣчемо на *Пеѣровдѣн* (Шп), ма на *Рѣнѣловдѣн* никѣт нѣсмо имали коѣа (гѣсти) (ЦГ), и ље да ѣдев на *зѣслуу*, на *Сѣѣи Никѣлу* ѣдеф, палеф свѣѣе (К), и после ѣдев на *дѣбри дѣнови*, кѣт слави́мо (К), преко зиму око́ло Божѣѣ тѣј ѣдев, на *срѣѣњ Божѣѣ* сировѣрите, а лазарицете ѣдеф па пред Велиѣден онамо (ЦГ), на зиму ѣду тамо, Љубѣца се вѣка, преко ритѣт сѣду, чѣни́мо лѣв (Л), а носимо си у цркву, на *дѣн* бѣш (Шп), Терали смо и навѣче славу и на *дѣн* смо терали славу (Шп), пред Велиѣден на *недѣљу* ѣдемо на лазарицу (ЦГ), кѣд_ је недѣља, празник, не рабѣтев, а у *недѣљу* бѣдѣв. Бѣдѣв у *недѣљу* лѣуди, вѣка, нека_опрѣсти Бѣк (Шп), По сѣдом недѣље смо постили за *Велиѣден*, за *Ўскрс*, тој се сѣ пости (Л), ѣфце кољѣшеву свѣ за *Мѣшровдѣн* (Т), е, за *Пеѣровдѣн* двѣ недѣље смо постили (Л), постимо за *Сѣѣи Рѣнѣл* и посно правимо љвечер, а јутрѣто дѣн ље закољемо јагње (Шп), омѣсѣв неки_зѣјѣнички за *Сѣѣе Трѣице* (Л);

2) епа, лазарице ѣдеф *ѣред Велиѣден* (К), *Пред Велиѣден*, *ѣред Ўскрс*, у пѣтѣк, и тѣк, у лазарице се збѣрев (К), *Пред Велиѣден* на *недѣљу* ѣдемо на лазарицу (ЦГ), *ѣред Велиѣден* бѣш ѣдев (Л), збѣремо па́ре пуно па ги дѣлимо после, два_дѣна ѣдемо, у пѣтѣк и субѣту, *ѣред Велиѣден* (Л), па си направимо стрѣжбу *ѣред ѣѣдину* – у смѣслу: пре него што дете напуни годину дана прослави́мо му крштење (Т), при крај мѣсеѣ ѣдеф, *ѣреѣ ѣрвоѣа* (К), тој (рабѣтимо) *ѣреѣ слѣнце*, рано (Г); Овдѣ се скѣупѣв и тѣк ље да појѣф, то[ј] је *сѣрема ѣѣѣж*, и у пѣтѣк љјутро се дѣнев и ѣдев у лазарице (К), сѣчемо (колѣч) и у цркву бѣш на дѣн, али сѣчемо си и љвечер на зѣслугу, *сѣрема славу* (Шп), е, после овакој ѣдеф си *ѣрема дѣнови*: кѣд задѣшница ѣдев, *ѣрема славу* овакој, коју си је он слави́ја славу (Шп), па кѣ[д] дођѣ слава ѣни му ѣдеф *ѣрема славу*, износѣв му, спрѣмав (Шп), тија ѣдев преко ноћ, тија, навѣчер

¹²⁵ О итерационим глаголима в у: Антониѣ 2001: 185.

се зберев, *їрема нѡћ* идеф сѡл, сироварите (ЦГ); сѡдимо дувѡн и *накуде Божїиѣ* га предавамо и узнемо по неку пѡру (Шп);

3) преко зїму *около Божїиѣ іїѡј* идев, на сређѣњ Божїиѣ сироварите, а лѡзарицете идеф па пред Велигден онѡмо (ЦГ), *око Пейрѡвдѡн*, што га вїкав Петрѡвдѡн, лѣто, острижемо си ѡфце (Г).

Квалификативност

4.3. Према традиционалној синтаксичкој терминологији, квалификативност је категорија начина, а овде је искључиво „адвербијална детерминација начинског типа”.¹²⁶ Она овде представља врло хетерогену семантичку категорију у којој су обједињена значења која се у литератури обично третирају као засебне семантичке категорије (инструменталност, пропратна околност, критериј).¹²⁷ Може се реализовати на неколико различитих начина, према С. Павловићу (2006: 194–250): помоћу појмова-инструмената (инструментативност), активношћу посредника (медијативност), уз присуство или одсуство појма који прати ову реализацију (комитативност) и „идентификацијом основе на којој се темељи реализација дате ситуације” (критериј). Овome се могу прикључити још два параметра: дистрибутивност (указивање на облик или формацију јављања неког бића или предмета обухваћеног управном радњом) и компаративност (довођење управне радње у везу са истом радњом у другим околностима).¹²⁸

Инструментативност

4.3.1. Субјекат понекад реализује детерминисану радњу помоћу одређених појмова-инструмената, који могу бити: делови тела, предмети, животиње, разне врсте активности или стања (лексикализовани апстракним именицама). Именовање ових појмова, који се укључују у остваривање предикације у својству спроводника или омогућивача (уп. М. Ивић 2005: 8–18; С. Павловић 2006: 196–197), представља инструментативност. Она се у говору Горње Пчиње може остварити аналитичким конструкцијама са предлозима *с* (*сѡ, сѡс*), *из, оѡ, на, у, ѡо* и *їреко*.

Предлог *с* (*сѡ, сѡс*)

4.3.1.1. Инструментативност се у истраживаном говору најчешће реализује аналитичким конструкцијама са предлогом *с* (*сѡ, сѡс*), које одговарају слободном

¹²⁶ Одвајање адноминалне и адвербијалне квалификативности на две засебне семантичке категорије за које су резервисана и два посебна термина: *сїецификаїивносїи* и *квалификаїивносїи* прихваћена је од С. Павловића (2006: 194). Иначе, таквога раздвајања нема код И. Антонић: генитив, акузатив, инструментал и локатив представљени су у функцији квалификативног детерминатора „којим се именички појам одређује у погледу особине, а реченична предикација у погледу начина реализације” (Синтакса 2005: 159–162, 225–227, 255–258, 290–291).

¹²⁷ И. Антонић, на пример, одваја категорију инструменталности (односно генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив у функцији инструменталног детерминатора), али не издваја као посебно значење медијативност, већ га даје у оквиру инструменталности (в. т. 237 у Синтакса 2005: 292); такође, издваја генитив, акузатив, инструментал и локатив у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације и посебно третира категорију основ / критериј (Синтакса 2005: 168–169, 193, 232).

¹²⁸ У свом раду из дијалекатске синтаксе С. Павловић дистрибутивност и компаративност третира као засебне параметре у оквиру ситуативно-квалификативног значења (2000: 98–101).

инструменталу и предлошко-падежној конструкцији *c + инстiруменiал* у стандардном језику, а лексикализују се обично називима органа, предмета, животиња и разних врста активности или стања.

А. Субјекат, у следећим потврдама, својим органима, који су његов саставни део, остварује управну радњу. Дакле, кроз појмове: *рука, ирсiи, ноiа, очи*, „иступа субјекат као вршилац”. Појам-орган је заступник субјекта у извођењу вршења, односно, он увек има „спроводничку функцију”, према тумачењу М. Ивић. Улога појма-спроводника изразито је зависна „и не може се никако схватити као појам који уз субјекат, напоредо с њим, дакле на изванредан начин с а м о с т а л н о, утиче на реализацију глаголске радње” (М. Ивић 2005: 8–9). Потврде:

Они, оп, каже, ти си мрдала *с рукyиу!* (Р), и ја рџечки, та врс тарáбе, како удри *с рукyиу*, оо, стэмни ми се (Р), *с овyј руку* га фрљаш (ЦГ), Свекрва руку овакој ће тyри, *с онyј* (руку) ће ме згрне (Ш), а кудељу забоднеш у појес па *с овyј руку* тегљиш (ЦГ), у подницу печемо, па не мож да скину подницу од огњиште, па *сэс руке* крпу узну, крпе се запалеф па ми руке изгорев (П), Спрэмэш си дарови, је л ти казyдем, изэткаје се тэк, свё се *с руке*, неје како сэк што отиде, девојка се такше, да се жењи и иде у продавницу (ЦГ), и ресице се протињэф *сэс руке* (П), свё да га напраиш *сэс руке* (ЦГ), такој смо жнејале *с руке* (Шп), И ја не могу, градина, петлициани да врзyдем, да наврхам свё *с овyј руку*, па *сэс овија ири ирсiа*, кончето врзyдем, врзyдем петлициани... (Р), тој свё *с ирсiи* сэм ги шарала (К), Они викаф офца лэка, неће те утэпа, море, *с онé шилъесе нóе* како те дyне (Р), не мож да стyпи *с нóе*, вика, занóси се (П), па *с нóе* рита и онé се дизав нитете (ЦГ), тyримо гу у совельку па ткáемо, *с еднy нóу* стyпи, па *з грyиуиу*, па *з грyиуиу* и диза се зёв и ткáем (Р); да га виду *с мой очи* да дооди на мóј грóп (П), а сэг нёма човека *с очи* да видиш (Шп), а *с овој* (уво) арно чyјеше (Р), и *с иóј* (уво чује) дйб, дйб, дй[б] пóсилно да збóриш, а онакој нё (Р).

Б. Појмови-предмети имају другачији статус од појмова-органа. Они у реализацију детерминисане радње могу бити укључени као 1) спроводник („појам подређен субјекту или његов интегрални део који изводи акцију идентичну с акцијом самог субјекта”) или као 2) омогућивач („појам подређен субјекту који помаже субјекту при остварењу акције на било који начин само не на спроводнички” – М. Ивић 2005: 51).¹²⁹ Када је у питању предмет „специјално предоређен за вршење неке радње” онда „никакво друго тумачење односа појма-предмета према глаголској управној речи сем спроводничког не долази у обзир” (М. Ивић 2005: 12). Семантика управног глагола одређује који појмови могу бити спроводници вршења глаголске радње или пак „помоћна средства” – омогућивачи у вршењу радње. Поред значења управног глагола, пресудно је „јединство са субјектом”, које обавезно успоставља спроводник, а не постоји код омогућивача (уп. М. Ивић 2005: 13, 17). Потврде:

1) и ће дојдев деца *сэс кола* (Г), Овија Радомировите онде дојдеф *с колаиа* прет кућу! (ЦГ), Он свё вóзи овија главни *с кола*, Срба (Ш), Па, ви *с кола* ли сте? (К), до тyј дођóмо *с вóс* (К), доодеф *с комијóни* (КД), Трговштани изоткараф *сэс Kamiјóни* (Шп);

очи ће ти искара *с онyј киiику* (ЦГ), *с нóш* ћу те ргнем сэк (Р), пресече гу као *с нóш*, кашир (репу) (ЦГ), *сэс сукáьку* ги, Верица вика, засукујемо (Г), усучемо

¹²⁹ У Синтакси је на следећи начин направљена разлика између спроводника и омогућивача: Спроводник је „инструмент / средство / оруђе којим се агенс служи у реализацији предикације”, а омогућивач је „посредник који агенсу омогућује реализацију предикације” (Синтакса 2005: 260).

ни една чѐка та ни маже с *кайран* (Г), намазале гу с *кайран* (Шп), намазана свѐ с *кайран*, вика (Шп), маже га сѣс *кайран* (Г), та га трља сѣ *зѣйин* и с *неке йраве* (Т), и сѣс *осирило* гу поистрље, поистрље (Г), с *ирей* гу покримо (Ш), и ће се покрїѣф пѳсле с *онакве черје* (Р), па покрїѣм сѣс *цедїло*, па с *едну бѳчу шарѣну* овакој прекрї одѣзгор, па напуни канѣче вѳду, па си искочи (К), и сѣм прекрїѣдена овакој сѣз *бѣл ешмак* (Р), и ти га покрїѣш сѣс *йѳј*, покрѳци (КД);

сѣс *орѣси* напрѣскамо (Шп), и кудѣ се је породило детѣ напрѣскамо с *молийвуйу* (Р), кѳпене кѳре па посѳлимо с *орѣси* и сѣс *онѳј* (Шп), усѳлимо ги с *орѣси* и смѳтамо га у кѳре (Шп), а ви свѣ сѣс *стиудѣну* (воду насипујете) (К), пресїпемо га сѣс *вино* колѣч (Шп), пѳсле ги попаримо сѣ *шикѣр* и сѣс *вѳду* (Шп), с *йузѣрке* ми је свѣтила (Р), ја па ћу свїткѣм сѣз *боринке* (ЦГ), и онї с *шибицу* ли, сѣ *шїѳ* су сѣл свїтнѣли (ЦГ), такој се лекѳјемо сѣс *йѣйел*, сѣс *еднѳ*, *дрѳѳо* (Г), сѣ *шикѣрчики* ће ни запојѳје (Шп), па гу с *вѳду* ми (П), омїѣж га сѣс *водїцу* (К), и онї ги лѳди плїскаф с *вѳде* (Шп), гѣзде ги нїм плїскаф с *вѳду* (Л), крмїмо ги сѣс *йѳј* (Ш), с *нѣшїѳо* ги понакрми (Шп), посѣдїмо га, с *вѳду* залївамо (Шп), и ће га бањамо, нѣ сѣ *сайѳн*, нѣје имѣло ни сапѳн (Р), изрѣндамо овѣј прѣвен (сапун) с *рѣнде* (Тр), насѳлу брѣшно, прѣкрїју сѣс *месѣв* (Тр);

2) Й како лѳт, по тѳј кѳсеното ѳди натѣм-наѣм, ѳди, сѣ *сїѣйѳви* се потпїра, ѳди! (П), па йде надѳле и вије и се потпїра сѣ *сїѣй* (П), цѳпам сѣ *сїѣй*, йду (Тр), па плѳ[с] сѣс *онїја лѣјчики*, плѳускамо се (Г), дѣца сѣм си ја млѳго измучїла сѣс *йѣј дувѣн* (Шп), знаш ли да се лѳди обогѣтили с *йѣћурке* (КД), и сѣс *йѳј* си стѣкна (Шп), Сїнѣла сѣм се тѳј сѣс *камен воденїчни* (П), она је з *дрѣје* затрпана (ЦГ), а с *крїу* је закукана дѳпката (Р).

Неке од потврда припадају категорији *неоїходнѳї или йѳмоћнѳї маїѣријала* (уп. М. Ивїѳ 2005: 19–22; С. Павловїѳ 2006: 200). У њїма се обїчно појављѳје глагол који у шїрем смїслу рѣчи значи *йравїїи* нешто (*ѳради, заїради, йкаје, замеси* и сл.):

огрѣдено свѣ сѣз *дѣске* (Шп), сѣ *жїцу* га загради отѳт Милѣн (Р), извѳр напрѣвен, сѣс *камене* изѣдан ‘озидан’ (Р), изѣдане си бѣву сѣс *камен* (Ш), Па му пѳсле направїше бѳље, сѣ *ирей*, ѳпштина (Т), имѣли смо си ѣмбар, окѳвано сѣз *дѣску* (КД), Кошѳље ткѣјемо, памѳ[к] кѳпїмо и конѳпле испрѣдемо, па памѳкат оснѳва, а сѣс *йрїѣенѳїѳо йкаѣво*, и кроїмо, шїјемо, и онѳ струже, ама носїли смо тѳј (Л), сѣс *мумурузно брѣшно* га замѣсїмо (КД);

сѣ *шїѳ* ће га ти издржїш, сѣ *шїѳ* ће га ти изѳчиш!? (Р), сѣ *шїѳ* ймѣш – сѣс *йѳј* (ћеш школовѣти детѣ) (Р), да нѣма сѣ *шїѳ* да ѳјде до Лѣсковѣц (Р).

В. Детермїнисана радња може се реализѳвати и посрѣдством живѳтїне:

овѣјемо жїто с *кѳњи* (Ш), по два-трїнајѣз дѣна вршїмо сѣс *кѳњи* (Л), с *кѳњи* си се овдѣ вршї (К), па с *кѳња* вршї па пѳсле вѣје га с лѳпѣту (Л), сѣс *кѳњи* вршѣф (Ш), вршїмо с *кѳњи* (Ш), море, ми сѣз *йѳвѣда* вршѣшемо, нѣма кѳњи (Т), Кѳј нѣма, с *волѳви* вршї, ми с *кѳњи* смо си свѣ вршїли (Ш), а сѣк сѣс *крѣве* вршїмо, нѣма кѳњ (ЦГ), да га искѣра с *нѣши волѳви* (П), па с *волѳви тѣраф* (Г), та ће йдемо да заѳрујемо сѣс *крѣве* (Г), да не мѳш с неѳо дрѳк пѳмѳћ да рабѳгїш, ели с *кѳња*, ели на_раму (Р);

и ће с *кѳња* да йдем (Р), с *кѳњи* си йде (К), онај сѣс *кѳњаїѳѳа* што ишїја (П), и с *кѳња* дошѣја нѣвѣчер, напрївѣчер (Р), дѳјѣф сѣс *кѳња* (Р), па пѳсле дојдѳше, ел ти казува, на пїјѣнку с *кѳњи*, двѣ кѳња (Р), и бѣја га утепѣли да не бѣше йѣдѣн с *кѳња*

стигја (ЦГ), та наоколо залетеше отут с коњи (Р), кат појде с *кравеише* (ЦГ).

Г. Најмање је записаних потврда са апстрактним именицама које значе активности или стања „посредством којих или кроз које агенс реализује радњу управне предикације” (С. Павловић 2006: 202):

да не мош с неко *друк ѿмоћ* да работиш, ели с коња, ели на *раму* (Р), нешто ако искрсне с *медицинску средњу* да ради (КД), *сэз бејање* ће гу одведе (Т), ја сам отишла з *бејање*, несэм сэ сватови (Р), и вараф се, да ли он ће да узне понапрет ели она, ако он узне – он ће суди, ако она узне – она ће суди, вараф се с *егење* (Шп), „И, с *шој мрење* ме изеде веће! Ће умре, па ће умре!” (Ш), и Циганин си обогатеја, ете-такој, са *знање*, сас *език* (Шп), а она вије, вије, вије, з *глас* (ЦГ).

Предлог *из*

4.3.1.2. Значење инструментативности присутно је и у следећој потврди са предлогом *из*: свак си једе *из ђувеч* (Ш). Синтагма *из ђувеч* (пореклом *из* + *јенишив*) овде има улогу омогућивача, а такве конструкције, само са генитивом, забележене су, на пример, и у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 104).

Предлог *од*

4.3.1.3. Аналитичка конструкција са предлогом *од*, у значењу омогућивача, обично се лексикализује именицама „чијим се трошењем и / или трансформацијом реализује одговарајућа радња” (С. Павловић 2000: 87–88). Ове конструкције фреквентније су од оних са предлогом *с(ас)*, које се употребљавају у истом значењу (уп. са т. 4.3.1.1, под Б / 2). На њеном месту у савременом српском језику налази се предлошко-падежна конструкција *од* + *јенишив*,¹³⁰ а појављује се уз глаголе типа *иправиши* (*иправев*, *наиправи*, *омеси*, *ипкајемо*, *месимо*):

После се извежбаше жене, та *правев од свинско*, *од једно-дрвѿо*, докле дојде овај сода (Г), и ћу направим на свакога, кољко имам у кућу човека, *од овеј кишке* што ги сејемо у градину (Р), како урда се *направи*, урда *од млекошо* (Г), *од млекошо* се створи сирутка, *ош сирењето*, кат се оцеди сирењето (Г), *направи си ош камшири* ђувечку (ЦГ), бѣлмуш *направев ош сирење* (ЦГ), свѣ сэм га *ош мас* прэвила (сапун) (ЦГ), а моја мајка опэнци свински, *ош кожу* што се дѣрев свиње, па ми је *направила* опэнчики, па ицепили се, па ги оздол *закрпила* (ЦГ), Опэнци несмо имали, а, но боси, па *правев о[г] дрво* опэнци (Ј), *напрѣт* неје имало сандѣци, такој *о[г] дрвља* *направено* (Г), *кѡвче[г]* га *викав о[г] дрво* се *направи* (Р), *разбој* *направев од дрво* (ЦГ), па *кѡлци* *напраимо о[г] дрво* (Тр), *о[г] дрво* си *направено свѣ* (Р), *направѣ* си *сандук о[г] гаске* (К), *направѣ* *кандилце од зѣјиин* (К), и *врчичку* *направимо*, *едну врцу од оноја*, *знајеш* (Р), *чѣрге пртене*, *ош конојље* *ткаено тој* (КД), *Ткајемо од вуну*, *прѣдемо тѣнко* па *вуту* *напраимо* и *класње*, *праимо* на *мужи панталѡне ош класње* (Ј), *направи* ни *татко ош класње* *доламу сас оптоку* (Шп), *мутавѣје* су *правили врѣће ош козе* (КД), *правили* су *торбичики* такој *о[г] тијѣ козине*, што ти *казују* (КД), *Рагожа* се *каже*, *ош сламу* *сплѣтено*, *ош сламу* *исплѣтено* (ЦГ), *Белези*ке

¹³⁰ О појму *фабрикашѣ*ва, и о томе како је на месту предлошко-падежне конструкције *од* + *јенишив* у савременом српском језику постојао стари *инструментал* *ираѣе*, в. код М. Ивић (2005: 22–23) и С. Павловића (2000: 87–88).

ги ви́кав, *од мани́сѣтра* свѣ плѣтене (ЦГ), па пи́лави пра́ймо *оѿи ори́с* (Шп), *омѣси оѿи ѿѿѣл* крава́јче (ЦГ), *омѣси си зельа́нче о[г] ѿѿикве, о[г] ѿѿикве зрѣле* (ЦГ), *зельа́нци мѣсимо од зѣ́ле, оѿи кроми́ѿи, оѿи ки́сельак* (Г), *омѣси ву крава́јче ўбаво оѿи ѿчени́цу њо́зе* (Л), *од рѣж* ле́б *омѣси* (Шп), *Качама́к пра́вимо од му́муру́зно бра́шино* (Г), и *омѣсила* едно_ле́пче *од бе́ло бра́шино* (КД), па га но́симо у водени́цу, па га ме́лемо, и *о[ѿи] ѿѿо́ј* (брашно) ле́п мѣсимо (Р).

Предлог *на*

4.3.1.4. Конструкције предлога *на* са ОП именица, које представљају називе органа, предмета и разне врсте активности или стања, бележене су у значењу спроводника и омогућивача.¹³¹ Иначе, примери са „конструкцијом *на* + ОП м. локатива у функцији начинске одредбе” забележени су и у косовско-ресавском говору (уп. Милорадовић 2003: 263–264).¹³² Потврде из Горње Пчиње:

то́га сѣм га сѣдѣм го́дине дойла *на сѣску* и је от сѣску ошѣја у шко́лу (ЦГ), *на ра́мо* се је носи́ло (ЦГ), *сно́пје се носев на ра́мо* (Г), и на коња́ ће га он држи́ *на ра́мо* (Т), *на ра́мо*, *вика*, *но́су* (Т), и *ўзнеш* лљ́лку па *на ра́мо* де́те га но́сиш (КД), и то́ј *влѣчеш на ра́мо* (Т), *но́симо шѹму на ра́мо* (Л), *мо́раш свѣ на ѿрби́ну* да прене́сеш (КД), А она́ *пришла́...* па ова́кој *на колѣна* на Драгу́тина (каже) (К), па не мо́ш се *усправи*, *вика*, *на но́је* (П), Не мо́гу се држим *на но́је* (ЦГ), Па, едѣн по ѿедѣн *рита́ли на но́је* (Р), па ова́кој ће га *на ша́ке* држи́ (Р), А чува́ла сѣм га ова́кој *на ша́ке* дек на́јмал (П), *крѣшњу но́су на рѹку* (Л), и *на рѹке* су га прави́ли (пут) о[т] Трго́виште до Вра́ње (КД), *шиѿѣ* си *на рѹке* (Ш), *сѣлски терзи́ја до́ђе* и *на рѹке* ги ши́је (Шп), по пе-чес_кошѹ́лке *скрѣјимо* и *на рѹке* ги ши́јемо (Шп), *чи́пке* ги тѹ́римо, *наплѣтемо* си *на рѹке* (Шп), *на рѹке* сѣши́јено, *са́л коли́рче* (Шп), *не́што на рѹке* прави́ше (КД), *кошѹ́лке*, *плáтно* *купимо* па ги сѣши́јем *на рѹке* (ЦГ);

па сѣши́јем си ги на рѹке, ши́јем, ши́јем, сѣши́јем, па са́мо *на маши́ну* да ми ги *прокрѣји* *шна́јдер* (ЦГ), Па *бути́њ* *ѿма*, *како ка́че*, па *ђера́м* *направи* и на рѹке *смо* били ова́кој, па *ђера́м*, па *на ѿра́м* *би́је*, *би́је* *би́је*, па *ма́сло*. *Дигне* се на *млѣкото* на *вр ма́сло* (Р), и *ши́је* с *ѿглу*, *не́ма маши́на*, *ди́б*, *ди́п на маши́ну* *не́где*, *свѣ* на *ру́чно*, *гајта́н*, *ту́рев*, и *тако́ј!* (Шп), *једно́* *блу́зиче* га но́сеше *црвѣно*, *тако́ј*, *на маши́ну* *сплѣтено* (К), и *на врша́лицу* *кѣт* се је *врши́ло* (К), па да *изѣтка́је* *кла́шње*, па да *изѣтка́је* *плáтно*, *на разбо́ј* (Шп), от *кла́шње* *што тка́јев* *же́не на разбо́ј* (Шп), *тако́ј* *смо* ги *свѣ* *тка́ле на разбо́ј* (Шп), *изѣтка́јемо* *ѿсто на ѿѿѣ* *разбо́ј* (ЦГ), *не́смо* *ми на ко́ла* *тера́ли* (КД), И *Лѣза* га *тако́ј* *свѣ на са́не* *вѹкла* (П), па су ме *тера́ли на коли́чке* (Л), *торби́че на сѣѿа́ѿ* *ўзне* (К), *пѣд* *го́дине* је *свѣ на шѿѿа́ке* *оди́ја* (П), *сѣг** *на шѿѿа́је* *сиромá* *оди* (К), па *пра́ев о[д]* *дрво* *опѣнци*, *оно*, не мо́ш се *оди на дрво*, *врло* *ме́сто* *овдѣ* (Л), *пѣкли на ре́жањ* (ЦГ), *точили* *смо на че́шме* (Л), *на ра́диво* *слѹшамо*, *на ра́диво* (Т), *ја чу́* *на ра́дио* *како́* *прича́ле* *те́ј ба́бе* *ста́ре* (К), И *они* *то́ј* *свѣ* *напи́шев* и *насли́мѣв на ра́дио*, *зна́ш*. *На ра́дио*, *носе́ф* *си*, *сли́мѣф* *си!* (ЦГ), И *на́с*, *ла́зарице* *ги* *приказа́ли на сли́мѣж* и *ме́не* *ме* *ѿма́ло*, и *деца́та* *ни* *чу́ли* и *видѣли* (ЦГ), *преко* *но́ѿ* *сѣм на ла́мбу* *тка́ла* (Т), *Преде́мо*, *на ла́миу* *преде́мо*, па *пу́но* *напре́дев* *же́не* *пређу* (Г), *на слѹнѣ* *се* *бо́ље* *су́ши* (Л);

¹³¹ Ова аналитичка конструкција има свој еквивалент у стандарднојезичком *на* + *лока́тив* и, ређе, *на* + *акуза́тив*.

¹³² У *Синѿакси савремено́ѿа срѣско́ѿ* *језика* конструкције овога типа посматрају се као падежи (акузатив и локатив) у функцији квалификативног детерминатора којим се „реченична предикација” одређује „у погледу начина реализације” (Синтакса 2005: 225–226).

овој по глашки појѣф, сѣк што појѣв, а ми појѣшемо дру[г] глас, на раз-
владљиво, а они га трупев, на ируиѣње (К), па тој свѣг би волѣја да чује, а сѣг овој,
почѣв друкше, на кратко сѣлте, на бајање (К), Такој смо ми појали, а онѣ, онакој, на
брзину (К), оѣше да ме одвѣде на силу, да живу за њѣга (Шп), да га кажу на иуђо
име ће се оправи, а на моје име нѣ, а на друји ће се оправи (П), ако су они умрѣли, ја
не могу на име да ги кажем (КД), Па л на име (викамо овце), има си свака име (П),
а Цубинци ни викав на ирѣзуме (Шп), Цубики на ирѣзуме ни викав нас (Шп),¹³³ како
сѣдешемо на рѣи (К).¹³⁴

Предлог у

4.3.1.5. Аналитичке конструкције са предлогом у, које одговарају предлошко-
падежним синтагмама у + локаиив и у + акузатив у савременом српском језику, такође
се могу наћи у улози спроводника и омогућивача. Слични примери записани су и у
говору Параћинског Поморавља уз коментар да имају „начинско значење „како”, које
се развило кроз основно месно значење” (уп. Милорадовић 2003: 254–255). Потврде:

а ние чекамо у шаке (Р), па мене кѣт ме узнев у руке сви (ЦГ), он сѣл се удари
у руке овакој (К), ја свѣ си га у руке држеше (Т); свири овѣј у кемане (ЦГ), (пѣре) у
ири ли, у дѣ ли воде (Р), да ги мѣсту у ора (П), па растварашев[у] у сируику (Ш);

у каце си пѣче (П), у ирне кѣвамо (Г), у коиље се чѣрба прави (Ш), свѣ у
коили су сирили (Ш), у иодницу пѣчѣмо (П), испѣко га ја јагњето убаво у рѣлну,
у шеисју (Л), па тѣк се млѣко биѣеше у буиинь, па се мѣсло извѣди (Р), тој сам
клуцѣла у чушуру (Т), сѣс ожѣк, па у чушуру клѣчу (Т), у иорбе се је носило (Шп),
Бѣлмѣш^ж, такој га викамо ми, тој у ишиањ праѣф, праѣф (ЦГ), а тѣк у јегну каленицу
петина ће кѣсав (Ш), па донѣсемо снѣг^к у неко кавдаришиѣ (Г), у кориио пѣремо
дрвено, тамо, с перѣл (Р), сипѣф ти у калениче на столѣчку (ЦГ), Па у вуйеиѣне, у
ириуѣине, у иосиѣлчики малеѣки, па га повиѣемо, у вуйе, умѣтамо, умѣтамо, па сѣс
пѣвој, па кѣт га стѣгнемо (бебу) та да га угѣцкаш не мѣж да га најдѣш! (Л), у сѣкњице
идѣв (К), иде у сѣкму сѣл (К), и сѣмо у кошуљу (деца иду у додѣлице) (К), мѣжа сѣм
дексѣла ‘неговала’ сѣдѣм гѣдине у јегно мѣсѣо (Ш), тој се је свѣ работило такој у
комиѣнију (ЦГ), они виѣв у јлас, кѣт почнев да виѣв, по два-три виѣв (КД).

Предлог ѿо

4.3.1.6. Предлог ѿо са ОП начински детерминише глаголску радњу у следећим
потврдама:

нѣсѣв децѣ ѿо кесѣња (Г), тај што је трѣћа ѿо рѣи, ћѣрка (Л), ја не знам да ти
ги кажем ѿо рѣи (ЦГ), и не телѣ да каже она ѿо име (П).

Понекад се у овој улози нађе и ОП присвојног придева (или присвојне
заменице) са предлогом ѿо:¹³⁵

овој ѿо лѣошки појѣф, сѣк што појѣв, а ми појѣшемо дру[г] глас, на развладљиво,

¹³³ Синтагма на име уз глаголе звѣи, викаи, са значењем именом или ѿо имену, уобичѣјена је и у
Параћинском Поморављу (Милорадовић 2003: 183).

¹³⁴ Поред (подвучених) синтагми: на развладљиво и на кратко, из примера наведених у овом пасусу,
забележено је и: а понапратке су ме свѣ чистиле на сѣво (ране) (КД), па да направиш јѣло па мерѣше на
убаво (ЦГ).

¹³⁵ На дубинском нивоу овде се подразумева присуство именице начин (лѣошки, сѣаровремски, наш
начин вршења неке радње – уп. и са т. 4.3.1.4). Слично је и у стандардном језику, мада је онде обичнији
предлог на са акузативом (Синтакса 2005: 226).

а они га трупев, на трупење (К), оће таквó свѣ да му кажемо, *йо сїароврѣмски* (ЦГ), такóј да кажемо ми *йо нашински* (ЦГ), а она *йо босански*: „Дођи, сѣдни си!” (П), они канáпи, али ми си ги јужинá викамо овдѣ, ја да ти кажем *йо тајдињо* (ЦГ), ороплáните, ја ги такóј викам, ја да ти ги кажем *йо нашо, сїáро* – ороплáн (ЦГ), *йо нашо* си такóј викамо – градина (ЦГ), ти си кúбе там напиши, *йо нашо* (ЦГ).

Предлог *їреко*

4.3.1.7. У истраживаном говору регистрован је предлог *їреко* једино уз именицу *їтелефон* у значењу посредника који агенсу омогућује реализацију предикације: и ја сал позóву гу *їреко їтелефон* (КД). У другим српским говорима ситуација је слична, само што се уз предлог *їреко* употребљава генитив (С. Павловић 2000: 88–89; Синтакса 2005: 164).

Прилози за начин

4.3.1.8. Неки од забележених прилога су пореклом стари облици беспредлошког инструментала у функцији означавања начина вршења радње: Сòг *већином* ги тѣрав људи (К), Али *већином* са се мога́ле слáгав (Р), нѣшто ће усúче, зељáник ли, бáницу га ми викамо *већином* (Р), с пушку гу утепáја *їрешко́м* (К), он ме мóмак нáчека на пúт и завéде ме, такóј *силом* сэм дошла (КД), и он натáм óкрена *рѣгом* (К).

Медијативност

4.3.2. Медијативност представља реализацију радње детерминисаног предиката преко посредника. Она се може посматрати на два начина, у зависности од тога да ли је при тој реализацији нагласак на посреднику (медијатору) или заступаном (медијату).

Предлози *їо*, *їреко* и *с* (*сэ*, *сэс*)

4.3.2.1. Аналитичким конструкцијама са предлозима *їо* и *їреко* „указује се на људска бића или организације *їреко којих* агенс реализује радњу детерминисаног предиката” (С. Павловић 2000: 81). При том, самоактивност представља битно обележје на основу кога се прави разлика између поменутих конструкција у функцији посредника (медијатора) и оних које имају функцију правог омогућивача (инструментатива) (в. М. Ивић 2005: 33). Тако се, на пример, у говору Параћинског Поморавља значење посредништва остварује предлогом *їо* са локативом / ОП уз глаголе *їраїїїїи* (=послати) и *їоручїїи* (Милорадовић 2003: 272–273), такође, уз глаголе сличне семантике *їо* + *локаїїив* има исто значење у северозападној Боки (С. Павловић 2000: 81–82), а и у призренско-тимочким говорима, само што је тамо локатив замењен општим падежом (Богдановић 1979: 118; Марковић 2000: 229; Динић 2008: 579). Када је у питању предлог *їреко*, он са називом установе у генитиву / ОП означава „посредника-извршиоца” у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 109), а у северозападној Боки исто значење има *їр(ек)о* + *їениїїив*, при чему посредник може бити и појединац и институција (С. Павловић 2000: 82).¹³⁶ У Горњој Пчињи ситуација је сасвим слична:

¹³⁶ И у неким монографијама о призренско-тимочким говорима (обично на основу понуђене грађе)

он (лекар) ме прво мене прозва, *йо Пеџика, йо ѿдоѧа докѧура* – у смислу: лекар је прозвао прво мене по препоруци Петковој, тј. због Петковог посредовања (Шп); тражили га *ѿреко Црвени крс* (К).

Примећена је и потврда са предлогом *с* и ОП на месту старог инструментала, која изгледа представља пример „привидно спроводничке функције”:
вѧчамо се *с ѿдоѧа*, тј у оној црквиче његово (Ј).¹³⁷

Предлози (на)месѧо и за

4.3.2.2. Заступани се представља аналитичким конструкцијама са предлогом *месѧо* (на*месѧо*) и *за*, при чему су лексички експоненти ових конструкција појединачна људска бића или људске групације (уп. С. Павловић 2000: 83).¹³⁸ Потврде:

и кѧт су ме потражили у школу они, ја сѧм била тамо, они испратили *намесѧо мене* сестру ми (КД);

да рабѧтев за *њѧма* – у смислу: раде уместо њих (Т), ја идѧ за *моѧѧ деѧа* чѧк у Глоќ – у смислу: ишла је код врачаре уместо своје деце да би им донела неке траве (К), ја ће дам *пѧре за ѧѧѧѧка ми* (Шп).

Комитативност

4.3.3. Комитативност представља категорију којом се указује на присуство или одсуство лица, предмета или појава које прате реализацију радње управног глагола. Према класичној терминологији то је пропратна околност, а остварује се кроз аналитичке конструкције са предлогом *с* (*сѧ*, *сѧс*) и предлогом *без*.¹³⁹ У говору Горње Пчиње и предлог *ѧред* може се срести у овом значењу.

може се уочити предлог *ѧреко* са ОП у означавању посредника (Богдановић 1979: 112; Марковић 2000: 230–231; Ћирић 1999: 159).

¹³⁷ Наиме, према налазима М. Ивић, „У српскохрватском се инструментал посредничке функције није очувао” (2005: 33), а на његовом месту се (и у старом језику и данас) употребљава конструкција с предлогом *ѧо* и она са предлогом *ѧреко*. Такође, разлика између посредничке и привидно спроводничке функције постоји: „У случајевима посредничке функције вршење радње од стране самоактивне јединке које се подразумева није, по природи својој, једнако вршењу дате глаголске радње која се приписује субјекту, док је у случају привидно спроводничке функције – једнако.” (М. Ивић 2005: 35). У забележеној потврди изгледа да је биће-спроводник (*ѧоѧ*) у ствари прави вршилац глаголске радње (*вѧчање*), а субјекат (*ми*) је само формално у улози вршиоца, „и то на основу чињенице да стварни вршилац управо за њега, у његово име врши радњу” (М. Ивић 2005: 34).

¹³⁸ У говору Параћинског Поморавља регистрован је предлог *месѧо* / *умесѧо* са генитивом једино у означавању „апстрактног односа замене” (Милорадовић 2003: 125), затим, у говору јабланичког краја помиње се, такође, *месѧо(м)* / *намесѧо* / *умесѧо* „за одређивање односа замене” (Жугић 2010: 164–165), али се међу датим потврдама могу приметити и следеће две: Къко ће продавамо коња, ја ли ћу тѧглим *месѧо ѡѧа*; ти ли ће рабѧтиш *месѧо мене*. И у монографији о говору Бучума и Белог Потока аутор, међу потврдама за евидентирани предлог *месѧо*, даје и оне са значењем медијативности (Богдановић 1979: 109).

¹³⁹ У стандардном језику овим конструкцијама одговарају предлошко-падежне конструкције: *са* + *инструментал* и *без* + *јенитив*. Иначе, *комиѧѧѧивносѧ* донекле одговара параметру *ѧроѧрајѧна околносѧ*, којим су „обухваћени значењски типови које М. Ивић представља као „пратиљачки инструментал”, „инструментал карактеристичне појединости” и „инструментал ’саставног дела” [1954:195–196] у свим случајевима у којима је у фокусу пажње детерминација глагола” (С. Павловић 2000: 95–96). Разлика је у томе што *комиѧѧѧивносѧ* обухвата и лица, а не само „појединости” које прате реализацију радње детерминисаног предиката. Дакле, у питању је присуство или одсуство одређеног стања, секундарне активности, пратећег детаља или евентуалног саучесника.

койлајке (КД), Па немамо млого, две_краве имамо и две_телчики и пе-чеснаес ђфце *са све јайанчики*, неса млого, али пастир требе, вуци има (Л).

Мало је забележених апстрактних именица у поменутом значењу: *сас мўке* и *с куке* смо живели (Шп), Куде си помислија, *са здравље* да идеш (Ш), *са зор* су ме овдека дали (К).

Предлог *без*

4.3.3.2. Предлогом *без* са ОП означава се одсуство одређеног стања, секундарне активности, пратећег детаља или евентуалног саучесника, и она представља „бинарни опонент” претходној конструкцији (*с* + ОП). Овако граматикизован пратећи детаљ није непознат ни другим сличним говорима (в. потврде у: Жугић 2010: 159; Богдановић 1979: 107; Вукадиновић 1996: 256; Ћирић 1999: 161; Марковић 2000: 223),¹⁴² а ни косовско-ресавским (Милорадовић 2003: 123). Потврде из Горње Пчиње:

они Ранђелов-дэн славили *без мене* (Р), после па отиде у рудник... па напушти као будала, па дође при татка, па да му патев деца *бе[з] школу* (К), *бе[з] школу* куде ће идеш (К), куде ћеш *бес леб* да идеш вездэн (Г), Такој са си мрели *бес лекови*. Откуда лекови? Откуда доктури? (ЦГ).

Предлог *йрег*

4.3.3.3. Предлог *йрег* са ОП у значењу ‘у нечијем присуству’ такође начински детерминише глаголску радњу: Немој *йре[г] деца*, бок ти дўша, да казујеш, деца ће оплашиш (КД).¹⁴³

К р и т е р и ј

4.3.4. Основ / критериј је семантичка категорија којом се указује на појаву на основу које се реализује детерминисана радња. У нашој лингвистичкој литератури различита су схватања о томе да ли је то уопште самостална семантичка категорија или га треба посматрати у оквиру квалификативног (начинског) или каузалног (узрочног) значења.¹⁴⁴ У сваком случају, у говору Горње Пчиње ово значење се граматикује аналитичким конструкцијама са предлозима *йо*, *(с)йрема* и *йоред*.

Предлози *йо* и *(с)йрема*

4.3.4.1. Основ / критериј се обично остварује аналитичким конструкцијама са предлозима *йо* и *(с)йрема*, а изгледа да је тако и у другим говорима овога типа (Динић 2008: 579; Гмитровић 2008: 403). Потврде:

¹⁴² О овоме значењу аналитичких конструкција са предлогом *без* (а и осталим њиховим значењима у говорима призренско-тимочке дијалекатске области) в. у Јуришић 2014.

¹⁴³ Значење пропратне околности у смислу ‘у нечијем присуству’ у савременом језику обично се исказује инструменталом са предлогом *йрег*, а врло ретко генитивом са предлогом *исйрег* (Синтакса 2005: 163), што је слично стању у истраживаном говору, где је предлог *йрег* са ОП једино прихватљив.

¹⁴⁴ Више о статусу основа / критерија у досадашњој домаћој лингвистичкој литератури в. у С. Павловић 2006: 239 (напомене 306 и 308) и Антонић 2011: 174–176.

и *йо йѡј ѡелифѡн* се упознаше – у смислу: на основу тога што је дошла до броја телефона, упознали су се (КД), Али туј свакога не ваћа, тој *йо крѡв*, туберколоза (П), „По шѡѡ га познааш?” „По нѡкѡи. На нѡге помодрѡли, и на прѡсти помодрѡли – ће умре!” (Ш), три године сѡм кѡчена, претпостављам, *йо књѡиѡ* – у смислу: на основу књига погрѡшили су јѡј годиште за три године (КД).

е, пѡсле овѡкој йѡдеф си (на грѡбље) *йрема дѡнови*: кѡд задѡшница йѡдев, према славу овѡкој, коју си је ѡн славија славу (Шп) – у овој потврди: *йрема дѡнови* се може интерпретирати као: *на основу ѡѡѡа који је дан*.

Предлог *йорег*

4.3.4.2. Поменуто значење критерија има и једна од забележених потврда са предлогом *йорег* (који се може заменити предлогом *йо* без утицаја на значење исказа):

јѡ тѡк не верѡјѡше, али сѡк си виѡду *йорег мѡне* ‘по себи’ дека е била бѡлна (П).

Д и с т р и б у т и в н о с т

Предлози *на, у и йо*

4.3.5. Овим параметром се указује на облик или формацију у којој се јавља неко биће или предмет обухваћен управном радњом (С. Павловић 2000: 98–99).¹⁴⁵ Значење дистрибутивности се постиже аналитичким конструкцијама са предлозима *на, у и йо*, што је слично стању у другим говорима (С. Павловић 2000: 99–100):

нѡсѡв га *на нѡзови сѡк*, а ми тѡк смо га свѡ калѡпили (Шп), мѡтамо *на клѡйче* (К), Па гу мѡтамо *на комѡйѡи* па гу мѡстимо (Р), па ги исѡчемо *на рѡжњи* (Т), и пѡсле извадимѡ сламу и зѡберемо *на кѡй жѡто* па сѡс лѡпѡту дрѡвну: еѡан фрѡља, вѡје, еѡан премѡћа сѡс мѡтлу (Шп), избѡје се, зѡбере се мѡслѡто *на кѡй* (Г), ти кѡд не тѡ кѡд бѡ *на кѡй*, тѡг да ме одвѡдеш у дѡктура – у смислу: кад ниси хтеѡ док сам била у једном делу, тј. док се нисам породила, да ме одведеш лекару (Р), сламицу узнемо па тѡримѡ *на кѡйчики*, *на две-ѡри кѡйчики*, овдѡ-ондѡ, овдѡ-ондѡ, па рѡпамо тѡј (Г), извржемо снѡпѡе, па скрѡстимо *на еѡн крѡс* (Г), посѡјемо га *на лѡје* (Шп);

па и солчицу тѡру у *йрѡѡи*, па га рању јѡдно (П), жњѡјемо га па га врзѡјемо у *снѡйје*, па га врѡшимо, па га вѡјемо, па га дѡнѡсимо на тѡван, па га нѡсимо у воденицу, па га мѡљемо, и о[т] тѡј лѡп мѡсимо (Р), усѡлимо ги с орѡси и смѡтамо га у *кѡре* (Шп);

лис йо лис двѡјиш: кѡ[j] је жуѡ, кѡ[j] је црн, па двѡјеф, па калѡпѡв (Шп), Па, *еѡн йо јѡдѡн* ритѡли нѡ_ноге (Р), онѡ кѡкѡ ме бутнѡше, па врз мѡне, *јѡднѡ йо јѡднѡ*, еѡе туј (Р).¹⁴⁶

¹⁴⁵ М. Ивић инструментал са дистрибутивним значењем посматра у оквиру категорије „основне карактеристике” с тим што разликује и инструментал „обличја” (М. Ивић 2005: 135, 138).

¹⁴⁶ У примерима овог типа М. Ивић сматра да *йо* има прилошку, а не предлошку функцију (1951–1952: 199, 201).

Компаративност

Предлог *од*

4.3.6. Компаративност представља „квалификавање радње предиката довођењем у везу те радње са истом радњом другог агенса, или истог агенса али у другом временском периоду” (С. Павловић 2000: 100). Она се обично остварује конструкцијама: *од + ОП, ка(к)о + номинатив* и *колко + номинатив*.¹⁴⁷

Добросџв знаје поарно ‘боље’ *од мене* да ти каже, но он неће (Г), знаје поарно *о[г] шџебе* (Г), *од мене* боље ники неје ткаја (ЦГ), има и сџ[к] кои патеф по *од нас* (ЦГ), још подалеко *од нашега* је отишја (К), још подалеко *од овџа мојега* (К), еве ги наши дечишта, *од мене* по са оболџели сви (ЦГ), *Ош црмничке лазарице* побубаво неје појало (К);

па сџм кастрила *као муш* (Л), он се рађаше *као прџс* (Ш), тој си лази по нас *као врца* (К), он је по мене ишџа *како вода* (К), све *како сџња* по коњаотога Тџзинога ишлџ (Г), па се нџге испуцџв *како жџљке* (Л), после онџ рашири корџња *ко ирџз* браду (П);

Море, длџге, длџге, змије длџге, па смџци *колко колџна* дебџли! (Г), оволџчке праћке *колко ирџс* (К), *колко овџј деиџе*, толичџк (Г).

Каузалност

4.4. Аналитичким конструкцијама са значењем каузалности „указује се на узрок јављања радње детерминисаног предиката”. (С. Павловић 2000: 102). У зависности од тога какав је однос између узрока (исказаног аналитичким конструкцијама) и последице (односно, узроковане радње исказане управним глаголом) постоји неколико типова узрока: ефектор, стимулатор и иницијализатор.¹⁴⁸ Уколико између узрока и узроковане радње нема посредника у питању је ефектор, ако се пак између њих јавља „вољни импулс као посредник” ради се о стимулатору. Ефектор и стимулатор су директни узроци (Радовановић 1977а: 129–130), за разлику од иницијализатора који је индиректни узрок, односно, он представља само „почетну карику у ланцу подстицаја који доводе до реализовања узроковане ситуације” (С. Павловић 2006: 252). Предлози који се употребљавају у реализовању ове семантичке категорије (у истраживаном говору) јесу: *од, на и с(џс)* (ефектор), *од, иџо и на* (стимулатор), *збоџ, (-)ради, за, иџо, без, до, с(џс), око* (иницијализатор).

Е ф е к т о р

Предлози *од, с (сџ, сџс) и на*

4.4.1. Ефектор је врста директног узрока који изазива спонтану акцију (узроковану радњу) „без посредства вољног импулса” (С. Павловић 2006: 253). Може

¹⁴⁷ Конструкције са номинативом, којима се изражава једнакост, обрађене су у т. 2.4, а потврде са номинативом овде су дате само да би категорија компаративности била што јасније представљена.

¹⁴⁸ Према терминологији М. Ивић (2005: 100) ефектору одговара назив *изазивач*, стимулатору – *унуштрашња иџобуда* као инклузивни стимулатор и *иџосиџрекач* као ексклузивни стимулатор и иницијализатору – *иџасивни узрок*.

бити интерног и екстерног типа. Најчешће се исказује аналитичким конструкцијама са предлогом *og*,¹⁴⁹ а оне се могу, када је у питању интерни ефектор, лексикализовати „именицама са значењем психолошког, или физиолошког стања” (1), називима болести (2) и називима радњи које „доведе актера у нежељено стање” (3) (уп. С. Павловић 2000: 102–103).¹⁵⁰ Онда када је у питању екстерни ефектор, он се лексикализује називима бића, предмета и појава које представљају спољашњу околност или збивање које изазива узроковану ситуацију (4). Потврде:

1) тóлко сэм штúкла *oīī sīrā* (Г), И *oīī sīrā* устрéсо се (П), ви́кнев деца јáдни *oīī sīrā* (Г), а брáт ми такóј си онодé (умре), па *oīī секирацију*, *oīī мýке* (Р), *Oīī срáм* овакој заср́хам, рúке ми се трéсев (Тр), сэг, божем, до живóт дојдóмо, па пропáдомо, *ог бóлови*, *ог еднó*, *грујо* (ЦГ), Исушила сэм се, сíрота, *ог бóлови*. *Ог бóлови*. Бóлови íмам óпасни. *Ог бóлови* сэм се превр́гла (Л), па пропáдомо *ог бóлови* (ЦГ), тáј баба_Óлга рáсказа на једэн Митровдэн у Радóвницу на цéл собор лýди, па се искидáше лýди *oīī смéшке!* (П), Ма нéма ме úши, каже, болéв, ал не чýју, *oīī сīárос* (П), И јá *oīī сīárос* не чýју (П), тó[j] је грозница, па *ог íрозницу* и тóј искóчи – туберколóза (П);

2) оно́ поврáћа *oīī слéйо црево* (Л), Бóже, *o[ɡ] íўј рýку*, до умира́чку преко но́ћ (Р), И зна́јеш кóлко ми омета, не мóгу *ог нéја* (сломљеног прста) лéб да óмију, ни мóгу, овакој кат^а мýзу óфце јá га сас, кра овíја га стíснем, али лéп овакој кат^а мéсу свé ми бáшка стојí (Р), умрéше си óбе, па *ог бóлес*, дек је заимáло лекáр, па ће однéсеш детé куде лекáра (ЦГ), а мајка му умрéла *ог бóлес* (КД), свéкар ми *oīī íлýће* умрé (Т), А и ћерка му *o[īī] íўóј* умре, она́ па дeвeд_гóдине умрé. И од Врáње, ене́ на брáта ми Радíвоју íсто и нéму женá прóшлу гóдину умрé *ог рáк!* Млáда женá умрé... (П), трéбеше у вóјску да пóјде – он умрé! [...] Па *ог рáк*, *oīī шíўó?!* (П), жéне *ог рáк* млóго помрéше овдé (П), Когá чýжеж да је болэн, *oīī íўóј* болэн, *ог рáк* (П), кат са мрéли *o[ɡ] íўíфус*, кат са мрéли *o[ɡ] овóј*, *ог рíкавицу* (ЦГ), и тóј се зáлечи, онемá да мрéјев и *o[ɡ] íўóј* (П).

Занимљиво је да се на месту стандарднојезичког правог објекта уз глагол *oīīериса́и* (*oīīерисала је слéйо црево*) у пчињском говору редовно употребљава предлог *ог* са називом оболелог органа у ОП:

она́ оперисана *oīī ср́це* (Тр), па тí пíши, по пíсмо мí ће дóјдемо да те одвéдемо и да се оперишеш *ог жлýч* (П).

3) пéте ће испúцав *ог босóћу* (Г), кичма ме млóго бóли *ог носéње* (Л), Тўј сэм с́ннена ‘пресечена’ јá *ог рабóћу*, *o[ɡ] дизáње* (П);

4) Тáмо у Вúчји Трн га ви́кав, *oīī Шíийáри* пóгина (Р), он мои́јат је домаћин *oīī Шíийáри* погинаја (Р), Македóнци, па тí у пéтэк нéси мóгја да крeнeш *oīī кóњи*, *ог мáске*, *ог ма́риња*, *ог лýди* (КД), па ви́ја у Нíш у бóлницу па не мoгáли тíја болесни́ци да седéв *ог нéја* (П), мýке са патíли *o[ɡ] íўóја Сíрму* (ЦГ), не íдев, не смéјев *ог вaмíири* (ЦГ), онé би ишлé сáме, али мí *ог вúчи* не смéјемо да ги остáламо (Л), ал он не смéјеше *oīī мојéшоја* стáрца (Г), *o[īī] Тўрци* не смéјеш детé да прáтиш (Г), што_смó страува́ли *oīī Сīанóјка* мí (Г), стрá ги *oīī сīárца* (Шп),

¹⁴⁹ Оне у савременом језику одговарају конструкцијама *ог + íенишив*, које су иначе врло рано постале основно падежно синтаксичко средство за обележавање овог типа директног узрока (С. Павловић 2006: 256). И у говору Параћинског Поморавља, на пример, најчешћи тип узрочне (предлошко-падежне) конструкције такође је са предлогом *ог* (уп. Милорадовић 2003: 84).

¹⁵⁰ Према М. Ковачевићу, ефектор представља „предмет, појаву која својим спонтаним (никад циљно усмјереним) дјеловањем изазива последицу” (Ковачевић 1988: 54), што је овде окарактерисано као интерни ефектор.

Нé ме је стра́, ја сэм била слóбодна, нé ме је стра́ ни *o[ʃi]* Тўрци, овəј, Бўјари, ни *o[ʃi]* гра́жефци, нé ме је стра́ билó (К), он нéмаше га стра́ *od* нiшiiтo (Г), срам гу је билó *o[ʃi]* шéбе (П), како нé гу је сэк срам *od* девóјчeиtо да доводи другoга (Тр), па *o[ʃi]* шóј се патило, *o[ʃi]* шiiја Турчiiшiiа, *od* Бўјари (Г), И етé-такóј ти је било, сине, млóго смо мўке видéли *od* вамiiри, тiiја два-тројица љўди што умрéше (Г), *od* вамiiри са млóго мўке, млóго (Г), *od* вўци не мóжев (да оставе стоку саму) (К), кат почé да се чепати, да се чепати онáј крáва *od* вўци (Г), па ми ли се дóри згади *o[ʃi]* шóј (сцена са змијама на телевизији), не мóгу га глéдам (Г), *o[ʃi]* шóј завiсимо (П), живéли смо *o[g]* шóј: *o[g]* шўј жéшву, *o[g]* шўј сливу, *o[g]* шўј јабуку, *o[g]* шóј свé (КД);

Бре, Дéшо, не мóш *od* вéиарэи! *Od* вéиэр не мóж да искóчи, да гу извэдеш па да види свé гóре плáнину (ЦГ), али ја дек не мóгу *od* овóј лóшо врéме да óтиду да пита́м (Р), такóј бајги *od* мрáзai прекидувала па ждркнувала (Р), и онá баба, бајги умрéла *od* мрáс и ждркнувала, мочнувала (Р), Ондé каквé пећурке је имáло онде-нагóре, тўј, а сэг да пројдеш не мóш *od* iусiiак, угустило се (Л), *od* врўћу вóду се ознојја (Шп), овóј врéме не мóж да улéгнеш *oii* iерја (П), па ће се оплáши *oii* iушкy (Г), глáва ни ‘им’ је однемáла кóсу на глáву, *o[ʃi]* шўј шкóлу (ЦГ), *oii* крвaiи се човéк увампирија (П), Тóј сэк, човéк је свáк нáчет, овóја, инéкције се удáрав, *o[ʃi]* шóј се не увампирује нáрот више (ЦГ).

У истраживаном говору, поред конструкције *od* + назив болести или болесног органа у ОП, може се појавити и она која је састављена од предлога *с(эс)* и назива болесног органа у ОП, и тада је управни глагол редовно са префиксом *о*:

али и његова жена нешто млóго óболе *с нóте* (Р), па óболи *сэс нóу* у Алéксинац, у рудник (П), снашка окривé *с нóте* (ЦГ).

Узрочна конструкција *на + ОП* изгледа може да се лексикализује само називима за одређене околности под којима се радња реализује:¹⁵¹ и једн чепўтэк овáкэв, овáкэв, и ја *на онóј шрчáње*, он чепўтэкат како ме па згоди, како ме пушти, па етé тўј у опéнак и ја рњечки, та врс тарáбе како удри с рўкуту, ууу, стэмни ми се (Р).

С т и м у л а т о р

4.4.2. Стимулатор је врста директног узрока који изазива намерну, свесну акцију (узроковану радњу), посредовану вољним импулсом. У литератури је називан *моишвом* (Ковачевић 1988: 54–55; С. Павловић 2000: 107–108), који може бити нека „унутрашња побуда” – стимулатор или „сугестија са стране” – налог (М. Ивић 2005: 78–80). Прецизније речено, као и код ефектора, постоји интерни и екстерни тип стимулатора, односно, инклузивни стимулатор и ексклузивни стимулатор (в. т. 4.4. и напомену 148).

Предлог *od*

4.4.2.1. Инклузивни стимулатор увек представља неку унутрашњу пси-

¹⁵¹ На основу само ове једне потврде тешко се може извући неки „озбиљан” закључак, али, на пример, у једном нашем црногорском говору конструкције *у + акузaiиив / локайиив* и *на + акузaiиив / локайиив*, са значењем и интерног и екстерног ефектора редовно се лексикализују називима *околности* под којима се радња остварује (С. Павловић 2000: 104; 107).

холошку побуду, а означава се аналитичком конструкцијом са предлогом *од*. У стандардном језику овде би се нашла предлошко-падежна конструкција са предлогом *из* и генитивом, тако да се може закључити да у горњопчињском говору такође постоји поремећај у употреби предлога *од* и *из* при означавању стимулатора и ефектора (М. Ивић 1954: 186–194; С. Павловић 2000: 108).¹⁵² Потврде:

па да искочиш нагоре по планиниту туђе нагоре па *од мерак* да искочиш: баравинке, чис ваздух, слэнце, *од мерак* (П), па не тејала толко *о[ш]* доброју да отиде кра њум (Р).

Изрека *иде од бегу*, изгледа, има поменуто значење: овј Драган Бошков идеше *од бегу* млого (К).

Предлози *ѿо* и *на*

4.4.2.2. За разлику од инклузивног стимулатора који обједињује узрок и последицу „у сферу истог бића”, ексклузивни стимулатор, односно *ѿодсѿирекач*, према терминологији М. Ивић, представља „сугестију са стране”, дакле, туђа расположења, наредбе или појаве које изазивају свесно (намерно) вршење радње датог лица (уп. М. Ивић 2005: 80–83). Овај тип стимулатора присутан је у аналитичким конструкцијама са предлозима *ѿо* и *на*:

Мамо, вика, работете до есен, овршете, па закољете вепра, па ти пиши, *ѿо ѿисмо* ми ће дојдемо да те одведемо и да се оперишеш од жључ (П);

Па он жёну нема и, боже, оне дошле *на молбу*, да му попрёдев и да му сплётев неке чарапе (Шп).

Иницијализатор

4.4.3. Иницијализатор, као индиректни узрок, јесте прва од низа (обично) ланчано повезаних појава које на крају доводе до реализације радње управног глагола. Према М. Ивић: „Њиме се просто открива прва и далека карика на коју су се, сплетом околности, надовезале друге од којих је последња – дато стање, односно радња” (2005: 85). Иницијализатор се граматикује аналитичким конструкцијама са предлозима: *збої*, *(-)раги*, *за*, *ѿо*, *без*, *до*, *с(ас)*, *око* уз прелазне и непрелазне глаголе.

Предлози *збої* и *(-)раги*

4.4.3.1. У истраживаном говору предлог *збої* однео је превагу над предлогом *раги* у означавању узрока, а у означавању циља забележене су само потврде са предлогом *збої* (в. т. 4.5.1). Поремећена употреба ових предлога (који се у говорима са сачуваном флексијом јављају уз генитив) није карактеристична само за горњопчињски већ и за косовско-ресавске говоре (Милорадовић 2003: 124–125; Јовић 1968: 165; Симић 1980: 58), с друге стране, она се често среће и у црногорским

¹⁵² У монографијама о призренско-тимочким говорима обично се не помиње узрочно значење предлога *из*, али за говор Алексиначког Поморавља аутор наводи да је употреба предлог *од* у узрочном значењу нешто шира, и да он „може ићи са свим речима”, док предлог *из* обично иде уз именице: *инай*, *мржња*, *ѿакос*, *ѿизма* (Богдановић 1987: 239), а за говор јабланичког краја аутор констатује да је предлог *од* најфреквентнији од свих предлога у узрочном значењу, а да се предлог *из* појављује обично уз именице типа: *инай*, *незнање*, *мржња*, *бес* (Жугић 2010: 143–145, 147–149).

говорима, али је тамо обрнута ситуација – предлог *збој* се ретко употребљава (в. цитирану литературу у: С. ПАВЛОВИЋ 2000: 111), на крају, ни савремени књижевни језик није поштеђен недостатка дистинкције између предлога *збој* и *ради* (СИНТАКСА 2005: 167–168; 170; ФЕЛЕШКО 1995: 138–141).¹⁵³

Потврде са предлогом *збој*:

Сламѐна бeше, туж су били, Миланче едѐн га имаше, како бeгаше такој у партизани, кријеше се, и они *збок њeга*, запалише му кућу (Т), старата је завршила за доктурку у Београд, и сѐк учи страни језици, *збок лекови*, да знае какви лекови да прима, да дава (П), Он има и сина, коси, па дек лошо времето та останја синат *збок времето*, лошо времето! А зетат коси туж (П). У потврди: а *збок чега* немамо (децу), ја не знам (Ш), очигледан је утицај урбаног говора.

Предлог (-)*ради* записан је неколико пута, али увек у комбинацији са још једним предлогом:

она можда ве је помаала неки пут *на ради мене* (Л), сваћо ме вика *йоради ћерку* (Л).

Предлог *за* и *йо*

4.4.3.2. Предлог *за* са ОП (у стандардном језику одговара му конструкција *за* + *акузатив*) може се, такође, појавити као индиректни узрок:¹⁵⁴

па мислу, свашто, *за свакога* мислу ‘бринем’ (Л), свак си страује, душо, сваг *за своје* мисли (Т), стравујемо *за њeга* (Гр);

од двапут су ми давали награду *за йој* (Шп);

ја к[т] ти казујем како са се биле *за онеј*, *за оија йојеси*... овде куде, у Топлик (ЦГ), не знам, *за неко имање* се свадеше (КД), *за шиб* смо се карали (ЦГ), не, несмо се ми варале *за йој* (Шп), Мене ме је трипути удрија, мој домаћин, тој у животу трипути ме је удрија и тој *за Тозу* ме је удрија (К), ја (лекар) горе ли ћу идем *за две* и *за йри* (*деиeиa*), а, каже, овде данeске дојдеф сто и две, пуно! (ЦГ).

Аналитичким конструкцијама са предлогом *за* у одговарајућем контексту означава се и *ношење црнине збој нечије смрти*, што се у стандардном језику постиже предлошко-падежном конструкцијом *за* + *инструментал*:

И Загорку је клела и Младенку, каже, да врже *за ћерке*, *за синови*, *за унуци*, црну шeмију! (ЦГ), Куне бабуту, баба Кату, сваћу моју, куне, да врже *за ћерке*, *за синови*, *за унуци* црну шeмију, сметнала гу, па да гу врже! (ЦГ), што моа мајка јоште црно носи *за мене* (ЦГ).

Међутим, на месту конструкција *за* + *инструментал* уз глаголе типа *жалити* (које су уобичајене у српском језику) у истраживаном говору употребљава

¹⁵³ У призренско-тимочким говорима ситуација је различито представљена (или значењима поменутих предлога није посвећено довољно пажње): за говор Алексиначког Поморавља Н. Богдановић наводи да узрочно значење предлога *збој* не мора посебно објашњавати, а „уместо *ради* употребљава се *зарад*, где није увек јасно да ли се означава узрок или циљ”; бележи и предлог *йорад* у оба значења (1987: 238), у Заплању се само помиње *збој* „у генитивном значењу узрока” (Марковић 2000: 225), у говору Бучума и Белог Потока се наводи да *збој* има узрочно значење и да „нема напоредне употребе с предлогом *ради*”, а *ради* се појављује само у варијанти *зарад*, *зара’г*, *зара’g’* (Богдановић 1979: 114), у јабланичком крају је предлог *зарад* мање фреквентан од предлога *збој* и оба ова предлога употребљавају се у значењу узрока и циља (Жугић 2010: 138–139, 142–143). Предлог *ради* може значити и *збој* и у говору Галипољских Срба (П. Ивић 1957: 315, 341).

¹⁵⁴ Тако је и у неким сродним говорима (Богдановић 1979: 114; Марковић 2000: 224; Жугић 2010: 152–153) и у косовско-ресавским (на пример, Симић 1980: 85; Милорадовић 2003: 180).

се предлог *йо* са ОП:¹⁵⁵

и која има некога ће вије *йо њеја* (Р), И која има некога, онé и сѝк си вијев, ће вије *йо њеја* (Р), ја па плака, плака *йо онј лэй* ‘хлеб’, *бёл лэй* (КД).

Забележен је предлог *за* са ОП, којим се именује специфична особина, онде где се очекује *йо* и ОП:

Ја сэм билá наkáзана *за рабóйу* (у смислу: позната по послу, вредноћи), а, ишлá сэм и на бédве (Л).

Предлог *без*

4.4.3.3. Предлогом *без* у аналитичкој конструкцији означава се индиректни узрок „који онемогућује или отежава реализацију радње корелативног предиката” (С. Павловић 2000: 112). Прецизније, предлогом *без* и ОП означава се одсуство извесне околности, што „представља узрок (не)реализовања корелативне предикације” (Радовановић 1977а: 143), тако да „узрочник није одређена појава већ њено непостојање” (С. Павловић 2000: 112).¹⁵⁶ Често се код ове конструкције каузално значење налази у интерференцији са кондиционалним значењем. У таквим случајевима важи запажање М. Радовановића: „Опредељење за каузалну односно кондиционалну семантичку базу у оваквим примерима готово редовно је одређено општом темпоралном ситуацијом у остварењима корелативних предикација о којима је реч, тако да ће, у ствари, темпоралне ситуације прошлости и садашњости фаворизовати каузалну, док ће темпоралне ситуације „свевремености” и будућности фаворизовати кондиционалну семантичку интерпретацију девербативне падежне конструкције” (1977а: 142). Потврде:

и *бе[с] шйáку* не могу опште, ич да добдим (Р), Кúкамо јáдне како кúкавице, кúкамо, нигде не мoж да отидеш: ни знајеш собор, ни знајеш пазáр, ни знајеш гóсти, ни знајеш ништа, ништа, једна дúша... *без домаћини, без мúжи!* (Г), не мoжу *бес йóјез* да терам (Л).

Предлог *го*

4.4.3.4. Предлог *го* и ОП појављују се, такође, у значењу иницијализатора, и то не само у истраживаном већ и у другим сродним говорима (Жугић 2010: 136; Богдановић 1987: 236–237; Марковић 2000: 224). Потврде:

Бéву га тепáли, и сѝг, да ли е *го ћушѝк*, да ли *го шйó* је, јáдан, он си нé_бидна (Шп), а три гóдине како пластеник напраймо, áрно свéте три_гóдине убаф пипер бидна, а *го сéме* ли је, *го рабóйу* ли је, не знам (КД).

Предлози *око* и *с* (*сэ*, *сэс*)

4.4.3.5. Значење иницијализатора имају и следеће потврде аналитичких конструкција са предлозима *око* и *с*(*эс*):

¹⁵⁵ М. Ивић у свом раду помиње да недостају само потврде за употребу предлога *йо* уз глаголе типа „жалити” у нашем језику, међутим, њих има у истраживаном говору (М. Ивић 1951–1952: 194–195; 208).

¹⁵⁶ Ово значење аналитичке конструкције са предлогом *без* обично није посебно истицано код других истраживача призренско-тимочких говора, али може се приметити у грађи коју они дају (в. потврде у Јуришић 2014).

оно съл око свиње што има рабџта (ЦГ);
 цїрке је сас нџз билџ (ЦГ), Дџца, смџшке с нас, сїїари лїдги (ЦГ), мїку видџле
 сџс њџа (Ш), јџ сџм мїку млџго видџла сџс њџа (Ш), мїчице сџм патїла сџс њїма
 самџ (Л), Бџга ми, страбџта сџс њї, сџс вїциїше (КД), тџшка рабџта сџс вїци (КД).

Интенционалност

4.5. Интенционалност указује на појаве које „следе реализацији дате радње, али као циљ, намера или интенција утичу на реализацију те радње” (С. Павловић 2000: 115; Ковачевић 1988: 210).¹⁵⁷ Тиме се она разликује од каузалности, где узрок увек хронолошки претходи радњи детерминисаног предиката. У говору Горње Пчиње циљно значење се исказује аналитичким конструкцијама са предлозима *збоџ* (*ради*), *за*, *їо*, *на*, *у*, *їроїшив* и *од*, међутим, најчешћи су предлози *за*, *їо*, *на* и *у* са ОП који је на месту старог акузатива. То у потпуности одговара стању које С. Павловић бележи у старосрпској пословноправној писмености и закључку који износи: „Оваква фреквенција акузативних конструкција најдиректније открива адлативну природу интенционаности.” (2006: 299).

Предлози *збої* и *ради*

4.5.1. Предлог *ради* у аналитичким конструкцијама са значењем циља није забележен, можда због тога што се и иначе врло ретко среће. Предлог *збої* је, међутим, нешто чешћи и изгледа да је преузео и функције предлога *ради* (в. т. 4.4.3.1):

кџзиците ги чївамо *збої мџсо*, за лџте (Ш), И чївамо гу *збок млџко* (П), па *зџшто* живите (овде), каже, па *вї* нџмате пченицу, каже, нџмате њїве, нџмате *орарију*, *збок едни дрва* (КД).

Предлог *за*

4.5.2. Аналитичке конструкције са предлогом *за* врло су честе у означавању интенционалности (налазе се на месту старе предлошко-падежне конструкције *за* + *акузатив*) и употребљавају се уз велики број семантички различитих група глагола:

а) на дрвља га кџчимо *за зїму*, више џгењ (Г), *за зїму* се спремили и ошли си у кїице и билџ дошла зїма (ЦГ), докарџмо куде кїу, куде кїу, *за стџку за зїму* (Г), пџвише кїпев, тїримо у кџце и *за зїму* има (КД), и *за зїму* си исїшимо мџсо, нџко рџнимо и прџсе *за Бџжїић* (Шп), Јџ сџм пџд гџдине црквџн лџп месїла, *за иїї слџву*, овдџ (Ш), јџ имџм сџз двџ струке фїту, сџ[г] гу *за свџдбу* чївам (К), с тџл вїту овдџка сџм донџла, да вїдиш, па овдџ донџсо *за мрење* (Г);

б) девојка се је купувџла, Мїле, *за иїре* (К), ће премџримо кџрен, па ће дадџ си бїку, па бїку *за бїку* и гџтово (ЦГ), Једнџ телџ да прџдаж *за сїїрїју*, а *за иїрес?* (ЦГ), чџтири стџтине динџра да дадџш *за едн ручџк* (П), дадџ (нешто) *за сџвїи* (ЦГ),

¹⁵⁷ Падежне конструкције којима се граматикализује интенционалност познате су и као падежи са *циљним значењем*, а и као падежи са *финалним значењем*, односно, интенционалност се у нашој литератури може срести и под називом *финалност* (С. Павловић 2000: 115). М. Ковачевић говори о субпољу циљно-узрочне интерференције, односно, пошто циљно семантичко поље ипак сматра посебном семантичким категоријом, у свом раду о узроку бави се „само конструкцијама у којима је присутно узрочно-циљно значење, тј. конструкцијама у којима се та два значења дају »сливено«” (1988: 211).

Свѣ за *динар* да кѹпиш, а и онѣ ги нѣма парете (Л), Кѹлка је тај плата?! Да ли ће за *одело*, да ли ће за *егѣње*, да ли ће за *обућу* ... (Р), кѹлко ти требе за *зељаник* (Г), Количко ће ти кошта сѣг за *мѹс[л] јазик* (Ш), *За лѣй* ме цѣнев, ја за лѣп трпу! (П), за *лѣб* да зарѣдиш (КД), за *банку* наднаца је била, радија је човек (К);

в) и свѣтови дојдев за *њѹма* (П), трипути доодише за *мене* (Р), девет_пути је за *мене* доодија, десѣти_пут ме је одвѣја (ЦГ), и ми ће идемо за *девојку* (Г), ја ћу иду за *инекцију* (П), Они па да отидев доле куде Младѣна за *неки ѿиѣр* (Р), отидев за *неки ѿиѣр* (Р), отиде за *дрва* па га нѣма (Тр), пошѣја мѹж за *дрва* (ЦГ), отиде за *шѹмке* (вук), а она се мѹне у дѹпку (ЦГ), сѣно ако тѣра њѣга ће га на сѣне ‘саонице’ вѹзи, ако идев за *сѣно* – он ће је на сѣне, ако идев на орање – он ће је на сѣне (П), чичо, дојдѹ за *сол* за ѳце (Г), ѳдма едѣн иде за *молитѹву* куде попѣ (Р), ишја за *коѹс* најѣсен (П), ѹјтро рѣно за *нешиѹ* дојдѣ (Т) (уп. са т. 4.5.3.1);

г) и она не телѣ за *ѿѹѹа мѹмка* (П), Вѹкица си умрѣ, но ја да си ѳтиду за *Тѹзу* (К), Али, једна, ѳт чичу ми сѣстра, вика: „Е, ће отиде за *лѹвана*, он ѿстин ѹбав овѣко, али за *лѹвана*.” (Ш), тај идѣ за *егнѹ Цѹѹанче* (Л), сѣстра што ми је била за *њѣѹа* (Р), а наша је кѹма па за *њѣѹа* билѣ (Ш), ја сѣм четѣрес прѣве ли, другѣ ли за *њѣѹа* дошла (Шп), овѣј што сѣм дошла за *њѣѹа* (Шп), и она пѹсле дошла за *њѣѹа* (Р), ја си станѣ па си отидѹ за *њѣѹа* (Шп), ти си млада, сал за *њѣѹа* ошла (П), па ја не теја за *њѣѹа* да отиду (Шп), не теја за *њѣѹа* (она) (Т), доћѣ за *овѹѹа* овдѣ (Шп), та ѳстадо за *ѿѹѹа вамѹѣра* (ЦГ), она се завѣде за *њѣѹа* (Шп);

д) едната, старата је завршила за *ѳкѹиурку* у Бѣогрѣт (П), а едната па не знам за *какѹѹ* ѹчи (П), за *којѣ* тѹј ѹчиш шкѹлу? (К);

ђ) па тѹј комшијске жѣне, знаш, неки_комшија ми донѣсе молитѹву, Младѣн ми донѹсѣше за *Чѣдѹмира* (Г), сѣшијемо си за *нас* кратки рукави, за *мѹжи* мајце напраимо – терзија (Тр), па свѣ су ткале, те за *мѹжи* клѣшње (КД), (бѣдѹи се) за *мѹжи* за панталѹне, за капѹти, за чарапе, за фанѣле (Тр), шѹму дѣнемо за *кѹзе* (КД), и тѹј да си чѹваш тѹј за *кравѣ* (Г), свиње јѣдоше (изгорело жито), а ми за *нас* просѣмо (Р);

е) Он нѣма, он нѣма ни да си кѹпи за *јѣгѣњице*, да му стигне (ЦГ), за *јѣгѣн динар* да плѣче (Р), па се омѣси за *домаћинлѣк* колѣч вѣлки па се нашѣра (Тр), ће мѣсѣв, сѣне, вѣздан, за *ручѣк* тѹј ће изѣдев (Г), па којѣ си је домаћница па ћ-си глѣда за *вѣчѣру* па другѹ (Г), Па тѹј за *водѣнице*, лѹди млоѹ купѹјѣф камења (П), и кѣт смо носили за *вакѹцине* овѣкој дѣца (К). Није необично да се и девербативним именицама лексикализује конструкција за + ОП у поменутом значењу: „Радѹвојо, дај нѣшто да спрѣмим за *егѣње!*” (Р), Там, куде_њѹ, тѣшка свѣдба за *ѣравѣње* (К).

Предлог *ѿо*

4.5.3. Предлог *ѿо* са ОП уз директивне глаголе може имати циљно значење. Када је пореклом од старог *ѿо* + *акузатив* употребљава се дазначи биће или предмет по који се иде, а када је на месту старе предлошко-падежне конструкције *ѿо* + *гаѿив* / *локаѿив* именице *рабоѿта* означава усмереност према вршењу неког посла.

4.5.3.1. Предлог *ѿо* са ОП (у говорима са сачуваном флексијом – увек са акузативом) употребљава се доста често за исказивање интенционалности и увек иде уз директивне глаголе (*идѣ, дојдѣ, ѿиѿидѣ*). Паралелно са конструкцијом за + ОП, може означавати биће или предмет по који се иде (в. претходну тачку 4.5.2

под *в*), што представља значење овога предлога познато свим словенским језицима (М. Ивић 1951–1952: 197).¹⁵⁸ Чињеница је, међутим, да се „у нашим дијалектима шири употреба предлога *за* уместо предлога *йо* у овом значењу” (М. Ивић 1951–1952: 197), тако да је у неким од истраживаних косовско-ресавских говора већ превладала конструкција *за* + *акузатив* (Јовић 1968: 168; Симић 1980: 83–84), а у неким је неупоредиво чешћа од оне са предлогом *йо* (Милорадовић 2003: 178–179).¹⁵⁹ Потврде из Горње Пчиње:

кә[д] дојдеф *йо* *њозе* – у смислу: када дођу сватови за девојку (Л), и мómәк нөси кә[д] дојде *йо* *њозе* – у смислу: дође за невесту (Л), и *йо* *мене* дођоше сватови (Тр), и она дојде *йо* *нас* (П);¹⁶⁰

ја отидо *йо* *марамчики* (КД), иде се *йо* *молитву* (Л), иде, набере, и туј туру даде па иде *йо* *друју* (КД), а он *йо* *дрва* беше сәс коња (Т), напрет идеја *йо* *йравке*, там накуде ваше куће доле (Л), дооди овакој кәд иде *йо* *йеһурке* свәг дән (Т), и толико *йо* *йеһурке* лјуди йдев, от четири саат овдека нема више мира (КД), четири саат још нема, они *йо* *йеһурке* йдев (КД), а он пијаница па си *йо* *ракју* иде (Р), па *йо* *зјци* зимуске идеја овја из Радовницу – у смислу: да лове зечева ишли су ови из Радовнице (П);

У следећим потврдама употребљени су почетно свршени глаголи *риине* и *риии* (и један и други облик имају значење ‘скочи’), у којима је наглашена потпуна усмереност субјекта према појму у ОП: он бәји рипне *йо* *йојкују* и удави се (К), Фрљи му неку цопку и он рипи *йо* *онју* *йојку* и удави се (К).

4.5.3.2. Предлог *йо* обично у комбинацији са ОП именице *работиа*, али и са другим именицама које означавају неку конкретну „работу” (*сирујање*, *учење*, *школовање*), уз директивне глаголе, може се, такође, употребити да значи интенционалност (али не ону типа ‘биће или предмет по који се иде’). У говорима са сачуваном флексijом овде се налази предлошко-падежна конструкција *йо* + *гаиив* / *локайив*.¹⁶¹ Потврде:

йшја је овакој *йо* *работиу* (Шп), онај си иде *йо* *њиове работие* (К), она иде *йо* *работиу* сәс мјжи (К), несу куде нас ишли мјжи *йо* *сирујање*, ишли су овакој *йо* *работиу* (КД), мјш отиде *йо* *работиу* (ЦГ), отиде негде *йо* *сирујање* (Г), што_си је младо свә си се овде побегли: које *йо* *учење*, које *йо* *работиу* (Г), давамо га, тјј, *йо* *школу* да иде (Шп), ће ги праћам *йо* *школу* (Шп),¹⁶² по Трговиште там идеше, *йо* *сәсјәнци*, едно-друго (Шп);

¹⁵⁸ О питању „мотивисаности словенског интенционалног *йо* уз акузатив” в. напомену 402 у С. Павловић 2006: 310–312.

¹⁵⁹ У монографијама о призренско-тимочким говорима обично се помене *за* + ОП у овом значењу, а изостане информација о томе да ли му је *йо* + ОП још увек конкуретно (вероватно због тога што се предлог *йо* са ОП, у значењу бића или предмета по који се иде, сматра и стандарднојезичком конструкцијом, а на малом простору посвећеном синтакси падежа одваја се место обично за оне појаве које одступају од стандарда или су бар необичне у односу на њега). Сигурно је да се у говорима Горње Пчиње, шире околине Врања, Пољанице и околине Грделице још увек равноправно употребљавају обе конструкције, а тако је и на простору Црне Траве (што потврђује грађа у *Црношавском речнику*, на пример, она у одредницама *брљивче*, *јас*, *зазира* (се) – Стојановић 2010: 78, 126, 240).

¹⁶⁰ Тек на основу ширег контекста, овај пример је сврстан у поглавље о интенционалности, наиме, *йо* овде може бити схваћено и темпорално – *йосле* (в. т. 4.2.1.3.1).

¹⁶¹ Слично је и у старосрпској пословноправној писмености, где је у „својству лексичког експонента интенционалног *по* + *дат/loc*” регистрована искључиво именица *работа*, при чему је управни глагол директивно *грести* и *излѣсти* и транзитивно *послати* (С. Павловић 2006: 332). Вероватно је и у Горњој Пчињи уз предлог *йо* у поменутом значењу најпре ишла само именица *работиа*, а касније су, по аналогiji, почеле тако да се употребљавају и друге именице које означавају конкретне послове.

¹⁶² Глаголи *йраиш*, *исираиш* су транзитивни глаголи у којима је значење ‘ићи’ имплицитно присутно, као и директивност.

Деца си испрату *йо іовѣда*, *йо сїюку*, *ћу испраћам йо школу* – јок! (Шп), *йо офце*, *йо офце* ідев (Шп), испрати не *йо сїюку* (К).¹⁶³

Предлог на

4.5.4. Аналитичке конструкције са предлогом *на* у означавању циља су фреквентне и иду најчешће уз директивне глаголе, што није необична појава ни у другим српским говорима (С. Павловић 2000: 117–118). Потврде:

бидоће ли *на службу*? (П), Ја појдо *на рабоћу* (Р), Ти, сине, дек ‘где’ ідеш *на вакуліеїт*? (ЦГ), девојчиња, сине, ідеја *на жеїтву* (П), ідемо у поље *на жеїтву* (Л), море, петнаез године сигорно сам *на жеїтву*, ишла, пѣшки преко Чупино (П), и одвела га навечер *на вогу* (ЦГ); сено ако тера нега ће га на сане ‘саонице’ вози, ако ідев за сено – он ће је на сане, ако ідев *на орање* – он ће је на сане (П), он пошја *на косење* (Р);

А излэга ме, ће дојде *на собор* (ЦГ), ће отіде она *на собор* сэ стари људи (Шп), бидоће ли *на собор*? (ЦГ), от славу ідемо *на собор* (К), а нашите деца *на свадбу* ишли (Г), ідемо *на ирїчес* (К), и татко мој іде *на сакрану* (П), ће си ідев *на задушїицу* (ЦГ), па *на ѿјуїїрину* ідев на гробја (Шп), неки ідев *на ѿјуїїрину* (К), лазарице, па ідемо *на лазарицу* (ЦГ), Деке, ма не ли је никој ошја *на вѣжбу* од Враћанци, а, туго, туго? (ЦГ), там *на фрѡн* отоше (К);

ми отомо *на іосїи* (Г), Догодине да ми дојдеш *на іосїи* (П), мајка, *на іосїи* сэм си гу довела па легамо (К), и после па дојдев *на иїјанку* (ЦГ), Турци *на конак* овде доодїли (Шп), па станамо, ідомо *на ісїиї* (Ш), Ма не, он ги је *на оїїкуї* тераја (овце) (ЦГ), ако рекнете и ја ћу іду *на смрїї* (К), наврати па, *на иїцење* сэлте (Шп), ідо у Скопје *на здрачење* (Л);

ај, доете ‘доїите’ *на ірејану ракіју* (Р), а ми ће ідемо *на ірејану ракіју* (ЦГ).

Предлог у

4.5.5. Аналитичке конструкције са предлогом *у*, којима се означава интенционалност (на месту стандардног *у + акузатив*) бележене су готово редовно уз директивне глаголе (*иде*). Када је у питању семантика именица у ОП, оне увек подразумевају обављање конкретних активности (*сїруїање* – сеча и припремање дрва, *сено* – сакупљање, припремање и превоз сена, итд.), што представља сличност са конструкцијама *на + ОП* (в. т. 4.5.4). Потврде:

тамо *у сїруїање* іде, па убија ли се, како ли је (Г), и тэк су ишли *у нагнїцу* девојчки (Шп), и ће ідев *у лов* (Шп), *у лѡф* ‘лов’ ће ідев да фаћав дивје свиње (Шп), лани дојде та ни помогна *у сено* (Л), Деца, летоске, *у косење* доодїше (П), а оно... бѣше *у косење* (П);

мил Добросав, он ишја *у сировари* (Г), он је ишја *у сировари* (Г), Ишла сэм *у лазарицу*... па кэт сэм била дѣте, от сэдэм године појдемо *у лазарицу* па додек се не ожѣвѣв. Свѣ си ідев теја девојке *у лазарицу*... (ЦГ), У лазарицу се збирамо од недељу време, от четвртак; па у пѣтэк, у субѡту ідемо *у лазарицу*. Мараме,

¹⁶³ Исказ *исїраїи не ѿо сїюку* подразумева да нас неко іошаље да чувамо сїюку, а да је доведемо натраг онда када се то очекује, тј. после паше, што има другачије значење од исказа: *исїраїи не за сїюку*. Осим тога, чување стоке подразумева да је неко надзире (пази) идући за њом, што ово значење повезује са значењем секвентивног ‘иза’ (као у примеру *исїраїи та ѿо коња*, в. т. 4.1.4.2.1.3).

накитено, лазари по два, кэт како бидне, кэт по три йдев у *лазарицу*... (Ш), ке йдемо у *лазарице* (Т), двесте и педесэ дүше у *орó* се наватав (ЦГ), кому е рамна табана не га примав у *војску* (ЦГ), с тога дөвера мојга ишэја у *војску* (Г), па зар и брата и татка испрати у *вашиу војну* (К), бөше ошэја у *йарийизани* ли (Р), бөгаше такој у *йарийизани*, кријеше се (Т), онэј у *йарийизани* ишја (ЦГ), неки утөкнев у *йарийизани*, неки у бугарско (Т), стó и пөт човека водили смо у *свайови* (Т), и у *свайови* ће йдеш и тэк невеста ће улаза у врата и тэк ће те види у хош куде се дрвиш (ЦГ), отишја мөмак у *собор* (Шп), у *собор* кој ће води дөца, дип негде у цркву, близу, ће га одведе (Шп), ја сэм ишла у *шечеј*, па кэт сэм била како тебе (Ш), овија близначики сэг йдев у *школу* (К), ошэја у *школу* (ЦГ);

искочија је у педесэ гóдине у *йөнсију* (Т), па не теја да искочи рано у *йөнсију* (Л), па млад умре, тамэн йскочи у *йөнсију* (Л), сви туј мүжи што йма, свө са у *ройсйо* там откарани мүжи (Г).

Предлози *йройив* и *ог*

4.5.6. Циљно значење имају и неке аналитичке конструкције са предлозима *йройив* и *ог*. Предлог *ог* је, при том, фреквентнији, има значење *йройив*, и иде уз глаголе „чији су денотати радње усмерене ка спречавању или неутралисању негативног ефекта” идентификованог именицом у ОП (уп. С. Павловић 2006: 321). Слична је ситуација и у косовско-ресавском дијалекту (Милорадовић 2003: 85). Потврде из Горње Пчиње:

па мlöго ишла *йройив тую девојчицу*, тај маћека њона (Шп);

до четересэ дөна свө му је светөло свөтло, *ог вамйира* (Р), Однапрөт ни се ни знало *ог вэмйири* – у смислу: није се ни знало како се борити против вампира или шта урадити да се не појави (К); И мие што_смó билө там девојке тудө комшиске, свө смо од њум запазиле (да бајемо) *ог усөв* и *ог* (урокљивих) *очи*, *ог очи* и *ог усөв* смо свө запазиле од њума! Те *ог очи* ће ти пребају, тебе ће пројде (П), она свө пребајеше тој *ог усөв* (Г), *Ог очи* и *ог усөв* знам (да бајем), а друго не знам (П), гасөв жарје *ог урöци* (Л).

Кондиционалност

4.6. У говору Горње Пчиње кондиционалност није чөста семантичка категорија и уочава се најпре у исказима којима се „изражава начелни став или суд” (уп. С. Павловић 2000: 119). Остварује се аналитичким конструкцијама са предлозима *без*, *с(эс)*, *за* и *сйрема*.¹⁶⁴ Њима се у ствари указује „на услов под којим би се радња детерминисаног предиката могла (не)реализовати” (С. Павловић 2000: 118). Ово значење се обично налази у интерференцији са неким другим значењем (каузалност, инструментативност), што је поново, поред ниске фреквентности, слично стању у другим српским говорима и стандардном језику (уп. С. Павловић 2000: 118–119; Радовановић 19776: 104–105).

¹⁶⁴ У савременом српском језику, поређења ради, у функцији кондиционалног детерминатора појављују се: генитив са предлогом *без*, акузатив са предлозима *уз*, *на* и *за*, слободни инструментал и инструментал са предлогом *са* и локатив са предлозима *у*, *йри* и *йрема* (Синтакса 2005: 172, 234–235, 272, 298).

Предлог *без*

4.6.1. У призненско-тимочким говорима у целини, па и у горњопчињском, услов се често исказује аналитичким конструкцијама са предлогом *без*.¹⁶⁵ Кондиционално значење ове падежне конструкције може се наћи у интерференцији са значењем каузалности (уп. са т. 4.4.3.3), и тада треба имати у виду да се, у начелу, кондиционалност обично везује за будућност или свевременост исказа, што је слично стању у другим српским говорима и стандардном језику (уп. С. Павловић 2000: 118–119; 2006: 334; Радовановић 1977а: 142–143). Потврде из Горње Пчиње:

тэк стока се чуваше, *бе[з] сѝоку* не можеш (да живиш) (КД), *бе[з] зѝби* не мож да живи човек (К).

Предлог *с* (*сэ, сас*)

4.6.2. Аналитичке конструкције са предлогом *с* (*сэ, сас*) могу означавати и услов. Понекад се, међутим, ово њихово значење може наћи у интерференцији са значењем средства (уп. са Радовановић 1977б: 106). Потврде:

ако те полази *с лѣву ноју*, имаш целу годину да ти opakѝчки ‘наопако’ иде нешто (Т), *сас чѝсѝо* се покривав, црвено_нешто, та да ги исфрљеф побрго богиње (ЦГ).

Предлог *за*

4.6.3. Аналитичка конструкција *за* и ОП може такође имати значење услова:

Ма, неје млад *за женидбу* (П), несу ми узели *за живу лаву*, нећев (Шп), меша овакој по дуварѝт, меша, сѝл *за едно влакно* да сѝм оволицко, да сѝм вагила паре, за толицко (Г).

Предлог (*с*)*ѝрема*

4.6.4. Кондиционалност се може приметити и у аналитичкој конструкцији са предлогом *сѝрема* (која има свој пандан у стандардном *ѝрема* + *локаѝив*)¹⁶⁶:

па, сваћо, ми *сѝрема деца* (ми ако се поредимо са децом) – па ‘опет’ ми смо поздравѝ о[д] деца (ЦГ).

Концесивност

4.7. Категорија концесивности указује на „неповољне услове за реализовање предикације доминирајуће клаузе, но при том ову не искључује, већ ‘допушта’” (Радовановић 1977б: 102). Аналитичке конструкције са овим значењем нису често беложене у истраживаном говору, што и није тако необично с обзиром

¹⁶⁵ Велики број потврда налази се (обично расуто, а не у оквиру одреднице *без*) у дијалекатским речницима везаним за ову област, на пример: Неће се успије *бес цѝку*, такој научило (Жугић 2005: 435); Нема оро *без ѝрујање* (Јовановић 2007: 504); Не мог ти врајем *без белѝу*, мора да донесѝ нешто (Динић 2008: 24); *Без обрѝање*, тѝшко се сѝши сѝно, а мож се и скапе (Стојановић 2010: 552). Више о томе в. у Јуришић 2014: 221–222.

¹⁶⁶ Сличне примере са поменутиим значењем даје И. Антонић у: Синтакса 2005: 298.

на то да поменута семантичка категорија није фреквентна ни у другим народним говорима (С. Павловић 2000: 119). Њу је могуће очекивати у аналитичким конструкцијама којима се исказују и други типови детерминације, а таквих примера у истраживаном материјалу има свега неколико и то са предлозима *без* и *ог*.¹⁶⁷ Осим тога, на месту стандарнојезичке конструкције *за инати* некеме (нечему), у Горњој Пчињи се може чути поприложено *зајнаи* ‘заинат, из ината’: оно *зајнаи*, стџа, стџа (ЦГ), па *зајнаи* да не мош, чарапете се мучи да ги прокара! (ЦГ).

Предлог *без*

4.7.1. У признско-тимочким говорима уопште концесивност се често реализује конструкцијом *без* + *ОП*.¹⁶⁸ Њоме се означава недостатак неке појединости, која се иначе сматра уобичајеним пратиоцем управне радње. Потврде из Горње Пчиње:

ће ме вџзи (аутобусом) *бес* *џаре* (Шп), такој живимо тџ *без* *баџе*, купџемо си, на пијаџ (КД).¹⁶⁹

Предлог *ог*

4.7.2. Значење концесивности (допуштања) примећено је и у аналитичкој конструкцији са предлогом *ог*: *ог* *џири* *дрџаве* арно смо остаџи јаџни (Г).

Посесивност

4.8. Посесивност је семантичка категорија која се манифестује као однос, веза између два појма од којих је један објекат посесије (посесум), а други субјекат посесије (посесор). Другим речима, посесум је „својина, сродник или интегрални део” посесора (С. Павловић 2000: 122). Она се у говору Горње Пчиње граматикализује енклитичким посесивним дативом и аналитичким конструкцијама *на* + *ОП* и *ог* + *ОП* (када је у питању систем падежних синтаксичких средстава), али и присвојним придевима и заменицама (*џаџиков*, *мајкин*, *деџињ*, *њеџов*, *њиџи*).

Енклитички посесивни датив личне заменице, познат и стандардном језику (Синтакса 2005: 188–190; Антонић 2004: 87–90) и народним говорима, овде је врло фреквентан. Он може бити замењен одговарајућим обликом посесивне придевске заменице: *муш* *џу* *умреџа* ~ *њеџан* *муш* *умреџа* (уп. са т. 4.8.5). Када су у питању именске посесивне конструкције с формом датива – оне у српском стандардном језику и дијалектима из његове основице нису уобичајене (Синтакса 2005: 188–190; Милорадовић 2003: 135), али се ипак јављају на целом штокавском простору

¹⁶⁷ У стандардном језику значење концесивности (допуштања) има генитив са предлозима (*и*) *џорег*, *мимо*, (*и*) *без*, *џроџив*, *џреко*, *код*, датив са предлозима *џиркос* и *џроџивно* и акузатив са предлогом *џз* или предлошким изразом *без* *џзира* на (Синтакса 2005: 170–172, 193–194, 234).

¹⁶⁸ У материјалу који нуде репрезентативни речници и монографије о овим говорима налази се доста потврда аналитичких конструкција са предлогом *без* у значењу концесивности, на пример: *Моџе* и *без* *џоџа* *деџа* да се сараџи (Јовановић 2007: 497); *Јаше* *коња* *без* *момџзи*, *тиџе* си само *клаџи* *ноџе*; *Не* *знам*, ал *неџи* *љуџе* *презџмују* *без* *дрџа* (Динић 2008: 418, 648); *Њџјна* *водениџа* *никад* не *стаџује*, и *без* *џџу* *ваздџн* *меџе*; *Деџа* *сам* *извеџа* на *пџт* *без* *џџа*, *сџе* *с*-*одриџање* и *голему* *муку* (Стојановић 2010: 104, 468). Више о томе в. у Јуришић 2014: 222.

¹⁶⁹ Значење концесивности у овим потврдама налази се у интерференцији са значењем комитативности (тј. значе и одсуство појма који прати реализацију радње управног глагола).

(у говорима са сачуваном флексијом), а посебно у косовско-ресавским говорима,¹⁷⁰ на шта су скренули пажњу још А. Белић (1999а: 292) и П. Ивић (1994: 225). У истраживаном говору, а и већини призренско-тимочких говора, ситуација је слична оној у косовско-ресавском дијалекту, уз очекиване разлике које се тичу чувања дативне форме.¹⁷¹ Наиме, у горњопчињском говору немамо посесивни именички датив већ конструкцију *на + ОП* којом се изражава припадност. Појави ове аналитичке конструкције у наведеној функцији вероватно је претходио процес у коме је посесивни датив именичке синтагме истиснуо из употребе облик посесивног беспредлошког генитива, што би одговарало општим развојним тенденцијама балканословенских језика,¹⁷² а и стању у говору Параћинског Поморавља, који је увелико захваћен процесом аналитизма (Милорадовић 2003: 136–138). Осим тога, конструкцију *на + ОП* могуће је у испитиваном говору понекад заменити одговарајућим присвојним придевом, а понекад конструкцијом *од + ОП* (која вероватно представља старо *од + љенишџив*).¹⁷³ Иначе, у косовско-ресавским говорима, у којима је адноминални посесивни датив врло чест, изгледа нема посесивне адноминалне *на*-конструкције (Милорадовић 2003: 136–138). Овај датив се добро чува и у неким призренско-тимочким говорима, на пример, у говору Галипољских Срба (П. Ивић 1957: 341–346), у призренском (РЕМЕТИЋ 1996: 451), ђаковачком (М. СТЕВАНОВИЋ 1950: 140–141), гатањском (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 141, 168, 173, 176, 192, 199–200),¹⁷⁴ док је у другима само ређа опција, поред присвојног придева (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 270, 280). У већини говора који бар донекле чувају стари облик датива (поред фреквентније конструкције *на + ОП*) може се спорадично наићи на датив у посесивној функцији, уз додатна ограничења типа: само од именица м. р. на сугласник које означавају живо (+), обично лице (БОГДАНОВИЋ 1979: 105; БОГДАНОВИЋ 1987: 152–153), а у говору Заплања, на пример, он је чак често појава, али опет уз ограничење (само једнина и само од именица које означавају живо (+) – МАРКОВИЋ 2000: 113, 223). Међутим, на почетку прошлог века А. Белић је закључио да се у нишкоме крају, а и у целом јужноморавском говору, сачувала употреба старог датива „за посесивно значење и сл.” и то је тумачио утицајем косовско-ресавских говора (БЕЛИЋ 1999б: 228, 242–247). Стање у данашњем врањском говору, као и у говору који се овде испитује,

¹⁷⁰ Према постојећој литератури, посесивни датив је забележен у говору Црмнице (МИЛЕТИЋ 1940: 522), Старе Црне Горе (ПЕШИКАН 1965: 188), северозападне Боке (С. ПАВЛОВИЋ 2000: 127–128), Роваца (ПИЖУРИЦА 1967: 155), Врачана (ПЕТРОВИЋ 1974: 167), околине Колашина (ПИЖУРИЦА 1981: 192), Змијања (ПЕТРОВИЋ 1972: 161), Баније и Кордуна (ПЕТРОВИЋ 1978: 129), Трстеника (ЈОВИЋ 1968: 167), Левча (СИМИЋ 1980: 97–98).

¹⁷¹ „Адноминални присвојни датив није ни иначе непознат нашем језику, али у већини дијалеката и у књижевном језику није чест (адвербативна употреба много је обичнија). Највише га има у дијалектима на истоку, призренско-тимочком и косовско-ресавском. Иста особина проширена је и у бугарском и македонском језику, а постојала је и у старословенском” (П. Ивић 1957: 344).

¹⁷² Тако, на пример, А. Минчева (1964) прати развој посесивног датива у бугарској историјској синтакси, и то од постојања блиских по значењу средстава за исказивање посесивности па до уопштавања једног од њих (датива) и његове замене аналитичком конструкцијом са предлогом *на*.

¹⁷³ Ово одговара стању у говору Параћинског Поморавља (наравно, уколико занемаримо замену датива конструкцијом *на + ОП*), за који С. Милорадовић констатује да се датив „веома често јавља у именичкој синтагми и њоме се тада изражава права припадност. Чешће је у тој служби него њему синонимична предлошко-падежна конструкција *од + Г/ОП*” (Милорадовић 2003: 136).

¹⁷⁴ Р. Младеновић говори у више наврата о добро очуваном беспредлошком дативу са значењем намене и посесије и наглашава да је гатањски говор „део ширег ареала у коме опстаје флексија овога падежа, а који чине говори Косовске котлине, јужне Метохије и северног дела Шар-планине ... Јужно и источно од јужнокосовског говора, флексивни датив је практично истиснут аналитичким конструкцијама.” (Младеновић 2013: 141).

где нису запажене старе дативне форме, различито је. У монографијама о другим сличним говорима, нажалост, обично изостаје податак о томе да ли се у њима јавља посесивни датив.¹⁷⁵ Ипак, подаци о остацима датива које даје Б. Видоески у својој књизи о кумановском говору, који је по много чему сличан горњопчињском, на изванредан начин подржавају Белићеве наводе. Б. Видоески примећује да „остатоци од дативната форма за припаѓање, која во Црногоријата е сеуште жива ... овде нема многу. Ги забележив само овие примери: *Милану мајка* Дљб(к), *Јовану снава* Цвет, и месност *Урошу Бара* Ос.” Он такође напомиње да су у кумановском говору, као и у скопско-црногорском, до скоро биле у употреби дативне форме са флексијом код личних имена (Видоески 1962: 143–144). Да ли је тога било и у горњопчињском говору у не тако давној прошлости, не можемо, нажалост, знати. Сигурно је да се сада на месту старог посесивног датива обично налази конструкција *на + ОП*. Такође се на месту слободног генитива (*оружје војника*),¹⁷⁶ генитива са обавезним детерминатором (*књиџа моџа љријайџеља*) или генитива са предлогом *од* (*џрозор од кухиње*) – овде налазе аналитичке конструкције *на + ОП* или *од + ОП*.¹⁷⁷

У говору Горње Пчиње могуће је, дакле, исказати различите типове посесивних односа¹⁷⁸ употребом енклитичког посесивног датива (а), аналитичком конструкцијом *на + ОП* (б) и аналитичком конструкцијом *од + ОП* (в).¹⁷⁹ Детерминисана именица (посесум) може, при том, заузимати различите синтаксичко-семантичке позиције (субјекат: *жључ ми* је пун камење; објекат: овџ *му* држи *кућуту*; именски део копулативног предиката: *Сима им кум* беше, прилошка одредба: *А куде бра̀та џи* ће идеш ли горе?).

Предлози *на* и *од*

4.8.1. Посесивност којом се показује „однос припадништва – поседништва (власништва)” (СИНТАКСА 2005: 189) уочава се у следећим потврдама:

а) још натамо су *ни* гробја (К), на пут *ми* је кут^а (Т), овџ *му* држи *кућуту* (Р), и они збок њџа, запалише *му* *кућу* (Т), соба *ни* беше малџчка (К), куде су *ви* кола? (К), лејче *ву* се џскрши (Ш), врзан вол за дирџк, оно своно *му* вика: тџка, тџка, тџка, тџка, трџпа га (Шп), капут *ми* га нема дугџчки (Г), постиљчики *му* оперемо (Г), сџл цџпке *ву* нашли (К), опџнци *ву* врљани (Р), јџрики *ву* полипсџли (Р), свиње, две *им* се опрасиле (П), па *џи* јајца џскрши (Ш), он *ву* узне шикџрче (Шп), он у тџткову *му* *кућицу* сџдеше (Шп);

б) а већ сџм забравила *на* *људи* џме (Л), сџтра, каже, глџдете *јјутру на Бујари* џлишта (П), да дојџе да ми каџш додџк са наше бџке, онџј зајџдничке, овџј изворске

¹⁷⁵ Тако, на пример, говору Лужнице, на месту где аутор наводи примере везане за промену придевских заменица, уочена је једна потврда која наводи на помисао да се дативне форме у поменутој функцији можда и тамо могу срести, барем по изузетку: у овуј *кућу мојџм* свџкру Во (Ћирић 1983: 77).

¹⁷⁶ Примери из стандардног језика преузети су из *Синџаксе савременџи српској језика* (СИНТАКСА 2005: 144–145).

¹⁷⁷ У јабланичком крају је такође регистрована аналитичка конструкција *од + ОП* „као еквиваленџи џосесивне џениџивне синџџџме *од + Г* и бесџредлоџкој џосесивној џениџива” уз напомену да је „далеко фреквентнија употреба *НА* конџструкције у функцији посесивног датива када уз посесор стоји каква одредба” (Жуџић 2010: 33).

¹⁷⁸ Посесивни односи у овом раду представљени су према подели коју даје И. Антонић (2004: 87–90; СИНТАКСА 2005: 188–190).

¹⁷⁹ Исказивање посесивних односа употребом енклитичког посесивног датива није изостављено из практичних разлога – да би се пружила потпуна слика посесивности.

на *Симу* и на *Пејруна* (Р), на *овој* (дете) ствари (К), а на *онуј жѐну* (краву) гу намавала (Шп), покршија судови по Врање, на *меанцију* овде (Г), *тој му сапун на дешиѐто* и на *жену* (Г), Никѓт неје доодија, никѓт! Само на сакрану на *дегу ши*, више неје (ЦГ), там горе имаше кућа една на *свѐкра ми* (ЦГ), секо онѐј китке голѐме, та да ми се не закачав оглави на *краве* (Г);

в) има слика горе (на зиду), *од њѐа* и *од мене*, заједно смо (Тр), Сликаја га је, слику имам *од њѐа*, лазарче (К);

млѐко као сирење густо *од ѓфце* (Г), има[М] млѐко *ош краве* (Шп), ђе га изгѓри *ош краву* (млѐко) (К).

4.8.2. Посесивност којом се показује однос дела према целини:

а) с једно дрво та да *ми главу* ицѐпи! (П), *шупља му* је глава (ЦГ), нога *ми* е отказана (Л), измрзнаше *ми ноге* (Шп), ноге да *ву* отсѐче (Л), нога *му* је отсѐчена довѐка (К), ноге *му* отичав (Шп), пртено па неђе наникуде, олѓпѐв *му* ножице (ЦГ), и *му* прсте ѓздраве (Т), ѓпште нема да *ши* модрѐје ноктѐ (ЦГ), и коска *му* се види, овде (Т), *жључ ми* је пун камење (П), цигѐрица *ву* се њум јѐла (П), почѐ *ми* ѓко, вика, уминѓје, почѐ ми да ми здравѐје (Л), тѓго, дѐдо, кѓкви са *ши* ѓчи (Л), кад мрѐјем ђе *ми* ѓчи глѐдаф тој (Р), колики са *ши* зѓби (Л), ђе *ву* поцрнѐјев зѓби (Ш), едѓн обрѓз *ву* свѐ црн (ЦГ), сѓк ђе *ви* рогови исправимо (К), млѓго *ми* гѓвор некако груб (К), подигњу главу, штѓкне *ми* свѐс и ја падну (Л), сѓчемо па ѓм да *ши* штѓкне (Л), штѓкја *ми* памет, забораљам (Г), и оно како гу је јѐло, от пѐпел погѓчку, бѓк ли га знаје, дѓша си *му* је знала (Р),

б) на *швоју Нѓзу* цревца на грѐду висѐв (Р),

в) ископамо кѓрен, ископамо *од ора* (Г), бѐло рѓно, знајеш, *од бѐлу офцу* (ЦГ), Пѐрје *ош кокѓшке* ђе ги помѓстимо (К), утепаја се ѓн у стругање, грањка га утепала *од бор* (ЦГ), сѐмку да вадиш *о[г] шиквуѓу* откуде дршкѓту (Р), али бѓје тѓг^к нема, и што ђемо, па *од ора* лѓске (Тр), Овѐј кошѓрке *о[г] ѓруђе од врбу* (Т), а да не еде *ош шѓј краву* мѐсо (ЦГ), Немѓј да *ву* дадеш *од овуј собу* кљѓч (Л), ама ти немѓј *од мене* мѐсо да едеш (ЦГ), крѓва рекнала на њѓјното детѐ: „Немѓј ти да јѐдеш *од мене!*” (Л).

4.8.3. У истраживаном дијалекатском материјалу забележено је доста примера посесије којом се указује на родбинске и социјалне везе између посесора и посесума:

а) Старѐјко *ни* је бија из Голѓчевце, кѓм *ни* је ис Трѓговиште (Ш), Етѐ сѓк умрѐла баба *му* (Р), мајката *ву* жива бидѐ за коца (Г), А мѓжат *ву* погина у рѓт (Р), тој кѓт му је чича *му* погинаја (Р), и дѐда *ми* почѐја се крѓти (Р), а ѓн дѐвер *ву* је там, а тѓтко се криѐ овде (Р), Промуђуран тѓтко *ми* пошто је трѓвац (Т), А тѓј *ми* етрѓва имаше пѐ[т] деца (Р), зѓт *ву* дојде, жњѐје, бѐре сѐно (П), А тѓтко *ми* не чуѐше (П), Дирѐкторѓт на рѓдникѓт – син *ми* е, Бѓгдѓн (П), а брат *ми* Ђорђија вика (П), „А куде брата *ши* ђе идеш ли горе?” (Р), онѓ са *ми* кѓмови били (Т), Сѓма *им* кѓм бѐше (Р), па имашемо, једна тѓтка *ни*, Ката (Р).

б) Тај на *дирѐкѓиорѓшѓа* снашката, женѓта њѓгова (П), И дѓле дојде тај докѓурица што на *докѓѓура* женѓ (Р), бајги ми ти на *жену* мѓш умрѐја (ЦГ), Је л си ти, каже, на *докѓѓура* мајка (Р), Јѓ на *докѓѓура* мајка, а ви ме, реко, искарујете из бѓлницу (Р), баба, на *шѓшѓка* мајка (Р), на *моју* мајку деца (Г), нека дође тѓј тѓтко на *девојку* (Шп), да ли је бегденисѓја тѓј на *девојку* тѓтко (Шп), и ѓна како ги

чешљала теј, на маћију ћерке и ни бајала (Л), а она па тај Севна беше род на бабуиу нашу, на моју свекрву (Г),

лани што умреја, на Ружу муш (Р), Раде Симонофски, на оноја Ђорђију син (Р), Деда Жика умреја, па на Ситојагина татко (ЦГ), али на Верицу мајка, јадна, постара беше (Г), Онџ Ђора што умре, на Румѣну дeverет! (ЦГ), и деца на иуј Милевку (К), е ли знајеш на Здравка Пѣру (Л), Љуба на дeдa Сивевана (Л), Јованче, на Андона зет (Р), Епа, боба Стоја, на Ордана мајка, там ете што је у Врање (ЦГ), И (муж) на ову бож Борку беше се доле увампирѣја (ЦГ), – Која, бре, снашка? На Миле ли? – Ма л на мојета Рашу! (ЦГ), Ис Кленике она, (ћерка) на Слободана и на онуја, овуја, Мирослафку (ЦГ);

и овај постара сестра, што на овоја мајка, беше понапрет ошла (Р), на овоја син (К), на мојетоја ситарца мајка (Г), Јован је татко на овеја (девојке) (Г), овеја там на оноја (Г), а Радомир бидна тек старејко на ивоја (сина) (Л);

чичини седам ли, осам ли деца беја, на грувоја три (Р).

Врло су честе комбинације *йредлој на + именица у ОП + дативна енклитика*, у којима је дативну енклитику могуће заменити одговарајућом присвојном заменицом. На пример, уместо: *на ћерку ми унука је у Врање (Шп)*, може се рећи: *на моју ћерку унука је у Врање*. Примери:

и на ивица ву тетка сэм (Ш), Па и њојнате се ћерке иженише на еирвуйу ми (Р), Тџ, једѣн је бија у бугарско, овде на чичу ми син, и он дојде (Г), а на сина ми па су помале девојчице (Шп), на ћерку ми ћерка се ожењила, едната, едната неје (ЦГ), Снашка ми па оћоравѣла, жената на браша ми, та ћорава (Р), на браћа ми ћерке, доодиле су после (Р), и Марино, на еирву ми дете (П), на свекрву ми имаше сестра (ЦГ), на Крсѣану ши син (Л), тија на иуј унуку ми (Шп), на иуј моу мајку мајка (ЦГ), и овѣја дечѣца на ивоја му сина и жената лѣтос доодѣше и они (Р).

в) братанице су доодиле нѣм, од браша ми ћерке (Р), па имаше братанице ои^г браћа ми, па долазише и онѣ овдѣна, куде мѣне, на гости дојдев (Р), они тој казали овдѣка, на дѣте о[г] Драјомира (К), имам о[г] иеику браћа тамо (К), Пѣт имѣм парѣ унука, ои ситароивоја сина (П).

4.8.4. У идиоматизованим конструкцијама „име му је ...” (где се лична имена, очекивано, налазе у номинативу – в. т. 2.1.1), присутно је значење посесивности уколико је семантичка интерпретација ‘његово име је...’ (а не ‘он се зове...’).¹⁸⁰ У забележеним потврдама, такође је врло фреквентна појава редупликације:

Ђурђија му име на оноја (Р), а тѣј, најстаро дете, мушко, Наско му име (П), Таса му име на њѣја (К), па на дѣчкаша му Спира име (Г), а оно ву Алтана име на бабу ми (П), и улеже тај нека Лепосија ву име (Р), на моју мајку ву име Наза (П), на мајку ми Санда ву име (К), а њозе име било Мира (Л), Илинка му беше име, четири месеца га чува па ми не биде (Р), Пѣрса ву име беше (К), како ву, рече, на ивоју мајку беше име (К) и сл.

Нису, међутим, необичне ни конструкције са глаголским обликом *имеше*: Благоја му имеше на ивоја ми домаћина (Р), деда Влатка му имеше; Раце ли му имеше? (Г).

¹⁸⁰ Ситуација је слична оној у савременом језику: „Датив у примеру *Име му је Марко* сврстава се у посесивни ако се има у виду семантичка интерпретација [↔Његово ИМЕ је Марко], али може се сврстати и у субјекатски ако се има у виду семантичка интерпретација [↔Он се зове Марко].” (Антонић 2004: 89). У истраживаном говору (посебно код старијег становништва) обично се каже: *Наско му име; Како ши је име?*, док реченице типа: *Он се зове Наско; Како се зовеш?* више одговарају урбаном говору.

Присвојни придеви

4.8.5. Изражавање припадности може се остварити и употребом одговарајућих присвојних придева, што не спада у систем падежних синтаксичких средстава, али би било корисно сагледати и ову могућност у условима узнапредовалог аналитизма. На пример, информација коју носи реченица: Да ти дадем ја палталоне, брѐ, палталоне, *џаџикове ти!* (ЦГ), неће бити промењена ни ако се каже: ... палталоне *на џаџика ти* или ... палталоне *на џивојеџа џаџика*. Примери са присвојним придевима:

он у *џаџикову* му кућицу сѐдеше (Шп), от кућу *девојачку* додѐк 'докле' иде, свѐ коња ће јаа (Р), у неку гору *орлова* кућа имала (Ј), *чиџини* сѐдам ли, осам ли деџа бѐја, на другога *три* (Р);

И он дошџа *Пеџруноф* син туј сѐг да сечѐ си, а овџ па пошџа *Сџмин* син та там (Р), едџн дѐл си је *Пеџрунов*, едџн дѐл си је *Сџмин* (Р), снашката ми овџ, *Драјанова* (Ш), *Марина Дџнева* ће дојде сѐ старџатога (П), *Миланову* сестру давија (П), ене онџ *Душковано* бѐло (Р), *Сџоџиковџа* баба, Станија, трѐбе да е живџа? (Р), моја снашка, баба Великата, там ѐте у Бару, *деџа Сџоџилова* што бѐше (Р), онѐ џфџе да ли издавене са *баџка Сџоџџнџине?* (ЦГ), мори, мајке, да га ... и *ујџинџаџи* живџт, за џедџн дџнар да плаџе (Р), *џоџово* девојџе (Ј), више гџмното гџре *џаџџмирово* (Г), *Вѐриџин* тџтко (Г), *мајџин* брџт (ЦГ), *Брџнџџина* мајџка (К), онџ и *Милѐвина* је мајџка из Баждџрџи (ЦГ), *Мџлина* сестра (ЦГ), *Мџлина* мајџка муџе (Р), *Раџина* раџија (Т),¹⁸¹ остџше си и *Добрџсџвине* (вѐјалиџе) и наше (Г), Јџ овџја *Добриџинџиџе* деџа реко да ги уџу (П).

Понекад је неопходна употреба придева уместо конструкџије *на + ОП* да исказ не би био двосмислен. Реџимо, ако се у примерима: деџата доодџше *Блџџџинџи* (Ј), *Вѐрка Ђорѐва* каџа (ЦГ), придеви замене конструкџијама *на + ОП*, добиће се: *на Блџџџу деџџџа доодџше*, где није сигурно да ли су деџа дошла Блаџиџи или су Блаџиџина деџа дошла говорнику, и *Вѐрка на Ђорѐ* каџа, где се опет не зна да ли је Вѐрка нешто рекла Ђорѐту или је Ђорѐтова Вѐрка нешто рекла. Такође, да би се избегло нагомилавање предлога, говорници могу употребити посесивни придев, на пример: па си грѐшило та си узѐло отсѐкло *оџи Сџминџеџе* (буке), четџри (ЦГ), *сџрема Блџџџинџу* кућу вашата је кућа (Ј).

Спецификативност

4.9. Спецификативност (адноминална квалификативност) је врста детерминаџије одређеног појма на основу карактеристичне појединости која га издџаја од осталих појмова његове врсте.¹⁸² У зависности од „аспеката с којих се детерминисани појам посматра“, карактеристична појединост може бити физиономијска или функционална, парџијална или комплексна, инклузивна или ексклузивна, константна или привремена, субјективна или објективна итд. (уп. С. Павловић 2006: 395).¹⁸³

¹⁸¹ Придеви *Мџлина* и *Раџина* изведени су од мушких имена *Миле* и *Раџе*.

¹⁸² Спецификативност овде представља засебну адноминалну семантиџку категорију одвојену од квалификативности (в. т. 4.3. и напомену 126).

¹⁸³ С. Павловић (2006) разликује два семантиџка субпоља у оквиру спецификативности – физиономијску *сџеџификаџивносџи*, која се реализује као парџијална и као комплексна и функционалну *сџеџификаџивносџи*, која се у старосрпској пословноправној писмености своди на дестинаџивност. Физиономијска спецификативност парџијалног типа одговара параметру карактеристичне појединости, а

У овом раду спецификативност је представљена као (хетерогена) категорија која обухвата више различитих параметара: карактеристичну појединост, фабрикатив, димензив, компаративност, мовенс (покретач) и дестинатив (намена).¹⁸⁴

К а р а к т е р и с т и ч н а п о ј е д и н о с т

Предлози *с* (*сэ, сас*), *без* и *на*

4.9.1. Карактеристична појединост је врста одређивања једног појма његовим интегралним делом или пратећим детаљем (М. Ивић 2005: 200–210). У говору Горње Пчиње она се реализује а) аналитичком конструкцијом са предлогом *сэ* (која се налази на месту стандардних конструкција *дейтерминаџор + ѝениџив* и *с(а) + инсџруменџал*), б) аналитичком конструкцијом са предлогом *без* (старо *без* + *ѝениџив*) и в) аналитичком конструкцијом са предлогом *на* (старо *на* + *акузатџив*). На овај начин се карактеристична појединост исказује и у другим сродним говорима (на пример: Стојановић 2010)¹⁸⁵. Потврде:

а) нећете ни *с рџови* (јариће), нећете ни *ћорави* (К), *вўте* *ткџјемо* *с ѝервџзи*, *колџрке* *с колџа*, *ћелими* *с колџа*, *свџ тој* *рабџтимо* (ЦГ), *чџрапе* *свџ сџс* *рџске*, *с колџа* (ЦГ), *еднџ чџрга* *с ѝџри* *сџџруке* *ми џстана* (Л), *с ѝџл* *вўту* *овдџка* *сџм донџла* (Г), *јџ* *имам* *сџз* *двџ* *сџџруке* *фўту*, *сџ[г]* *гу* *за свџдбу* *чўвам* (К), а *колџрку* *имџм*, *девџочку* *јџш*, *сџ* *шџрке* (Р), *овџј* *бџше* *с ѝџл* (Р), *напџрави* *ни тџтко* *от клџшње* *долџму* *сџс џџџоку* (Шп), *долџмче* *оваквџ* *с ружџви* (Шп), *ниџи* *га* *па* *видувџли*, *у кошўљу*, *вика*, *з бџли* *ружџви*, *у кошўљу* *џн си џди* (Шп), *Опџнци* *с вўџе* *нџсимо* *свински*, *говџђи* (ЦГ), *торбџче* *сџс ѝџрџчку* (КД), *едџн тигџњ* *сџс џнўј* *длџју* *дрџску* (КД), *бџшка* *Добрџсџв* *е* *напџравиџа* *кућу* *овџм* *и* *с ѝџдруми* (Г), *А кућџа* *је билџ* *сџс лџсе* (КД);

па *с вџџџице* *невџста* (ЦГ), *само* *прџеф* *неки мўшки* *лџзџри* *с кџџе* (ЦГ), *Видувџла* *ли* *си* *гу* *сџс* *фўџју* *или* *нџ?* (К);

б) *тџква* *без* *дрџску* (Р), а *тџј* *Слџвица*, *дџктурица*, *на* *Велику* *тўј* *без* *нџс* (ЦГ), *Не* *рџди* *џнџ*, *и* *џнџ* *бе[з]* *шкџлу* (К);

в) *напџравиџа* *кућу* *на* *чџџџџи* *сџџрџџџа* (ЦГ), *џвиџџа* *са* *тројџца* *у* *еднў* *кућу* – *на ѝџри* *сџџрџџџа* *имџ* *кућџа*, *сви* *тројџца* (ЦГ), *за* *коњџ*, *ћелим* *на* *ѝрџбек*, *тој* *сџм* *узџла* (Ш), *Кџкви* *ћелими*, *колџри*, *на* *колџа* (Л), *сал* *еднџ* *чџрапе*, *узџдоше* *тџј* *на* *колџа* (Л).

Ф а б р и к а т и в

Предлог *џг*

4.9.2. Фабрикатив представља детерминисање одређеног појма материјалом од кога је сачињен. У српским говорима са сачуваном флексијом овај тип специ-

комплексна обухвата фабрикатив и димензив. И. Антонић, међутим, у *Синџакси* (2005) спецификативност не одваја као засебну семантичку категорију од квалификативности (па тако, на пример, у тачки о квалификативном генитиву говори о основном семантичком типу генитива, генитиву одсуства карактеристичне појединости, еквативном генитиву и генитиву материје, а као посебан семантички тип даје квантификативни генитив).

¹⁸⁴ О терминима фабрикатив, димензив и дестинатив в. у С. Павловић 2000: 129.

¹⁸⁵ В. потврде у одредницама: *сџџарџвремски*² (за предлог *с*), *амбарџна*, *вџџџџ* (за предлог *без*), *џбићџ*¹ (за предлог *на*) (Стојановић 2010: 894, 32, 102, 546).

дечкић такó, око *гвајез іодине* (Г);
вўтица *до колéна* (П), трава *до іўшу*, а неће пáсев (Л).

Д е с т и н а т и в

Предлози за, *од* и *на*

4.9.4. Дестинатив је тип спецификације детерминисаног појма тј. а) „живих бића према служби за коју су оспособљени и у коју се могу укључити или б) ... предмета према сврси која им је додељена и/или за коју су створени” (С. Павловић 2006: 412), а формализује се најчешће аналитичком конструкцијом *за* + *ОП*, док се *од* + *ОП* и *на* + *ОП* јављају мало ређе.¹⁸⁹

а) мλόго стока за *чување* (Г); амовите за *коњийте* (ЦГ), прáви си прéграду за *јајанчики* (Р), по дéсет пўти дрва ће донéсу, па шўму за *офце* (Л), шўму дéнемо за *кóзе* (КД), чичо, дојдо за сол за *офце* (Г), а мёткови малéчки за *маши́нтер*, оволицки, малéчки (Тр), кат са нáши аргáти, на сви однéсев лéп за *обей*, за *ручэк* (Г), па ће тўрамо ни зельáнчики, млéко за *йойкўсак*, та јéдев (Л), понéсемо за *мéзе салáту* неку (Шп), Мўш ми је сéкја кáмења за *воденицу* (П), кáмен за *воденицу* оволики (П), кэд га направише пўт овдéна за *афтиобус* (КД), нéмам лéг за *нóте* нйкэко (П), да купўјев одéло за *снашку* (Шп), бáсмо за *рékлицу* (Ш); мáлко сéјев^ф, ал овéј мумурў[с] за *варéње*, па посéјев, па мумурўс искóчи море йма до тáван (П), па и овдé донéсо (футу) за *мрење* (Г), Жéна ми је фáбрика. И за *йредéње*, и за *йлешéње*, и за *шкáње* фáбрику си ймам (Ш), тўримо у хошче, овéј, прéсу за *дувáн врзување* (Шп), чáшке за *вóду йицéње* (К);

б) лéк *ойй йрийисэк* (КД), што_ће дрўго, такóј, *од вáйру*, *ойй кашьáње*, нешто дадé водицу (ЦГ).

У овим примерима, детерминисани појам представља лек против наведене болести или поремећаја, и у њима предлог *од* има значење предлога *йроийив*. То значење, међутим, предлог *од* нема и у потврдама типа: па ймаше овéја флáстичне, *од зейийин* овéј флáше (К).¹⁹⁰

в) Дирéкторэт *на рўдникэйи* – син ми е, Бóгдэн (П); лéк немáло *на нóју* (П), Црéп побутáше *на кућуийу* свé (П).

М о в е н с

Предлог *на*

4.9.5. Овим семантичким параметром успоставља се однос између детерминисаног појма и појма-покретача, чијим се коришћењем ствара енергија за

пример, „има унученце мало *од чейири іодине*”, „носила сам врећу *од чейтересе и две кила*”, „Наше село је било овдека, Коћура, *од сийо шрийес куће*”.

¹⁸⁹ Конструкција *йроийив* + *ОП* (за коју је сигурно да се може употребити у поменутом значењу на простору Горње Пчиње) није, нажалост, пронађена у забележеној грађи.

¹⁹⁰ Употреба конструкције *од* + *ОП*, са значењем дестинатива, примењена је и у говору јабланичког краја (а налази се међу потврдама које Р. Жугић даје када говори о посесивности): тој кéса *ойй йрáшак*; да ўзне овáј цáк *од брашино*, за чйсто (Жугић 2010: 33).

покретање детерминисаног појма. Покретач се обично лексикализује речима: *дрво, сѝруја, ѝас*, као и у другим нашим говорима (уп. С. Павловић 2000: 136–137; Стојановић 2010),¹⁹¹ а само значење мовенса се реализује аналитичком конструкцијом са предлогом *на*:

шпóрет *на др̀ва* (Ш, ЦГ), и сѓг етѓ гу пѓгла седи *на др̀ва, на ж̀ар* (Тр).

Компаративност

Предлог *ог*

4.9.6. Овај тип спецификативности заснива се на поређењу детерминисаног појма са другим појмом – компарантом (С. Павловић 2000: 129). Она се може реализовати аналитичком конструкцијом *ог + ОП*, што одговара стању у другим говорима (уп. С. Павловић 2000: 134–136):

пóстар је *о[г] Ду̀шка* (ЦГ), па она пóмлада *ог мѓне* (Г), она млада, пóмлада *ог мѓне* (Шп), Она је жива јóш, пóстара је *ог мѓне* (ЦГ), он је па пóмали *ог мѓне* (КД), она је кода *ог мѓне* пóстара (КД), он две_гóдине пóстар *ог мѓне с̀лте* (Ш), пó бѓше дóбра, *ог мѓне* пóздрава је билá (Л), он пóјак *ог мѓне* (Шп), оно мáслото пóблаго *ог мáс* (Р), Ако ме вѓрујеш, *о[г] ѝо̀ј ѝѓзвѓѝо* пóголема бубáљката! (Ш).

Поређење се врло често постиже и конструкцијама: 1) *ка(к)о + номинаѝив*: онѓ српетина *како косá* (Г), кóчаче *како крошњѓ* (Г), имáла нека барч̀уга кóлеста *како вирчѓ* (ЦГ) и сл. (в. т. 2.4) и 2) *номинаѝив – номинаѝив*: А тó[ј] је крѓмен билá *женá* (П). Ређе се употребљава конструкција *неѝо + номинаѝив* (уп. С. Павловић 2000: 134–136).

Нагомилавање предлога

4.10. Појава нагомилавања предлога ради постизања веће прецизности исказа није необична ни у истраживаном говору.¹⁹² Најфреквентније су двочлане предлошке секвенце у којима је први члан предлог *за* (уп. Милорадовић 2006: 262–265). Овом приликом поменута појава је само илустрована потврдама које су се нашле у истраживаном дијалекатском материјалу:

свекр̀ва такóј, он *ис ѝоза њ̀ума* расѝпе канáче вóду (Шп);

а оно, вика, нешто_одозгóр, вика, *ог више к̀ућу*: брám, кáмен, вика, та пред нѝ (Шп),

јá сэм од б́лизу овдѓ, *оѝ ѝреко рѝѝ* (Л),

па *до сѝрема ѝóрник* (К),

она мóжда ве е помаáла неки п̀ут *на ра̀ди мѓне* (Л),

а јá сл̀ушам одóвде он *на сѝрóѝив овѝја* (ЦГ),

јастѓчки_неки ткáени имаше и тóј *за ѝод ѝáву* ће т̀урев (КД),

¹⁹¹ У *Црноѝправском речнику*, на пример, у одредници *занав̀љује (се)* помиње се „нов шпóрет на дрвá” (Стојановић 2010: 255).

¹⁹² Нагомилавање предлога познато је у српским говорима, а Ј. Кашић га је проучавао на примерима из стандардног језика, при чему је констатовао да је ова појава условљена „великом копатибилношћу предлога који се могу комбиновати не само са појединим речима (различитих врста), него и са синтагмама, па чак...и са целим реченицама.” (Кашић 1969: 179).

па чаршави за *ѝреко крѣветѝ* сѣм тка́ла (П),
 онѣј канáте земља́не напу́ни, напу́ни, за *до кно̀ћи*, каже, ѝмаш (Тр),
 А за *ѝреко дѣн* па ће копрѝве набѣрев (П),
 ће смељамо, ће напу́нимо амбáри и чѣг за *до Бур̀ховдѣн*, зѝме не ѝдемо да
 мељамо (Р),
 Оо, он ѝе за у ку̀ћу, за у на̀роѝ – бо̀љи га човѣк не́ма од Ива́на, а у ку̀ћу ѝе
 свиња́, па дѝва свиња́! (П),
 Тебе за у шко́лу ти тре́бе? (К),
 Она́ си га за у шко́лу то́ј (снима) (К),
 а за пије́ње па ба̀шка си ѝе, то́ј изво́р га ви́камо, а за *ѝо ку̀ћу* – доли́на, ре́ка,
 доно́симо ко̀тли (ЦГ),
 Ретке су ситуације са комбиновањем три предлога уз ОП:
 Натáмо ѝма ку̀ће, наона́мо са ку̀ће ѝсто, и наова́м па́ *оѝ ѝреко на ри́ѝ*, па
 ѝма (ЦГ).

еј, *браћие*, нѐ ни тѐпај (Л), *бајџке*, прѐви рабѐту (К), девојчиња, *сине*, идеја на жѐтву (П), ма, за нигде нѐсѐм више, *сине* (П), па тѐј не знам, *сине*, ја ги н-умеју, *сине*, кажем (ЦГ), па дѐк ће отидѐм, *синко?* (ЦГ), епа, *снаво*, сѐк ће ви рѐгови исправимо (К), ми да ти дадѐмо, *нане* (ЦГ), „Море, *нанке*, чѐва те твој син!” (ЦГ), овакој, *иѐйшо* (Ш), *иѐйџке*, ће ми бајџеш (Л), *Тѐйџке*, вика, како ћете? (КД), Дѐбар дѐн, *сѐйринке* (П), „Е, ти ће ни ги наз дадѐш, *грујаџко*, *сѐсѐиро*, да ни ги дадѐш ти опѐнци!” (ЦГ), *чиџо*, дојдо за сол, за офце (Г), тѐго, *дѐго*, кѐкви са ти очѐ (Л), и тѐј] је дѐбро, *дѐше*, нежѐњет је (Ш), а сѐг нијѐдно не могу, *дѐше* (К), нѐ се бој, *дѐше*, нѐ се бој (П), *дѐше*, изумѐла сѐм (К), сто_године, бре, *дѐшѐнце слајџко* (Г), лѐле, *дѐца*, да бѐгате од родитѐљи далѐко (Т), еј, *дѐца*, нѐ се бојте, нѐ се бојте, нѐ се плашете (П) и сл.

5.3. У истраживаном материјалу налазе се и потврде вокатива множине: па ћу ви даду, *дѐца* (Г), ћутете, *дѐца!* (Л), лѐле, *дѐца*, да бѐгате од родитѐљи далѐко (Т), еј, *дѐца*, нѐ се бојте, нѐ се бојте, нѐ се плашете (П), Тугоо, тѐго, *дѐца*, тѐј не ваља, тѐј, лѐле, *дѐца*, да оће да је мир, а свѐ ће си бидѐ друго! (ЦГ), плѐте слабе, *дѐца!* (ЦГ), „*Кѐзџики*, *јаџики*, отвѐрате ни вѐрата!” (Р), Ајдете на дѐручѐк, *моје миле жениџе*, нѐћу да ви карам, *моје миле жениџе* (Р), боже, *љѐди* (К), Тѐј што ме џе слушаја, *љѐди* (К), О, *љѐди*, брѐ, немѐјте такој, брѐ (Р).

5.4. Вокативни облик може се, поред номинатива, чути уз глагол *вика*, у значењу „називати некога неким именом” (уп. са т. 2.1.1).

5.5. Забележени су и примери вокатива којима се, пре свега, износи емоционални став говорника према именованом појму:

о, *бѐжјаку* (Шп), што не бѐгаш, *бѐжјаку* (К), па тѐј са они билѐ, мори, *буда̀ло* (Г), нѐ се смѐј, *буда̀ло!* (К), ооо, *слико*, тѐј ли си! (К), Ёј, *џомѐчко*, ми отѐмо! (КД), Рѐши си, *буда̀ло*, што? (Тр), лѐле, како си бѐву, *дѐшо*, онија – ки, ки, ки, ки, ки, мѐтви, и она се смѐје (Ш), ми смо, *дѐшо*, обе појале (Т), што_ми ти е, *сѐџе?* (Г).

Иначе, лексема *џѐшо* овде се може схватити као узвик, мада технички одговара облику вокатива именице *џѐша*: а ја кѐт си вѐко – о, *џѐшо*, лѐлке! – што сѐм јака; а ја рѐко – о, *џѐшо*, реко, утепа ме ништо! (Г), *Тѐшо*, кѐт ће отиду? (К), *Тѐшо*, овѐј што бидѐ! (КД).

Често се може чути и вокатив *боже* у емотивним исказима: *бѐже*, *љѐди* (К), *бѐже*, кѐт рипна (он) (П), па се бѐив, па се бѐџев, *бѐже*, што рабѐтеја (ЦГ), чѐвај, *бѐже*, каква је бѐла! (Шп), ако се, чѐвај, *бѐже*, забуда̀ли (К) и сл.

5.6. У истраживаном материјалу нема потврда о употреби номинатива место вокатива приликом ословљавања по презимену или по географском пореклу. Само неколико пута забележен је номинативни облик у улози вокатива: збрали се пуно и на вѐрата: „Еј, воденичѐре, еј, *воденичѐр!*” Гајде надуѐли, свѐрке и: „Еј, воденичѐре, еј, *воденичѐр*, отвѐри се!” (ЦГ), и он дѐтрча одо̀нѐт јавѐ се: „Немој, *браћа*, каже, ја сѐм ваџ, ваџ сѐм, слѐжу вѐјску ваџу, и немѐј тѐј да радите, да кука тѐтко и моја мајка! Немѐј!” (Т),¹⁹⁴ *мило дѐше*, мло̀го ће чѐјеш (Г), мрѐли са *љѐди* за лѐп, *слајџко дѐше* (Г)¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Овде се говорник обраћа бугарским војницима, тако да је сасвим могуће да је вокативом *браћа* у ствари хтео да се „приближи” бугарском говору.

¹⁹⁵ Вокатив ове именице увек је *дѐше*, а номинатив и ОП су у источнијем делу Горње Пчиње (где

5.7. Именице које означавају сроднике, титуле, занимања могу бити саставни део имена; тада су оне нека врста одредбе која остаје у номинативу (као у стандардном језику), а име, са којим обично чине акценатску целину, буде у вокативу:

баџа Драгољубе, куде је Стојадин? (К), Ма ја не чују, *баџа Иване!* (П), Бре, *чича Иване*, ти утепа стару жену, бре, утепа, остави! (П), *чича Иване*, немој се секираш (П), све носи, *деда Милане* (ЦГ), еј, *брајко Стојане*, бре (Шп); *Бабо*, мори, *баба Велике*, мори, ма с кога збориш?! (Р), узни, *шејка Велике* (Л), *снајка Јевице*, ноге ме болов (Ш), *Снајка Косијано*, ће ми дадеш ли девојчицу? (К), ајде, *шејка Крсјано* (ЦГ), е, *кума Лијо*, ти ме излэга (ЦГ), ајде ти, *шејка Милке* (Т), *јела, баба Совето*, дојди (ЦГ).

5.8. Општи је утисак да, и у овом говору, вокатив представља живу граматичку категорију (тако је у српском, македонском и бугарском језику) и да нема пуно примера употребе номинативне форме у вокативној функцији, што је примећено у косовско-ресавским говорима, посебно у неким категоријама именица (Милорадовић 2003: 195–196). У монографијама о призренско-тимочким говорима, нажалост, нема комплетнијих података о овој појави (употреби номинатива место вокатива), тако да се не може доћи до неких уопштених закључака (в. т. 477 у Милорадовић 2003: 196).

припада и Г) – *геџе*. Дакле, у овим потврдама ради се о облицима номинатива.

говору Горње Пчиње потпуно га је истиснула *na*-конструкција. Слободног општег падежа у функцији датива нема (усамљени изузеци су неке заменичке форме). Од предлога који у српском језику иду уз овај падеж сачувани су *ћрема* и *сћрема* ‘према, наспрам, насупрот, уочи’. Предлога *ка/к* нема, али постоји нови предлог *накуде*.

Датив и *na*-конструкција се појављују у функцији семантичког субјекта, семантичке допуне у (семи)копулативном предикату и у функцији индиректног објекта. А када је у питању одредбена синтаксичка функција, датив и поменуте аналитичке конструкције са предлозима *на*, *накуде*, (*с*)*ћрема*, које су га углавном замениле, имају посесивно, спацијално, темпорално и квалификативно значење.

У посесивном значењу појављује се енклитички посесивни датив личне заменице, који је фреквентан, а може бити замењен одговарајућим обликом посесивне придевске заменице (*муш* *в*у *умреја* ~ *њоан* *муш* *умреја*), и аналитичка конструкција *на* + ОП. У спацијалном значењу, прецизније – у сфери адлативности необележеној обавезношћу досезања циља, појављује се конструкција *куде* + ОП, самостално употребљене дативне енклитике уз глагол кретања *гоћи* (*гвѣ* *иѣсма* *му* *гојдоше*) и конструкција *накуде* + ОП (*ћреба* *да* *и*ду *накуде* *гом*). Забележено је само неколико потврда аналитичке конструкције са предлогом *сћрема* у значењу индирективне антелокализације (тј. статичке директивности) и адлативности. На месту старог темпоралног датива с предлогом *ћрема* појављују се аналитичке конструкције са предлозима (*с*)*ћрема* и *накуде* уз перфективне и имперфективне глаголе, са значењем антериорне проксималности (*ћрема* *ноћ* *и*деф *с*аљ; *с*ајдимо *г*ува^н и *накуде* *Божјић* *ја* *ћредавамо*). Такође, ОП са предлогом *сћрема* (на месту старог датива) може се појавити и у значењу основа / критерија (једним од параметара квалификативности).

6.3. Општи падеж је у овом раду посматран као падеж у функцији спацијалног, темпоралног, квалификативног, каузалног, интенционалног, кондиционалног, концесивног, посесивног и спецификативног детерминатора. Инвентар предлога са значењима у којима се појављују приказан је табеларно ради боље прегледности (табела 4).

6.3.1. У пчињском говору аналитичке конструкције са значењем места и правца организоване су као посебан синтаксичко-семантички подсистем и врло су фреквентне (што није дугачије ни у другим језицима). У проучаваном говору изгледа нема исказивања просторних значења слободним обликом ОП, што и није потпуно неочекивано с обзиром на чињеницу да се и у стандардном говору поменута значења врло ретко изражавају падежним обликом употребљеним без предлога (*ћрећи* *улицу*, *ићи* *и*у^ием, *ћрићи* *некоме*). За функционисање просторних односа задужене су аналитичке конструкције са предлозима који су у највећем броју истога облика, а и значења, као предлози у осталим српским говорима. На пример, предлози: *у*, *на*, *ио*, *из*, *ћреко*, *уз*, *низ*, *за*, *више*, *над* (*изнад*), *иод* (*исиод*), *ћред* (*исћред*), *међу*, *иоред*, *од*, *го*, употребљавају се у оним значењима која су карактеристична за стандардни језик. Одступања се, наравно, појављују: предлог *ио* има и значење ‘дуж, уз, поред’, затим ‘иза’, а преузео је и значење слободног инструментала (просекутива); предлог *од*, поред очекиваног значења, употребљава се и на месту старог аблативног *са*; предлог *иоза* налази се на месту стандардног предлога *иза*, уместо *ћрема* често се чује *сћрема*, а уместо *насућроић* – *сћроићив*, јуксталокационо

кра(ј)/крэ(ј) и *ѝри* појављују се и у адлативном значењу. Употребљавају се и нови сложени предлози: аблативно *оѝкуде* и адлативни *накуде* и *докуде*, затим предлог *врз* и предлог *куде* ‘код’. На крају, у овом говору уобичајени су и предлози који се у савременом језику осећају као архаизми: *више*, *около*, *ѝри*.

Инвентар предлога којима се у истраживаном говору означавају просторни односи дат је табеларно (табела 1). Према динамичком аспекту просторног односа – предлози су распоређени у четири колоне (индирективност, аблативност, перлативност и адлативност), а према позиционом (статичком) аспекту, инклузивност је обележена болдовањем предлога. У заградама су дати предлози који, према ауторовом мишљењу, имају своје место у поменутом систему, али се нису (у одговарајућем значењу) нашли у забележеној дијалекатској грађи.

ИНДИРЕКТИВНОСТ	АБЛАТИВНОСТ	ПЕРЛАТИВНОСТ	АДЛАТИВНОСТ
у	из	крэз	у
на	од (место са)	преко	за
по	од	уз	на
врз	откуд(е)	низ	врз
под / испод		по	по
више		под / испод	куде / код
над		више	накуде
пред / испред		кра(ј) / крэ(ј)	спрема
поза		покре / покрај	по ‘иза’
(с)према		око(ло)	до
спротив		(међу)	(докуде)
међу			у
у			кра(ј) / крэ(ј)
куде / код			ускра(ј)
кра(ј) / крэ(ј)			покре
ускра(ј)			поред
покре / покрај			при
поред			око(ло)
до			(уз)
уз			под / испод
близу до			више
око(ло)			над / изнад
при			пред
			поза
			међу

Табела 1: Инвентар предлога за изражавање просторних односа

6.3.2. У исказивању просторних односа постоји извесна „семантичка разјуђеност” која се у означавању временских односа не може испољити, с обзиром на то да време доживљавамо једнодимензијално. Темпоралност је стога једноставнији подсистем од спацијалности, састављен из две велике целине (дате у два одвојеним табелама ради боље прегледности): темпорална локализација (смештање радње у време – табела 2) и темпорална квантификација (одмеравање дужине трајања или учесталости понављања детерминисане радње – табела 3). Исказивање временских

значања може се остварити: 1. слободним обликом ОП уз неиспустиву одредбу (што и није потпуно неочекивано с обзиром на чињеницу да се и у говорима са сачуваном флексијом време може изразити падежним обликом употребљеним без предлога али са обавезним детерминатором) и 2. аналитичким конструкцијама са одговарајућим предлозима, уз које може или мора ићи и одредба.

ТЕМПОРАЛНА ЛОКАЛИЗАЦИЈА			
<i>Симултаносћ</i>	<i>Антиериорносћ</i>	<i>Постериорносћ</i>	<i>Јукстериорносћ</i>
детер. + ОП	пред + ОП	по (+ детер.) + ОП	око(ло) (+ детер.) + ОП
у (+ детер.) + ОП	пре + ОП	после (+ детер.) + ОП	
на (+ детер.) + ОП	(с)према + ОП		
преко (+ детер.) + ОП	накуде + ОП		
за + ОП			
за + придев + <i>време</i>			
из + <i>йрво</i> + <i>време/крај</i>			
под + ОП			
крэз (+ детер.) + ОП			
при (+ <i>крај</i>) + ОП			

Табела 2: Инвентар аналитичких конструкција за изражавање темпоралне локализације

ТЕМПОРАЛНА КВАНТИФИКАЦИЈА			
<i>Лонийиудиналносћ</i>	<i>Терминайивносћ</i>	<i>Инјресивносћ</i>	<i>Фреквенйивносћ</i>
(по/до +) квант. + ОП	до (+ детер.) + ОП	од (+ детер.) + ОП	<i>сваки</i> + ОП
за (+ квант.) + ОП	докуде + ОП		
око + квант. + ОП			
преко + квант. + ОП			

Табела 3: Инвентар аналитичких конструкција за изражавање темпоралне квантификације

Када је у питању темпорална локализација, у говору Горње Пчиње нема неких претераних одступања у избору предлога за њену реализацију, наравно, у односу на друге српске говоре. Новина је предлог *накуде* са значењем антериорности, док предлог *йо* у постериорном значењу представља архаичну, али сасвим уобичајену језичку особину у овом говору. Предлози: *из*, *йод*, *крэз* и *йри* нису чести. Једна од разлика је везана за предлошко-падежну конструкцију *за + време + име у йенийиву*, која се односи на време власти или живота неког владара или државе, а код које је у истраживаном говору обично на месту генитива посесивни детерминатор (*за йурско време; за Тийино време*), затим, на месту прилошког израза *у/на йочейку*

овде се могу чути конструкције са предлогом *из* (*ис њрви крај, ис њрво време*). Такође, предлог *џри* уз личну заменицу или именицу, која означава неко лице, може имати и временско значење (*Она је кућа кујена џри мене*).

У сфери темпоралне квантификације скоро да нема неких особености, које би горњопчињски одвајале од осталих српских говора (наравно, уколико занемаримо чињеницу да истраживани говор нема сачувану флексију). Новина (али, изгледа, не претерано фреквентна) јесте сложени предлог *докуде*, који се употребљава са значењем терминативности.

Приликом одређивања временских значења не може се игнорисати улога глагола као носиоца детерминисане радње. Важан је податак да ли је управни глагол перфективног или имперфективног вида: имперфективни глаголи се чешће везују за фреквентивност. Затим, глагол перфективног вида може бити довољан да би темпорална инклузивност, на пример, била очигледна (*шио беше на Велијден умреја бдиш*). Осим тога, код аналитичких конструкција уз итерационе глаголе, може се лако уочити понављање детерминисане радње у одређеним временским интервалима означеним управном лексемом, што такође носи значење фреквентивности и без експлицитног детерминатора *сваки* (*за расџус ња доодеф кује мене*).

Битни су и детерминатори. Они могу бити обавезно везани за ОП без предлога (*ми овуј тодину не мојмо да оремо*), али и за аналитичке конструкције са предлогом (*ми смо сас коњи докарували њовари џра у њој време*). Такође могу бити „испустиви”, дакле, такви да њиховим изостајањем смисао реченице неће бити промењен (*џа зачдс, ел њи казују, за један ноћ*), али врло често одсуство одредбе доводи до интерференције темпоралне локализације са темпоралном квантификацијом.

6.3.3. Квалификативност схваћена као „адвербијална детерминација начинског типа” овде представља врло хетерогену семантичку категорију (у којој су обједињена значења која се у литератури обично третирају као засебне семантичке категорије) сачињену од следећих параметара: инструментативност, медијативност, комитативност, пропратна околност, критериј, дистрибутивност и компаративност. Инструментативност се у истраживаном говору најчешће реализује аналитичким конструкцијама са предлогом *с* (*сз, сас*), нешто ређе са предлозима *од, на, у* и *џо* и врло ретко са предлозима *из* и *џреко*. Медијативност, која представља реализацију радње детерминисаног предиката преко посредника, може се посматрати на два начина: када се наглашава посредник (медијатор) употребљавају се аналитичке конструкције са предлозима *џо* и *џреко*, а када се наглашава заступани (медијат) – аналитичке конструкције са предлозима *месџо* (*намесџо*) и *за*. Необична је потврда (која вероватно представља пример) „привидно спроводничке функције” са предлогом *с* (*вџчамо се с џоџа*). Комитативност, односно присуство или одсуство пратећег детаља, у Горњој Пчињи се остварује кроз аналитичке конструкције са предлогом *с* (*сз, сас*) и предлогом *без*. У овом значењу је забележен и предлог *џред* са ОП (у значењу ‘у нечијем присуству’: *Немој џре[г] деџа, бок њи деџа, да казујеши, деџа ће оџџашиши*). Критериј, којим се указује на појаву на основу које се реализује детерминисана радња, овде се обично остварује аналитичким конструкцијама са предлозима *џо* и (*с*)*џрема*, а једном је чак забележен и предлог *џоред* у том значењу (*ја џџк не верујеше, али сзк си виџу џоред мене дека е билд болна*). Дистрибутивност

је параметар којим се указује на облик или формацију у којој се јавља неко биће или предмет обухваћен управном радњом, а постиже се аналитичким конструкцијама са предлозима *на*, *у* и *њо*, што је слично стању у другим говорима. Компаративност представља „квалификавање радње предиката довођењем у везу те радње са истом радњом другог агенса, или истог агенса али у другом временском периоду” и она се обично остварује конструкцијама: *од* + ОП, *ка(к)о* + *номинањив* и *колко* + *номинањив*.

6.3.4. И у говору Горње Пчиње постоји неколико типова узрока: ефектор, стимулатор и иницијализатор. Ефектор, врста директног узрока који изазива спонтану акцију (узроковану радњу) „без посредства вољног импулса”, најчешће се исказује аналитичким конструкцијама са предлогом *од*, али су забележена и нека занимљива одступања у односу на прогресивније српске говоре: поред конструкције *од* + назив болести или болесног органа у ОП, може се појавити и она која је састављена од предлога *с(ас)* и поменутог назива у ОП (*али и њејњва женњ нењњњо млњњо њболе с ноје*). Затим, уз глагол *ојерисањи*, тамо где се у стандардном језику налази директни објекат (*ојерисала је слејњ црево*), редовно се употребљава предлог *од* + назив оболелог органа у ОП (*она њерисана оњ срце*). У функцији ефектора овде се појављује и предлог *на* са ОП. Стимулатор, који такође представља врсту директног узрока, али који (за разлику од ефектора) изазива намерну, свесну акцију, није често бележен. Ипак, у случајевима када се ради о некој психолошкој побуди (инклузивни стимулатор) регистроване су само потврде са предлогом *од*, а у значењу ексклузивног стимулатора – потврде са предлозима *њо* и *на*. Иницијализатор, као индиректни узрок, граматикализује се аналитичким конструкцијама са предлозима: *збој*, *(-)ради*, *за*, *њо*, *без*, *до*, *с(ас)*, *око*, при чему је предлог *збој* односно превагу над предлогом *ради*. Занимљиво је да се на месту конструкција *за* + *инструментњал* уз глаголе типа *жалињи* (уобичајених у српском језику) у истраживаном говору употребљава предлог *њо* са ОП (*и која њма некоња ње вице њо њења*).

6.3.5. Интенционалност указује на појаве које „следе реализацији дате радње, али као циљ, намера или интенција утичу на реализацију те радње”, чиме се разликује од каузалности, где узрок увек хронолошки претходи радњи детерминисаног предиката. Обично се исказује аналитичким конструкцијама са предлозима *збој* (*ради*), *за*, *њо*, *на*, *у*, *њроњив* и *од*. Предлог *збој* је, изгледа, преузео и функције предлога *ради*. Аналитичке конструкције са предлогом *за* врло су честе и употребљавају се уз велики број семантички различитих група глагола у означавању циља. Честа је и употреба предлога *њо* са ОП, уз директивне глаголе (на месту старог *њо* + *акузњњив*), у значењу бића или предмета по који се иде, и (на месту старе предлошко-падежне конструкције *њо* + *гањив* / *локањив*) уз именицу *рабоња* (или уз друге именице које подразумевају неки посао). Употреба предлога *на* и у у циљном значењу није ретка ни у овом говору. Предлог *њроњив* није фреквантан, чешћи је предлог *од* у његовом значењу – ‘против’ (*њњев жњрје од урњци*).

6.3.6. У говору Горње Пчиње значење кондиционалности, које указује „на услов под којим би се радња детерминисаног предиката могла (не)реализовати”, појављује се ретко и то обично у реченицама којима је изнет неки уопштени суд или

схваћање. Ово значење се остварује аналитичким конструкцијама са предлозима *без, с(ас), за* и *сирема*.

6.3.7. Аналитичке конструкције са значењем концесивности нису често бележене у истраживаном говору, што и није тако необично с обзиром на то да поменута семантичка категорија није фреквентна ни у другим народним говорима. Њоме се указује на неповољне услове за реализовање управне радње, која се, и поред таквих услова, не искључује већ ‘допушта’. Концесивност се реализује предлозима *без* и *од* са ОП, док је стандарднојезичка конструкција *за* *инаи* овде добила прилошко значење (*оно зајнаи, сиреза, сиреза*).

6.3.8. Посесивност је семантичка категорија која се манифестује као однос, веза између два појма од којих је један објекат посесије (посесум), а други субјекат посесије (посесор). Посесум је „својина, сродник или интегрални део” посесора. Горњопчињски говор се од других српских говора разликује по томе што нема сачуване облике посесивног именичког датива, тако да различите типове посесивних односа реализује употребом енклитичког посесивног датива личне заменице (*измрзнаше ми ноје*), аналитичком конструкцијом *на + ОП* (*нека дође ијј ијјико на девојку*) и аналитичком конструкцијом *од + ОП* (*да не еде ои ијј краву месо*). Изражавање припадности може се исказати и присвојним придевима и заменицама (*шайков, мајкин, деињ, њејов, њини*), што не спада у систем падежних синтаксичких средстава, али је корисна могућност у условима узнапредовалог аналитизма.

6.3.9. Спецификативност (адноминална квалификативност) је врста детерминације одређеног појма на основу карактеристичне појединости која га издваја од осталих појмова његове врсте. У овом раду она обухвата више различитих параметара: карактеристичну појединост, фабрикатив, димензив, компаративност, мовенс (покретач) и дестинатив (намена). Карактеристична појединост се реализује аналитичким конструкцијама са предлозима *с(ас)* (*доламче овакво с рукави*), *без* (*ијјква без дршку*) и *на* (*наиравија кућу на четири сираија*). Фабрикатив се остварује аналитичком конструкцијом са предлогом *од* (*иа убав леј од ечџм*), а димензив конструкцијом *од + квантификајтор + ОП* (*доија о[г] ирисја тодине браји*). Дестинатив се формализује најчешће аналитичком конструкцијом *за + ОП* (*амовије за коњије*), док се *од + ОП* (*лек ои иријисџк*) и *на + ОП* (*директорџи на рудникџи – син ми е, Бојдџн*) јављају мало ређе. Мовенс се реализује аналитичком конструкцијом са предлогом *на* (*шијорџи на дрва*) и компаративност се може реализовати аналитичком конструкцијом *од + ОП*, али и конструкцијама *ка(к)о + номинајив* (*онџ сријџина како коса*) и *номинајив – номинајив* (*иш[ј] је кремен билџ женџ*).

6.4. Вокатив у истраживаном говору представља живу граматичку категорију (као и у српском, македонском и бугарском језику) и занемарљив је број примера употребе номинативне форме у вокативној функцији (што је, на пример, уочљива појава у косовско-ресавским говорима, посебно у неким категоријама именица).

значења→ предлози↓	спаци_ јалност	темпо_ ралност	квалифи_ кативност	каузал_ лност	конце_ сивност	кондици_ оналност	интенци_ оналност	посе_ сивност	специфи_ кативност
без			+	+	+	+			+
близу до	+								
више	+								
врз	+								
до	+	+		+					+
докуде	(+)	+							
за	+	+	+	+		+	+		+
због				+			+		
из	+	+	+						
испод	+								
испред	+								
изнад	+								
крэз	+	+							
к р э (ј) / кра(ј)	+								
куде/код	+								
међу	+								
на	+	+	+	+			+	+	+
над	+								
накуде	+	+							
наместо			+						
низ	+								
од	+	+	+	+	+		+	+	+
откуд(е)	+								
око(ло)	+	+		+					+
по	+	+	+	+			+		
под	+	+							
поза	+								
покре	+								
покрај	+								
поред	+		+						
после		+							
пре		+							
пред	+	+	+						
преко	+	+	+						
према	+	+	+						
при	+	+							
(-)ради				+			(+)		
с / сз(с)			+	+		+			+
спрема	+	+				+			
(с)против	+				+		+		(+)
у	+	+	+		+		+		
уз	+								
ускра(ј)	+								

Табела 4: Инвентар предлога са значењима у којима се појављују

ТЕКСТОВИ

- И то[ј] јабуке обрала и мене ме криви!
- Ма еве га овој изветрејало. Верку гу некој не знаје. Ту се распраљам сас будале људи. Море, деца! А Бане не ли га виде, Деке, нигде? Не си га видуваја? Ти у кој ден дојде? Кој датум биде? [...]
- А неса ли пратили парете на Вилипа да ги носим? Па Душка ти видува ли кат појде ? [...]
- Купили сте јабуке, Дешо? Нема јабука, еј Дешо, овде што нема, сине! Немој, децата са си ги за њим донели! [...] Море, нема, сине, јабуке смо си берем имали, све! Сэк, н-има јабука, ништа нема!
- Ништа нема да се овуж годину роди!
- Тој поганци што имаше, тој катерице; једен ора имаше, набереше си туј прет кућу... А тој, катерице, вране, тој очистише! Ма нема ич! [...] Ораси очистише!
- Ораси што имаше!
- Ораси што има! Какви орачки – овакој га стиснеш, оно се огруљи! [...]
- Он, баба_Саветинијат какъв беше...
- А, њојнијат груб, Дешо, наш ора, ора! Ја сам на децата лани, однесоше, беше набрала, бог зна што сэг нема! [...] Ништа нема, сине, апсалутно! Само едни кампирчики, сено, тикве, тој имамо – бели свет са се родиле! Кашири очистише, овуж репу што си рањимо стоку, поганци! [...] Има печенке, има пуно, тикветине имамо пуно. Али, што неје за вајду тој имамо! Што је за вајду – нема! Ма овџ, репа што си садимо, сточну, то[ј] је било, до Богородицу сам имала, а овој, тиква, тој се скапе, то[ј] је пролазно. Гра што смо имали, овџ пасуљ, да наберемо [...] Начисто поганци изедоше! Деке, ма не ли је никој ошџа на вејбу од Врањанци, а, туго, туго? Нема никога до сэг да тражише? [...] Има! Ма од наши нема! [...] Тугоо, туго, деца, тој не ваља, тој, лелее, деца, да оће да је мир, а све ће си биде друго! [...]
- Новицу видува ли?
- Ја ме затој стра, кат рекне ... по три_месеца кат рекнев да идев, то[ј] је млого! Ти, сине, дек идеш на вакултет? У Ниш? [...] У Нови Саат? [...] Море, учи си школу, школа си требе, школа си паре чини.

Ката Додић (1922) и Совета Настасовић (1928), Црвени Град

– Па клетвобѣрка, куне бабу да врже црну шѣмију. [...] Куне бабу, баба_Кату, сваћу моју, куне: да врже за ћерке, за синови, за унуци црну шѣмију! Сметнала гу, па да гу врже! Такој се куне! Сѣк, што_ми смѣћа, што_мене Дејан смѣћа да га кунем? Ако се карамо ја и Ката, а ја и Дејан – ништа! [...] Вѣрка Ђорѣва каза [...] обрала јабуке и ние рекомо обрала ги и она: „Па зашто сте казали, та што да причате, ники да не знаје!” Како никој да не знаје, после ја и Ката ће ... ће рекне ми смо ги обрале! Ја не могу да се пружим главу да си омиџем, главу, боли ме и глава и руке што су откидале, све, и срце отказало и плуће, ће идем јабуке... Ма то[ј] је клетвобѣрка, ка[т] те докочи три_године ће те куне... Мене ми је криво, мене ми је Загорка снашка, па вика за ћерке и за синови да врже црну, и за унуци, шѣмију. Црну да врже, баба ти [...] Ма стварно, бре, Дејане, дошло за два_дѣна па се овде кара! Гос! Она је као гос овде... Отиди си куде човека, испи си кавицу, напраимо си кавицу, попиџемо си, ако носи рѣкиџицу, лебѣц, које си имемо – тој. А, море, Дѣшо, пи ја, коца пути гу пи ја кавуту! Ја, сваћа дојде па испимо прет кућу. Ја нешто легѣм, не могу ич. [...] Искључи, Дѣшо, решото... Она па: „Бабата ме је клѣла, баба ти!” Не гу је бабата клѣла, но она њум гу клѣ! Он како те па вика човек ти такој ће му се осовеш. Он како те вика и ти ће му се осовеш такој!

Совета Настасовић (1928), Црвени Град

Тој са ми причали људи, од вампири, тој ми је баба_Митра, деда_Никола овде-горе, причаја, баба_Гугин татко онам у Катранџици, некој_Стојмен се увампирија, бајги ми ти. Тој па укустија се па доодија овдеја. И они си терали офце, навечер, туј озгора, најесен било, та си накарѣјеф. А оно, вика, пуца по офцете, камење, камен преко камен, каже, врз офце! Он викаја: „Бата_Стојмене, немој, офцете не би! Јѣла, јѣла, тутун да запалимо! Јѣла, ће седнемо тутун да запалимо, јѣла, немој офцете!” Оно нема ништа. Пуца салти камење. Одврзували са стоку, прича ми, говѣда одврзувани, људи са ми причали, офце искарване, а да сам видѣла ја и да је куде мене било – не! А такој са ми причали људи. А стварно ли је тој такој напрѣт? Сѣк нема се нарот увампирује, тој напрѣт је имало, Славе, викав. Тој сѣк, човек је свак начет, овоја, инѣкције се ударав, о[т] тој се не увампирује нарот више. А напрѣт са здрави људи били; там кѣт умре они иглу забоднев у њѣга, тамо, у мртвога, да се не увампирује пазев га, немој да га прерипи_нешто, ели мачка, ели, ако се мачка прерипи он се после, укусти се!

Е, тој са ми причали стари људи, бајги ми ти на жену муш умреја и она иде си офце да си лега, офце навечер у колибу, и оно по пут, дрса гу, дрса гу, дрса гу, а, по њума, а, пред њума, дрпа гу, дрпа гу, а, по њума, а, пред њума, а, по њума, а, пред њума! И отиде у колибу и седне, и он си човек, седнаја си исто и он! И она прича како гу дрпаја: „Што_ме, каже, дрпа цел пут, каже, дрса ме, дрпа ме, дрса ме!” И он се насмеје, и оно – од њојни пашкуљи на његови зуби! От пашкуљи, викав! И тѣк, после, како са га прејебували, викав, капу да му скинеш и он, шупља му је глава, викав, и истрови се.

И на овуј бѣж Борку бѣше се доле увампирија. Па бѣше га онај нашла ондѣја, Рушката, носеше оздола. И он, што се обеси, он се бѣше увампирија, па се доле удавија бѣше у воду, у вир! Па то[ј] је имало, напрѣт си је имало, а сѣк, овѣ нарот сѣг дѣка, овѣ[ј] је све изначнено, све оперисано, свако инѣкцију, свако. Тој причаја кој је начет, такој, нема да се увампирујев људи. Сѣк ни пазев тој, ни ништа! Нема! А напрѣт је било опасно тој, стварно са причали људи.”

Стојна Станковић (1929), Црвени Град

Качамак правимо од мумурузно брашно... Па направимо овакој: врије си вода, ми си туримо брашно мумурузно. Колко са ти људи – толко кривачке ће туриш. И оно врије, врије и свари се. Па угоримо маз, маз, онџ, тој масло угоримо, угоримо с тиган па кџ прскамо и вадино, прскамо, вадино у тепсију, па пуна тепсија! Па је лепо за једњње, па не мош ти кажу како је добро било!

*

Пилики се изведев и такој... Па квачка си ги изведе, јајца си ги насадев, она се раскваца, кокошка се раскваца па си гу тури на сламу. Колко ђеш јајца тури – помалко тури, по ће ги изведе, а коца не може. По десетина, по два-тринајес јајца туримо, они си искочџ пилики. Легав, по три_недеље легав. Квачка и она ги доведе пилики, изведе ги... Насадино, кој_да_е. Ако ми насадино си – кокочки подоста, подоста ако је женско дете, по кокочки да са. Ако ги насади мушко дете – они петлики све! ... Ако ги насади мушко – петлики се изведев, ако си ги насади женско – кокочки повише!

*

А једџн беше па џфце издавија све, јаганци! Можда је Добросав бија тџк? Ишли куде Кџчинци на свадбу. И одоздол ишли ус рит, деца, от свадбу. А џн улџга вампир па по џфце, дави џфце: трак, трак, трак, топатало, вика, трџпа, трџпа! Чџдомир наш бија... И џн давија, по зграђу, давија џфце. Све издавија јаганци, бре! Јаганци. Па после, не знам како су...

И џн, неки трџпа, ми спијемо, лџгомо да спијемо си и овакој крџвет, и оно пушта зџмњу врз нас, пушта ништо зџмњу. По таван почџџли, чоџџли, како кокошка. Ал ја нџсам знала, старџц знаја је мој... И ја викам кокошка је нека остала, знајеш, јајца гџре на таван ће сноси, чоџџли. Оно си зџмња пада врз нас. И ја се укачи нагџре на тџ таван, слџба има нагџре, укачи се узџ слџбуту нагџре и мџшам по ђошеви, да виду кокошка да ли лега, да не пушта зџмњу. И џно нџма ништа. Кџ[д] да се скину ни[з] слџбуту, кџд ме она мџне с едно_држаље преко нџге, ја рџко: „О, тџго, реко, џтепа ме!”... Па викам, арам да ти је, бре, па зашто ми не каза толко да страђу, да се качим! ... Смеје се, тџра сир, џн нџмаше га џе стра од ништо. Рџче мџне: „Море, тџј крџдил, да му ... мајку!” Он искџчија тџј што дави јаганци, што давија џфце, а она па тџј Сџвда беше рџд на баџбуту нашу, на моју свџкрву ... Рџд беше, па џн дошџја тџј по ракију се свираја ... И етџ-такџј ти је било, сине, мџџо смо мџке видџли од вампирџ, тија два-трџија џуди што умрџше.”

*

џн такџј и Станојко, отишџја, знајеш, там, ништо да иду куде Јованку нашу тамо. У Врање отишџја сџс Младџна па правија паџкос по кафану! Пуцаџло нџшто, пуцаџло, џн рџка: „А_бре, ви што раџбтите овџј? Довџдџте ли неџога? Каџо је?! Овџј све ми пџбута по, по чџше, по једно, дрџго!” И џн, Младџн се уџкоравија па ћути – тџј њџгов тџтко. А све је нџтам јаја коња крај Младџна. Све јаја коња, избивџала вода, избивџала, и џн јаа. И там се скинаја, кџт се Младџн скинаја и џн се скинаја. И там почџја по кафану да бије, по шишиња, по чџше. Тропаја, трџпаја, трџпаја и рекнаја Младџн: „Каџо ћу се сџкрију да џтиду дом? Ако га пџврну јџш_џмпут дом све ће да ни издави!” Ама да иду, да иде, сџстру имаја неку Јованку, там у Брџзовицу ли, на Барџлић ли е. Рекнаја: „Тџј ћу смину”, рекнаја Младџн, „ћу смину куде сџстру њџгову.” И џн сминаја тџј куде сџстру њџгову и џн дошџја, по Младџна дошџја и тџј га уфџтили кџчки, куде сџстру њџгову га бџву удавили тога, тога Станојка.

*

Самá да бé седéла, тéше пóвише да ми дáав (пензију), а јá мóжу ли самá, штó ћу, кудé ћу самá, кудé ћеш у пустиња́к, не мóжу да зáмркну от пустиња́к, не смéјем, вўци гóре, вўци, вўци... Вўци гóре дáвев лўди, стóку мáав, еднó-дрўго! Кóј си има лўди си бéга, кóј си, а јá кудé ћу самá? Не смéју да йскочу нáдвор. Па има си вўци пуно... Човéка нéје удавија, али стóку дáвев свé, кóњи подавише, вўци! Кóњи подавише, тўј, на маáлчани нáши, тўј на Вртéчани тáм, што ги ви́камо у дрўгу маáлу, свé подавише óфце, кóњи! Нéма да остáне от кóњи! А овóј, óфце, чу́ва по нéки старéц ... Па дáвили су и у старó врéме, зар кудé са? Па брáнев лўди, офчáри, кўчки сáс óфце. Па какó нéје имáло, тóј вўци си гóре йдев, у плáнину вўци све си йдев...

*

Пуна ку́ћа лўди, педесé óфце, ми, óфце, говéда, јáганци, волóви ўбэви, свóнце на волóви, кóњи – два-три. Добрóсэв ги вóди кóњи, Јовáн јáдан чу́ва волóви, жéне, Вéрица пó напрé[д] дојдé, она – домаћи́ца, јá неки_пўт пушту óфце, неки_пўт она пушту óфце. Óфце, свé си имéмо, пуно, какó не! Нáјвише гáзде смо си били напрéт, нáјвише смо... нáјвише. Волóви – тáкви рóгови, па свóнци! Добрóсэв кэд ги пушту нагóре, детишáр, сáс тóј девóјче нагóре, по тэј рит, по тэј ливáде. И йдев си, ливáде, ливáде, свé ливáде, до гу́шу трáва. Пасéв, имáла сэм волóви, имáла сэм крáве ўбаве, тéлци, свé, бре, свé смо имáли, ма свé, свé смо чувáли, свé смо си направили згрáђе. Башка Добрóсэв е направија ку́ћу овáм, и с пóдруми; ми тáм ку́ћу, пóдруми, дрўга ку́ћа, сóба, по две-три сóбе, па свé си сэг затворене, такóј, нéма нýкој!

...Плéвње ўбэве, свé сá црeп, ку́ће бéле, свé, ви́кэм да има_неки такóј што бегáли овија, бежáнци, та да се насéли_неки да седí у ку́ћете. Па нéће нýкој да рáди, нéће више да рáдев лўди... далéко, но нéће нáшо да рáботи нýкој, нáшо е тéшка рáбота: кóпамо, жнéјемо... Па ми смо сви жнeјáли, какó? Свé жнeјемо по цéле њиве, снóпце, снóпце, врзўјемо, врзўјемо, па кэд ги збeремо, па камáра, па кэд упрéгнемо волóви, па волóви докарáв камáре пред гўмно, на гўмно, снóпце, и свé такóј, свé извржемо, извржемо, докарўјемо, рэж, ечэм, пченица пó не_сé рађáла, а онóј свé за стóку, свé докарáмо, сáс волóви, с волóви, ... четворија кóла. Сэк тўј кóла такóј, сэл растўрени та више плéвњу тўрени, такóј си стóји свé, стоји си... нéма ништа. Па, пуштиња́к, сине, зајeбáше сви, а свé смо имáли напрéт.

Крстáна Величковић (1908), Голочéфце

Фађáја си човéк рибе и натурáја ги у кóла, и нáшја гу лисицу, умртвила се на пўт, и фрљија гу у кóла. Али, она ги исфрљáла рибе, исфрљáла, свé ги исфрљи́ла ис кóла. Па си се скинáла ис кóла ... Дошла она куде вўка: „Глeде, каже што сам јá рибе нафађáла!” И он: „Па какó ги, каже, нáбра толико?” „Иди, каже, у вир, па вржи ћуб за рeп, па чўчни, каже, óне ће ти се напўнев.” И он отишја вўк у вир, врзáја ћуб за рeп, па чучнáја и чучáја и чучáја, оно замрзнáја ћуп, тегљија, тегљија, откинáја рeп! Дошја: „А, лијо, јá ће те ўдаву, ти ме излэжа!” „Нé, каже, нисам те излэжáла, йди, ће ти тўрев жéне, каже, от повéсмо рeп!” „Ће ти тўрев жéне, каже, от повéсмо рeп, йди ти куде жéне!” И он отишја куде жéне, дáле му óне повéсмо, туриле му, каже: „Да прерипиш преко óгэњ! Сэс повéсмо да прерипиш преко óгэњ!” И вўк: пўм, пўм, пўм, преко óгэњ, оно запалило се повéсмо – изгорéла му гузица свé! „Е, лијо, ти ме излэжа, јá ће дођу и ће те ўдаву пá!” „Нé, каже, йди у плéву, извáље се – ће ти оздравéје!” Он ишја у плéву, извáљаја се у плéву, извáљаја, оно се начэчkáло,

онај плéва се начéчкала! „Епа, лијо, ће те úдаву!“ „Нé, немој да ме у́давиш, हु́п ма́сло има та́м, куде не́кога, не зна́м како га ре́коше, има हु́п ма́сло, рече, нача́ш па огреба́ш.“ Лисица га нача́ла па удипка́ла हु́п. Ву́к ни́шта. Остана́ја си такој ...

Ми́тра Стоја́новић (1912), Шапранце

Па с овóј до́ле што е у До́љњу, ова, Трници, утепува́ се, и[с] сли́ву па́до, из вр сли́ву, па сэм се влéкла до не́где, па кэт сэм однезна́ла свé бéше ру́ке туј здра́ла. Па́ла сэм, па, у а́вгус сэм па́ла ис црéшњу́ту, овај, сли́вуту, а оно́ се је роди́ло у деце́мбар, крај деце́мбра, па чита́во се роди́ и ја оста́на жива! ... Утепува́ла сэм се с не́га, па га доно́си још. Па́до от сли́ву. Да стрéсу сли́ву, и ја, како однезна́ и сэм па́ла... Ма јо́к, не. Не́је има́ло лека́ри, ја де́те не́сэм ни́једно одне́ла куде лека́ра. Такој сэм си ги чува́ла си́те пéт.

Петка́на Миле́нковић (1929), Лесница

Само жа́лу, Бо́же, немој на овéј снeк, бeш па да у́мру. Па ми́слу, ми́слу, куде ће ме ови́ја де́ца ме́не зако́пав⁹. Ее, те́шка му́ка! Па́ре не́ма, свé тре́бе да пла́тиф. Да ме отка́рав у се́ло, и та́[м] му́ка, тре́бе да но́сеф спрeму, да́леко! Па ле́гам ја́дна бо́лна па ми́слу ... за сва́кога ми́слу, а већ сэм забрави́ла на љу́ди име, и забраи́ла сэм што сэм сeс љу́ди би́ла па сэм и забрави́ла. Еeј, не тре́бе толи́ко чо́век да живе́је, ста́р, да се му́чи; док си је по́млат, бра́т ми умрe си па по́млат.

*

Ее, жне́јемо, жне́јемо, вру́фина, вру́фина, вру́фина, па кэт се б́утнемо у неку пчени́цу кэт на́јемо неко дрфце, се́њуку, свé сва́ламо! Викeм, кe[д] да ни увáти поља́к, свé ће уте́па! Е, Бо́же, да мо́жу да о́ду, едeмпу[т] да ступну, да искочу на́двар, да по́јду, де́г би́ло. Како́ сэм оди́ла, сeк не, не́ма сeк! Живо́т не́ма... Сна́шка ми викаше да пра́ви амболи́је, ee, вика́м, Слави́це, коца́ до амболи́је сeк! Она́ пре́де од не́кња маа́ње, пре́де, ву́ницу, пре́де, ја гле́дам, гле́дам, она́ пре́де, ... па узну да вртка́м, не мо́же, ме́не ми се згрчeв, па и реу́ма, згрчeв ми се пр́сти, и не́ће више. Па ни́шта, само ле́бeц што је́ду, тој и рабо́ту, да се о́перу – не, не́сэм ка́дар с ру́ке ни́шта.

*

... ја сэм би́ла ме́сес дeна овде́ у Вра́ње, кэт сэм би́ла уте́пана, от коња́ се уте́па! Па како́? Коњ ме уте́па: отиде́ ста́рeц ми по, у Тргови́ште има́ше нике_па́рице ва́лда, узeја три́це, e, другиат дeн ће иду́ ја да и дока́рам ис Тргови́ште. Узну коња́, а има́ше еднoга ждрeб... пу́шти га, бре, не́маше се мно́го пла́ши, а ја си га води́ и ја́ше си га голиша́вога, из ре́ку си га дове́ду, уја́ну, а тeг, за́врте ме жа́вол та га ја́на! Ајде, ајде, нава́м, та више Буја́новац кэт искочимо од ... неки тро́ица, двe магари́ња, па нату́рано на магари́њата това́р озго́р, а ја како́ сэм, да бeше зна́ла пона́прет ски́ни се подо́ле, а ја ... а коња́т кeд виде́ па кeд ме ... А ја затeза́, затeза́ о́глав, затeза́! А они́ бре, не тејáше да при́ђeв, ... да бeја при́шли теја́ га да увáтев да се ски́ну ја, ће га задржeв. А они́ гле́дав, а ја се залeтим, а он кeт се у́пре, ee, кeд рипна́, а ја кeд одлeту, пукну́ до́ле, на зeмљу! Коњ преко́ жи́та отиде́ и они́_боже ће га ва́теф по́сле, ото́ше си, ће га ва́тев, жа́вола! Он си отиде́ преко́ жи́та ната́м! Ја, што_हु́, полега́, да се врну́ – уте́па ме коњ, да иду́ до́м? А Ве́рка, тај сна́шка ми, је би́ла, у Би́лино та́мо у цркви, он до́м, и ја ај ће иду, па ће иду, ће га во́ду, ће иду куде лека́ра. Води́ га коња́ палeк, палeк, палeк, свeдо га до́ле до ре́ку, па га врза́ за еднo_сли́вче и

лѣгам у лат, нѣма више, спѣс нѣма, не мѡж на никуде. Не смѣм га повѣду, подигњу главу, штукне ми свѣс и ја падну. Легѡ, легѡ. Еднѣ, о[д] Трницу некој_двѣ, едната е комшиѡа, ... дојдоше, нѣ, ис Кѡзји_Дол пројдѣ, Станоја ли бѣше, бре, не панту. Вика ме, – Не мѡжу, реко, коњ дек ме утепа, не мѡжу! Е, пѡсле, још едѣн пројдѣ, море, да ли Рајко пролетѣ, бре, пројдѣ едѣн, забравила сѣм, не мѡже! И ја полѣк, полѣк, па се диго, и онѣ да ме водев, ја не смѣјем, па полѣк, полѣк доле слѣго, у Трговиште. Имаше едѣн ис, Тѣне кудѣ је, Сѣнта – продавѡч, видѣ ме мѣне, а ја сѣм дошла као помодрѣла: „Што_тѣ је тетѡа_Велиѡе?“ „Ма, реко, коњат ме утепа, бре!“ „Јѡ сѣм викаја на ча_Нѡвка, тога коњѡ, ѡе утепа нѣкога!“ „Вржи га, реко, па ако има ники од Лесницу, испрати га нагоре, а ја ѡе иду куде лекѡра.“ Отидѡ куде лекѡра, коњѡ испратѣли ... кој га је одвѣја дѡм – одвѣја. И ја, што ѡу! Седѡ три_дѣна. Бѡчу имѣм посадену, грѡ посадено, по рѣку жѣтва, жњѣје се, чѣни ми се ја се пооправи, моли лекѡри моли, за два-три_дѣна ме пуштише! Отидѡ дѡм, а по бѡче, а овдѣ, ондѣ, е падала киша, тѡј една_бѡчиѡа, ја идѡ та узедѡ ... мѡкру земњѣцу, а у сѡбу, сѡба пропадѡ, една_дѡпчиѡа, и ја гу фрљи онѡј земњѣцу овакој, како мѡј ... на тој мѣсто, па гу нагази с нѡгу. Као кѡд ме ѡтѡида, више гѡтово!

Оставише ме у бѡлницу, што_ѡу да сѣду, преглиѡа ме лекѡр, ѡјд за Врање, ѡпути ме. А једнѡ жѣнско дојдѣ, једѣн дечѡч, онѡ повраѡа от слѣпо црѣво! Какѡ онѣ цѡпке соблѣчене, такѡј, сѣдо, отидѡ, ѡтѡара ме тѡмо у Врање... Јѡ да, подигне ме, ја штукну, подигне ме, ја штукну, ее, што ѡу, узне ме он у рѣке па унесѣф тѡм, у бѡлницу, па су ме терѡли на колиѡке, кѡлко пѡта са ме преглиѡали, прашѡје ме нѣма ли крв да сѣм побѡцила от коњѡ, високо, а тврѡа зѣмња. Па ѡстадо живѡ тѡк! Милѡн, тѡј син ми је бија у Нѣмѡчку, он кѡт чѡје у Нѣмѡчку, плаѡаја, пустија.

*

И пѡсле, дојдоше. Он дојдѣ ѡтѡт, ее, и си ѡстана он; примѡше се, у Трговиште, у Врање, куде Ђуру, куде сѣна ми, па тѡм. Овѡј пѡсле идѣ у Бѡр, па, дојдѣ овѡј ѡе сѣди дѡм, боже, овѡј си се ѡжени и овѡј си, отидѣ си крѣ овѡја у Врање ... А кѡт овѡј дојдѣ горе, тѡг умрѣја домаѣин. Петнаѣс... ли, шеснаѣс ли гѡдине сѣм седѣла, сама си горе! А какѡ нѣсѣм тѣја ѡѣлими работѣла, вѡну, зачѡваше офѡице, комшије ми ги чѡвѡв, а ја острижу, прѣду, оноду, па имѡло, мѡка е, али сѣм работѣла, а сѡк, само чѣкам, вѣкѡм, кѡт ѡе лѡцне дѡша; кѡт ѡе лѡцне дѡша, не знам! Ал немѡј сѡк, на овѡј врѣме, па немѡј! Па на овѡј снѣк кудѣ ѡев ме, ѡе се измѡчу, ѡе се измѡчу! Да бѣше ѡбѡво врѣме кѡ[д] да ѡмру, Милѡн с кола да ѡтѡара у сѣло, има тѡм двѣ-три офѡице, чѡва и комшија, заѡљѡв еднѡ, лѣб неѡа ѡднѣсѡв, неѡа запрѣѡв! Па мѣслу, на старѡа спѡмен се е, ... неѡа заѡпав у тѡј дѡпѡку, тој неѡа задрѡжев, нѣ ми трѣбе кѡѡа, ни лѣп, ни ништа, сѡмо да ме ѡтѡѡчев... Ал не вѡља сѡг за сѡк, на данѡшњи, на оваѡво врѣме, с малѡа пѡре ни овдѣ нѣје лѡко! Овдѣ нѣје лѡко: да купѡје сандѡк, па да плаѡа, па еднѡ и дрѡго! Лѣгам, али тој ми на пѡмет; пију кѡве кѡт пију, па не мѡже, овѡј нѡѡ нѣсѣм напред заспадѡ! Поглиѡам на прѡсор, подигњу главу, мѣсѡчина тѡг да угрѣје, грѣје, поглиѡѡм кѡт ѡе сѡмне, ее, сѡг не знам!

Велиѡа Станисѡвљѡевиѡ (1898), Лесница

Па кад биднѡ у Широку плѡнину рѡт сѡдањ, ја си бѣше офѡѡрка, а пѡнапрет – не знам. Пѡнапрет имѡло рѡт, тѡј рѡт нѣ га знам, а овѡј га знам сѡдањ рѡт – рѡтуѡаше, прѡратуѡаше и до сѡк нема више рѡт. ... Па какѡ је: идѡв горе-доле, горе-доле, збрѡше ги едампѡт, свѣ што имаше мѡжи – збрѡше, исѡраше на Широку плѡнину, па удри!

Два_дэна и два_ноћа то[ј] је све грмело, тој да неје могло стока да се пушти, човег да искочи преко врата, деца, то[ј] је све затворено било! Тако дојдоше, да се затвори, каже, стока, да се затвори, људи, надар немој да искачав, меткови ће ги истепав! Оно истин! Куде је Широка планина, а ја сам горе, озгор, несам овдека ја. ... Кэт почнев да гађав, па си меткови викав: фију, фију, фију. Јадни, ми се тресемо овакој, али што ћеш, мораш, све да се издржи, све мора, душо, да се издржи. Па прође и тј рат, па се уозбиљише, божем, малко. Сэк нема рат, нема борбе, нема једно, нема друго. Па сэк о[т] туј натамо кој мож да знаје да ли ће има рат, да ли неће има рат. Не мож да знаје никој.

Стојанка Стошић (око 1932.), Козји Дол

Ма ли ми каза убаво: шећер сэм рече, добија! Убаво ми каза! Ја па несам толко, ја сэк недочују, а тэк чујеше, а сэк недочују! И Иван ме некэт одонут вика, сэк чују вика: „Лефтеро!” и ја му се... „Ма ја не чују, бата Иване!” Па, посилно ми казује и не мож да му разберу! „Немој ми казујеш више, Таско к[д] доје ће му њему кажу па се с њега расправља!” „Епа, добро, рече, добро.” После кажу на Таска, па се Таско с њега расправља, ја не чују, не мож да му разберу, недочују. А татко ми не чујеше, у старе године, млат чујеше, у старе године: „Посилно збори, Лефтеро, ја не чују!” „Ма како, тате, не чујеш?” „Па не чују”, каже. „Па болев ли те уши, ел не?” „Ма нема ме уши, каже, болев, ал не чују, от старос!” каже. И ја от старос не чују. И сэк не ме уши болев, ал не чују. Да ме викаш о[д] далеко – ће чују, да ме одвикаш – ће ти се осову, а што ће ми каеш, не знам! Не мош те разберу никэко! Ретко да разберу.

*

Па одовде сэм девојка. Тој там преко ртинуту, чукара[т] там, оно буже затрпале кућуту, на сэм чукарат сэм, кућуту буже затрпале, крепана. Ја сэм овде дошла... а тамо да виш какво сэм рамно место оставила. [...] А у какво сэм овде врло дошла, долине. Да имало кој кэт сэм пошла, да имало кој да мане с једно дрво та да ми главу ицэпи! Ма, памет треба у главу.

*

Директорэт на рудникэт – син ми е, Богдэн. Унуци ли? Он има две ћерке: едната, старата је завршила за доктурку у Београд, и сэк учи страна језици, збок лекови, да знае какви лекови да прима, да дава; а едната па не знам за какво учи, сэг да те излэжу не могу, тај у Врање још учи. А овэј Дане има две малецке, сэк има четврту годину нај_големко дете, он – четересэт и пе-чес_године. А једно има па, трећу је сэк ватило, девојке обе теј, оба двојца девојке имэв^ф. А, пара унуци имам пет. Пет имам пара унука, от старотога сина. Има он два сина: малиэт син, понапрет се жени, има три ћерке, а стариэт син се пожењи, два сина, па пет пара унука [...] Унуци имэм пуно: от ћеркете имэм по два унука, старата ћерка – два сина, малата ћерка – једэн син, једна ќерка! [...]

Море, слабо доодев, слабо доодев, слабо доодев куде нас. Овэј што подоодује, друк – слабо, овэј дек у Трговиште, па овэј подоодујеше, а сэк налаби и овэј. Овэј често доодеше, сэк налаби и он. Па донесе прас па расади, градину гу расадувá, понапре[т] донесе патлиџан та га насади, па после донесе прас та гу насади он, и убаво градината, неје лоша. А убаво се туј прас рађа и петлиџан! [...] Па овде куде Нока беше сэг доле, туј. [...] Нашо. А убав прá[с] се рађа, море ја сэк, ел ти казују,

најтро, порано, не мој да гу скопэм, не могу да стану, ноге ме јој болов, немам лег за ноге никэко, тој, еве ми стап, бе[з] стап сэг да стану не мој да мрдну, до дек се не разодују. Тој сэл ће влачу ногу, ће влачу, па данэс ће опече слэнце не могу да окопам, ваги ли ме врућина – та не могу до отрпим, и некопано остана градина! А ја сэм копала градину пред Илиндэн! Ђубре му тура, ее, овој време не мој да улэгнеш от перја, сэк не мога, има перје, беру си за зэлник, ал не мога гу скопам! Па он: „Градинуту неси копала?” Па насэм, реко, он слеже да гу копа, па ја, теше му викэм озгор љубре да ву тура па тэг да гу вади, ако не, нека скопа па ја фу ву љубре турам и да гу ваду ја, та да јурне прас! А ти знајеш кэквѣ струкови сэм ја имала јесенэске, какэф прас! Тај на директоратога снашкага, жената његова, једэн рет ву ископа, као стапат, а брат ми Торђија вика, ма мори, па она куде ће ноѣ овија колци, вика, овија стапови, што_ће работи па у Врање с њим. Нек се бијев, реко, по станэт сэс њима! А сэк не мога... да урабóту! [...] Па имэм петлицан, лук сэм садила, кромит, па не могу да рабóту, а ја садеше си гра од напрет! [...] Немэм гра! А Таско купија гра, ја имэм гра пуно, а рађа се гра. [...] Грашэк? [...] Тэј мори, орнички гра га викэмо мие, тэј, уз дрво, па се чушља, тэј орнички гра, ... а овакав гра, овакав се гра рађа. Ја онам на ртину кэт посадеше гра, пешак приткар, пуно гра! Овде куде градинуту посадеше гра – пуно! Роди ми се гра, али еве три године несэм гра садила. Онам баталише, нема кој да га..., баталимо онам, а гра се овде; што тураш у земњу – све се рађа! [...] Жито несмо ништа садили, друго несэм ништа садила. [...]

У младе ли године? Па ел ти казују, гра, кампири, жито, све се је рађало! Жњејемо, оремо, косимо, офце сэм чувала, пасла сэм, на тријес године офчар сэм била! Наћс рабóту по кућу – данэс офце пасу! Све живо сэм работила! [...] Овија мушкарци у школу, а овѣ[j] је бија, овѣ[j] је најмал у породицу. Деца, девојката стара она, ... она си ваги Омалицу там по Банат; ма кэт са овде работи и она, жњеје, зет ву дојде, жњеје, бере сено, рабóтев, у Лесницу иде па на берве там па си отиде, работиле са! Преко зиму предев, ткајеф* хелими, черге; ткаше, ткаше, те овај што је у Радóвницу ткај, ткај, ете си ги тјј, стойф си у земник – скапујеф се! [...] Онде горе, у горнуту кућу, у земникэт. Пуно черге има, хелими има, черге има, вуте има, везене крпе има, ма све живо... све живо, тјј си, тјј, све. [...] Па изба, изба. А куде_вас како викав? [...] Па девојке са си работиле напрет и онѣ, помагале са ми, дрва носев, берев. Ее, ја сэг да, као што сэм била здрава, сэг да имам дрва ... прет кућу, ал не могу. Ја и гра тела сэм си посаду, ја и кампири не мој да посаду, а не мој да ги копам, не могу да дојду до њима, сэк треба да купујемо кампири! Па неће, до време! Тријес прву сэм родена, па рачуне колко сэм године. [...] Па седэмдесé и две-три године имэм... Тријес прва година. Виш колко сэм године. И ја не могу да рабóту, више неам силу. Неам силу. А деда_Таско седэмдесé и седма. [...] Па постар. Е, море, године си врвев, мори, како дэнови, еј! Па ја више несэм за рабóту, ја треба сэк снашку да имэм да си работи како што сэм ја работила, а ја по кућу овде колко сэм кадэр, тјј, тој да урабóту, а ја немэм одмену никэку! Ја си све на овога малечкога: „Ожењи се, ожењи!” Јок! Оно нема ништа од њега! Да се жењи – неће, а да притеза овде за кућу да работи – неће! Зборимо: „Жењи се, Ноке! Жењи се!” Јок!

Лефтера Мићић (1931), Пролесје

Ја сэм дэве[т] деца родила – ја у болницу несэм ишла, нити сэм па видела како се у болницу деца порађав. Овде сэм си рађала, дом. [...] Па тјј у кућу, прет кућу, у кућу највише сэм ги; Раде сэм га родила тјј-ете до кубе, а онија све тамо у

кућу сэм ги рађала, но ја не знам да ли беше једно прет кућу ...

Тури гу доле мрфка на асталат, море, на_земњу гу... ел па сипи ми у чашку, ете бела чашка горе, на овџ һош.

Па, туј сэм си ја сама, свекрва нема. Имаше свекрва две теј кѣт^а роди, после нема свекрва, нема оној, па сама... Кѣт сэм родила тога доктурата, не знајеш ли га Миланчето? [...] Убише ме тѣк сѣ снопје. Уврза се доле, сѣ[г] куде седи Младен, па ги понесо туј нагоре ус трњчиките, они ми се смѣкоше – лошо ме уврзаше, и домаћин ми и теј неки_свѣкар бѣ едѣн, не ми је свѣкар бија него ете на тој место бија, па, они се смѣкоше, ја ги уздиго – оно ме узболе мешина, дури дојдо овде, она мешина боли. Па после, дѣве[т] дѣна сам га рађала! Дѣве[т] дѣна сэм се мучила! Мучила сэм се, мучила, сѣк, преко дѣн се размрдам, искочим, огреје слѣнце, врѣшина, нема ме боли мешина; боже, преко ноћ кѣт си ме узболи, ја викам сѣк ће се роди детѣ, сѣк ће се роди, јок, нема! Па јутре па, по цел ноћ вијем, по вѣздан работим! Па дѣве[т] дѣна! Ја викам на домаћина: „Носи ме, бре, у доктура, води ме, бре, у доктура!“ „Ајде, ајде, има још месѣс дѣна да га носим!“ Оно стварно, имаше још дѣве[т] дѣна да га носим, ал они ме убише с тија снопје, и месѣс дѣна сэм га напрѣт родила. Те да умрем тѣк, збраше се туј бабе, доодише, пустише, мандаше ме на кросно, па една баба... На кросно па по двойца – едѣн отут, едѣн отут, па на кросното ме овакој претумбасујев^ф. Па една баба гу имаше тамо у Ћурчици, па дојде, иде Сима та гу вика, домаћин ми, па дојде па вика: „Ја сѣк што да ти работу!? Ништа ти не можу!“ Та нареди Добрицу туј, сѣк што ми је ћерка у Врање, та две чаше, како овуј водуту што испи, поголему, донесе ми от сливе чорбу ис кацу, киселу, от сливе дршљиве, та ме накара та ги испи, та тој по детѣто (постељица) пројде. Да не беше туј кислину испила, мораше да умиру. А тај баба тој нареди ги и они донесоше ми чорбу, пи. И тај чорба ми се огрзнала и сѣк^г не оћу да гу виду! Колко године има Милан, о[д] туј навам, ја не оћу да гу виду туј чорбу, а пила сэм гу напрѣт, кѣт печемо, ис кацу чорбу киселу, пије ми се, али сѣк... Па да не беше тој – беше си умрѣла, али, тој по детѣто, о[д] туј кислину пројде. Пројде, а тѣше да, да не беше испила туј кислину беше си умрѣла. Он ми вика: „Ајде у доктура!“ Ма како ћу идем сѣк у доктура, бре, ја кѣ[д] ти вика, кѣ[д] да идемо на куп кѣд бѣ, сѣг детѣ се родило, тој по детѣ га нема, и он ће ме води у доктура, у Врање ли, у Трговиште ли ће. А оно тѣк и доктури немаше као сѣк. И ја куде ћу, ни могу да седу на коња, ни могу да оду, ни, башка детѣ, у шаке мож ли га носу! Ти кѣд не те кѣд бѣ на куп, тѣг да ме одведеш у доктура, а сѣк – башка детѣ, башка ја, ја накуде да идем овакој. Па наникут. Ни могу коња да јаам, ни могу да седу, ни могу... Па сэм се мучила, мучила, мучила... Па после пројде тој по детѣто како испи туј чорбу. И мучи, мучи такој, та си се пооправи после. Па тај ете га сѣг доктурат што је. Теј се је тѣк, дѣве[т] дѣна сэм га рађала њѣга! А сѣг викам: „Милане, ја сэм се такој мучила, а ти сѣк тој не признаш што сэм се ја мучила!“ Час по_час, па си се кара с мене! Епа, свашто сэм се мучила, мучила, сѣл не знам кѣт ћу си липшем, друго... Друго сэм се свѣ измучила и исповѣдала и испатила, али сѣк па...

Стамѣна Стојановић (1918), Радѣвница

Па, кој што работи. Која жена мѣси, која донѣси воду, која и почисти, сѣк се вика чисти, а тѣк се вика метѣ. Ће измете собу, кућу. [...] Метла, имам гу у кућу, метла. Метла се каже, али неје сѣк купена, сѣјемо ги, ел ће набѣру од бѣку, и вржемо гу, напраимо, па си гу вржемо овако сѣс врцу, и ће изметемо свѣ. Теја ће останѣф туј, ће угѣтвев ручѣк, а други па ће идѣв да жњѣјѣв ли, ел да бѣреф сѣно, ел да копаф, ели там

ће ни, кад овде ће ручав, кад не – тури туј у торбу леп, ложица се кажеше, каленице, и сџк имам каленице, неје имало тџк тањири, каната воду, торба, месал, ће напуни и ће носи тамо, на њиву да едџв леп. И теја, тија там рабџтев, ... дојдев навечер, гџтова вечџра, ће тури, трпџза се викаше тџк, неје оваџој. Трпџза, и тој трпџза неје оваџво, но трпџза, коло. Дџсет чџвџка ће има, ће, свџе да сџднџв на тој да едџв, [...] Каџо остџл, но нџска. Имам у кућу ја трпџзу. Каџо остџл, сал му нџско ножице и колџсто је. Коло, неје оваџо длџг остџл, а исто оваџо сал нџско. И такџј се теја, кџт са тија, кџт се имџло коџа људи, јџдни там рабџтев, јџдни овдџе, на њиву ће јџдџв леп, каната вода ће се понџсе, и там ће пиџев и навечер ће дојдев, која си је туј – ће си спрџми вечџру и дојдев ли, ће си вечџрав гџтово, а за рџчџк – пџвише там, и обџт. На њиву. [...] Понџсе у торбе, ложица, калџница, тџчџе воду, канџту, свџе ће понџсе у торбу. [...] Вџду си доносџмо, виџаџмо га виџр, там рџка, долина, овдџе има виџр и ће доносџмо котли ће грџџемо, овдџен не, има огњџште, верџге, ће кџчџмо, ће згрџџемо и ће се пџреџмо, а за пиџџње па бџшка си је, тој извџр га виџаџмо, а за по кућу – долина, рџка, доносџмо котли, па кџчџмо на огњџште, пџреџмо се, миџџемо се, глаџе, плџтеџмо косџе, миџџемо, и такџј тој. [...] Извџр, неје извџр изџдан, и извџр га кџжеџмо тој. [...] Длибџчка си је, неје плитџка, длибџчка си је такџј и извџр направџн сџс кџмен изџдан, и извџр. А која гу па има па клџданџц од дрџво кџже се, клџданџц, клџданџц га кџжеџмо и доносџв гу и [...] тџрено, направџено каџо корџпка и иде си, плитџко си, кџпе си вода, шишџр. Нџмаџмо бунџри, не. Сџк смо направџли, сџк је Душџко направџија оваџа, доџџа гу је прџт кућу каџо там што базџн, а напрџд бунџри а сџг базџн га виџав. Прџт кућу гу је доџџа Душџко сџк, чџшџма, прџт кућу еџе гу сџг вџдата. [...] а там па има рџка, долина, натџчев, направџв^ф корџто желџ..., дрџвџно, па пиџе стџка, тџчев, дрџвџно корџто. [...] Прџт кућу там: корџто дрџвџно, голџмо, па на срџт извџртџна дџпка сџ сврџдел, па опџрев, жџне, па испџштџв^ф туј воду надџле, а с крџпу је закџкана дџпката, сџс крџпу, оваџо, па закџкаџв дџпџкуту, иџчџствџ, па плџсне[в] вџдџту, оплџкнџв корџто па закџкаџв, па натџраф свџ дрџџе у корџтџто. Па насџпе[в] вџду, па сапџн трљџв и на прџк, оваџој, и дрџшџкуту, неје каџо сџк овај, но оваџој на дебџле кошџље тџг бџџа, несџ каџо тџк. Дебџле кошџље, од плџтно, купџмо памџк, па снџвџмо, па ткџџемо, дебџле кошџље, иде на корџто, оваџој ће пџреџмо. Корџто голџмо, па има колџо од мџне до крџветџт корџто! Коџа дрџџе па кџт се натџрав оваџџе вџнџне. [...] Па пџре еднџ, изџвџди џбџве, па изџвџди, и нџма оваџој, и тџрев ги на корџтџто нарџдев, пџре, тџра на корџто, направџи чџкар, у три ли, у двџе ли вџде и пџсле преврџне, које је наџлицџ, она га преврџне, избџчка, изнџсе на плџт, прџстрџе. Прџстрџемо ги на плџт да се сушџф. И пџсле, исџшџф^п ли се, збџрев и такџј са тџк прџле. [...] Неје имџло прџшџк... неје имџло ни сапџн, но има џма га виџав. Ёма. Ископџв га и[з] зџмџу, бџло каџо сапџн, па сџс тој смо прџли. Ёма. (...) Аха, сџс тој, сџ зџмџу. У Прџлџсџе, аџо знаџџеш, ис Прџлџсџе си изџносџџаџмо туј. И трљџаџмо га ко на мџсто сапџн, натрљџаџмо тој, џму па оваџој, па, на дрџгу стрџну, кошџље жџнске – голџме, дебџле, длџге, па такџј па, сџс џму смо прџли. Пџсле џдџма сапџн, кџт има сапџни – сџ сапџн, а џму ископџв и[з] зџмџу, а она бџла каџо енџ онџј Душџково, бџла, и гу наџвџаџмо оваџој, наџвџаџмо, она каџо грџчица па бџле. [...] Нџе си гу. Жџне идеџ наџопџв, џзнџв матџџе, па тџрев у торбу и доносџв. [...] У Прџлџсџе, там у Прџлџсџе га има. Моја снџшџка је бџж доносџла и ја девџџка кџт сџм билџ.

Стџна Вџлиповић (џко 78 година),
 родџм из Рџдовнџце, живџла у Црџвџном Граду

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДЕР 1975:** Ronelle Aleksander, *Torlak accentuation*, München.
- АНТОНИЋ 2001:** Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- АНТОНИЋ 2004:** Ивана Антонић, *Синџакса и семантика гайива*, „Јужнословенски филолог”, књ. LX, Београд, с. 67–97.
- АНТОНИЋ 2011:** Ивана Антонић, *Синџакса и семантика њредлоја њрема*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. LIV/2, Нови Сад, с. 161–178.
- БАТИСТИЋ 1972:** Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Biblioteka južnoslovenskog filologa, 3, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
- БРОК 1903:** Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abtheilung, III, Wien.
- БЕЛИЋ 1999а:** Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, IV том, Београд.
- БЕЛИЋ 1999б:** Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд.
- БОГДАНОВИЋ 1979:** Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белој Пошоча*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XXV, Београд, с. XIV+172.
- БОГДАНОВИЋ 1987:** Недељко Богдановић, *Говор Алексиначкој Поморавља*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XXXIII, Београд, с. 7–302.
- ВИДОЕСКИ 1962:** Божо Видоески, *Кумановскиој њовор*, Институт за македонски јазик, Посебни изданија, книга 3, Скопје, с. 1–349.
- ВУКАДИНОВИЋ 1996:** Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLII, Београд, с. 1–317.
- ГМИТРОВИЋ 2008:** Јасмина Гмитровић, *Говор села Милушинца (у Сокобањској коњлини)*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. LV, Београд, с. 323–428.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1971:** Даринка Гортан-Премк, *Акузџивне синџајме без њредлоја у српскохрватском језику*, Библиотека јужнословенског филолога, 2, Институт за српскохрватски језик, Београд, с. 1–180.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1973:** Даринка Гортан-Премк, *О еволуџивним џенденцијама акузџивних синџајми без њредлоја у српскохрватском језику*, „Јужнословенски филолог”, књ. XXX/1–2, Београд, с. 281–295.

Грковић 1968: Милица Грковић, *Упоишреба њадежа у чумићком њовору*, „Прилози проучавању језика”, бр. 4, Нови Сад, с. 133–159.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, с. 1–921.

Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник њиројској њовора*, Музеј Понишавља, Културна баштина, књ. II, Пирот.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник њовора јабланичкој краја*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. LI, Београд, с. 1–470.

Жугић 2010: Радмила Жугић, *Исказивање ѡенишвних значења у њовору јабланичкој краја (у свејлу ѡризренско-ѡимочких њовора као целине)*, Монографије 13, Институт за српски језик САНУ, Београд, с. 1–226.

Златановић 1988: Момчило Златановић, *Тоѡоними у средњем сливу Пчиње*, „Врањски гласник”, књ. XXI, Врање, с. 157–167.

Златановић 1996: Момчило Златановић, *Пчиња*, Трговиште.

Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник њовора јужне Србије*, Врање.

М. Ивић 1951–1952: Милка Ивић, *О ѡредлоју по у срјскохрвајском језику*, „Јужнословенски филолог”, књ. XIX/1–4, Београд, с. 173–212.

М. Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења срјскохрвајској инсѡрументјала и њихов развој (синѡаксичко-семанѡичка сѡудија)*, Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, Београд (1954).

М. Ивић 1954: Милка Ивић, *Узрочне консѡрукције с ѡредлозима з б о ѡ, о д, и з у савременом књижевном језику*, „Наш језик”, књ. V, св. 5–6, Београд, с. 186–194.

М. Ивић 1955–1956: Милка Ивић, *Из ѡроблематѡике ѡадежних временских консѡрукција*, „Јужнословенски филолог”, књ. XXI, Београд, с. 165–214.

М. Ивић 1957: Милка Ивић, *Једно ѡѡлавље из ѡрамаѡичке нашеј модерној језика – сисѡем месних ѡадежа*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, књ. II, Нови Сад, с. 145–158.

М. Ивић 1957–1958: Милка Ивић, *Сисѡем ѡредлошких консѡрукција у срјскохрвајском језику*, „Јужнословенски филолог”, књ. XXII, Београд, с. 141–166.

М. Ивић 1959: Милка Ивић, *Срјскохрвајски ѡадежни облици ѡавезно ѡрађени ѡредбом као ѡмоћним морфолошким знаком*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, књ. IV, Нови Сад, с. 151–163.

М. Ивић 1961: Милка Ивић, *О ѡјавама синѡаксичке ѡавезносѡи*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, књ. VI, Нови Сад, с. 180–190.

П. Ивић 1957: Павле Ивић, *О ѡовору Галиѡљских Срба*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XII, Београд, с. 1–519.

П. Ивић 1994: Павле Ивић, *Срјскохрвајски дијалекѡи. Њихова сѡрукѡура и развој*, Павле Ивић, Целокупна дела, књ. III, Сремски Карловци – Нови Сад, прев. Павица Мразовић, ред. Милорад Радовановић.

Јовановић 2004: Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. LI, Београд, с. 313–688.

Јовановић 2007: Властимир Јовановић, *Додаѡак Речнику села Каменице код Ниша*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. LIV, Београд, с. 403–520.

Јовић 1968: Душан Јовић, *Трсѡенички ѡовор*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XVII, Београд, с. 1–238.

Јуришић 2005: Марина Јуришић, *Сисѡем личних заменица у јужном ѡјасу ѡризренско-јужноморавских ѡовора*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. XLVIII/1–2, Нови Сад, с. 299–318.

Јуришић 2007а: Марина Јуришић, *Неколико најомена о унуїрашњим диференцијацијама пчињскоїа ѿвора*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. L, Нови Сад, с. 377–382.

Јуришић 2007б: Марина Јуришић, *Неке акценайске занимљивостии из пчињских села*, „Шездесет година Института за српски језик САНУ”, Зборник радова II, Београд, с. 87–95.

Јуришић 2009а: Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње, Гласови и облици*, Монографије 6, Институт за српски језик САНУ, Београд, с. 1–324.

Јуришић 2009б: Марина Јуришић, *Друїо лице множине аориста у ѿвору Горње Пчиње*, „Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу”, Година XXII, бр. 9, Ниш, с. 179–183.

Јуришић 2010: Марина Јуришић, *Номинаїтив у ѿвору Горње Пчиње*, „Зборник радова Филозофског факултета у Приштини” [Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу], Косовска Митровица, с. 201–217.

Јуришић 2011: Марина Јуришић, *Просїорна значења аналиїичких консїрукција са їредлоїом їо у ѿвору Горње Пчиње*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. LIV/2, Нови Сад, с. 199–206.

Јуришић 2012: Марина Јуришић, *Даїив и оїшїии їадеж у даїивним функцијама у ѿвору Горње Пчиње*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. LV/1, Нови Сад, с. 237–253.

Јуришић 2013: Марина Јуришић, *Предлої врз у срїским народним ѿворима*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. LVI/1, Нови Сад, с. 119–127.

Јуришић 2014: Марина Јуришић, *Предлої без у їризренско-їимочким ѿворима*, „Зборник радова са VIII меїународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25-26. X 2013)” [Српски језик, књижевност, уметност, Књига I, Вишезначност у језику], Крагујевац, с. 217–227.

Кашић 1969: Јован Кашић, *Појава најомилавања їредлоїа у савременом срїскохрвайском књижевном језику*, „Зборник за филологију и лингвистику”, књ. XII, Матица српска, Нови Сад, с. 174–182.

Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, *Узрочно семанїичко їоље*, Сарајево: Свјетлост, с. 1–260.

Костић 1997–98: Марина Костић, *Прво лице једнине їрезенїа у ѿвору Горње Пчиње*, „Прилози проучавању језика”, бр. 28/29, Нови Сад, с. 191–203.

Марковић 2000: Јордана Марковић, *Говор Зайлања*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLVII, Београд, с. 7–307.

Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички ѿвор*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. IX, Београд, с. 209–663.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Уїоїреба їадежних облика у ѿвору Параїинскої Поморавља, Балканисїички и еїномїграциони асїекїї*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 50, Београд, с. 1–365.

Милорадовић 2006: Софија Милорадовић, *Осврїї на удвајање їредлоїа у једном косовско-ресавском ѿвору*, „Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу”, Година XX, бр. 8, Ниш, с. 261–266.

Минчева 1964: Ангелина Минчева, *Развой на даїшления їриїежашїелен їадеж в бїларския език*, Бїлгарска академия на науките, Софија.

Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачкої ѿвора*, Библиотека

народног музеја у Лесковцу, књ. 32, Лесковац.

МИХАЈЛОВИЋ 1977: Јован Михајловић, *Лесковачки њовор*, Лесковац.

МЛАДЕНОВИЋ 2001: Радивоје Младеновић, *Говор шарџланинске жуџе Гора*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLVIII, Београд, с. 1–606.

МЛАДЕНОВИЋ 2002: Радивоје Младеновић, *Гениџив именских речи у сверношарџланинским и јужнометџохијским њоворима – флексија и аналиџизација*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику”, књ. XLV/1–2, Нови Сад, с. 291–320.

МЛАДЕНОВИЋ 2010: Радивоје Младеновић, *Заменице у њоворима јуџозаџагноџ дела Косова и Метџохије*, Монографије 12, Институт за српски језик САНУ, Београд, с. 1–472.

МЛАДЕНОВИЋ 2013: Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовскоџ села Гаџиње*, Монографије 18, Институт за српски језик САНУ, Београд, с. 1–471.

МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest, s. 740.

М. ПАВЛОВИЋ 1939: Миливој Павловић, *Говор Среџечке жуџе*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. VIII, Београд, с. 1–352.

С. ПАВЛОВИЋ 2000: Слободан Павловић, *Деџтерминаџивни џадеџи у њовору северозаџадне Боке*, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Институт за српски језик САНУ, Београд.

С. ПАВЛОВИЋ 2006: Слободан Павловић, *Деџтерминаџивни џадеџи у сџаро-срџскоџ џословноџраноџ џисменосџи*, Матица српска, Нови Сад, с. 1–495.

ПЕТРОВИЋ 1972: Драгољуб Петровић, *О њовору Змијања*, IV део, Синтакса, „Зборник за филологију и лингвистику”, књ. XV/2, Матица српска, Нови Сад, с. 151–212.

ПЕТРОВИЋ 1974: Драгољуб Петровић, *Из синџтаксичке џроблемаџишке Врачана*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, књ. XVIII/1, Нови Сад, с. 161–182.

ПЕТРОВИЋ 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета.

ПЕШИКАН 1965: Митар Пешикан, *Сџароцрноџорски средњокаџџунски и џешански њовори*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XV, Београд, с. 1–294.

ПИЖУРИЦА 1967: Мато Пижурица, *Уџоџпреба џадеџа у њовору Роваца*, „Прилози проучавању језика”, бр. 3, Нови Сад, с. 141–176.

ПИЖУРИЦА 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, [Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, Књига 12, Одјељење умјетности, Књига 2], Титоград, с. 1–251.

ПИПЕР 2001: Predrag Piper, Jezik i prostor, Biblioteka XX vek, Beograd, s. 1–270.

ПИПЕР 1977–1978: Предраг Пипер, *Обележавање џросџторних односа џредлошко-џадеџним консџрукцијама у савременом руском и савременом срџскохрваџском књижевном језику*, „Прилози проучавању језика”, бр. 13/14, Нови Сад, с. 1–51.

ПОПИС 1994: *Поџис '91 сџановнишџива*, књ. 7, Савезни завод за статистику, Београд.

ПОПОВИЋ 1966: Љубомир Поповић, *Предлошки изрази у савременом срџскохрваџском језику*, „Наш језик”, књ. XV, св. 3–4, Београд, с. 195–220.

РАДОВАНОВИЋ 1977а: Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (I)*, „Зборник за филологију и лингвистику”, књ. XX/1, Нови Сад, с. 62–144.

РАДОВАНОВИЋ 19776: Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora (II)*, „Зборник за филологију и лингвистику”, књ. XX/2, Нови Сад, с. 81–160.

РБЕ 1984: *Речник на бългáрския език*, IV (ДЕЯТЕЛЕН – Е), Българска академия на науките (Институт за българския език), София.

РБЕ 2000: *Речник на бългáрския език*, 10 (Н), Българска академия на науките (Институт за българския език), София.

РБЕ 2002: *Речник на бългáрския език*, 11 (О), Българска академия на науките (Институт за българския език), София.

РЕМЕТИЋ 1996: Слободан Реметић, *Српски ѝризренски ѝовор*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLII, Београд, с. 319–614.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 1–, САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb, 1880–1976.

СИМИЋ 1980: Радоје Симић, *Синтакса левачкој ѝовора I*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XXVI, Београд, с. 1–146.

СИНТАКСА 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић и др.; у редакцији Милке Ивић, *Синтакса савременој српској језика : ѝросија реченица* [Прилози граматици српскога језика], Институт за српски језик САНУ, Београдска књига и Матица српска, Београд.

В. СТЕВАНОВИЋ 1979: Владимир Стевановић, *Микроѝономимија оѝишћине Трѝовишћиа*, „Ономатолошки прилози”, бр. I, Београд, с. 167–236.

М. СТЕВАНОВИЋ 1950: Михаило Стевановић, *Ђаковачки ѝовор*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XI, Београд, с. N+1–152.

М. СТЕВАНОВИЋ 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамаѝички системи и књижевнојезичка норма)*, II, *Синтакса*, Београд, 1986⁴, с. 1–942.

СТОЛАНОВИЋ 2010: Радосав Стојановић, *Црноѝравски речник*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. LVII, Београд, с. 1–1060.

ТОМА 1998: Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLV, Београд, с. 1–473.

ТОМИЋ 1987: Миле Томић, *Говор Радимаца*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XXXIII, Београд, с. 303–474.

ТОПОЛИЊСКА 2002: Зузана Тополињска, *Анѝроѝоценѝричка ѝеорија језика и српски ѝадежни системи*, „Јужнословенски филолог”, књ. LVIII, Београд, с. 1–13.

ТРИФУНОСКИ 1964: Јован Ф. Трифуноски, *Горња Пчиња*, „Српски етнографски зборник [Насеља и порекло становништва, књ. 38]”, књ. LXXVII, Београд.

ЋИРИЋ 1983: Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XXIX, Београд, с. 1–190.

ЋИРИЋ 1999: Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља*, „Српски дијалектолошки зборник”, књ. XLVI, Београд, с. 7–262.

ФЕЛЕШКО 1995: Казимјеж Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватској ѝенишћива*, Орфелин, Вукова задужбина и Матица српска, Београд – Нови Сад, прев. Гордана Јовановић.

ФИЛИПОВИЋ – ТОМИЋ 1955: Миленко Филиповић, Персида Томић, *Горња Пчиња*, „Српски етнографски зборник [Расправе и грађа, књ. 3]”, књ. LXVIII, Београд.

ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋ 1913: Јован Хаѝи-Васиљевић, *Јужна Сѝара Србија II, Прешевска обласѝ*, Београд.

СКРАЋЕНИЦЕ

ж. род – женски род
јд. – једнина
м. – место, уместо
м. род – мушки род
мн. – множина
ОП – општи падеж
ср. род – средњи род
т. – тачка

Скраћенице истраживаних пунктова дате су у *Уводним најоменама* (1.2).

РЕГИСТАР АНАЛИТИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА (ПРЕДЛОГ + ОП)¹⁹⁶

БЕЗ + ОП 4.3.3; **4.3.3.2** (комитативност); 4.4; **4.4.3**; 4.4.3.3 (каузалност); **4.6**; 4.6.1 (кондиционалност); **4.7**; 4.7.1 (концесивност); **4.9.1** (карактеристична појединост).

БЛИЗУ ДО + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност).

ВИШЕ + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.1** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.1 (перлативност); **4.1.4**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.4** (адлативност).

ВРЗ + ОП 4.1.1.1; **4.1.1.1.4** (локациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.1**; 4.1.4.1.4 (адлативност).

ДО + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.2 (адлативност); **4.1.5** (сложени предлози); 4.2.2.2; **4.2.2.2.1** (терминативност); 4.2.2.3.1 (ингресивност); **4.4**; 4.4.3; **4.4.3.4** (каузалност); 4.9.3 (димензив).

Напомена: у т. 4.2.2.1.1.3. *go* је употребљено прилошки.

ДОКУДЕ + ОП 4.1.4.2 (у фусноти, адлативност); **4.2.2.2**; 4.2.2.2.2 (терминативност).

ЗА + ОП 3.3.3.2 (Датив); **4.1.4**; 4.1.4.1; **4.1.4.1.2** (адлативност); **4.2.1.1**; 4.2.1.1.2; **4.2.1.1.2.4**; 4.2.1.1.2.5 (симултаност); **4.2.2.1**; 4.2.2.1.2; **4.2.2.1.2.1** (лонгитудиналност); **4.2.2.4.2** (фреквентивност); 4.3.2.2 (медјативност); **4.4**; 4.4.3; **4.4.3.2** (каузалност); 4.5; **4.5.2** (интенционалност); 4.6; **4.6.3** (кондиционалност); 4.9.4 (дестинатив).

ЗБОГ + ОП 4.4; **4.4.3**; 4.4.3.1 (каузалност); **4.5**; 4.5.1 (интенционалност).

ИЗ + ОП 4.1.2; **4.1.2.1**; 4.1.2.2 (аблативност); **4.1.4.1.1** (адлативност); 4.1.5 (сложени предлози); **4.2.1.1**; 4.2.1.1.2; **4.2.1.1.2.6** (симултаност); 4.3.1; **4.3.1.2**

¹⁹⁶ Напомене:

У оквиру неких тачака аналитичка конструкција појављује се са обавезним или необавезним детерминатором (између предлога и ОП). У овом регистру те тачке нису посебно обележене.

Једино ради боље прегледности болдована је свака друга тачка (када се нађу једна поред друге).

Реч у загради (која најчешће именује семантичко поље у коме се помиње наведена аналитичка конструкција) односи се на све тачке које јој претходе.

Закључне напомене нису обухваћене регистром.

(инструментативност).

испод + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.1** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.1 (перлативност); **4.1.4.2**; 4.1.4.2.4 (адлативност).

испред + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.2** (оријентациона индирективност).

изнад + ОП 4.1.1.2 (оријентациона индирективност); **4.1.4.2**; 4.1.4.2.4 (адлативност).

како + ОП (личних заменица) 2.4 (компаративност).

крэз + ОП 4.1.3; **4.1.3.1**; 4.1.3.1.1 (перлативност); **4.2.1.1**; 4.2.1.1.2; **4.2.1.1.2.8** (симултаност).

крэ(ј) / кра(ј) + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.2 (перлативност); **4.1.4**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.3** (адлативност).

куде / код + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.1; **4.1.4.2.1.1** (адлативност).

међу + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.4** (оријентациона индирективност); 4.1.3 (у фусноти, перлативност); **4.1.4.2**; 4.1.4.2.6 (адлативност).

на + ОП 3-3.3.3.6 (Датив); **4.1.1.1**; 4.1.1.1.2 (локациона индирективност); **4.1.4**; 4.1.4.1; **4.1.4.1.3** (адлативност); 4.1.5 (сложени предлози); **4.2.1.1**; 4.2.1.1.2; **4.2.1.1.2.2** (симултаност); 4.2.2.4.2 (фреквентивност); **4.3.1**; 4.3.1.4 (инструментативност); **4.3.5** (дистрибутивност); 4.4; **4.4.1**; 4.4.2.2 (каузалност); **4.5**; 4.5.4 (интенционалност); **4.8-4.8.4** (посесивност); 4.9.1 (карактеристична појединост); **4.9.4** (дестинатив); 4.9.5 (мовенс).

над + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.1** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.4 (адлативност).

накуде + ОП 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.1; **4.1.4.2.1.2** (адлативност); **4.2.1.2**; 4.2.1.2.3 (антериорност); **4.2.2.4.2** (фреквентивност).

(на)место + ОП 4.3.2.2 (медијативност).

низ + ОП 4.1.3; **4.1.3.1**; 4.1.3.1.3 (перлативност).

од + ОП 4.1.2; **4.1.2.2**; 4.1.2.3 (аблативност); **4.1.5** (сложени предлози); 4.2.2.3; 4.2.2.3.1 (ингресивност); **4.3.1**; 4.3.1.3 (инструментативност); **4.3.6** (компаративност); 4.4; **4.4.1**; 4.4.2.1 (каузалност); **4.5**; 4.5.6 (интенционалност); **4.7**; 4.7.2 (концесивност); **4.8-4.8.3** (посесивност); 4.9.2 (фабрикатив); **4.9.3** (димензив); 4.9.4 (дестинатив); **4.9.6** (компаративност).

откуд(е) + ОП 4.1.2; **4.1.2.3** (аблативност).

око(ло) + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.2 (перлативност); **4.1.4**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.3** (адлативност); 4.2.1.4 (јукстериорност); **4.2.2.1**; 4.2.2.1.2; **4.2.2.1.2.2** (лонгитудиналност); **4.2.2.4.2** (фреквентивност); 4.4; **4.4.3**; 4.4.3.5 (каузалност); **4.9.3** (димензив).

по + ОП 4.1.1.1; **4.1.1.1.3** (локациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.1**;

4.1.3.1.4; **4.1.3.1.5** (перлативност); 4.1.4; **4.1.4.1**; 4.1.4.1.5; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.1; **4.1.4.2.1.3** (адлативност); 4.2.1.3; **4.2.1.3.1**; 4.2.1.3.2 (постериорност); **4.3.1**; 4.3.1.6 (инструментативност); **4.3.2.1** (медијативност); 4.3.4; **4.3.4.1** (критериј); 4.3.5 (дистрибутивност); **4.4**; 4.4.2.2; **4.4.3**; 4.4.3.2 (каузалност); **4.5**; 4.5.3; **4.5.3.1**; 4.5.3.2 (интенционалност).

Напомена: у т. 4.2.2.1.1.1 и 4.2.2.1.1.2. *йо* је употребљено прилошки.

ПОД + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.1** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.1 (перлативност); **4.1.4**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.4** (адлативност); 4.2.1.1; **4.2.1.1.2**; 4.2.1.1.2.7 (симултаност).

ПОЗА + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.2** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.1.3; **4.1.4.2.5** (адлативност).

ПОКРЕ + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.2**; 4.1.3.2.2 (перлативност); **4.1.4**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.3** (адлативност).

ПОКРАЈ + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност).

ПОРЕД + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.3 (адлативност); **4.3.4**; 4.3.4.2 (критериј);

ПОСЛЕ + ОП 4.2.1.2.2 (антериорност); 4.2.1.3; **4.2.1.3.2** (постериорност).

ПРЕ + ОП 4.2.1.2; **4.2.1.2.2** (антериорност); 4.2.1.3.2 (постериорност).

ПРЕД + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.2** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.5 (адлативност); **4.2.1.2**; 4.2.1.2.1; **4.2.1.2.2** (антериорност); 4.2.1.3.2 (постериорност); **4.2.2.4.2** (фреквентивност); 4.3.3; **4.3.3.3** (комитативност).

ПРЕКО + ОП 4.1.3; **4.1.3.1**; 4.1.3.1.2 (перлативност); **4.1.4.1.5** (адлативност); 4.2.1.1; **4.2.1.1.2**; 4.2.1.1.2.3 (симултаност); **4.2.2.1**; 4.2.2.1.2; **4.2.2.1.2.3** (лонгитудиналност); 4.2.2.4.2 (фреквентивност); **4.3.1**; 4.3.1.7 (инструментативност); **4.3.2.1** (медијативност).

ПРИ + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.6** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; 4.1.4.2.3 (адлативност); 4.2.1.1; **4.2.1.1.2**; 4.2.1.1.2.9 (симултаност).

(-)РАДИ + ОП 4.4; **4.4.3**; 4.4.3.1 (каузалност); [**4.5-4.5.1** (интенционалност)]

С / СӘ(С) / СА(С) + ОП 4.1.2; **4.1.2.2**; 4.1.2.3 (аблативност); **4.3.1**; 4.3.1.1 (инструментативност); **4.3.2.1** (медијативност); 4.3.3; **4.3.3.1** (комитативност); 4.4; **4.4.1**; 4.4.3; **4.4.3.5** (каузалност); 4.6; **4.6.2** (кондиционалност); 4.9.1 (карактеристична појединост), **4.9.2** (фабрикатив).

(С)ПРЕМА + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.3** (оријентациона индирективност); 4.1.4.2; 4.1.4.2.1 (у фусноти); 4.1.4.2.1.2; **4.1.4.2.5** (адлативност); 4.2.1.2; **4.2.1.2.3** (антериорност); 4.2.2.4.2 (фреквентивност); **4.3.4**; 4.3.4.1 (критериј); **4.6**; 4.6.4 (кондиционалност).

(С)ПРОТИВ + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.3** (оријентациона индирективност); 4.5; **4.5.6** (интенционалност), 4.9.4 (у фусноти, дестинатив).

У + ОП 4.1.1.1; **4.1.1.1.1** (локациона индирективност); 4.1.1.2; **4.1.1.2.5**

(оријентациона индирективност); 4.1.2.2 (аблативност); **4.1.4**; 4.1.4.1; **4.1.4.1.1**; 4.1.4.2; **4.1.4.2.3** (адлативност); 4.1.5 (сложени предлози); **4.2.1.1**; 4.2.1.1.2; **4.2.1.1.2.1** (симултаност); 4.2.2.4.2 (фреквентивност); **4.3.1**; 4.3.1.5 (инструментативност); **4.3.5** (дистрибутивност); 4.5; **4.5.5** (интенционалност).

уз + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.3; **4.1.3.1**; 4.1.3.1.3 (перлативност); 4.1.4.2.3 (у фусноти, адлативност).

УСКРА(Ј) + ОП 4.1.1.2; **4.1.1.2.5** (оријентациона индирективност); 4.1.4; **4.1.4.2**; **4.1.4.2.3** (адлативност).

Марина Юришич

СИНТАКСИС ПАДЕЖЕЙ ВЕРХНЕЙ ПЧИНИ (ГОРНЯ ПЧИНЯ) - ДЕТЕРМИНАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ

Резюме

Система склонения говора Верхней Пчины (Горня Пчина), расположенной к юго-востоку от г. Вране и принадлежащей к призренско-тимочской диалектной области, значительно упрощена, и сводится к независимому падежу (номинативу), общему падежу (ОП), вместо косвенных падежей, и к редким остаткам форм дательного падежа, которые последними покидают языковую систему данного говора, охваченного аналитизмом. Вокатив представляет живую грамматическую категорию (незначительным является количество примеров употребления номинатива вместо вокатива). Форма аккузатива как основного падежа объекта приобрела статус формы *casus oblicus*, при которой семантические нюансы уточняются с помощью предлога и семантики управляемого глагола. Предлоги в большинстве случаев обладают той же формой и значением, что и в других сербских говорах, однако, имеются также и отступления (например: предлог *йо* имеет и другие значения - 'дуж (вдоль), уз (при), поред (рядом)' и 'иза (за, позади, сзади)'; предлог *од* употребляется и там, где имел место старый аблативный предлог *са*; предлог *йоза* занимает место стандартного предлога *иза*; вместо *йрема* часто слышится *сйрема*, а вместо *насуйройй* – *сйроййив*; соположенные *крај/кра/кра* и *йри* встречаются и в адлативном значении; встречаются также новые сложные предлоги: аблативное *оий-куде* и адлативные *накуде* и *докуде*, затем предлог *врз* и предлог *куде* 'код'). Номинатив воспринял, наряду с имевшимися функциями (субъекта и именной части предиката) некоторые значения, характерные в стандартном языке обычно для генитива. Подлинные формы дательного падежа сохранились только в ограниченном количестве именных местоимений (однако все чаще заменяются конструкцией *на + ОП*) и в энклитиках дательного падежа, в то время как в существительных общий падеж полностью вытеснил формы дательного падежа. В большинстве родственных говоров сохраняется свободный дательный падеж или же по крайней мере может иметь место при конструкции *на + ОП*; однако в говоре Верхней Пчины он полностью вытеснен *на*-конструкцией. Свободный общий падеж в функции дательного отсутствует (редкие исключения представляют некоторые местоименные формы). Что касается предлогов, употребляемых в данном падеже, сохранились только *йрема* и

сїрема ‘према (к, по направленио), наспрам (напротив), насупрот (напротив), уочи (накануне)’. Предлози *ка/к* отсутствуют, однако есть новый предлог *накуде*.

Центральная часть данной работы – *Общий падеж*, представляет анализ детерминативных функций. Диалектный материал распределен по семантическим категориям, и каждая представляет особое целое; при этом самыми богатыми являются две семантические категории – спациальность (пространственность) и темпоральность. Общий падеж рассматривается как падеж в функции спациального, темпорального, квалификативного, каузального, интенционального, кондиционального, concessивного, possessивного и спецификативного детерминатора. Для того чтобы добиться предельной ясности, следует иметь в виду, что в рамках определенных семантических категорий (possessивных, спациальных, темпоральных и квалификативных) встречаются, наряду с общим падежом, и редкие формы дательного падежа.

Семантика представляет отправной пункт при изучении синтаксиса падежей верхнепчинского говора. При исследовании данного говора применялась актуальная методология синтаксических исследований, базировавшаяся на корпусе современного сербского языка и древнесербских памятников. Данный способ исследования может обеспечить унифицированный подход ко всем сербским говорам (в которых иногда отсутствуют одни и те же морфосинтаксические формы) при изучении синтаксиса.